NASIL YAPILAMADI

İRAN'DA SOLUN YENİLGİSİ

MAZIAR BEHROOZ

epos

Maziar Behrooz: (1959-Tahran) Yaygın olarak Ortadoğu tarihçisi olarak bilinen yazar 2002'den bu yana San Francisco Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmaktadır.

"Modern Avrupa Tarihi" üzerine çalışmış olan yazarın asıl ilgi alanı "1500'lerden Bugüne Yakındoğu Tarihi" ve özellikle de "19. ve 20. Yüzyıl İran'ı" üzerinedir. Elinizdeki kitabın dışında, Farsça yazmış olduğu, *Perspectives on the History of Rebels with a Cause in Iran* isimli bir kitabı daha bulunmaktadır. Yayımlanmış bazı makaleleri şunlardır:

"*On US Policy toward Iran*" [ABD'nin İran Politikası Üzerine], "*The Iranian Revolution and the Failure of the Left*" [İran Devrimi ve Solun Yenilgisi], "*Iranian Revolution and the Legacy of the Guerrilla Movement*" [İran Devrimi ve Gerilla Hareketinin Mirası], "*Factionalism in Iran under Khomeini*" [Humeyni İran'ında Hizipçilik] "*The Left's Impact on the Islamic Republic*," [Solun İslâm Cumhuriyeti Üzerindeki Etkisi].

epos

EPOS YAYINLARI– 35
inceleme-araştırma kitapları– 15

Maziar Behrooz
Nasıl Yapılamadı:
İran'da Solun Yenilgisi

İngilizceden Çeviren:
Ercüment Özkaya

Yayına Hazırlayan:
Sami Oğuz

Kitabın Orijinal Adı:
Rebels With a Cause: the failure of the left in Iran

©Maziar Behrooz, 2006
©Epos Yayınları, 2006

Düzelti:
M. Serdar Kayaoğlu

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin

Baskı ve Cilt:
Cantekin Matbaası, Ankara
Birinci Basım: Ocak 2007
(1000 adet)

ISBN: 975-6790-44-X

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe ANKARA
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70

Maziar Behrooz

NASIL YAPILAMADI: İRAN'DA SOLUN YENİLGİSİ

İngilizceden Çeviren:
Ercüment Özkaya

epos

İÇİNDEKİLER

Fotoğraf Listesi 6
Türkçe Baskıya Önsöz 7
İkinci Baskıya Önsöz 9
İngilizce Baskıya Önsöz 11
Teşekkür 13
Giriş 15

1. YENİLGİ ve DİRİLİŞ: SOLUN BÜYÜK YENİLGİSİ (1953-1970) **23**
1950'lerde Komünist Tude 26
Komünist Tude ve Hizipçilik 25
Komünist Tude ve Sovyetler Birliği 51
Azerbaycan Demokrat Partisi: Öteki Komünistler 56
Üçüncü Kuvvet: Halil Maliki ve Bağımsız Solcular 63
Dönüşüm ve Diriliş: Üçüncü Dünyanın Çağrısı (1960-1970) 67
Dönüşüm Döneminde Komünist Tude 72
Marksist Hücreler: Şiddete Yöneliş 79

2. SALDIRI ve TIKANMA (1971-79): ŞİDDET ve BASKI **99**
Halkın Fedaileri Gerillaları 104
Mücahitler (Marksist-Leninist): Peykar'ın Doğuşu 130
Tude ve Ondan Ayrılan Komünist Gruplar 135
Yurtdışındaki Marksist Hücreler 159

3. DEVRİM: ÖLÜM DANSI (1979-1983) **173**
Devrim 173
Devrim Karşısında Halkın Fedaileri 187
Devrim Karşısında Peykar 208
Devrim Karşısında Tude 213
Devrim Karşısında Kürt Grupları 221
Devrim Karşısında Marjinal Marksistler 224

4. NEDEN YENİLDİ? **235**
Komünistler ve Yenilginin Genel Etmenleri 236
Komünistler ve Yenilginin Özel Etmenleri 235
Komünistler ve Yenilginin Yapısal Nedenleri 248
Kronoloji *285*
Kaynakça *306*

FOTOĞRAF LİSTESİ

1. Bijen Cezeni (1937-75): Marksist teorisyen ve Fedailer'in kurucusu; cezaevinde öldürüldü.
2. Hamid Eşref (1946-76): Fedailer'in kurucusu ve 1970'lerdeki gerilla hareketinin asıl düzenleyicilerinden; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.
3. Mesud Ahmedzade-Heravi (1947-72): Fedailer'in kurucusu ve teorisyeni; idam edildi.
4. Emir Perviz Puyan (1947-71): Fedailer'in kurucusu ve teorisyeni; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.
5. Hosrov Ruzbe (1915-58): Tude Partisi'nin Askerî İstihbarat Örgütü'nün önde gelen üyelerinden; idam edildi.
6. Mustafa Şuaya (1936-75): Bağımsız Marksist teorisyen ve gerilla; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.
7. Nurettin Kiyanuri (1915-1999): Tude Partisi'nin genel sekreteri (1979-83).
8. Bijen Cezeni, 'Siyahkel' resmini cezaevindeyken yapmıştır. Resmin anlatımındaki çoşku, sanatsal eksikliğini telâfi ediyor.

Türkçe Baskıya Önsöz

İran solunun tarihi hakkındaki kitabımın çağdaş Türk okuruna ulaşmasından mutluluk duyuyorum. Bu kitap, Los Angeles California Üniversitesinde (UCLA) 1993 yılında verdiğim doktora tezine dayanıyor. Gerekli düzeltme ve eklemelerle kitap haline getirdiğim çalışma, İngilizce (1999) ve Farsça'da (2000) yayımlandı. Bununla birlikte, konuyla ilgili araştırmalarımın başlangıcı doktora çalışmasına başladığım 1986 yılından bile önceye uzanmaktadır. Daha o zamanlardan, Marksizmin İran'daki tarihini araştırmanın modern İran tarih yazımında açık bir boşluğu dolduracağını fark etmiştim. İran, yirminci yüzyılda biri 1906 diğeri 1979'da olmak üzere iki toplumsal devrim ile 1951-53 yılları arasında Dr. Muhammed Musaddık'ın öncülüğünde yürütülen sömürgecilik karşıtı harekete ve petrol sanayiinin millileştirilmesine tanık olmuştur. Bu yüzden, toprak ve nüfusça büyüklüğü, doğal zenginlikleri ve toplumsal hareketleriyle bölgesel ve uluslararası planda önemli bir oyuncu olduğundan, tarihi ve deneyimleri başkaları için de öğretici olacaktır. Sol hareketin rolünün kapsamlı bir değerlendirilmesi olmaksızın İran'ın modern tarihini gerçek anlamda kavramak mümkün değildir.

Bu çalışma, daha geniş bir perspektiften de yararlı olabilir. Marksist hareketlerin, dünyanın diğer az gelişmiş bölgelerine kıyasla Müslüman ülkelerde daha az başarılı olduğu artık açıkça görülmektedir. Bunun neden böyle olduğu sorusunun yanıtı her Müslüman ülkedeki Marksist grupların performansları hakkında yeterli veri toplanmadan verilemeyecektir. İslâmcı hareketlerin her türden başka sosyo-politik seçeneğe karşı güçlü bir meydan okuma oluşturduğu bugünlerde bu yanıt özel bir önem kazanmak-

tadır. Bu bakımdan, soruna kapsamlı bir yanıt verebilmek için Müslüman toplumların daha geniş bir manzarasını görebilmemizi sağlayacak benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Türk okurların İranlı komşularının yaşadıklarından kendi işlerine yarayacak bazı dersler çıkarabileceğini umuyorum. İran solunun tarihi, Türkiye solununki gibi birçok inişler ve çıkışlar göstermiştir. İran solu, kendi sosyalist tınısıyla da olsa, modernitey İran'a getirmeye teşebbüs eden bir entelektüel geleneğin parçasıydı. Türkiye ve Ortadoğu'nun geri kalanıyla kıyaslandığında, bölgenin muhtemelen en geniş halk desteğine sahip olan ve benim kanıma göre en büyük sol hareketiydi. Bu yüzden, İran solunun deneyiminin öğrenilmesinin bölgenin diğer halkları açısından yararlı olacağını umut ediyorum.

Maziar Behrooz
Berkeley, California ABD
Kasım 2006

İkinci Basıma Önsöz

Bu kitabın ciltli baskısının yayımlanmasından bu yana, İran'ın siyasal dinamikleri hızla değişti. 2000 yılında yapılan yeni meclis seçimleriyle İran'daki İslâmcılar arasındaki reform hareketi, muhtemelen siyaset sahnesinin daha fazla açılmasına ve halkın daha fazla katılımına cevaz verecek yeni bir canlılık kazandı. Bu gelişme, gelecekte bir noktada seküler solcu siyasetlerin kendilerini yeniden açıkça ifade edebilmelerinin ihtimalini, hattâ imkânını yaratıyor. Ne var ki, İran'da 1997 yılından bu yanaki siyasal gelişmeler, genel olarak seküler güçlerin ve özellikle de laik solun süregelen gelişmelerde marjinal bir rol oynadığını göstermektedir. Hepsi sürgünde bulunan ve hiçbirinin ülke içinde gözle görünür bir halk desteğine sahip olmadığı gözlenen İranlı 'örgütlü' Marksist grupların çoğu, halkın ezici çoğunluğunun sandıklara giderek reform hareketine güç verdiği 1997 cumhurbaşkanlığı ve 2000 meclis seçimlerini boykot etti. Solun İran'ın siyasal dinamiklerini kavramakta gösterdiği bu son gözle görülür yetersizlik, İran'da örgütlü Marksist solun değiştirmek için yola çıktığı kendi toplumunun gerçeklerini anlamakta ısrarlı bir başarısızlık gösterdiği yolundaki bu kitabın temel perspektifini desteklemektedir. Bu başarısızlığın kökeninde, Rus Devriminin Bolşevik deneyimine bağlı, günü geçmiş, dogmatik ve ideolojik bir dünya görüşü vardır. Örgütlü solun yirmibirinci yüzyıl İran gerçekliğiyle aşikâr uyumsuzluğu, hareketin geçmiş performansının anlaşılmasını ve artık ideolojik rol modellerinin bulunmadığı Soğuk Savaş sonrası dünyasında karşı karşıya kaldığı ikilemlerin değerlendirilmesini daha da önemli kılmaktadır.

Bununla birlikte, hepsi bireysel hareket ederek de olsa, bazı eski Marksist eylemcilerin farklı bir çağın gerçekliklerinin farkına

varmaya başladıklarını eklemek gereklidir. Hem İran içinde hem ülke dışındaki birçok Marksist, ideolojik atgözlüklerini çıkararak Sovyetler sonrası yeni dünyanın şartlarına uyum sağlamış ve Bolşevik deneyiminin başarısızlığını kabul etmiş gibi gözükmektedir. İran'da seküler sol hareketin hâlâ bir geleceği olacaksa, o gelecek bu grup içinden çıkacaktır.

İngilizce Baskıya Önsöz

Farsçada sol anlamına gelen 'çep' teriminin İran siyasal kültüründe ikili bir kullanımı olmuştur. Terim, birinci ve geniş anlamında Marksizmle bir bağlantısı olan her türlü grubu nitelemek için kullanılmıştır. Politik alanda bu terimin kapsamına giren gruplar, 1905-9 Meşrutiyet Devrimi'ne katılan Sosyal Demokratlardan, sonraki yıllardaki sol demokratlara kadar çok geniş bir yelpazeyi işgal eder. Aynı şekilde, (Halkın Mücahitleri gibi) kendi devrimci İslam anlayışlarını modernize etmek ve çağa uygun duruma getirmek için Marksist kavramları ödünç almakta beis görmeyen sol kanat dinci partiler de bu geniş anlamda solcu olarak nitelenmiştir. Sol ve solcu terimleri, daha dar ve kesin anlamında ve daha yaygın olarak ise kurulu sosyo-ekonomik düzenin şiddete dayalı bir devrim yoluyla yıkılıp yerine Sovyet modelinde ya da başka bir tarzda sosyalist bir düzen kurulmasını savunan Marksist-Leninist ya da komünist gruplar için kullanılmıştır. Bu kitabın altbaşlığında kullanılan 'sol' terimiyle de esas olarak bu ikinci anlam kast edilmiştir.

İran solunun tarihi hakkındaki bu çalışma, komünist hareketin, (Rıza Şah'ın mutlakiyetçi rejiminin yıkılmasıyla kendisini yeniden kurduğu) 1941'den. (son komünist örgütün İslami rejim tarafından dağıtıldığı) 1983 yılına dek olan zaman dilimi içindeki etkinliklerini incelemektedir. Bu yüzden, bu çalışma, İran tarihinin çoğu kez birbiriyle çatışma içindeki farklı düşünce akımlarının ilerleme ve adalet hakkındaki kendi görüşlerini tanımlamak ve uygulamaya koymak için rekâbet ettikleri önemli, karmaşık ve çalkantılı bir dönemini ele almaktadır. Bu mücadelede (kitap boyunca Marksistler olarak da adlandıracağım) İranlı komünistler önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden, bu kitap, İran'ın yirmibirinci yüzyılın taleplerine ve meydan okumalarına cevap vermeye hazırlandığı bir sırada, İran komünist hareketinin tarihini belgelemek, tahlil

etmek ve özetlemek için yapılmış bir girişimdir. Kitabın vardığı başlıca sonuçlardan biri, 1980'lerde uğradığı yıkıcı yenilginin ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından, ikinci tanımlanış biçimiyle solun anlamının hızlı bir değişime uğramakta ve sosyal demokrasiye yakınlaşmakta olduğudur. Ama aynı zamanda, Marksizmin anlamı da dünya çapında bir değişiklik geçirmekte ve bu sosyal demokrasiden ne anlaşılması gerektiğini kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Yeni bir yüzyılın eşiğinde, dünya solun ne demek olduğuna ilişkin yeni ve muhtemelen daha esnek bir tanım bulma yönünde hareket ederken, İran da aynı yönde hareket ediyor gibi gözükmektedir.

Bu kitap, İran Marksistlerinin üç kuşağının tarihini ele almaktadır. Düşüncelerin ve politik inançların mutlak addedildiği, hataların ve yetersizliklerinin kabul edilmesinin zor ve tarihsel belleğin zayıf olduğu İran'ınki gibi bir kültürel ortamda, bu ölçekte bir tarihsel inceleme ortaya koyup da, konuya tutkulu bir ilgi duyanların, özellikle de anlatılan olaylarda yer almış olanların en genel anlamda bile tatmin olmasını beklemek, imkansız değilse bile zor bir şeyi istemektir. O zaman, tarihçinin yapması gereken şey belki de, geçmişi ele alırken, her ele alınan dönemin inançlı katılımcılarının görüşlerini bir çerçeve içine yerleştirmek ve en iyisini ummaktır. Ortaya konanın herkesi tatmin etmemesine şaşmamak gerekir. Bu çalışma, şu ya da bu şekilde Marksizmle özdeşleşmiş ve isyan için gerçekten nedenleri bulunan üç kuşaktan İranlının tarihini yeniden kurmak yönünde alçak gönüllü bir girişimdir. Konusu geçmiş olsa da amacı gelecektir. Yeni bir yüzyılı ve geçmişi görmemiş olmakla birlikte, geleceğin meydan okumalarına cevap verebilmek için öğrenmeye acil bir ihtiyaç duyan yeni bir İranlılar kuşağını muhatap almaktadır.

Maziar Behrooz
1999 Baharı
San Fransisco

TEŞEKKÜR

Kişinin işinin tümüyle kendi emeğinin ürünü olduğu çok nâdir görülür. Bunun gibi, bir işe katkısı dokunanların hakkını teslim etmek de eski bir gelenektir. Bu kitap örneğinde, teşekkürlerimi sunmak zorunda olduğum pek çok kişi var. Tez aşamasındayken kitabın özgün taslağının hazırlanmasına nezâret eden Profesör Nikki R. Kedie'ye; yorumları ve kılavuzluğu için Profesör Ervand Abrahamian'a; son bölüm hakkındaki yorumları için Dr Afşin Metin-asgari'ye; dikkati ve uyarıları için I.B. Tauris tarafından görevlendirilen meçhul okura; tüm elyazmasının yayıma hazırlanmasını üstlenen Ruşenek'e ve bazı bölümlerin gözden geçirilmesini üstlenen Leyli Erbab-şirani'ye; kitabın fotoğrafları için yardım eden gelecek vaad eden foto muhabiri ve eski öğrenci Frederico 'Pico' van Houtryve'e ve metnin kitaba dönüştürülmesini üstlenen Robert Hastings'e şükran duyuyorum.

Bir yaşam boyu göstermiş ve vermiş oldukları destek, yardım ve güven için annem Sara, babam Cehangir ve kardeşim Karen'e teşekkür ediyorum. Bütün bunlar için kendilerine sonsuza dek minnettarım. Tahran, Londra, Los Angeles ve Berkeley'deki arkadaşlarıma da teşekkür ediyorum, adlarını saymak birkaç sayfa tutardı, ama onların dostlukları olmasaydı bu noktaya gelemezdim. Tabii, söylemek bile gerekmez ki, bu eserin yetersizlikleri tümüyle benim sorumluluğumdur.

GİRİŞ

Komünizmin İran'daki tarihinin, konunun incelenmesini önemli bir girişim kılan birbiriyle ilişkili iki boyutu vardır. Birincisi, İranlı Marksistler, uluslararası komünist hareketin bir parçası olarak dünyanın en önemli jeo-politik bölgelerinden birinde yeni bir dünya düzeni kurmak için mücadele etmiştir. Bu bağlamda, İran'daki komünizm – özellikle Rusya'daki Ekim Devrimi olmak üzere – devrimler, ulusal kurtuluş hareketleri ve Soğuk Savaş gibi önemli küresel olayların etkisi altında kalmış ve bu etkilerle yeni yönler almıştır. İkincisi, yirminci yüzyıl İran tarihinin bir parçası olarak İran komünizmi, bu tarihte hatırı sayılır, hattâ zaman zaman belirleyici bir rol oynamıştır. Gerçekten de, İranlı Marksistler devlet iktidarını ele geçirmek ya da dikkate değer bir siyasal güç olarak hayatta kalmak bakımından nihaî hesaplaşmada başarısız olmuşlarsa da, yirminci yüzyıl boyunca İran tarihinin bütün büyük olaylarında iz bırakmışlardır. Bu tespit, İran Marksistlerinin siyasal bakımdan en sonunda başarısız olsalar da toplumsal arenaya ve hatta İslâmî hareketin kendisine birçok yeni kavram ve düşünce aşılamayı başardığı gerçeğini teslim etmek anlamına gelir.

İran, yirminci yüzyıl boyunca üç farklı sosyo-politik eğilimin siyasal iktidar için girdiği rekâbete tanık oldu. Din, ulusalcılık ve komünizm, bir yandan devlete karşı mücadele ederken, bir yandan da ilerleme, modernleşme, batılılaşma, sosyal adalet, ulusal bağımsızlık ve halk egemenliği gibi konulara kendi tanımlarını ve tanılarını getirerek ülkenin gideceği yolu belirlemek üzere birbirleriyle rekâbet ettiler. Her akım kendi çözüm önerilerini getirdi,

ama ancak ikisi, dinciler ve ulusalcılar devleti kontrol edebilme, böylece ideallerini hayata geçirmeye kalkışabilme fırsatını bulabildi. Bu yüzden, bu üç akım arasında en çok baskı gören ve halk nezdinde en az destek bulan Marksistler oldu.

Ulusalcılar, ister eğitimli, aydınlanmış bireyler, ister toprak sahipleri sınıfı ve burjuvaziyi temsil eden partiler şeklinde olsun, zaman zaman iktidarda oldular. 1906 Meşrutiyet (Anayasa) Devrimi'ne ve bunu izleyen iç savaşa bütün yürekleriyle katılan bazı ulusalcı aydınlar, Rıza Şah rejiminde (1926-1941) Kaçar hanedanına muhalefet ederken istedikleri bir dizi siyasal ve toplumsal değişikliği gerçekleştirebilme şansının olduğunu düşündüler. Bu anlayışla, Hasan Tagizade ve Ali Ekber Daver gibi şahsiyetler sistemi içerden düzeltmek için yeni rejime katıldılar. Bununla birlikte, başka pekçok ulusalcı siyasal şahsiyet de ulusal bağımsızlıktan yoksun olduğunu düşündükleri bir rejime katılmaktansa uzak durmayı seçerek Rıza Şah'a da muhalif kaldılar. Birinci gruptakiler arasında 1951–1953 yıllarının başbakanı Dr Muhammed Musaddık da bulunuyordu. Musaddık'ın önderliğindeki Petrolü Millileştirme Hareketi bu grubun siyasal emellerinin tezahürüydü.

Esas olarak din adamlarının [mollaların] önderliğindeki dinci güçler de, yirminci yüzyıl İran siyaset sahnesinde her zaman varolmuştur. Meşrutiyet Devrimi sırasında din adamları şeriata dayanan monarşinin yanında yer alarak, devrime karşı çıkanlarla daha seküler bir anayasayı destekleyenler arasında ikiye ayrılmıştı. 1920'lerde Ayetullah Hasan Müderris önderliğindeki bazı dinciler Rıza Şah'a ve yaptığı reformlara karşı çıktılar. 1940'lar ve 1950'lerin başlarında Ayetullah Ebulkasım Kaşani ve İslâm Fedaileri'nin önderliğindeki bir dinci azınlık etkisini hissettirdi. 1960'larda da esas olarak Ayetullah Ruhullah Humeyni ile [İran] Özgürlük Hareketi önderliğindeki İslâmcılar ciddî bir siyasal güç olduklarını kanıtladılar. İslâmcılar, 1979'dan beri de İran İslâm Cumhuriyeti'ni kurarak, iktidarın rakipsiz sahibi durumundadırlar.

Komünizm tehlikesini çoğu kez vahşetle ve etkili bir biçimde

bastıran hasımlarınca iktidar lüksünden daima uzak tutulan İranlı Marksistler ise 1906 Meşrutiyet Devrimi'nden beri sosyo-politik arenada aktif biçimde yer almıştır. Bu çalışmada "komünist ve komünizm" terimleri Marksizmden ve gerekirse şiddet yoluyla III. Enternasyonal (Komintern) modeli bir sosyalist devlet kurulmasından yana olan herkesi niteleyecek tarzda kullanılmaktadır. Ekim Devrimi'nden derinden etkilenen İran'daki Marksistler, Bolşevik Parti modelini örnek alarak 1920 yılında İran Komünist Partisini (İKP) kurdular. Bunun sonucunda Iran Marksistlerinin çoğunluğu, profesyonel devrimci bir partiye dayanan Ekim Devrimi modelini benimseyerek, II. Sosyalist Enternasyonal'in (Batı Avrupa tarzı sosyal demokrasiyi öneren) sosyalizm anlayışını reddetmişti. Bolşevizm hayaleti, bu karar ânından başlayarak 1980'lerin sonuna dek İranlı Marksistler üzerinde belirleyici bir rol oynayacaktı.

İKP 1920'ler boyunca İran'da yaşanan siyasal alt üst oluşlarda etkin rol aldı. Hattâ Gilan'daki Cengel (Orman) Hareketinin küçük ortağıydı.[1] Bu hareket, Komintern'e yaptığı teorik katkılarla bilinen Avedis Sultanzade ile Haydar Han Emuoğlu (Amcaoğlu) gibi tanınmış Marksistlerin yetişmesine yol açmıştır.[2] Ne var ki, İKP, iktidarını pekiştiren Rıza Şah Pehlevi tarafından etkili biçimde ezildi. Parti kadrolarının çoğu, o sırada Stalin'in hâkimiyetinin kökleşmeye başladığı Sovyetler Birliği'nde sığınak aradı. Cafer Pişevari ve Erdeşir Avenesyan gibi bazı İKP üyeleri cezaevlerini boylarken, Sovyetlere sığınan Sultanzade, Abdül Hüseyin Hisabi ve Murteza Alevi gibi başka bazıları 1930'ların Stalinist teröründen sağ çıkamayacaktı. Böylece İKP 1930'dan sonra etkili bir siyasal güç olarak fiilen ortadan kalktı. Bununla birlikte, inançlı taraftarlarından bazıları yeniden ortaya çıkacak ve hareketin 1940'lardaki yeniden kuruluşunda rol oynayacaktı.

1930'lar boyunca İran'da komünist dava küçük bir entelektüeller grubunca yaşatıldı. Doktor Taki Arani'ni önderliğinde, Elliüçler Grubu adıyla bilinen bu grup, ülke dışında ya da İran'da öğ-

renim görürken Marksizmi benimseyen iyi eğitimli aydınlardan oluşuyordu. Grup, 1930'ların başında daha çok, Arani'nin çıkardığı ve çoğunlukla güncel konular üzerine bilimsel ve felsefî makaleler yayımlayan *Dünya* gazetesi çevresinde bir araya gelmiş bir inceleme grubu görünümü taşıyordu.[3]

Grupla İKP arasındaki ilişkinin niteliği hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Belirsizlik Elliüçler Grubu'nun örgütsel kimliği hakkındadır. Grup, Marksist aydınların bağımsız birlikteliğinden mi ibaretti yoksa Komintern ile bağlantılı, dolayısıyla İKP'nin bir uzantısı mıydı, henüz belli değildir.[4] Kaldı ki, bazı tarihçiler Elliüçler Grubu'nun Sovyetler ile ilişkileri olsa bile komünist değil, sosyal demokrat bir çevre olduğu görüşündedir.[5] Başka bazı tarihçiler ise grubun Sovyet (Stalinist) modelinden farklı bir Marksizm anlayışına sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, sosyal demokrat olarak da nitelenemeyeceğini savunmaktadır.[6] Bu konudaki tartışmalar ne olursa olsun, kesin olarak bilinen husus, grubun, en önemlileri Murteza Alevi, Abdülsamed Kambahş ve Albay İzetullah Siyamek olan bazı İKP üyeleri ile temasta olduğudur. Almanya'daki öğrenciliği sırasında Arani ile arkadaş olan Alevi 1920'lerde Sovyetler Birliği'ne geçtiğinde çoktan İKP üyesiydi, kendisinden bir daha haber alınamadı.[7] Siyamek ile Kambahş ise 1920'lerde tutuklanmaktan kurtulup 1930'lar boyunca faaliyet göstermeye devam eden çok az sayıdaki komünist eylemci arasındaydı. Daha sonra görüleceği gibi, Elliüçler Grubu'nun ortaya çıkarılıp tutuklanması, özellikle Kambahş'ın 1930'ların ortasında tutuklanmasından sonra, yeraltında faaliyet gösteren İKP hücresiyle ilişkilerinin öğrenilmesi yüzündendir. Tutuklamaların ardından Arani hapishanede ölürken grubun geri kalanları, 1941'de Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra İKP ve diğer gruplardan geriye kalan eylemcilerle birlikte İran Tude Partisi'nin kuruluşunda yer aldılar.

Tude, 1941 ile 1953 yılları arasında İran'daki Marksist yönelimli başlıca siyasal güç oldu. Kuruluşunun hemen ardından, 1953 askerî darbesinden sonra kökünün kazınmasına kadar geçen süre-

de, İran'ın en büyük ve etkili partisi haline geldi. İşçi sınıfı arasında güçlü bir kitle temeli kazandığı gibi modern genç aydınların büyük bölümünün de desteğini aldı. 1953 darbesinin sonuçlarından biri İran'daki komünist hareketin felç edici bir darbe alması oldu. Tude'nin fazla direnç göstermeden bertaraf edilmeyi kabullenişi, 1960 sonlarında siyaset sahnesine girmeye hazırlanan bir sonraki nesil Marksistler arasındaki başlıca tartışma ve polemik konularından biri oldu. 1960 sonlarının ve 70'lerin gerilla grupları hem Şahlık rejimine karşı koyma yolu hem de siyasal alanda evrim ve deneyimlerle geçen yılların ürünüydü. Gerilla gruplarının hedefi kitleleri silâhlı halk devrimiyle bir araya getirerek devlet iktidarını ele geçirmekti. Devrim 1979'da İslâmcıların önderliğinde bir hareket halini aldığından, gerilla bu hedeflerinde başarısız oldu. Bununla birlikte, Şah rejimine karşı yıllarca silâhlı mücadele yemeyi başarması ve bazı gerilla gruplarının rejimin nihaî yıkılışında oynadığı dikkate değer rol, devrimin ardından genel olarak komünist hareketin, özel olarak da gerilla gruplarının prestij ve halk desteği kazanmasını sağladı. Bu durum, 1979 yılından sonraki iki yıl boyunca komünist hareketin hesaba katılması gereken bir güç olarak görülmesine ve İslâmcıların ağırlaşan toplumsal ve siyasal sorunlar arasında Marksizmin halk nezdindeki câzîbesini kırmak için harekete geçmesine yol açtı.

Ne var ki popülarite ve prestij komünist hareketin 1980'leri atlatmasına yetmeyecekti. Pek çok etmenin sonucunda Marksizm, İran'da 1980'lerin ortasında ezici bir yenilgiye uğradı. Şunun da belirtilmesi gerekir ki, bu yenilgi Sovyetler Birliği'nde Gorbaçev reformlarının başlamasından çok önce gerçekleşmişti; bu yüzden, Sovyetler Birliğinin çöküşüyle doğrudan ilgisi yoktu. Bunu hatırda tutmak önemlidir, çünkü, Marksizm İran'da uluslararası komünist hareketin genelini etkileyen ideolojik yenilgi yüzünden değil, 1979 İran Devrimi'nin iç dinamiklerini anlama ve bunlarla başa çıkmak yeteneğini gösteremediği için başarısız olmuştur.

İran Marksistleri hiçbir zaman iktidar olamadıklarından ve

1979 İran Devrimi nedeniyle dikkatler daha çok öbür iki rakip akım üzerinde toplandığından, İran komünizmi iyi araştırılmamış bir konu olarak kalmıştır. Konuya ilişkin az sayıda araştırma da daha çok 1953 darbesi öncesi ve hemen sonrasındaki dönemle sınırlı kalmıştır.

İran'da II. Dünya Savaşı sonrası komünist hareketle ilgili üç büyük inceleme vardır. Bunlardan Sepehr Zabih'in Tude Partisi'nin tarihi hakkında (kendi tezine dayanan) çalışması, iyi bir inceleme olmakla birlikte sadece Tude ve 1940'larda ondan kopan gruplardan biriyle sınırlıdır ve 1960'ların başlarına kadar gelmektedir. Üstelik, bu çalışma o zamandan beri gün ışığına çıkan anıları ve diğer belgesel malzemeyi içermemektedir.[8] Ervand Abrahamian, (o da kendi tezine dayanan) 1906 Meşrutiyet Devrimi ile 1979 Devrimi arası İran tarihini inceleyen daha geniş bir çalışma kapsamında konuyu ele almıştır. Abrahamian'ın eseri 1953 darbesi ve hemen sonrasına kadarki Tude hakkında iyi bir araştırma olduğu gibi, 1970'lerin gerilla hareketleriyle ilgili de bilgi verir,[9] ancak, hareketin devrimden sonraki tarihi ele alınmamıştır. Sepehr Zabih'in İran'da komünizm hakkındaki ikinci büyük çalışması Tude dışındaki eğilimleri incelemeye yönelik bir çaba ve bu konuda yapılmış en yeni çalışmadır.[10] Ne var ki, bu çalışma yazarın konudan uzun süre uzak kalmasından sonra yapıldığından, konuyu ve işlenilen malzemeyi kavrayışta yetersizlikler göze çarpmaktadır.

İran komünist hareketiyle ilgili akademik ihmal, İran araştırmalarında bir boşluk doğurmuştur. Konuyla, özellikle de Marksistlerin 1979 Devrimi öncesinde oynadığı rol ve sonrasında hareketi yok oluşa götüren koşullarla, ilgili kapsamlı bir araştırmanın eksikliği, tam bir incelemeye duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu çalışma (Tude'nin fiilî ölümüyle sonuçlanan) 1953 darbesi ile son yasal komünist örgütlenmelerin yasaklandığı 1983 yılları arasını ele alarak söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlıyor. Çalışmanın hedefi iki yönlüdür: Birincisi daha önceki araştırmaların bı-

raktığı gedikleri doldurarak bu 30 yıl içindeki İran komünist hareketini belgelemek; ikinci olarak da hareketin 1980'lerin ortalarında nasıl ve neden dağıldığına ilişkin bir tahlil sunmak. İlk üç bölüm hareketin önemli aktörleri ile bunların devletle ve dönemin sosyo-ekonomik sorunlarıyla etkileşimlerinin dikkatli bir belgelemesini ve tahlilini içermektedir. İkincil önemdeki aktörlerden kısaca söz edilmiş, ancak yer darlığı nedeniyle derinlemesine tahlilleri yapılmamıştır.

Bu çalışmada kullanılan kaynaklar üç kategoriye ayrılıyor: İlk sırada, anlatılan büyük grup ve partilerin kendi yayınları ve değerlendirmeleri var. Çoğunluğu Farsça olan bu kategorideki kaynaklar belgeler, çeşitli komünist örgütlerin tarihleri, dergi ve broşürler bazı eylemcilerle yapılmış mülakâtlardan oluşuyor. İkinci kategoride, ele alınan örgüt ve yapılanmalar hakkında muhalifleri tarafından yapılan değerlendirmeler, eleştiriler ve polemikler gibi malzeme ve belgeler bulunuyor. Üçüncü kategoriyi ise ikincil kaynaklar, yani çağdaş İran ve komünizm tarihi hakkında başka akademisyen ve araştırmacılarca yapılmış çalışmalar oluşturuyor.

GİRİŞ/ NOTLAR

1. Cengel Hareketi ve İKP'nin hareketteki rolü hakkında, bkz. Cosroe Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921: Birth of Trauma* (Pittsburg ve Londra: University of Pittsburg Pres, 1995).
2. Sultanzade ve Emuoğlu hakkında daha fazla bilgi için bkz.. Cosroe Chaqueri, *Avetis Sultanzadeh: The Forgotten Revolutionary Theoretician* (Tahran: Padzahr, 1985); Rahim Rızazade-melik, *Haydar Han Emuogli* (Tahran: Dünya Yayınları, 1973).
3. Grup hakkında daha fazla bilgi için, grubun iki taraftarı tarafından yazılmış şu iki kaynağa bakınız: Bozorg Alevi, *Pencah ve se nefer* (Tahran: Cavid Yayınları, 1978); Enver Hamei, *Pencah nefer ve se nefer* (Saarbruken, Almanya: Nevid Yayınları, tarihsiz).
4. Ervand Abrahamian yakınlarda grubun Komintern ile ilişkili olacağını düşündürtecek nitelikte bir belge yayımlamıştır. Ancak, daha ikna edici bilgiler ortaya çıkmadıkça bu sorun çözümsüz kalacaktır. Bkz. *Kenkeş* No. 7, Kış 1991, s. 165-72.
5. Hamid Ahmedi, *Tarihçe-yi firge-yi İran ve 'guruh-i Arani'*. Ahmedi, buradaki görüşlerini *Areş*'in (Paris) 33 (Aralık 1993) ve 34. (Ocak 1994) sayılarındaki makalelerinde de savunur.
6. Hosrow Şakiri, Areş no. 32 (Kasım 1993).
7. Alevi'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Necmi Alevi, *Sergüzeşt-i Murteza Alevi*, (Basım yeri yok: Merd-i Emruz yayınları, 1991).
8. Sepehr Zabih, *The Communist Movement in Iran* (Berkeley, Los Angeles: University of California Pres, 1966).
9. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Pres, 1988).
10. Sepehr Zabih,*The Left in Contemporary Iran.* (Stanford, California: Hoover Institution Press, 1986).

1

Yenilgi ve Diriliş: Solun Büyük Yenilgisi (1953-1970)

> Tutuklandığımda hiçbir sır gizli kalmamıştı. Behramiler, Kureyşiler...her şeyi anlatmıştı... Rejim, benim bildiğimden gerçekten on kat fazla bilgiye sahipti.
>
> Hosrov Ruzbe, Tude üyesi,
> askerî mahkemedeki son savunmasından (1958).

19 Ağustos 1953 İran tarihinde bir kader günüdür. Bu tarihte Şahlık sarayı ile müttefikleri CIA ve MI-6, Dr Muhammed Musaddık hükümetini devirip, İran'daki anayasal sürece son vermeyi becerdi. Anayasal hükümetin yerine muhaliflerinin Şahın diktatörlüğü adını verdiği, Şah ve emrindeki hükümetin ise Şehinşahlık [Şahların Şahı] düzeni (*nizam-i şehinşahi*) diye adlandırmayı yeğlediği bir baskı rejimi kuruldu.[1] Darbenin liderleri 1953'ten (Şahın baskıyı biraz hafifletip bazı siyasal faaliyetlere izin vermek zorunda kaldığı) 1960-1963 dönemine dek önceliği iktidarlarını sağlamlaştırmaya ve muhalefeti ezmeye verdiler. Bu baskı dönemi, 1957'de CIA ve MOSSAD'ın yardımıyla Şahın gizli polisi SAVAK'ın (Sazıman-i İttilaat ve Emniyet-i Keşver—*İstihbarat ve Ülke Güvenliği Teşkilâtı*) kurulmasıyla doruğuna ulaştı.[2] Diplomatik alanda, İngiltere ile petrol anlaşmazlığı 1954 Ağustos'unda varılan anlaş-

mayla çözüme kavuşturuldu. Musaddık tarafından millileştirilen Anglo-Iranian Oil Company İran'a bırakılsa da, anlaşmadan zararlı çıkan taraf İran oldu. Anlaşma uyarınca İran, petrol şirketinin kâğıt üzerinde sahibi olmaya ve kârın yüzde 50'sini almaya hak kazanıyorsa da, yatırım, üretim ve teknoloji konusunda bütün stratejik kararlar İngilizlerin tekelinde kalıyor ve ülke kaynaklarından nemâlanan şirketin işleyişi üzerinde Tahran'ın hiçbir söz hakkı bulunmuyordu.[3] İran petrolünün dışsatımı da yüzde 40 hissesi İngiliz, yüzde 40 hissesi ABD şirketlerine ait olan geri kalan hisseleri de Hollanda ve Fransız şirketlerince paylaşılan bir uluslararası konsorsiyuma bırakılmıştı. Konsorsiyumda ABD şirketlerinin aslan payını İngilizlerle paylaşması, İran'da ABD nüfuzunun İngiliz nüfuzu zararına artmasının işaretiydi. [4] Soğuk Savaş şiddetlenirken, İran 1955 yılında (daha sonra CENTO adını alacak olan) Bağdat Paktı'na resmen katılarak Batıdan yana tutum aldı. Bağdat Paktı'na üyeliğin ardından, 1959 yılında ABD ile saldırı durumunda İran'a askerî koruma taahhüt eden ikili bir güvenlik anlaşması imzalaması, İran'ın kuzeydeki güçlü komşusu SSCB ille ilişkilerinin kötüleşmesine yol açtı. Sovyetlerin Şah'ı Doğu-Batı çekişmesinde tarafsız kalması yönündeki ikna çabaları başarılı olamamıştı. 1959'dan Şah'ın reform programını uygulamaya koyduğu 1963 yılına dek İran-Sovyet ilişkileri hasmâne kaldı. Sovyet medyası Şah rejimine karşı bir olumsuz propaganda bombardımanı başlattı.

Ülke içinde ise değişen çok az şey vardı. İran esas olarak halkının çoğunluğu kırsal kesimde dünyadan habersiz, cehâlet içinde yaşayan, sanayileşme öncesi, geri bir ülke olarak kalmıştı. Şah yönetimi bu durumu değiştirmeye yönelik herhangi bir reforma girişmekten çok, Batıdan, özellikle de ABD'den askerî yardım almakla ilgiliydi. Uluslararası petrol konsorsiyumuyla varılan söz konusu anlaşma ve ABD'den gelen 1 milyar dolarlık askerî ve iktisadî yardım 1950'ler boyunca hükümeti malî bakımdan rahatlat-

tı. Ancak, anlamlı bir reform programının yokluğu ve kamudaki yaygın yolsuzluk uzun vâdeli bir toparlanmayı engelledi. Ekonomik durum böylesine zayıfken, Şah'ın başvurduğu siyasal taktikler toplumsal bunalımı iyice körükledi. 1950'li yıllar, bağımsız siyasal partilerin bastırılmasının, göstermelik parlamento seçimlerinin ve yeteneksiz hükümetlerin birbirini izlemesinin kural olduğu bir dönemdi. Meclis seçimleri, Şahın toplumsal tabanının 1953 darbesini destekleyen toprak sahipleri sınıfıyla Batı ile ticaretin gelişmesinden nemâlanan ticaret burjuvazisinin büyük bölümünden ibâret kaldığını gösteriyordu. Bu sayılan etmenlerin bir araya gelmesi, sanayi öncesi tarımsal altyapının yeni sosyo-ekonomik sorunlarla başa çıkmaktaki yetersizliğini daha da şiddetlendirdi ve 1960'ların başında şiddetli bir siyasal-toplumsal krizin patlak vermesine temel hazırladı. Bu durum, 1955 ile 1957 yılları arasında sadece üç önemli grev görülmüşken, bu sayının 1957-1961 yılları arasında yirmiyi aşmasından anlaşılabilir.[5] Yani, 1953 darbesinin üzerinden sadece yedi yıl geçmişken, Şah rejimi dışarıda tam bir uluslararası destekten yararlandığı, içerde kendisini son derece güvenli hissettiği bir sırada ciddî bir toplumsal krizle karşılaştı. Bu krizin 1953 darbesinin hemen öncesindeki krizden belki de tek farkı, aradan geçen sürede, Şah'a karşı komünist ve ulusalcı muhalefetin tam anlamıyla ezilmiş olmasıydı. Öyle ki, krizin büyüklüğüne rağmen, durumdan siyasal kazanç sağlayabilecek ülke ölçeğinde örgütlü tek bir güç bile bulunmuyordu.

AJAX (CIA'nın 1953 darbesi için seçtiği kod adı buydu) operasyonunun o kadar az masrafla ve o kadar az direnişle karşılaşarak kotarılmış olması gerçeği, anayasal hükümete bağlı güçlerin ciddî bir direnme yeteneğine sahip olmadığını kanıtlar. İran komünistleri darbeye karşı güçler arasında en önemli ve en örgütlü olanıydı.[6] Komünistlerin örgütlülüklerine ve güçlerine rağmen darbe karşısında ciddî bir direniş gösterememeleri ve darbenin birçok ölüme yol açarak ülke çapındaki bütün komünist ilişki ağlarını da-

ğıtma başarısını göstermesi hareketin büyük zaaflar taşıdığını ortaya koydu. Bu zaafların ve bunların üstesinden gelmek için girişilen çabaların etkileri, gelecek 30 yıl boyunca komünistlere rahat huzur vermeyecekti.

1953 Ağustos'unda İranlı Marksistler ikisi ülke içinde biri ülke dışında faal olan üç örgüt altında toplanmışlardı. Ülke içinde faaliyet gösteren örgütlerden biri 1941 yılında kurulmuş olan *İran Tude Partisi* [Hizb-i Tude-yi İran] öbürü de Tude'den 1948 yılında kopan Marksistlerin oluşturduğu *Üçüncü Kuvvet* [niru-yi sevvom] adıyla bilinen daha küçük bir gruptu. Ülke dışında faaliyet gösteren grup ise 1946 yılında İran hükümeti tarafından dağıtılan fakat Sovyet Azerbaycan'ının başkenti Bakü'de sembolik varlığını sürdüren *Azerbaycan Demokrat Partisi*nin [firge-yi demokrat-i Azerbaycan] kalıntılarıydı.

1950'LERDE KOMÜNİST TUDE

Bu bölümde incelenecek olan dönemde İran'da komünizmin tarihi, ülkenin başlıca Marksist partisi olan İran Tude Partisi'nin tarihiyle özdeştir. Tude, 1941'de müttefiklerin Rıza Şah'ın despotik rejimine son vermesinden sadece bir ay sonra kuruldu. Başlangıçta parti tüzük ve programının Komintern üyesi partilerinkiyle pek az benzerliği vardı.[7] Bu yüzden, kendisini eski İran Komünist Partisi'nin (1920-1930) ve Elliüçler Grubu'nun meşru mirasçısı olarak nitelemesine rağmen, olgular Tude'nin başlangıçta nihaî hedefi sosyalist bir devlet kurmak olan komünist bir parti olarak kurulmadığına işaret etmektedir. Parti, daha çok, anti-faşist ve anayasacı güçleri bir araya getirecek bir cephe örgütü olarak düşünülmüştü; aslında, Tude (kitle, yığın) adı bile bu niyeti yansıtıyordu. Partinin ilk iki yılında genel sekreterliğini yürüten Süleyman Mirza İskenderi sosyal demokrasiyi benimsemiş bir Kaçar prensiydi ve Sovyetler Birliği'ne sempati duymakla birlikte kesinlikle komünist değildi.

Partinin kurulduğu sırada İran'ın müttefik güçlerin işgâli altında olduğu gerçeği, bu güçlerin olayların şekillenmesinde etkili olduğu anlamına gelir. Aşağı yukarı İran'ın kuzey ve merkezî kesimlerini işgâl etmiş bulunan Sovyetler, Tude'nin kuruluşunu kendi genel dış politikası doğrultusunda etkiledi. Bu genel politika, Sovyetler Birliği'nin askerî durumunu güçlendirmek için II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek ABD ve İngiltere ile ittifakın korunmasını gerekli kılıyordu. Bu genel politika, İran özelinde bütün siyasal kuvvetlerin anti-faşist koalisyonu biçiminde statükonun korunması anlamına geliyordu.[8] Bu yüzden, bazı anlatımlara göre Sovyetler, Tude kurucularına bir komünist parti yerine bütün toplumsal tabakalara açık daha geniş tabanlı demokratik bir parti kurmaları telkininde bulundu.[9] Tude'nin ömrü boyunca temel karakteristiği olacak olan Sovyetlerle bağlantılarının kapsamı ve sonuçları daha sonra ele alınacaktır; şimdilik, Tude'nin kuruluşunda ve politika belirlemelerinde Sovyetlerin önemli bir rol oynadığını belirtmek yeterlidir.

Tude, 1941'den 1953'e kadar geçen sürede görece deneyimsiz bir entelektüeller topluluğundan bir kitle partisine ve dış dünyaca ciddîye alınan bir siyasal kuvvete dönüştü.[10] Parti, neredeyse yıkımına yol açacak iki krizi başarıyla atlatmayı becerdi. İlk kriz, 1946 yılında Sovyet ordularının çekilmesinin ardından Tude'nin müttefiki Azerbaycan Demokrat Partisi'nin İran Azerbaycan'ında kurmuş olduğu özerk yönetimin İran devletinin saldırısıyla yıkılmasıydı. ADP'nin ortadan kaldırılması Tude için yakın bir müttefiki yitirmekten daha ağır bir felaket anlamına geliyordu. Çünkü, 1945'te Azerbaycan'daki Tude ilişkileri ve yapılanmaları ADP'ye katılmıştı ve bu partinin ortadan kalkmasıyla bu ilişki ve yapılanmalar da yitirilmişti. Bununla da kalmayarak, Tude'den 1948'de kopan bir grubun parti kadrolarının ve kaynaklarının hatırı sayılır bir bölümünü götürme tehlikesi ortaya çıkmıştı. Ne var ki, Halil Maliki önderliğinde geleceğin "Üçüncü Kuvvet"ini oluşturacak

olan ayrılıkçı grup Tude saflarından korkulduğu kadar çok taraftar koparamadı. İkinci kriz, 1949'da Şah'a karşı yapılan suikast girişiminin ardından geldi. Bu olayda parmağı olmakla suçlanan Tude yasadışı ilân edildi.[11] Birçok yöneticisi tutuklanan partinin faaliyetleri durma noktasına geldi.

Baskılara ve aldığı darbelere rağmen parti hayatta kalıp toparlanmayı başardı; bir cezaevi firarı örgütleyerek önderlerini kurtardıktan sonra yarı yasal biçimde yeniden örgütlendi. Bütün bunların sonucunda, Ulusal Cephe önderliğindeki petrolü millîleştirme hareketinin doruğa ulaştığı 1951 yılına gelindiğinde, Tude deneyimli bir kitle partisi haline gelmişti (hattâ kimilerine göre İran'ın gerçek anlamda tek siyasal partisiydi). Kentsel kesime dayanan ve özellikle işçi sınıfı arasında güçlü olan, yeraltında ve yarı yasal zeminde faaliyette deneyim kazanmış olan parti, ordunun istihbarat servisine bile sızmayı başaran geniş bir askerî örgütlenmeye sahip olduğu gibi, Tahran'da düzenlediği kitle gösterilerinde on binlerce kişiyi toplayabiliyordu. Partinin işçi sınıfı arasındaki gücü özellikle etkileyiciydi. Bir gözleme göre, "Tude, bir buz dağına benziyordu, tepede görünen parti örgütlenmesinin altında, işçi hareketinin çok daha büyük bir kitlesi gizliydi".[12] Sanayi işçilerinin yüzde 75'ini örgütleyerek İran'ın en önemli sendika konfederasyonu olan *İran Birleşik İşçi ve Emekçi Sendikaları Merkez Konseyi* [şura-yı muttehid-i merkezi-yi kargeran ve zahmetkeşan-i İran] Tude'nin önderliği altındaydı.[13] Partinin aydınlar arasındaki itibarı da çok sağlamdı. Önde gelen pekçok aydının desteklediği Üçüncü Kuvvet'in ayrılmasına rağmen, Tude hâlâ pekçok yazar, gazeteci ve sanatçının desteğine sahipti.[14] Parti, parlamenter siyasete katılmakta da deneyim edinmiş, hattâ 1946'da Başbakan Ahmed Gavam'ın kabinesine 3 bakan vererek kısa bir süre için hükümette bile temsil edilmişti.

Tude'nin Ulusal Cephe ve Başbakan Musaddık'ın önderliğindeki petrolün millileştirilmesi hareketi karşısındaki tavrına, en ki-

bar ifadeyle çelişkili denebilir. Parti, bu konuda tavır belirlerken öncelikle Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını düşünüyordu. Petrol sorununun kökeni, İran'ın müttefiklerin işgâli altında bulunduğu II. Dünya Savaşı yıllarına dayanıyordu. 1943 yılında Başbakan Said'in başkanlığındaki dönemin İran hükümeti, mevcut yatakların dışında yeni bulunacak petrol yataklarının işletilme koşulları üzerine İngiliz ve ABD şirketleriyle müzakereler başlatmıştı. Bu sırada Tude ile Ulusalcılar mecliste azınlıktaydılar. Başlangıçta gizli olarak yürütülen müzakereler bir milletvekili tarafından kamuya açıklandı. Gerek Tudeli gerek Ulusalcı milletvekilleri yabancılara yeni kapitülasyonlar vermek anlamına geldiği gerekçesiyle müzakerelere şiddetle karşı çıktılar.[15] Ne var ki, 1944 Eylül'ünde kuzeydeki petrol yataklarının Sovyetlerce işletilmesi ihtimalini müzakere etme teklifiyle Sergey Kavtaradze başkanlığında bir Sovyet heyetinin gelişiyle[16] durum çarpıcı biçimde değişti. İngiliz yanlısı Said kabinesi Sovyetlerin teklifini geri çevirdi, bu da Sovyet heyetinin tehditlere başvurmasına yol açtı.[17]

Bu ândan itibaren darbeden bir yıl öncesine dek Ulusalcılar ile Tude petrol meselesinde ayrı yollarda yürüdü. Musaddık'ın önderliğindeki Ulusalcılar, İran ulusal kaynaklarının tam kontrolünü ele geçirmediği sürece, Sovyetlere hiçbir ayrıcalık tanınmamasından yanaydılar. Musaddık, bununla da kalmayıp, petrol konusunda meclisin tam bilgisi ve katılımı olmaksızın hiçbir bakanlığın ya da hükümet organının yabancılarla hiçbir şekilde görüşemeyeceğine hükmeden bir yasanın çıkarılmasını da sağladı.[18] Musaddık, yasa görüşmelerinde şu sözlerle dış politikasının temel tezlerinden biri olan "negatif eşitlik" kavramını daha da geliştirdi:

> Söylediklerim, "siyasî eşitlik" isteyen ülkenin ve hükümetin çıkarınadır. "Pozitif politikayı" izlersek, siyasî eşitlik adına gelecek 92 yıl boyunca kuzey petrolleri için tavizler vermek zorundayız. Böyle bir şey, bir kolu kesilen bir adamın sırf eşitlik olsun diye öbür kolunun da kesilmesine razı olmasına benzer. İran halkının ve Meclisinin böyle bir tavize asla razı olamayacağını söylemeye bile gerek yok.[19]

Sonraki yıllarda anlaşılacağı gibi, Musaddık'ın stratejisi İran petrolleri için kesinlikle yeni tavizler ve kapitülasyonlar vermemek ve İngilizlerin elindeki güney yataklarını millileştirmek için zaman kazanmaya çalışmaktı.

Tude'nin politikası ise tersine "pozitif eşitlik" yönüne döndü. Sovyetlerin teklifi ve Said'in bunu reddettiği açıklanır açıklanmaz, Tude 180 derece çark etti. Parti, 28 Ekim 1944 günü Sovyet birliklerinin korumasında Tahran'da hükümete karşı bir gösteri düzenleyerek Sovyet taleplerini destekledi.[20] Aynı yılın sonlarında İhsanullah Taberi partinin yayın organı *Merdum Bera-yi Ruşenfikran*'da yayımlanan ve büyük tepki çeken makalesinde, Sovyetler Birliği de dâhil bütün devletlerin İran'da bir etki alanına sahip olduğunu savunarak şunları söyledi: "Eğer belirttiğimiz gibi ABD hükümeti savaş sonrasında güçlü bir mevcudiyet göstermek ve Belucistan petrol yataklarını kendi şirketlerinin işletmesini sağlamak için nüfuz alanları kurmak peşindeyse, kuzey komşumuzun da ulusal çıkarları gereği aynı şeyi yapması doğaldır". [21]

Taberi, aynı makalede, Musaddık'ın negatif eşitlik ilkesine de, bu ilkenin tarafgir olduğu, yabancılara verilen eski kapitülasyon ve ayrıcalıklara dokunmazken Sovyetler Birliği'nin İran'ın enerji kaynaklarından yararlanmasını engellediği gerekçesiyle karşı çıkıyordu. İran'ın çıkarları yerine böyle körü körüne Sovyet çıkarlarını savunması Tude'yi siyasal sistemin gerek merkezinden gerek sağından gelen eleştirilerle karşı karşıya bıraktı. Bu tutumuyla Tude, kuruluşundan bu yana ilk kez, İran'ın ulusal çıkarları söz konusu olduğunda bile Sovyet çıkarlarını ön planda tuttuğunu açıkça göstermişti. Üstelik bu tavrıyla, "pozitif eşitlik" ilkesini savunan merkez sağ ve Batı yanlısı siyasetçilerle aynı saflara düştü. Tude tarihi hakkında partililer tarafından yapılan çalışmada, Sovyet çıkarlarına bağlılık konusu ya görmezden gelinmiş ya da geçiştirilmiştir.[22] Bu tartışmaların sonucunda Said hükümeti petrol konusunda her türlü müzakerenin İran'daki müttefik askerî güçlerin

çekilmesinden sonraya ertelendiğini ilân etti. Kısa bir süre sonra da petrol sorununu bir zaman için ikinci plana iten başta Azerbaycan krizi olmak üzere başka sorunlar yüzünden hükümet istifa etti.

Petrolün millîleştirilmesi konusu 1949'da yeniden gündeme geldiğinde Tude yine tutarlı bir tavır sergileyemedi. Bir kez daha başbakanlığa getirilen Said, (yeni seçimler öncesinde görev süresini tamamlamak üzere olan) Meclise aceleyle bir yasa tasarısı sundu. (Müzakereleri yürüten İngiliz ve İranlı temsilcilerin soyadlarıyla) Gass-Gulşeyan yasası olarak bilinen tasarı, 1933'te imzalanan İngiltere-İran petrol anlaşmasının küçük değişiklerle onaylanıp meşrulaştırılmasını öngörüyordu. İngiltere'nin İran petrolleri üzerinde sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların geçerlilik süresini 1962 yılından 1993 yılına uzatan söz konusu anlaşma Rıza Şah'ın otokratik yönetimi altında imzalanıp, üyelerini kendi seçtiği Meclise onaylatıldığından İranlılar tarafından hiçbir zaman meşru sayılmamıştı. Anlaşmayı İran adına imzalanuş olan Hasan Takizade'nin kendisi bile bunu Şahın zoruyla yaptığından imzasının geçersiz olduğunu savunuyordu.[23] Anlaşmanın İranlılarca kabul görmediği tartışmasız bir gerçek olduğundan, İngilizler, Said aracılığıyla görünürde daha saygın bir Meclise onaylatarak anlaşmaya meşruiyet kazandırmak istiyordu. Tasarı Meclisin görev süresi içinde yasalaştırılamadı. Yaz ve güz aylarında yapılan yeni milletvekili seçimlerine yeni oluşturdukları Ulusal Cephe adına katılan Musaddık ve arkadaşları, bütün engellemelere rağmen Meclise birkaç temsilci göndermeyi başardı. Musaddık'ın yeni Mecliste petrol alt komisyonunun başkanlığına getirilmesiyle petrolün millileştirilmesi için sahne hazır oldu. Alt komisyonun 1950 Temmuzunda yaptığı toplantıda görüşülen Gass-Gulşeyan tasarısının reddine karar verildi. Aynı toplantıda Musaddık petrolün millileştirilmesinin mümkün olup olmadığını ve bunun olası sonuçlarını araştırmak üzere iki ay süre istedi. 1951 Nisanı geldiğinde, petrol mil-

lileştirilmiş ve Musaddık başbakan olmuştu. Tude, bu yeni krize de bir kez daha, iç güç dengelerini yanlış hesaplayarak ve petrolün millileştirilmesi yasasının tetiklediği yeni milliyetçilik ve yurtseverlik dalgasını yanlış anlayarak ve tabiî, Sovyetler Birliği ile yakın bağlarını koruyarak girmişti.

Bütün bunlar, Soğuk Savaş'ın çoktan başladığı, ABD ile Sovyetler Birliği'nin dünya çapında rekâbet ettiği bir uluslararası ortamda oluyordu. Çin Devrimi'nin 1949'da ulaştığı zafer ve 1950 Temmuz'unda başlayan Kore Savaşı süper güçler arasındaki bu üstünlük ve egemenlik mücadelesini daha da kızıştırmıştı. Ne var ki, İran'daki durum dünyanın geri kalanından çok farklıydı. Burada, son 150 yıldır yabancı güçlerin dolaylı egemenliği altında yaşamış olan bir ulus, ulusal kaynaklarının denetimi için en eski sömürgecisiyle – İngiltere – bir ölüm kalım mücadelesine tutuşmuştu. Petrolün millîleştirilmesi pekçok İranlının gözünde, 50 yıllık bir düşün gerçekleşmesi ve 1906 Anayasa Devrimi'nde ortaya atılan taleplerin doğal sonucu anlamına geliyordu. Millîleştirmenin ardından kentsel bölgelerde ortaya çıkan müthiş halk desteği yasanın halk tarafından nasıl benimsendiğini gösteriyordu. Millîleştirme, Musaddık hükümetini İngiltere ile çatışma zeminine sokmuşsa da, en azından başlangıçta, ABD çıkarlarına zorunlu olarak ters düşmüyordu. İlk başlarda, o sıralar Demokratların elinde olan ABD yönetiminin, gerek durumun nasıl idare edilmesi gerektiği bakımından, gerekse de ABD şirketlerinin kâr paylarını artırma hesapları yüzünden İngilizlerle görüş ayrılıkları bulunuyordu. Bir gözlemci dönemin İran-ABD ilişkilerini şöyle yorumlamaktaydı: "Truman yönetiminin Dışişleri Bakanı Acheson tarafından belirlenen politikası bir yandan Musaddık'ı bir uzlaşmaya ikna etmeyi denerken, bir yandan da İngilizleri yatıştırmaya çalışmaktı. [24] Musaddık karşı taraftaki görüş ayrılıklarının çok iyi farkındaydı ve İran'ın çıkarına bunlardan yararlanmaya çalıştı. İlk kabinesinde (geleceğin darbe lideri ve başbakanlıktaki halefi) General Zahidi

ve Ali Emini gibi ABD'ye yakın adlara yer vermesi bunun sonucuydu. Bu adamlar ABD ile ilişkileri iyi olduğu sürece desteklediklerı Musaddık'ı ilişkileri kötüleşince terk ettiler. Aslında Ulusal Cephe, ABD yanlılarını, milliyetçileri ve dinci sağı bir araya getiren bir koalisyondu. Bu noktada dindar kesimin çoğunluğu politikaya ancak dolaylı biçimde karışıyordu. Bunun nedeni, dönemin önde gelen Şii din adamı Büyük Ayetullah Muhammed Hüseyin Burucerdi'nin apolitik bir kişilik olması, izleyicilerine de siyasetle uğraşmayı yasaklamasıydı. Dindarların bu genel tutumuna Meclis Başkanı Ayetullah Ebulkasım Kaşani önderliğindeki küçük bir grup istisna oluşturuyordu. Nevvab Safevi tarafından 1946 yılında kurulmuş olan İslâm Fedaileri'yle birlik hâlinde davranan bu grup cephe içinde son derece etkindi. Ulusal Cephe'yi bir arada tutmak, öteki partilerin de aynı derecede hassas politikalar izlemesini gerektiren son derece hassas bir denge oyunuydu. Bu hassas koalisyonun en sonunda dağılması darbecilerin hükümeti devirmesine yardımcı oldu. Tude'nin millîleştirme hareketiyle ilgili tahlili İran'ın iç gerçekliklerine değil, uluslararası durum ve Sovyet çıkarlarına dayanıyordu. Bu yüzden, Ulusal Cephenin İngiltere ve içerdeki İngiliz yanlılarıyla mücadele ettiği sırada, Tude gelişmeleri ABD-Sovyet çekişmesi açısından değerlendiriyordu. Örneğin, Kore yarımadasında çatışmaların başlamasının ardından Tude, *İran Barış Derneği*'ni [cemiyet-i İrani-yi hevadar-i sulh] kurarak ABD'ye karşı propaganda saldırısı başlattı. İran'ın hiçbir ülkeyle savaş durumunda bulunmadığı ve böyle bir ihtimalin bile bulunmadığı bir ânda kurulan bu derneğin tek amacı İran'da Doğu-Batı rekâbeti ile ilişkili sorunlarla uğraşmaktı ve kuşkusuz, parti önderliğinin siyasal kavrayıştan yoksunluğunu gösteriyordu.[25] Petrolün millîleştirilmesi konusunun halkın günlük diline girdiği andan itibaren Tude buna, emperyalist bir plan olarak niteleyerek karşı çıkmış ve sadece güneydeki petrol yataklarının millîleştirilmesinin doğru olacağını savunmuştu.[26] *Besu-yi Ayende*

dergisinin Haziran 1950 sayısında yayımlanan bir makalede, Ulusal Cephe'nin azınlıkta olmasına rağmen millîleştirme yasasını çıkarttırmayı başardığı 16. Meclis'in bileşimi Tude tarafından üç kategoride değerlendiriyordu: İlk olarak, kendilerine ait bir görüşe sahip olmayıp en güçlü olanın peşine takılan oportünistler; ikinci olarak, yabancılara bağımlı olup onların arzularını yerine getirenler vardı; üçüncü kategoride ise aslında ilk iki kategoridekilerden hiçbir farkları olmadığı halde, kendilerine hiçbir zaman gerçekten anlamadıkları halkın çıkarlarını savunuyormuş süsü veren hilekârlar bulunuyordu. [27] Elbette, bu üçüncü kategoriyle kast edilen Ulusal Cephe idi. Yine 1950 Haziranında günlük *Merdum* gazetesi petrolü millîleştirme çabalarını şöyle değerlendiriyordu: "Güney petrolleriyle ilgili sözleşmede yapılacak düzeltmelerin halkımızın yararına olmayacağından ve sadece İngiltere'nin ülkemizdeki konumunu güçlendirmekle sonuçlanacağından şimdiden emin olabiliriz. Halkımız güney petrollerindeki haklarına ancak kendi kaderini kendisi belirleyebildiği zaman sahip çıkacaktır. Bu yüzden, petrol sorununun çözümü partimizin, yani İran halkının zaferine bağlıdır. "[28] Meclis petrol alt komisyonu Gass-Gulşeyan Tasarısını reddettiğinde de Tude bunu Ulusal Cephe'ye değil halka mal etti: "[Gass-Gulşeyan Yasa Tasarısı] İran halkı tarafından reddedildi, onursuz Ulusal Cephe tarafından değil..."[29] Musaddık'ın ABD temsilcisi Avarell Harriman tarafından 1951 Temmuz'unda getirilen uzlaşma önerisini reddetmesi bile Tude'yi Ulusalcıların yurtseverliğinin samimiyetine ikna edemedi. Toparlarsak, Tude'nin ikinci petrol tartışmasının başladığı 1950 yazından 1952 ortalarına kadarki tutumu, millîleştirme hareketinin önderliğiyle zıtlaşmak oldu.

İşin ironik tarafı, Tude'nin petrolün millîleştirilmesi konusunda her şeyden önce Sovyet çıkarlarını düşünerek belirlediği politikasının, Sovyetlerin konuyla ilgili izlediği politikayı yansıtmıyor oluşuydu. Sovyetler Birliği, İngiltere'nin ambargosuna maruz

kaldığı sırada İran'a pek bir yardım etmese de, millîleştirme yasasının önemini takdir ediyordu. Sovyet basınında Musaddık ve Ulusal Cephe'nin olumlu bir imajı vardı.[30] Tude, enternasyonalist görevlerinin (yani Sovyet çıkarlarının) ne olduğuna ilişkin kendi kavrayışına göre dav anıyordu.

Partinin Musaddık hükümetine karşı zıtlaşma politikası görevdeki ikinci yılına dek sürdü. Musaddık Şah'la anlaşmazlığa düşmesi üzerine 1952 Temmuz'unda başbakanlıktan istifa etti. Bunun üzerine 21 Temmuz'da Şah'ı Musaddık'ı daha geniş yetkilerle yeniden göreve davet etmeye mecbur kılan kanlı bir ayaklanma patlak verdi. Tude'nin tavrı bu andan parti bağımsızlığı pahasına bile devrildiği güne dek Musaddık'ı desteklemek yönünde değişti.

Tude'nin Musaddık'a verdiği destek başlangıçta, başta illîleştirme olmak üzere belli politikalarla sınırlıydı. Ancak, zaman geçer ve darbe adım adım yaklaşırken Tude de hükümete desteğini artırdı.[31] Bu yeni politika altında parti yavaş yavaş ulusalcıların gerisinde kaldı, hattâ iki darbe girişimi arasında sokakları boşa tması istendiğinde bu isteğe uydu.

Tude, 1953 darbesine örgütsel ağının genişliğine ve k tle temelinin büyüklüğüne uygun bir karşılık veremedi. Partinin darbe karşısındaki tepkisini tanımlayan en uygun sıfat, etkisiz olabilir. Başta darbenin baş dayanağı Şahın muhafız alayı olmak üzere silâhlı kuvvetler içindeki istihbarat ağı sayesinde, parti darbe hazırlıklarından önceden haberdar olmuş, hattâ Musaddık'ı da uyarmıştı.[32] Tude, ilk darbe girişiminin yapıldığı 16 Ağustos'tan 19 Ağustos'a dek teyakkuz hâlinde ve başbakanla temastaydı. İki darbe girişimi arasındaki bu birkaç gün içinde parti ülke genelinde Şahın heykellerini yıkmak, darbeyi kınayan, monarşinin yıkılıp bir halk cumhuriyetinin kurulmasını talep eden duyurular ve bildiriler yayımlamakla meşgul oldu. Ne var ki, durumu kontrol altına almak isteyen Musaddık 18 Ağustos'ta partiden gösterilere son verilme-

sini istedi.[33] Tude bu isteğe boyun eğdi. Ancak bunun sonucu, ertesi gün gerçekleşen darbede sokakların orduya ve kiralık serseriler güruhuna kalması oldu. Yani, darbe gününü parti üyeleri evlerine kapanıp pasif bir bekleyişle geçirdiler. Önceki yılların katı ve saldırgan politikalarının aksine, en kritik an geldiğinde Tude, Musaddık'ın sözünü dinlemiş ve direnişi örgütlemeyi başaramamıştı. Partinin bu eylemsizliği hakkındaki ilk açıklaması birkaç ay sonra geldi: "Eğer genel bir silâhlı eyleme girişseydik baskı daha şiddetlenecek ve genel olarak hazır olmadığımızdan eşitsiz bir kavgada öncü konumumuzu yitirmiş olacaktık. Genel kitle gösterileri yolunu seçseydik, darbecileri uygulayacağı şiddet 19 Ağustos'takinden çok daha ağır olurdu".[34]

Darbeden, ülke içindeki son örgütlü direnişin sona erdiği 1958 yılına dek, Tude pekçok lideri ve taraftarıyla birlikte, toplumsal tabanını, örgütünü ve (ordu içindeki) askerî ilişkilerini yitirdi. Darbeyi izleyen yıl Tude'nin matbaası kapatıldı ve ordu örgütlenmesi açığa çıkarıldı. 1955'te üst düzey yöneticileri tutuklandı. Bunların arasında, parti birinci sekreter vekili ve yürütme komitesi üyesi Muhammed Behrami, merkez komitesi üyesi ve darbe sonrasında fiilen Tude Gençlik Örgütü'nün başkanlığını yürüten Nadir Şermini, partinin sinir merkezi konumundaki Tahran örgütlenmesinden sorumlu merkez komite üyesi Emanullah Kureyşi ile yürütme komitesi üyeleri Murteza Yezdi ve Ali Olovi bulunuyordu. Aynı yıl içinde ordu örgütlenmesinden geriye kalanlar (istihbarat birimi) ortaya çıkarılıp yok edildi. Birimin sorumlusu ve belki de Tude'nin orta kademe yöneticilerinden en atak ve en cesuru olan eski yüzbaşı Hosrov Ruzbe ise ancak iki yıl sonra ele geçirilecekti.

Genel olarak, Tude'nin önderliği ya ülke dışına kaçar ya da kendilerini kurtarmak için darbe liderleriyle işbirliği yaparken, sıradan militanları ve orta düzey yöneticileri darbeye karşı direndi. Partiye yönelik saldırının (mesela Ulusal Cephe gibi) diğer partilere yöneltilenden çok daha ağır olduğu ve daha önce benzeri gö-

rülmemiş ölçüde sert ve sistemli yürütüldüğü doğrudur, ama görüldüğü kadarıyla sıradan militanlar liderlere göre çok daha kararlı bir direniş göstermiştir. Darbecilerin yoğun olarak uyguladığı modern işkence teknikleri sıradan komünistlerden pekçok kahraman yarattı; ne var ki, liderler arasından çıkan bazı işbirlikçiler, devlete partinin kökünü kazımaya yetecek bilgiyi sağladı. Bu direnişin iyi bir örneği, 1954'te tutuklanan Tude eylemcisi Vartan Salahanyan (bazı kaynaklarda soyadı Balahiyan olarak geçer) olayıdır. Vartan, yoldaşı Mahmud Kuçek-şuşteri ile birlikte Tahran'da Tude bildirileri dağıtırken yakalandı. İki militan, darbenin yürütücüsü ve SAVAK'ın öncüsü olan Tahran Askerî Valiliği'nde çok ağır bir işkenceden geçirildiler. Her iki adam da sıra neferleri olarak parti hakkında verecek önemli bilgiye sahip olmadıkları hâlde, sahip oldukları pek az bilgiyi verip kurtulmak yerine, ölene dek susmayı tercih ettiler. Bu kahramanlık ve direniş örneği ünlü İranlı şair Ahmed Şamlu'ya *"Vartan'ın Ölümü"* [Merg-i Vartan]" şiirini yazdırdı.[35] Oysa Tude önderliğinin tavrı çok daha farklıydı. Tutuklanan liderlerin neredeyse hepsi Tahran Askerî Valisi ile işbirliği yaptı. Partinin 5 kişilik yürütme komitesinden (Behrami, Yezdi, Ali Olovi, Kiyanuri ve Hüseyin Cevdet) ilk üçü tutuklanmıştı. Behrami ve Yezdi, Sermini ve Kureyşi ile birlikte rejimle işbirliği yapıp canlarını kurtarmayı becerirken, onun da işbirliği yaptığı iddia edilmesine rağmen, Olovi idam edildi.[36] Yezdi, partinin Şahlığı devirmesini önlemekten gurur duyduğunu açıklayacak kadar ileri gitti ve bu sayede affı şahaneye mazhar oldu.[37] Öbür ikisi ülke dışına çıktılar ve ancak partiyi 1983'teki sonuna götürene dek yönetmek üzere 1979 devriminden sonra geri döndüler. Ruzbe, 1958'de mahkemedeki son savunmasında, kendisinin yakalanmasına kadar geçen sürede darbenin liderlerinin Tude hakkında bilinebilecek her şeyi öğrenmiş olduğunu belirterek, bundan dolayı tutuklu parti liderlerini suçladı.[38] Bazı liderler parti örgütlenmesi ve ilişki ağı hakkında ayrıntılı ifadeler verecek

kadar ileri gitmişti. *Komünizmin İran'daki Gelişimi* [Seyr-i komonizm der İran] ve *İran'da Komünizm* [Komonizm der İran] başlıklı kitaplarda yer verilen bu ifadeler, parti üzerindeki baskının ne derece etkili uygulandığının açık belgeleridir.[39]

Darbenin ilk yıllarında önderliğin düştüğü alçalmanın önemli göstergelerinden biri de "pişmanlık dilekçeleridir". Tahran Askerî Valisi tutuklulardan partiyle ilişkilerini kabul ettiklerini gösteren belgeler imzalamalarını istemişti. Tude önderliği üyelerinin bu belgeleri imzalamasını yasakladı. Üyelerin bu karara uyması, darbe liderlerinin gerçek komünistleri yanlışlıkla tutuklananlardan ya da başka partilerin üyesi olanlardan kolayca ayırt etmesine yaradı. Tude'nin ordu örgütlenmesinin ortaya çıkarılıp dağıtılmasının ardından önderlik politikasını değiştirdi ve bir kurtuluş yolu olarak üyelerinden belgeleri imzalamalarını istedi. Bunun sonucu, ordu örgütü üyelerinin, diğer üyelerin ve liderlerin partiyi suçlayan dilekçelerinin günlerce gazetelerde yayımlanması oldu. Bu dilekçelerin dışarıda hâlâ bir direniş örgütlemeye çalışan militanların morali üzerindeki yıkıcı etkisi çok büyüktü.

Tude darbeye anlamlı ve örgütlü bir şekilde karşı koysaydı, bunda Askerî Örgütün önemli ve öncü bir rol oynaması gerekecekti. Kimi zaman *Subaylar Örgütü* [sazman-ı efseran]adıyla da anılan *İran Tude Partisi Askerî Örgütü* [sazıman-i nizamiyi Hizb-i Tude-yi İran], partiye yakınlık duyan bir grup subay tarafından 1944 yılında kurulmuştu. Askerî Örgütü yaratacak olan ordu mensupları ilk olarak 1941 yılındaki müttefik işgâlinden bir yıl sonra, yenilgiye uğramış İran silâhlı kuvvetleri saflarında gizli hücreler örgütleyerek işe başladılar.[40] Hareketin önde gelen adları arasında, Rıza Şah'ın iktidarı sırasında polisin açığa çıkaramadığı birkaç eski komünist subaydan biri olan Albay İzzetullah Siyamek ile Albay Muhammed Ali Azer, Binbaşı Ali Ekber İskendani ve Yüzbaşı Hosrov Ruzbe vardı. Komünist subaylar 1942-1944 arasında partiyle doğrudan ilişki kurmadan faaliyet göstermişti. Siya-

mek'in Abdülsamed Kambahş ile ilişkileri sayesinde 1944 yılında ordudaki komünist hücreler ile parti arasında temas sağlanmasıyla Askerî Örgüt doğdu. Kambahş, örgüt ile parti arasındaki irtibat görevlisi oldu. Askerî Örgüt, 1944-46 arasında kendisini fesh edilme ya da Tude ile bağlarını koparmanın eşiğine getiren iki evreden geçti. İlk olay, Horasan tümenindeki 20 komünist subayın isyânıydı. İskendani ile Azer'in önderliğindeki isyâncılar Şahlığa karşı savaş başlatmak amacıyla Batı Horasan ile Doğu Mazenderan arasındaki Türkmen bölgelerine ulaşmaya çalıştılar. Ancak, girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Aralarında İskendani'nin de bulunduğu birçokları Türkmen topraklarına ulaşamadan öldürülürken, başarı şansının kalmadığını gören Azer gibi bazıları sınırı geçip Sovyetler Birliği'ne sığındılar.[41] İkinci olay, Askerî Örgütün, Azerbaycan yönetimine, Tahran hükümetine baş kaldırdığı sırada subay ve malzeme göndererek yardım etmesiydi. Azerbaycan hareketinin yenilgisi Tude önderliğinin Askerî Örgütü dağıtmak, bu olmadığı takdirde ise partiyle her türlü ilişkisini kesmek kararını almasına yol açtı. Ne var ki, Askerî Örgüt partinin arzusuna uyup dağılmayı kabul etmedi. Ruzbe gibi bazı subaylar örgütü ayakta tutmak için parti üyeliğinden istifa ettiler.[42] Sonunda, Sovyetlerin yoğun ısrarıyla Tude 1948 yılında örgüte yeniden parti saflarına katılma çağrısı yaptı. Askerî Örgüt 1949 yılında yeniden parti bünyesindeki yerini aldı.[43]

Askerî Örgüte genellikle Tude'nin 1953 darbesi öncesinde sahip olduğu en büyük koz olarak bakılır. Örgüt üyesi subayların sayısı ile ilgili tahminler 466'dan 700'e dek değişir.[44] Parti kendi adına Askerî Örgütün üye sayısı hakkında hiçbir rakam vermediğinden bütün bu tahminler komünist kovuşturmasını yürüten darbecilere aittir.[45] Tude'nin de resmî olarak kabul ettiği 466 sayısı darbeden sonra tutuklanan 429 subayla, ülke dışına çıkmayı başaran 37 subayın toplamından çıkarak hesaplanmıştır. Darbe günü olan 19 Ağustos 1953'te örgüt üyesi subayların 243'ü Tahran'da

görevliydi. Darbenin vurucu gücü olan Şahın Muhafız Alayı'nda üç ya da dört komünist subay vardı. Örgüt üyesi subayların çoğu muharip olmayan sınıflarda görevliydi. Tude'nin komünist subayların sayısı hakkında en düşük tahmini benimsemesi, darbeye karşı direnme kararı alınsaydı bile Askerî Örgütün ciddî bir direniş gösterecek güçte olmadığı mazeretine dayanak olsun diyedir. Oysa 1958'e dek komünistlik suçlamasıyla 466 subayın yargı önüne çıkarılmış olması bu mazereti inandırıcı kılmamaktadır. [46]

Askerî Örgütün etkili bir şekilde yararlanılsaydı neler yapabileceğine ve Şahlık rejimi için nasıl bir tehdit oluşturduğuna ilişkin farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bir tarihçi, "Doktorlar, hava harp okulu öğrencileri, istihkâm mühendisleri[nin ağırlıkta olduğu üye bileşimiyle] Tude'nin orduyu etkileyebileceğini, hattâ parti üyelerini silâhlandırabileceğini, ancak bir darbenin başarılı olmasını muhtemelen engelleyemeyeceğini" öne sürmüştür.[47] Askerî Örgütün Şahlığa ya da darbe tezgâhçılarına karşı başarılı bir karşı darbe yapacak güçte olmadığı doğru olabilir, ama bu, bu yönde hiçbir girişimde bulunulmadığı gerçeğini değiştirmez. Askerî Örgütün liderleri, parti önderliğine darbeye karşı ânında karşılık vermeye hazır oldukları güvencesi vermişti.[48] Örgüt, ordu içindeki haber alma kaynakları sayesinde 1952 ile 1953 yılları arasında Ulusalcı hükümete karşı düzenlenen fesatların açığa çıkarılmasına yardımcı olmuştu. Örgüt, 19 Ağustos darbesinin hazırlıklarından da zamanında haberdar olup Tude önderliğini uyarmıştı. Askerî Örgütün üst düzey yöneticilerinden Feridun Azernur, darbe öncesinde komünist subayların kilit mevkilerde bulunduklarına dikkat çekerek, kendi hesaplamalarına göre ordu içinde önemli görevlerde bulunan 491 komünist subayın darbeyi boşa çıkarmak için partiye yardımcı olmaya hazır bulunduğunu söylemiştir.[49] Kiyanuri'nin anılarına göre, darbeye katılmak için Hamedan'dan Tahran'a kaydırılan bir taburun komutanıyla, Hazar kıyısındaki Çalus kentinde konuşlanmış bir başka birliğin komutanı Tude üyesiydi ve partiye silâh sağlayacak konumdaydılar.[50] Askerî Örgütün ön-

de gelen üyelerinden birine göre, örgüt ulusal radyoyu ele geçirmek ve parti militanlarını silâhlandırmak imkânından başka, kilit konumlardaki üyeleri sayesinde başta General Zahidi olmak üzere, baş tezgâhçılarını suikastlerle öldürerek darbeyi önleme fırsatına da sahipti.[51]

Askerî Örgütün ana gövdesinin 1954 yılında çökertilmesine rağmen, istihbarat biriminin sorumluluğunu yürüten Ruzbe önderliğindeki bir çekirdek grup ayakta kalmayı başardı. Ruzbe, partiyi yeniden canlandırmaya çalıştı ama yakalanıp 1958 yılında idam edilmesiyle Tude'nin İran içindeki örgütlü faaliyeti sona erdi. Ruzbe, Marksizm-Leninizmi benimseyerek 1943'te Tude'ye katılan bir devrimci subaydı. 1958'deki idamına dek geçen sürede, kendi adıyla matematikten topçu balistiğine, edebiyattan felsefeye, politikadan satranca çok değişik konularda tam 36 adet kitap ve broşür yazmıştı. Askerî konularda yazdığı bazı eserler yıllarca harp akademisinde ders kitabı olarak okutulmuştu. Ordu içinde geleceği çok parlak bir subay olarak görülüyordu. Askerî darbeden sonra yurt dışına çıkma fırsatı vardı, ama bunu yapmamayı tercih etti. Aksine, tutuklanmasından önce yurt dışındaki parti önderliğine gönderdiği mesajında, liderleri darbe sırasındaki ve sonrasındaki tavırlarından ve ülkeden kaçmalarından dolayı sert bir dille eleştirmiş, kendisinin hiçbir koşulda böyle davranmayacağını bildirmişti.[52] Mahkemedeki son savunmasında da bu tavrını sürdürdü. Partiye bağlılığını ilân ederken, parti önderliğini önderlik için gereken cesaretten yoksun olmakla suçladı.

Askerî Örgütün darbeyi önleyememiş olduğu gerçeği ve Tude'nin örgütün istese de bunu yapabilecek güçte olmadığı şeklindeki açıklaması, niçin bu doğrultuda en ufak bir çaba gösterilmemiş olduğu sorusuna hâlâ bir yanıt değildir. Bu sorunun yanıtı, Tude önderliğinin içine düştüğü felç durumunda yatıyor gibi gözükmektedir. Yeni baskı koşullarında Askerî Örgüt parti önderliğinden izinsiz harekete geçemezdi, önderlik ise hareket emri verme ve yön belirleme yeteneğinde değildi. Geleceğin Marksistleri ey-

lemsizliğinden ötürü Tude'yi suçlarken Askerî Örgüt örneğini kullanacaklardı. Onlara göre, örgüt ve parti darbeye karşı direnirken eylem hâlinde yenilseydi bile, böyle bir yenilgi eylemsizlikten dolayı yenilmeye tercih edilir olacaktı. Eyleme geçmese de, Askerî Örgütün sırf varlığı bile, Tude'ye darbeyi izleyen bir yıl boyunca koruma sağladı. Ancak, devletin 1954 yılında örgütü ortaya çıkarıp çökertmesiyle partinin de kökünün kazınmasının yolu açıldı.[53]

Tude'nin ricatı öyle hızlı – ve rejimin zaferi öyle kesin – oldu ki, 1958'e gelindiğinde, Şahlık makamları artık komünistleri ciddî bir tehdit olarak hesaba katmıyordu. Tude'nin nasıl ve neden böyle stratejik bir yenilgiye uğradığı sorusu gelecek yıllar boyunca komünistlerin kâbusu olacak ve bir sonraki kuşağın komünist eylemcileri harekete geçmeden önce 1953 darbesinden ve Tude'nin ölümünden dersler çıkaracaktı. Partinin yenilgiye karşı resmî tepkisi Temmuz 1957'de Moskova'da toplanan tarihî dördüncü plenumunda geldi.[54] Plenuma aralarında Avrupa ve İran'dan gelenlerin de bulunduğu yaklaşık 80 lider ve üye katılmıştı.[55] Plenum partinin Ulusal Cephe karşısında izlediği politikayı eleştirdi:

> ... partimizin 19 Ağustos darbesi öncesi dönemdeki en önemli hataları, (hareketin başlangıcında) petrol sanayinin millîleştirilmesi hareketi karşısında aldığı yanlış tutum ile Ulusal Cephe ve Dr Musaddık hükümeti karşısında izlediği yanlış ve solcu politikalardı. Partinin petrol konusundaki sloganları millîleştirmeyi iki emperyalist güç, ABD ile İngiltere arasındaki çelişkinin sonucu olarak algılayan yanlış bir tahlile dayanıyordu. [56]

Ulusalcı hükümete karşı izlemiş olduğu politikayı yanlış olarak niteleyen parti, 16-19 Ağustos günleri arasında izlediği – heykelleri devirmek ve halk cumhuriyeti talep etmek şeklindeki – eylem çizgisinin de yanlış yönlendirilmiş olduğunu ileri sürmekteydi.[57] Darbe sırasında felç durumunda olduğunu da kabul eden parti, bu durum için esas olarak İran içindeki önderliği sorumlu tutuyor, ancak, bu durumu aşmak için gereken yardım ve kılavuzluğu yap-

madığı için yurt dışındaki önderliği de eleştiriyordu. Plenumda, parti önderliği, teorik bilgi bakımından yetersizliği, iç demokrasinin eksikliği, üyelerle arasındaki bağların kopukluğu, liderler arasında derin ayrılıkların ve geçimsizliklerin bulunması gibi zaaflarından ötürü de suçlandı. Parti, merkez komitedeki görüş ayrılıkları konusunda, biri üstün durumda olan ve İskenderi ile Radmaneş'in çevresinde toplanan, öbürü Kiyanuri ile Gasemi'nin çevresinde toplanarak bunlara muhalefet eden iki fraksiyonun varlığını saptarken, bununla birlikte ayrılıkların esas olarak kişisel nedenlerden ve mizaç uyuşmazlıklarından kaynaklandığı tespitinde bulundu. Plenum, yenilginin sorumluluğunu kolektif olarak dönemin yürütme komitesine yükledi. Plenum, mevcut liderlerle ilgili eleştirilerini bu adı sayılanlarla sınırlı tutarken, darbe sırasında parti ile Askerî Örgüt arasına irtibat sorumlusu olan Hüseyin Covdet'i örgütü korumakta başarısız olduğu için kınadı. Plenum, bütün başarısızlık için ise günah keçisi olarak sol sapma ve hizipçilikle suçladığı Gençlik Örgütünü ve fiilî lideri konumundaki Nadir Şermini'yi seçti.

Böylece, plenumda, politik yanlışlar esas olarak Musaddık ve Ulusal Cephe karşısındaki hatalar olarak belirlenip, parti önderliğine de bazı eleştiriler getirilmekle birlikte asıl sorumluluk, Şermini gibi, hapisteki birkaç işbirlikçinin üzerine yıkıldı. Ama bu noktada bile Tude, Ulusalcılar ile zıtlaşmakla partiyi kötürümleşecek ölçüde onların dümen suyuna girmek arsında gidip gelen politikasına açıklama getirememiş, böylece bu politikayı sahiplenmiş olmuştu. Plenum, bütün kabahati emperyalizmin oyununa, darbecilerin hainliğine ve partinin bazı zaaflarına atfetmekle, darbeye karşı çıkmakta gösterilen yeteneksizliğin gerçek nedenlerini teşhis etmeyi başaramamıştı. Hizipçilik (bu konuya değinilmiş olsa da) ve parti üzerindeki Sovyet etkisi gibi temel sorunlar resmî biçimde ele alınmamıştı.

KOMÜNİST TUDE ve HİZİPÇİLİK

Hizip kavgaları Tude'nin kuruluşundan itibaren başlamış ve darbe karşısında felce uğramasında büyük rol oynamıştı. Partinin eski liderlerinin birinin deyişiyle "Gerek İran içinde gerek sürgünde geçen 38 yıllık tarihi boyunca, İran Tude Partisi'nin önderliği içinde iki ayrı hizbin varlığı, kızıl bir çizgi gibi ayan beyan fark edilir."[58] Bir başka parti lideri, Avenesyan, yoldaşlarının bir komünist parti yerine Tude'yi kurduğunu öğrenince nasıl hayal kırıklığına uğramış olduğunu anlatırken, bununla birlikte partiyi ve merkez komitesini yönlendirmek için gizli bir komünist merkezin de oluşturulduğunu öğrenince bu fikri benimsemiş olduğunu kaydeder.[59] Avenesyan bu gizli merkeze ne olduğundan söz etmemiştir, ancak, görünüşe göre Tude'nin açıkça Sovyet yanlısı bir partiye dönüşmesinde bu merkezin üyeleri etkili olmuştur.

Tude içindeki hizipsel ve kişisel çekişmelerin tırmanmasında pekçok etmen rol oynamıştır. Liderler arsındaki kişisel çekememezlik ve kıskançlıkların rolü ise özellikle önemlidir. Aslına bakılırsa, kimi eski Tude liderleri hiziplerin oluşmasında ideolojik ayrılıklardan çok kişisel ve örgütsel farklılıkların etkili olduğunu iddia etmiştir.[60] Genel olarak bakıldığında bu dönemde İran politikasında kişisel rekâbet ve husumetlerin önemli rol oynadığı görülebilir, bu durum daha küçük bir ölçüde bugün bile geçerlidir. Bununla birlikte, incelenen dönemde Tude'nin karar alma süreçlerinde çoğu kez iki farklı yaklaşım biçiminin ortaya çıktığının gözlenmesi, hiziplerin oluşmasında liderler arasındaki kişilik farklılık ve çatışmalarının ötesinde bazı etmenlerin rol oynadığını düşündürmektedir. Komünizmin İran'daki nihaî yenilgisinin nedenlerinden biri olarak bu konu son bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tude içindeki iki hizbi adlandırmak için farklı ad çiftleri kullanılabilir: Aşırılarla muhafazakârlar, sol ve sağ ya da radikallerle ılımlılar. Ayrılıklarına rağmen her iki hizip de Sovyetler Birliği'ne

duydukları hayranlıkta birleşiyorlardı ve partinin giderek klasik bir Moskova yanlısı komünist partiye dönüşmesiyle Marksizm Leninizmin Sovyet versiyonuna bağlanmışlardı. Aynı şekilde, Halil Maliki önderliğinde partiden ayrılan gruba (Üçüncü Kuvvet) karşı da birlik hâlindeydiler. Partinin ikinci kongresinde daha belirgin biçim alan hizipler arasındaki ayrılık petrolün millîleştirilmesi hareketine karşı alınan tavırda bir çatışma derecesine ulaştı.

Radikal fraksiyon esas olarak Nureddin Kiyanuri, İhsanullah Taberi, Emanullah Kureyşi, Ahmed Gasemi ve Gulam Hüseyin Forutan gibi genç eylemcilerden oluşuyorsa da daha yaşlı kuşaktan Avenesyan ve Abdülsamed Kambahş gibi üyelere de sahipti.[61] Bunlardan Kambahş (1903-1971) hayli tartışmalı bir kişilikti. Rıza Şah'ın saltanatı sırasında hava kuvvetlerinde subay olan Kambahş, İran Komünist Partisi ve Elliüçler Grubu içinde aktif rol almış, 1930'ların ortasında tutuklanınca polisle işbirliği yapıp Elliüçler Grubunu ele vermişti.[62] Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra kurulan Tude iki yıl boyunca kabul etmediği Kambahş'ı ancak Sovyetlerin ısrarlı baskıları sonunda üyeliğe aldı.[63] Pekçok Tude lideri onu partiye kabul etmek istemiyordu ve bazıları kendisini Sovyet gizli servisi adına çalışmakla suçlayacak kadar ileri gitti (Tude önderliği Sovyetler Birliği ile resmî işbirliğini hiçbir zaman gizlemezken, Sovyet gizli servisi için çalışmayı zül sayardı).

Sol ya da radikal fraksiyon daha dogmatik bir Marksizm anlayışına sahip olup, işçi sınıfının önderliği ve parti kurallarına uymanın önemi konularında daha titiz davranıyordu. Radikaller genel olarak Ulusalcı hükümete karşıydılar. Musaddık hükümetine karşı izlenen zıtlaşma politikası esas olarak parti içinde bu çizginin üstünlük kazanmasının sonucuydu. Radikal kanat, Musaddık ile Ulusal Cephe'yi İran burjuvazisinin ABD ile yakın bağları bulunan ve İngiltere'nin bağlaşığı olan Saray ve toprak sahipleri sınıfına muhalefet eden kesiminin temsilcisi sayıyordu. Uluslararası ve ulusal ittifakları bir arada ele alan bu yaklaşım uyarınca, radikal

fraksiyon, Ulusal Cephe ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığı gerçekte İngiltere ile ABD'nin İran politikaları arasındaki bir anlaşmazlık olarak yorumladı. Parti, birleşik cephe önerisini ortaya attığı zaman, radikaller komünist olmayan güçlerle kurulacak böyle bir cephenin mutlaka komünist partinin önderliğinde olması gerektiğinde ısrar ettiler. Radikaller Tude'yi bir işçi sınıfı partisi olarak görüyorlardı ve bu husus ılımlı fraksiyonla başlıca görüş ayrılıklarından birini oluşturuyordu. Radikaller parti örgütü içindeki hatırı sayılır güçlerini yeni taraftarlar kazanmak için kullandılar ve bunun sonucu, Ulusalcı hükümete karşı aşırılıkçı ve solcu politikaların benimsenmesi oldu. Bu durum ancak 1952 Temmuz ayaklanmasının ardından dalganın tersine dönmeye başlamasıyla değişecekti.

Sağcı ya da ılımlı grubun başlıca temsilcileri (ikisi de Elliüçler Grubu'ndan kalma eski tüfekler olan) Murteza Yezdi, İrec İskenderi ikilisiyle, Rıza Radmaneş, Feridun Keşaverz, Hüseyin Covdet ve Nadir Şermini'den oluşuyordu. Ilımlılar, işçi sınıfı ve partinin önderliği konusuna vurgu yapmaktan kaçınıyor ve komünistlerin yönetiminde olmasa bile birleşik cephenin yararlı olacağını savunuyordu. Ilımlı fraksiyon daha popülist bir Marksizm anlayışına sahipti ve Tude'yi bir işçi partisi değil öbür ezilen sınıfları da temsil eden bir emekçiler partisi olarak görüyordu. Temmuz 1952 ayaklanmasından sonra, Tude'nin sonunda ulusalcı politikalara boyun eğecek dereceye gelinceye dek Ulusalcıları desteklemeye başlaması da, ayaklanmanın ardından parti içinde bu fraksiyonun üstünlüğü ele geçirmesinin sonucuydu.[64] Darbenin ardından parti yurt dışına (sürgüne) çekilirken, iki hizip de daha belirgin bir şekil aldı. Darbeden önce hizipler var olsa da her üye parti politikaları üzerinde farklı görüşlere sahip olabiliyordu. Örneğin yukarıda sayılan adlardan Şermini ile Kiyanuri dönemi inceleyen bazı araştırmacıları şaşırtmıştır. Gençlik Örgütüne dayanan Şermini, birçok konuda ılımlı fraksiyonun yanında yer almasına rağmen en radikal

eylem önerilerini getiren kişiydi. Bunu yaparken de bir taraftan da yönetimindeki Gençlik Örgütünü, Menşevik ve reformistlikle suçladığı radikal kanadın önde gelen temsilcilerine ve bunların atadığı parti görevlilerine karşı kışkırtarak radikalleri zayıflatmaya çalışmaktan geri kalmıyordu. Kiyanuri ise anıları boyunca, başlangıçta öbür parti liderleriyle birlikte petrolün millîleştirilmesi hareketine karşı çıkmış olduğunu itiraf etmekle birlikte, 1952 ayaklanmasının ardından Musaddık'ı desteklemeye başladığı iddiasında ısrar eder. Dahası, karısının Musaddık ailesi ile ilişkisi aracılığıyla başbakanı hazırlanmakta olan darbe hakkında uyaran kişinin kendisi olduğunu da öne sürer. Kiyanuri'nin iddiası ancak kısmen doğrudur. Kendisi radikal fraksiyonun liderleri arasında Kambahş ile Gasemi'nin ardından üçüncü sırada geliyordu. Kambahş, bir teorisyen değil, Sovyetlerle güçlü kişisel bağları olan bir parti görevlisiydi. Gasemi, partinin 1951 ve 1952'deki Musaddık karşıtı politikalarının başlıca sorumlusu olan, adanmış bir Stalinist ve dogmatik bir teorisyendi. Bu ikisinin 1952 ortalarında ülkeyi terk etmek zorunda kalması üzerine Kiyanuri, radikal kanadın partinin 5 kişilik yürütme komitesindeki tek temsilcisi olarak kalmıştı. Kiyanuri komünist olmayan güçlerle olası her türlü koalisyonun ancak komünistlerin önderliğinde kabul edilebileceğine inanırken, Gasemi, antiemperyalist mücadeleye ihanet olacağı gerekçesiyle burjuvazi ile hiçbir koşulda koalisyon oluşturulamayacağını savunuyordu. Gasemi'nin görüşleri Stalin'inkine benzerken, Kiyanuri'ninkiler daha ılımlıydı ve Mao'nun düşüncelerine yakındı. Bununla birlikte, her ikisi de 1952'den sonra Musaddık ile daha yakın işbirliği yapmayı öneren ılımlı kanada ters düşüyorlardı. Gasemi ile Kiyanuri arasındaki doktriner ayrılık parti içindeki fraksiyon ayrılığıyla örtüşmüyordu.[65]

Fraksiyon ayrılığı kimi zaman tarafların birbirlerini parti çizgisine aykırı hareket etmekle suçlamalarına kadar gidiyordu. Bu tür anlaşmazlıklardan biri parti içinde bir vurucu tim ekibinin kurul-

masında yaşandı. Tim, partinin gerçek ya da hayalî düşmanlarını fizikî olarak saf dışı bırakmak amacıyla kurulmuştu. Timin amacı ve faaliyetleri hakkında farklı Tude liderleri farklı açıklamalarda bulunmuşsa da varlığı ve Askerî Örgütün gözetiminde faaliyet gösterdiği ya da çok sayıda insanın ölümünden sorumlu olduğu konusunda kuşku yoktur. Taberi'ye göre bütün eylemlerinden olmasa bile vurucu timin varlığından gerek radikal gerek ılımlı fraksiyondan olsun tüm liderler haberdardı. Keşaverz'e göre ise timin varlığını sadece radikal kanadın liderleri biliyordu, bu yüzden tim tarafından gerçekleştirilen suikastler ılımlıların değil radikallerin amaçlarına hizmet ediyordu.[66] Vurucu timin faaliyetlerini yöneten Askerî Örgüt, İran'dan ayrılmasından önce partinin irtibat görevlisi olan Kambahş'a karşı sorumluydu. Kambahş ülkeden ayrıldıktan sonra görevi Kiyanuri ve Forutan üstlendi. Parti ile Askerî Örgüt arasındaki ilişkileri yürüten son irtibat sorumlusu ise Covdet oldu. Bütün bunlar, vurucu timin 1948 ile 1950 arasında radikal fraksiyonun denetiminde olduğunu gösterse de varlığından tüm önderliğin haberdar olma ihtimalini ortadan kaldırmaz. Her iki kaynağın da açıkça gösterdiği şey ise timin karıştığı en berbat olaylardan bütün parti önderliğinin haberdar olduğudur. Timin en çok tepki uyandıran eylemi, partinin güvenliğine tehdit oluşturdukları gerekçesiyle, aralarında en tanınmışı Hasan Lenkarani olan beş parti üyesinin öldürülmesiydi.[67]

Keşaverz tarafından radikal kanada atfedilen diğer kötü eylemler arasında 1950 Mayıs'ında Tude aleyhtarı ve Şah yanlısı gazeteci Ahmed Dehkan'ın, 1947 yılında Şah karşıtı tanınmış gazeteci ve *Merd-i Emruz* gazetesinin yayımcısı Muhammed Mesud'un öldürülmesi, 1949'da Şaha karşı düzenlenen suikast girişimi ve Horasanlı subayların isyânı vardır.[68] Keşaverz, Dehkan'ın öldürülmesinde Tude'nin rolünü asla kanıtlayamamış ve suçlama kendisi gibi ılımlı kanattan olan İskenderi tarafından yalanlanmıştır. Dehkan'ın öldürülmesinden sorumlu olması gereken Ruzbe ifade-

lerinde başka konularda pek az şeyi saklarken, Dehkan olayından hiç söz etmemiştir. Kiyanuri'nin konuyla ilgili açıklamaları ne radikal fraksiyonun ne de bütün olarak partinin Dehkan cinayetiyle ilgisinin olmadığını hemen hemen kesin olarak kanıtlamaktadır.[69] Mesud olayı ile ilgili olarak ise Keşaverz ile Taberi, Ruzbe'nin komutasında radikal fraksiyonla ilişkili bir ekibin suçu Şaha yıkıp halkın rejime karşı nefretini körüklemek hesabıyla eylemi gerçekleştirdiğini iddia eder.[70] Oysa, Ruzbe ile sağ kolu konumundaki Ebulhasan Abbasi ifadelerinde, eylemi Askerî Örgütün parti tarafından lağvedilmeye çalışıldığı dönemde, kendilerinin de aralarında bulunduğu parti üyesi olmayan bir ekibin yaptığını, partinin muhtemelen olaydan haberinin bile bulunmadığını belirtmişlerdir. Kiyanuri de anılarında aynı şeyi söyler.[71] Buna karşılık, Kiyanuri, partiye çok pahalıya patlayan Şaha karşı 1949'daki suikast girişimindeki rolünü de inkâr etmektedir. Oysa bu olaya karıştığına ilişkin sağlam kanıtlar vardır ve masumiyet iddiası inandırıcılıktan uzaktır. Ancak, ne olursa olsun, söz konusu girişimin ister kendi adına, ister bütün parti adına olsun tümüyle radikal fraksiyonun işi mi olduğu yoksa Tude dışındaki güçlerin çıkarlarının da suikast girişiminde etkili mi olduğu sorusu cevapsız kalmıştır. Horasan'daki subayların isyânına gelince, isyân için o sırada partinin irtibat görevlisi olan Kambahş, Askerî Örgüte eylem için yeşil ışık yakmıştı. Kambahş, bu sırada Tude ile Sovyetler arasındaki irtibattan da sorumluydu. Kambahş'ın parti içindeki en yakın müttefiki olan Kiyanuri, İskenderi'nin aksini iddia etmesine rağmen, harekâtın tüm parti önderliğinin bilgisi dâhilinde yapıldığını ileri sürmüştür.[72] Bu yüzden, ılımlı fraksiyondan iki üyenin isyândan hiç haberleri olmadığını iddia etmelerine rağmen, mâceranın radikal fraksiyonun bir üyesi olan Kambahş'ın onayıyla gerçekleştiğinden kuşku yoktur.

Hizipçiliğin darbe öncesinde ve hemen sonrasında parti faaliyetlerine ne kadar zarar verdiğinin en iyi belgesi, belki de yurt dı-

şındaki önderlikle İran'daki yürütme komitesi arasındaki yazışmalardır.[73] Bu yazışmalar darbenin hemen ardından yazılan ve her şeyden önce parti içindeki hizip çekişmeleri hakkında bilgi vererek yurt dışındaki önderliğin konuya müdahale etmesini isteyen dört mektuptan ibarettir. Bu mektuplar, parti içindeki hizip kavgasının ve bunun yol açtığı felç durumunun boyutlarını ortaya koymaktadır. Behrami, Yezdi ve Covdet tarafından yazılan ilk mektup, başarısızlığın sorumluluğunu oportunistlik ve sekterlikle suçladıkları Kiyanuri ve fraksiyonunun üzerine atmaktadır. Mektup, darbenin olduğu gün yapılan yürütme komitesi toplantısında Olovi'nin partinin genel grev çağrısında bulunmasını önerdiğini, ancak Kiyanuri'nin buna karşı çıktığını açıklamaktadır. Üstelik, mektupta muhaliflerini durmadan Ulusalcı Hükümeti yanlış değerlendirmekle suçlayan Kiyanuri'nin aynı hatayı kendisinin de işlemiş olduğu savunulmaktadır. Genellikle ılımlı fraksiyonla birlikte tavır alsa da bazı konularda orijinal görüşleri olan Olovi tarafından kaleme alınan ikinci mektupta, partinin iç hizipleşmeler yüzünden felce uğradığı bildirilmektedir. Darbe sırasında radikal fraksiyonun yürütme komitesindeki tek temsilcisi olan Kiyanuri tarafından yazılmış olan üçüncü mektup da anlaşmazlığın boyutlarını doğrulamakta, ciddî değişiklikler yapılmadığı takdirde parti işlerinin eskisi gibi yürütülemeyeceğini bildirmektedir.

Partinin 5. plenumu iki fraksiyon arasında çatışmayla başladı ama bir uzlaşmayla sonuçlandı. Taberi'ye göre, Keşaverz, toplantılar sırasında Kiyanuri ile Kambahş'ı teşhir etmek için elinden geleni yapmıştı.[74] Gerçekten de ılımlılar eleştirilerini radikal fraksiyonun bu iki üyesi ile onlarla özdeşleştirilen politikalar üzerinde yoğunlaştırdı. Radikaller ise kendi paylarına ılımlıları popülizme düşmekle ve körü körüne ulusalcılarla ittifak yaparak partinin bağımsızlığını yitirmesine yol açmakla suçladılar. Her şeye rağmen toplantı sonunda iki fraksiyon bir uzlaşmaya vardı. Keşaverz'e göre toplantıda bir temsilci bulunduran Sovyetler her ne pahasına

olursa olsu bölünmeden kaçınılmasını ve parti birliği'nin korunmasını istemişti.[75] Tarafların birbirlerine olan eleştirileri sınırlamayı ve birbirlerini tasfiye etmeye kalkışmamayı kabul ettiği uzlaşmaya varılmasında İskenderi ile Radmaneş büyük rol oynamıştı.[76] Radikaller, Radmaneş'i partinin birinci sekreterliğine seçerek ılımlıların önderliğine razı oldular. Hizipteki kendi arkadaşlarının ihanetinden dolayı şoka uğrayan Keşaverz 1959 yılında partiden ayrıldı. Böylece, partiyi darbe karşısında öylesine kötürümleştirmiş olan hizipçilik bütün yıkıcı etkisine rağmen, varlığını korumaya devam etti.

KOMÜNİST TUDE ve SOVYETLER BİRLİĞİ

Tude ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, İran komünist hareketinin tarihinde daima önemli bir anlaşmazlık unsuru ve Tude hakkındaki her türlü değerlendirmenin kaçınılmaz parçası olmuştur. Parti, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daima kardeş komünist partiler arasında enternasyonalist dayanışmanın gereği olarak açıklamıştır. Partinin hasımları ise Tude'ye üç cepheden saldırmıştır. İlk olarak, partinin laik ya da dinci, sağdaki ve merkezdeki muhalifleri, Tude'yi bağımsız bir ulusal partiden ziyade Sovyetler Birliği'nin casusluk şebekesi olmakla suçlamıştır. İkinci olarak, 1980 ortalarındaki nihaî çöküşünden önce partiden ayrılan bazı Tude liderleri, parti içinde belli bir fraksiyonun KGB ile yakın ilişkide olduğunu ve bu fraksiyonun daima Sovyetlerin arzularına uygun hareket ettiğini iddia etmiştir. Üçüncü olarak da bağımsız Marksist gruplar, genellikle, Sovyetler Birliği'ne bağımlılığının Tude'yi İran işçilerininkinden önce Sovyet çıkarlarını savunmaya zorladığını iddia ederek, partiyi bu yüzden her önemli dönemeçte devrimci harekete ihanet etmekle suçlamıştır. Burada, Tude ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler başlangıcından 1950'lerin sonuna dek izlenecektir.

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sırasında işgâl ettiği İran

üzerinde hatırı sayılır bir etki yaptı. Daha önce belirtildiği gibi, Sovyetlerin Tude'nin kuruluşu üzerinde de önemli etkisi olmuştu. Partinin 1940'lardaki gelişimi üzerinde de parti içinde birçok ilişkisi bulunan Sovyet diplomatı Rüstem Aliyev'in büyük etkisi oldu. Tude'yi Kambahş'ı partiye kabul etmeye zorlayan kişi olan Aliyev, Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'nin lideri Cafer Bagirov'un yakın müttefikiydi. İran Azerbaycan'ında 1945-1946 yıllarında yaşanan krizde önemli bir rol oynayan Bagirov da Stalin'in gizli polis (GPU) şefi Lavrenti P. Beria'nın adamıydı[77] ve Stalin'in ölümünden sonra patronuyla birlikte idam edildi.

Tude, Komintern üyesi partilerin ortak tüzüğüne sahip olmayan bir kitle partisi olarak kuruldu. İran toprakları dışında savaşın hâlâ devam etmekte olduğu bu yıllarda, parti Sovyetler Birliği'ne yakın bir politika izledi. Bu politika, anti-faşist sloganlar temelinde müttefik koalisyonu güçlendirmek ve İran'da Sovyetler Birliği'nin baş müttefikleri ABD ve İngiltere ile zıtlaşmaktan kaçınmaya çalışmak şeklinde tasarlanmıştı. Avenesyan, izlemesi gereken politikalar hakkında Komintern'den Tude'ye gönderilen bir mektuptan söz eder. Bu politikalar şöyle sıralanmıştır: faşizme karşı propaganda ve diğer yöntemlerle savaşmak; demokrasinin kurulması için mücadele etmek; ve İran halkına Sovyetler Birliği'nin sadece onların iyiliğini ve özgürlüğünü istediğini anlatmak.[78]

İşgâl sürdüğü müddetçe Sovyetler Tude'yi güçlendirmek için elinden geleni yaptı. Belirtildiği gibi, Said hükümetine karşı gösteriler düzenlerken partiyi Sovyet askerleri korumuştu. Tude'nin 14. Meclise soktuğu 8 milletvekilinin çoğu da Sovyet işgâl bölgesinden seçilmişti. Partinin İran'da Sovyet davasına verdiği destek tesadüfî ya da arızî bir durum olmayıp bütün faaliyetlerine sinmiş ilkesel bir tutumdu. Partinin 1944'de kuzey petrollerinde verilecek ayrıcalıkları desteklemesinden ve 1940'ların sonunda Sovyetlerin uluslararası politikası doğrultusunda faaliyetlerini Barış Der-

neği çalışmalarında yoğunlaştırmasından zaten söz edilmişti. Tude'nin – esas olarak radikal fraksiyonu tarafından hazırlanan, fakat başlangıçta bazı ılımlılarca da desteklenen – Musaddık karşıtı politikası bile, Sovyet politikası ile uyuşmamakla birlikte bu politikanın yanlış yorumlanmasından kaynaklanmıştı. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (SBKP) Ekim 1952'de yapılan 19. Kongresi'nde alınan kararlarda ifadesini bulan bu politika, burjuvazinin dünya genelinde demokrasi davasını terk ettiği, bu nedenle artık demokrasi bayrağını yükseltme görevinin enternasyonal proletaryaya düştüğü tespitine dayanıyordu.[79] Bu gözlemi kelimesi kelimesine kılavuz edinen Tude radikalleri, İran burjuvazisinin temsilcisi olarak gördükleri Ulusalcılara karşı saldırıya geçmişti.

Tude'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri parti içindeki hizipleşme dikkate alınarak incelendiğinde daha karmaşık bir görünüm kazanır. Hem radikallerin hem ılımlıların Ekim Devrimi'ne ve muzaffer proleter devriminin kalesi olarak gördükleri Sovyetler Birliği'ne çok büyük hayranlık duydukları açıktır. Her iki fraksiyonun üyeleri de 1940'lar boyunca Sovyet politikalarına itaat etti. İki hizip de partinin enternasyonalist ödev ve yükümlülüklerinin, politikalarını Sovyet politikalarıyla uyumlu kılmayı gerektirdiğine inanıyordu. Şu da hatırlatılmalıdır ki, Stalin hayatta olduğu sürece SBKP tüm dünyadaki kardeş partilerden disiplin ve itaat talep ediyordu.[80]

İran ve dünya genelinde Sovyet politikalarına verdikleri ortak desteğe rağmen, Tude içindeki hizipler, Sovyetleri algılamalarında ve kurmak istedikleri ilişkinin biçiminde farklılaşıyordu. Ilımlı fraksiyonun üyeleri, özellikle Kambahş ile Kiyanuri olmak üzere radikal fraksiyonun üyelerini doğrudan doğruya KGB'nin talimatlarını yerine getirmekle suçlamıştır. Keşaverz, Sovyetleri de Tude'nin Ekim Devrimi'ne ve Sovyetlere bağlılığını suiistimal etmekle de itham etmiştir. Ona göre, "KGB, bizim ve parti üyelerinin çoğunluğunun enternasyonalizme duyduğumuz samimî inan-

cı kötüye kullanarak, 'kardeş partiye' ajanlar ve casuslar sokmuştu". Keşaverz, partiye yerleştirilen bu ajanların "parti içinde yüksek mevkilere tırmanarak İran Tude Partisi'ni yavaş yavaş Sovyetlerin İran politikasının âletine dönüştürdüğünü" iddia etmiştir.[81] Keşaverz, burada Kambahş ile Kiyanuri'nin parti içindeki yükselişlerinden dolayı Sovyetleri eleştirmektedir. Bu iki adamın GPU ile bağlantılı olduğunu ve Stalin yaşadığı sürece Beria ile Bagırov'un yakın desteğinden yararlandığını öne sürmektedir[82] Keşaverz, suçlamalarını destekleyen bir anekdot anlatır. Tude önderliğinin sürgünde yaptığı bir toplantıda, Kiyanuri partinin Sovyetlerle ilişkisini nasıl anladığını gösteren şu sözleri söylemiştir: "Fikrimce, Sovyet yoldaşlarımız bizden bir şey yapmamızı ama bunu [Tude] merkez komitesinin geri kalanından gizli tutmamızı isterlerse dedikleri gibi yapmalıyız".[83] Keşaverz, Beria ve Bagırov'un ortadan kaldırılıp, deStalinizasyonun gerçekleştirilmesinden sonra bile radikal fraksiyonun bu doğrultuda çalıştığını ileri sürer. Ona göre, radikaller 4. plenumda varılan uzlaşma sayesinde varlıklarını korumuşlar ve Azerbaycan Demokrat Partisi'yle birleşilmesi sayesinde de yeniden güçlü bir konuma gelmişlerdir.

Keşaverz, Tude ile ilgili anılarını üyelikten ayrıldıktan sonra, artık partiye hiçbir sempatisi kalmamışken yazmıştır. Buna karşılık, partinin sonraki kuşağının kendi kuşağının deneyimlerinden ders çıkarması amacıyla yazan İskenderi partiye karşı hâlâ bir çeşit bağlılık ve sorumluluk hissetmektedir. Bu yüzden, İskenderi'nin anlatımı daha temkinli ve daha az açıklayıcıdır. Parti içinde fraksiyonların ve Sovyet etkisinin varlığını kabul etmekle birlikte İskenderi, Tude-Sovyet ilişkilerinin daha karmaşık ve daha dürüstçe olduğunu anlatır. Onun anlatımına göre, sorun Sovyet yönetimi içinde kimi zaman çelişik politikalar izleyen farklı kurum ve makamların varlığından kaynaklanmaktadır. Bunun anlamı, belli bir konuda tutarlı bir politika izlemenin her zaman mümkün olmadığıdır. İskenderi, Sovyetlerin kardeş komünist partileri etkileme-

ye çalıştığını da kabul etmekle birlikte, bu konuda ne ölçüde başarılı olunduğunun her partinin böyle bir etkiye ne derece açık olduğuna göre değiştiğini savunur. [84] İskenderi, Tude İran'da olduğu ve güçlü bir halk desteğinden yararlandığı sürece üzerindeki Sovyet etkisinin az olduğunu, ancak 1960-1979 arasında önce Sovyetler Birliği'nde arkasından Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde (DAC) geçen sürgün yıllarında bu etkinin arttığını öne sürer. Fraksiyonlarla ilgili olarak da İskenderi, kendi fraksiyonu olan ılımlılarının Sovyetlerden bağımsız davranmaktan yana olduğunu, Kambahş ve Kiyanuri önderliğindeki radikallerin ise SBKP'ye bağımlı olduğunu ve her zaman bu partinin talimatlarını yerine getirdiğini iddia eder.[85] Kiyanuri'nin karısı Meryem Firuz bir yana, hem Kiyanuri'nin hem Kambahş'ın Sovyet istihbaratıyla doğrudan bağlantılı olduğunu da söyler.[86] İskenderi bir keresinde partinin ideoloğu Taberi ile aralarında geçen bir konuşmayı anlatır. Hemen her konuda kendisiyle (İskenderi) aynı fikirde olduğunu söylediği halde, toplantılarda neden hep Kiyanuri lehine oy verdiğini sorduğunda Taberi'den şu şaşırtıcı cevabı almıştır: "Çünkü Sovyet yoldaşlarımız onu tutuyor"[87] Kiyanuri ise kendisinin, karısının ve Kambahş'ın Sovyet istihbaratı ile ilişkili olduklarını inkâr etmiş, – ancak oldukça mânidar biçimde – Kambahş'ın gerçekten özel ilişkilerinin bulunduğu Sovyetlerin güvenilir adamı ve SBKP üyesi olduğunu öne sürmüştür.[88]

Tude'nin gerek genel politikası, gerekse de merkez komitesindeki doğrudan etkisi bakımından Sovyetlere olan bağımlılığı partinin enternasyonalist kardeşlik anlayışının çok ötesindeydi. Parti önderliğinin 1953 darbesi karşısında içine düştüğü felç durumunu da bu olgu açıklayabilir. Jozef Stalin, darbeden yaklaşık 5 ay önce 1953 Mart'ında ölmüştü. Bu andan itibaren SBKP içinde başlarını bir yanda Malenkov ile Kruşçev, öte yanda Beria'nın çektiği bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Sovyet liderliğinin dikkatinin uluslararası politikadan uzaklaşmasına neden olan bu durum,

İran'da darbeden yana olan iç ve dış güçler için bulunmaz fırsat oldu. Darbeciler Sovyetlerin geçici olarak iç sorunlarla uğraşmasından yararlanırken, aynı durum, bu tarihsel anda Sovyetlere bel bağlayan Tude için aynı derecede kötü olmuştu.

Tude'nin 1953 darbesine karşı koymakta gösterdiği beklenmedik yeteneksizliğin pekçok nedeni arasından hizipleşmeyi, Sovyet etkisini ve en muhtaç olunan anda Sovyetlerin ilgisizliğini inceledik. Bu an için kanıtlanamıyor ve belgelenemiyor da olsa bu yeteneksizliğin nedenleri arasında çok muhtemel bir etmen daha vardır: CIA ve MI-6'nın ya da İran polisinin teşkilâta sızması. Mark Gaisorowski, 1953 darbesine karışan CIA memurları ile yaptığı ayrıntılı mülakatlarda bu tür sızmalarla ilişkili iki iddiaya yer vermiştir. Gaisorowski'ye göre, darbe döneminde CIA Tude'ye en üst düzeyde sızmış bulunuyordu ve Lenkerani kardeşler de MI-6 ajanıydı.[89] Eski Tude yöneticilerince yazılmış olan anılardan hiçbirinde ise böyle sızmaların fark edildiğine dair hiçbir ifade yoktur. Gerçi, Kiyanuri parti içindeki hasımlarından bazılarının KGB'nin yanı sıra MI-6 için de çalışan ajanlar olduğunu iddia etmiş olsa da, bunu kanıtlayacak geçerli kanıtlar yoktur.[90] Bu durumda, yeni bilgilere ulaşılıncaya kadar bu konu, yani Batılı istihbaratın Tude'ye sızmış ve kritik anlarda hareketlerini etkilemiş/engellemiş olup olmadığı sorusu cevap bekleyecektir.

AZERBAYCAN DEMOKRAT PARTİSİ: ÖTEKİ KOMÜNİSTLER

Tude'nin 1940'lardan beri devam edegelen varlığı, bir süre için İran'da Sovyet yanlısı bir başka partinin daha bulunduğu gerçeğini çoğu kez gölgelemiştir. Bu parti Azerbaycan Demokrat Partisi'dir. Bir tarihçinin deyişiyle, "İran aynı ânda ikisi de Sovyet yanlısı olan iki ayrı komünist partiye sahip olmak gibi az rastlanan bir deneyim yaşamıştır.[91] ADP'nin İran'da 1945-1946 yılları arasında çok kısa bir süre faaliyet göstermiş ve 1960 yılında tamamıyla Tude ile birleşmiş olması bu partiye pek az dikkat gösterilmesine ne-

den olmuştur. Oysa, göreceğimiz gibi, birleşmeden sonra ADP'nin Tude içindeki hizip mücadelesinde oynadığı rol, Tude'yi ve genel olarak İran solunun Sovyet yanlısı kanadını anlamak için bu partiyi daha iyi tanımayı gerekli kılmaktadır.

ADP, 1945 Eylül'ünde, esas olarak da, Cevadzade kod adıyla da bilinen Cafer Pişevari (1893-1947) ve arkadaşlarının gayretleriyle kuruldu. Azerbaycan doğumlu Pişevari eski İran Komünist Partisi'nin önde gelen üyelerinden olup, Rıza Şah'ın saltanatı sırasında 10 yıl hapis yatmış, ancak müttefiklerin İran'ı işgâlinden sonra serbest bırakılmıştı.[92] ADP, Azerbaycan Sovyet işgâlindeyken kuruldu. Pişeavari partiyi Bagırov'a danıştıktan sonra kurmuş ve Azerbaycan'daki Sovyet kuvvetlerinin doğrudan maddî ve mânevî yardımını sağlamıştı.[93] Bu yüzden, ADP ta başından Sovyetler Birliği'ne ve daha da özel olarak Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'ne bağımlı olarak kurulmuştu ve zamanla bu bağımlılık daha da arttı.

Azerbaycan denince bugün Aras (Araz) ırmağının güneyinde kalan İran'ın kuzey batı eyaletleriyle, aynı ırmağın kuzeyinde yer alan eski Sovyet yeni bağımsız Azerbaycan cumhuriyeti anlaşılır. Her iki bölge de, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki İran-Rus savaşlarına dek İran'a aitti. Bu savaşlar sonunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarıyla Aras'ın kuzeyindeki topraklar Rus imparatorluğuna ilhak edildi.[94] Azerbaycan adı, İslamiyetten önce İranlıların sadece Aras'ın güneyindeki topraklar için kullandıkları ad olup, ırmağın kuzeyindeki toprakları kapsayacak anlamda kullanılmamıştı. Aynı şekilde, Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarında da Azerbaycan adı geçmemektedir. Azerbaycan adı Aras'ın kuzeyindeki toprakları da kapsayacak anlamda çok seyrek kullanılmış, bu kullanımlarda da sadece ırmağın hemen (kuzey) kıyısındaki topraklar kastedilmişti.[95] Aras'ın kuzeyinde bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'ni oluşturan bölge için ülke adı olarak Azerbaycan adının kullanılması daha sonra Sovyetler Birliği'ne

bağlanacak olan bu bölgede 1918-1920 arasında bağımsız bir cumhuriyet kuran milliyetçi Müsavat Partisi tarafından başlatılmış ve yerleştirilmiştir. Ne var ki, adlandırma ne olursa olsun ve hangi siyasal saiklere dayanırsa dayansın, Aras'ın kuzeyindeki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkçenin bir lehçesini konuşan 7 milyonluk nüfusuyla, güneyinde İran'a ait topraklarda yaşayan 12 milyon Azerinin tarihsel ve kültürel bakımdan pekçok ortak yanının bulunduğu kesindir.

Meşrutiyet devrimine önderlik eden İran Azerbaycanı, Rıza Şah'ın Pehlevi hanedanını kurduğu 1925 yılına dek mutlakiyetçiliğe karşı muhalefetin kalesi olmaya devam etmişti. Azerbaycan'ın bu mutlakiyet karşıtı geleneği, Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ve Rıza Şah'ın azınlık kültürlerine karşı Fars milliyetçiliğini devlet ideolojisi yapması gibi etmenlerle de birleşince, bölgenin Rıza Şah'ın saltanatı boyunca siyasal ve kültürel bakımdan baskı altında tutulup, ekonomik bakımdan geri bırakılmasına neden olmuştu. O yıllarda İran Azerileri idarî bakımdan, Zencan, Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan olarak üç eyalete bölünmüştü. Doğu Azerbaycan eyaleti İran Kürdistan'ının önemli bir kesimini de içine alıyordu. Dönemin devlet politikası Azeri dilinin kullanılmasını mümkün olduğu ölçüde yasaklayıp sistemli bir Farslaştırma politikası güderek Azeri kültürünü ortadan kaldırmaya yönelikti. Hem Sovyet hem de İran hükümetinin ülkeler arası ticareti sıkı bir şekilde merkezî denetime bağlaması da bölgenin sanayileşmesini sekteye uğratmıştı. Bütün bu nedenlerle Rıza Şah rejimi yıkıldığında Azerbaycan'da merkezî hükümete karşı yoğun bir hoşnutsuzluk birikmişti ve merkezî hükümetin ağır baskısı kalkar kalkmaz gerek kendiliğinden gerek örgütlü etkinlikler başladı.

II. Dünya Savaşı'ndaki Sovyet işgâli sırasında bölgeye Kızılordu ile birlikte Sovyet Azerbaycan'ından gelen siyasal eylemci ve tahrikçiler doldu. Bunların arasında Sovyet Azerileri kadar Sovyet Azerbaycan'ında yaşayan İranlılar da vardı. Bağırov başkanlığın-

daki Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'ne bağlı bu eylemcilerin başlıca görevi ordu komutanlığıyla eşgüdüm içinde çalışıp yerel halkla bağ kurmaktı.[96] Bu unsurlar *Azerbaycan Emekçiler Derneği* [Cemiyet-i Zahmetkeşan-i Azerbaycan] adı altında örgütlenmiş olmakla birlikte bir kitle hareketi örgütlemekte pek başarılı olamamıştı.[97]

Bölgede müttefik işgâlinin hemen ardından faaliyete geçen ikinci örgüt 1942 Martında Tebriz'de kurulan İran Tude Partisi Azerbaycan Bölge Komitesi (ABK) idi.[98] Ali Emirhizi önderliğindeki ABK'nın kuruluşundan ADP'ye katıldığı 1945 yılına dek izlediği temel strateji yönlendirmek amacıyla merkezî iktidara karşı gelişen her türlü kendiliğinden harekette etkin biçimde yer almaktı. ABK bu strateji doğrultusunda Azerbaycanlı köylülerinin toprak ağalarına karşı mücadelesine katıldı ki, Tude daha önce bu konuya ciddî bir ilgi göstermemişti. Gene de 1945 yılına dek, Tude de Azerbaycan'da bir kitle hareketi örgütlemekte başarılı olamamıştı. Bunda, yerel ve cemaate ilişkin sorunları ihmal edip sınıf savaşına vurgu yapmasının önemli etkisi vardır.[99]

Yani, zamanla bu iki grubu bünyesine katacak olan ADP işgâl yıllarında İran Azerbaycan'ında faaliyet gösteren üçüncü örgüt oldu. Partinin Pişevari dışındaki liderleri arasında ta Pehlevi hanedanının kuruluşundan (1925) önce siyaset sahnesinde bulunan bazı isimler vardı. Söz konusu liderlerinden bazıları Tude'nin ve dolayısıyla AKB'nin de üyesiydi. Pişevari'nin kendisi de Tude'ye üye olmuş, ama parti liderleriyle Azerbaycan politikaları konusunda ciddî görüş ayrılıklarına düştüğü gibi, Avenesyan gibi bazı liderlerle de kişisel sürtüşmeler yaşamıştı. Bu anlaşmazlık ve sürtüşmeler bu dönem boyunca Tude'nin Azerbaycan örgütü ile ana örgütü arasında gerginliklere yol açtı. Bu gerginliklerin sonucunda Emirhizi, ADP'nin kuruluşundan bir yıl önce ABK başkanlığından istifa ederek yerini Sadık Padegan'a bıraktı. ADP, Tude önderliğine önceden haber verilmeden kuruldu. Dahası, Azerbaycan

örgütlenmesinin (ABK) kuruluşunun ertesi gün ADP'ye katılması Tude yönetimi için tam bir şok oldu.[100] Tude önderliği kendisinden habersiz yapılan bu hareketi kamuoyu önünde kınamak istediyse de bu girişimden doğrudan sorumlu olan Sovyetler Birliği ve Azerbaycan Komünist Partisi, hoşnutsuzluklarını halk önünde dile getirmelerini önlemekle kalmayıp, Tude yönetimini ADP'nin kuruluşunu resmen kutlamaya bile mecbur ettiler.[101] ADP'yi kamuoyu önünde kutlayan Tude yönetimi SBKP'ye bir şikâyet mektubu yazdıysa da bu mektuba hiçbir cevap verilmedi.[102]

ADP, 1945 Eylül ve Aralık ayları arasında üslup ve içerik olarak ılımlı bir program benimseyip İran Anayasasını savundu. Program Azerbaycan okullarında ve bürokrasisinde Azerbaycan dilinin (Azericenin) kullanılmasını savunuyordu ama bu haklar hiç uygulanmamış olsa da İran Anayasasında zaten yer alıyordu. ADP sınıf farklılıklarına vurgu yapmadan yerel konularla ilgilendiğinden, bu yerel konularla ilgili olarak komünistlerin yönetimi altında birleşmiş olmakla birlikte farklı siyasal ve toplumsal programları savunan farklı toplumsal tabakalardan gelen eylemcilerden oluşuyordu. ADP, Kızılordunun koruması altında Şahlık ordusunu Azerbaycan'dan sürdü ve ilk ulusal kongresini düzenledi.[103] Parti, 1945 Aralığına kadar bir meclis toplamayı, hükümet kurup Pişevari'yi devlet başkanlığına atamayı ve gönüllü Fedailer adı altında 20 bin kişilik bir milis gücü oluşturmayı başardı. Tebriz'deki Azerbaycan Hükümeti hâlâ İran içinde özerk bir bölge olma iddiasını sürdürse de bütün İran'da kuşku ve kaygı yarattı. Sovyet koruması altında kurulması, ayrı bir devlet başkanı ile meclisinin olması ve ulusal siyaset arenasında olası tek müttefiki (Tude) ile bile kavgalı olması partiyi iyice tecrit etti.

Ulusal açıdan bakıldığında Azerbaycan krizinin boyutları daha iyi ve daha açık bir şekilde görülür. II. Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği 1943 Tahran Konferansı'nda taahhüt ettiği gibi İran'daki işgâlini kaldırmamakla kalmayıp, bir de kuzeydeki pet-

rol yatakları ile ilgili ayrıcalıklar talep etti. Böylece Kızılordu sadece Azerbaycan yönetiminin kurulmasına yardım etmekle kalmayıp, İran ordunun yasal olarak İran'ın bir parçası olan bölgeye girmesini de engelliyordu. Sonunda Azerbaycan krizi nasıl hızlı başlamışsa aynı hızla çözüldü. ADP'nin çökertilmesinin mimarı İran Başbakanı Ahmed Gavam, arkasındaki uluslararası kuvvet de ABD oldu. Savaştan sonra İngiltere ile birlikte İran'dan askerlerini çeken ABD, Sovyetler Birliği'ne söz verdiği gibi aynı şekilde davranması için baskı yaptı. 1946 Mayıs'ında da hükümeti kurmakla görevlendirilen Gavam, Tude'den kabineye üç bakan vermesini istedi. Gavam, bununla da kalmayıp, Sovyetler Birliği'ne kuzey petrolleri için istediği ayrıcalıkları veren bir anlaşma imzaladı. Ancak, anlaşmanın geçerlilik kazanması İran Meclisinin onaylamasına, Meclisin konuyu gündeme alması da Sovyet kuvvetlerinin İran'dan çekilmesine bağlıydı. Sonuçta 1946 Haziran'ında Sovyetler İran'dan askerlerini çekti, aynı yılın Aralığında da Azerbaycan özerk hükümeti kuruluşundan tam bir yıl sonra Şahlık ordusunca ezildi. Başta Pişevari, ADP önderliğinin büyük bölümü Sovyet Azerbaycan'ına kaçarken, ülkede kalan önderler binlerce ADP taraftarı ve sempatizanı ile birlikte katliamda öldürüldü.[104] Gavam ise Sovyetlere tanıdığı petrol ayrıcalıklarının Meclisçe onaylanmaması üzerine 1947 yılın sonlarında başbakanlıktan istifa etti.

ADP'nin tavrının ve yenilgisinin İran komünistleri üzerinde çok olumsuz etkisi oldu. Partinin Sovyetlere doğrudan bağımlılığı, sonuna dek savaşacağını ilân etmesine rağmen Şahlık ordusu karşısında çabucak yenilmesi, önderliğinin ülke dışına kaçması ve Tude ile ilişkilerini koordine edememesi, sanki 1953 darbesi karşısında Tude'nin düşeceği durumun provası gibiydi. Azerbaycan'da uygulanan çıplak terör dışında ADP'nin yenilgisinin en dolaysız sonucu, hükümetin Tude'ye karşı saldırıya geçmesi ve bunun yol açtığı kriz sonucunda parti içinde ayrılık çıkması oldu.

ADP 1946'da uğradığı yenilgiden Tude ile birleştiği 1960 yılına dek İran'da ciddî bir bağımsız varlık gösteremedi. Merkezini Bakü'ye taşıyan ve Pişevari'nin 1947 yılındaki gizemli ölümünden sonra Gasım Çeşm-azer'in liderliğini kabul eden parti,[105] Stalin'in hayatta olduğu sürece Bagırov ve Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'nin sultası altında varlık gösterdi. Sovyetler Birliği'nde 1953 yılında başlayan değişiklikler hem ADP'yi, hem de Tude'yi etkiledi. Stalin'in 1953 Mart'ındaki ölümünden sonra gözden düşen Bagırov, aynı yılın Haziran'ında görevden alınarak tutuklandı. Sovyetlerde Stalin karşıtı kampanya başlamıştı. Tude önderliğinin de 1953 darbesinden sonra önce Sovyet Birliği'ni, ardından Doğu Almanya'yı mekân tutarak mülteci hayatına başlamasından sonra bir ülke için iki komünist partinin varlığı sorgulanmaya başlandı. Her iki fraksiyondan Tude üyeleri her ülkede sadece bir tek işçi sınıfı partisi olabileceği yöndeki Leninist teze dayanarak ADP'nin varlığına karşı çıktılar.[106] Tude, 1955'te SBKP'ye resmen başvurarak duruma müdahale edip sorunu çözmesini istedi. Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'ne dayanan Çeşm-Azer önderliğindeki ADP, Tude'ye katılma fikrine karşı 1957 yılına dek başarıyla dirense de sonunda SBKP kendi çözümünü dayattı. 1957'de ADP liderliğine Çeşm-Azer'in yerine Gulam Yahya Daneşyan'ın getirilmesiyle ADP ile Tude arasında birleşme görüşmeleri başladı. Ancak, Daneşyan'ın da, birleşme fikrini ilke olarak kabul ediyor görünse de, Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'nin desteğiyle birleşmeden sonra da ADP'nin özerkliğini koruyacak bir formül için çalıştığı çok çabuk anlaşıldı. Böylece, her biri kendi hesabı peşinde olan dört taraf (SBKP, Tude, Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi ve ADP) arasındaki müzakere ve pazarlıklar yıllarca sürdü. En sonunda, kendi bileşimindeki Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi'nin gönlünü hoş tutmak zorunda kalan SBKP, Tude'yi elde edebildiği kadarına razı olmaya zorladı. Bunun anlamı, birleşmenin ADP'nin Tude parti-

sinin Azerbaycan örgütü olarak, kendi adını, başkanını ve merkez komitesini koruyup Tude'nin merkez ve yürütme komitelerine kendi üyelerini atama hakkına sahip olarak Tude ile birleşmesi anlamına geliyordu. Tude'nin 1960 Haziran'ındaki 7. plenumunda onayladığı birleşme aynı yılın Ağustos'unda tamamlandı.[107]

Gerçekteyse, bu ne bir birleşme ne de uzlaşmaydı. Zaten bünyesinde iki fraksiyon barındırdığından 1960'ların ve 70'lerin getireceği görevleri karşılamaya hazır olmayan Tude, ADP ile birleşmesinden üçüncü bir hizipten başka bir şey kazanmadı. ADP, Tude'ye Sovyet yönetimiyle kendi özel ilişkilerini koruyarak katılmıştı. Bu yüzden Tude yönetimi çok kısa sürede ADP'ye birleşme öncesindekinden fazla söz geçiremeyeceklerini görecekti. Birleşmenin görünürdeki tek yararı, İran'ın yeni bir huzursuzluk ve kriz dönemine girmeye başladığı, buna paralel olarak da yeni bir İranlı Marksist neslinin kendi bağımsız yollarını izlemek üzere silâh kuşanmaya hazırlandığı bir sırada Moskova çizgisindeki komünistlerde sahte bir birlik duygusu yaratmasıydı.

ÜÇÜNCÜ KUVVET: HALİL MALİKİ ve BAĞIMSIZ SOLCULAR

ADP'nin 1946 yılındaki yenilgisi Tude içinde ancak 1948'de ciddî bir ayrılıkla sona erecek bir bunalıma neden oldu. Bazı Tude üyeleri, parti önderliğini başta Azerbaycan krizi olmak üzere önemli meselelerde doğru tavır alamamakla suçladı. Kendilerine Reformcu Grup (*gürüh-e ıslahtaleb*) adı veren bu unsurların eleştirileri Tude yönetiminin Sovyet baskısına boyun eğmesi ve ADP'yi kamuoyu önünde savunmuş olması üzerinde yoğunlaşıyordu. Reformcu grubu ve diğer hoşnutsuzlukları yatıştırmak ve şikayet konularını ortadan kaldırmak için harekete geçildiğini göstermek amacıyla, partinin farklı organlarının üyeleri arasından, yeni parti kongresine kadar merkez komitesinin yetkilerini devralacak 11 kişilik bir geçici yürütme komitesi seçildi. Bu 11 üyenin

bazıları parti işleyişine karşı bazı eleştirileri paylaşıyor olsalar da sadece biri, sonradan grubun liderliğini üstlenecek olan Halil Maliki Reformcu Grup'tandı. Eski Elliüçler Grubu'nun üyelerinden olan Tebriz doğumlu Maliki (1901-1969) Tude'nin önde gelen üyelerindendi. Maliki, kriz sırasında Tude ile ADP arasında bir uzlaşma yolu aramak için Azerbaycan'a gönderilmişti. ADP'nin yenilgisinden sonraki dönemde ise Tude içinde parti önderliğine karşı gelişen hoşnutsuzluğun bayraktarı olmuştu[108]

Tude geçici yürütme komitesi partiye yönelik şikâyetlere karşı 14 Ocak 1947'de iki bildiri yayımladı. Bu bildirilerde Tude ADP'ye karşı geçmişteki tutumu için özeleştiri yapıyor, hataların sorumlularını cezalandırmaya söz veriyor, bağımsızlığını vurguluyor, son olarak da, yeni bir önderlik seçmek ve yeni politikalar belirlemek üzere 3 ay içinde kongreye gitmeyi taahhüt ediyordu. [109] Taberi'ye göre, Sovyetler bu bildirilerin içeriğini onaylamadı ve Aliyev aracılığıyla Tude'den bazı hususların değiştirilmesini istedi. Tude, parti yayın organlarında yayımlanan bir dizi makaleyle bu isteği yerine getirip bildirilerde açıklanan konumundan vazgeçti.[110] Bu ândan itibaren Reformcu Grup ile partinin geri kalanı arasındaki mücadele şiddetlendi. Söz verilen parti kongresinin ertelenmesi de hoşnutsuzluğa tuz biber ekti.

1947 yılı boyunca şiddetlenen tartışma partiyi tam anlamıyla felce uğrattı. 1947 Haziranında yapılan üçüncü Tahran bölge kongresinde seçilen Tahran bölge komitesinde Reformcular çoğunluğu elde etti. Reformcular bu başarılarına dayanarak, tüm parti yönetimini değiştirmek umuduyla ikinci parti kongresinin toplanması için bastırdılar. Geleceğin radikal ve ılımlı fraksiyonlarından oluşan parti önderliği ise geçici yürütme komitesindeki ezici çoğunluğundan yararlanarak karşı saldırıya geçti. Bu çoğunluktan yararlanarak örgüt üzerinde etkili olan önderlik, Reformcuları hizipçilik ve disiplinsizlikle suçlayan bir propaganda başlattığı gibi, söz verilen kongreyi toplamayı da reddetti. Reformcu Grubun 1948 Ocağında yayımladığı bir bildiriyle *İran Tude Sosya-*

list Derneği [cemiyet-i sosyalist-i Tude-yi İran] adını alarak partiden ayrıldığını ilân etmesiyle kriz doruğuna ulaştı.[111] Bildiride grup, geçmişteki yanlışları reddederken Tude'nin ilerici mirasının devamcısı olduğunu iddia ediyor, bilimsel sosyalizme bağlılığını teyit etmekle birlikte, sosyalizm yolunda diğer sosyalist ülkeleri kopya etmeyip İran gerçeklerini göz önüne alan bir program izleyeceğini duyuruyordu.

Reformcu Grubun çoğu üyesi Tude üzerindeki etkisiyle ilgili bazı şikâyetleri olmakla birlikte, hâlâ Sovyetlere inanç duyuyor ve Tude yönetimi ile anlaşmazlıklarda bu ülkenin kendilerini destekleyeceğini, ya da hiç olmazsa tarafsız kalacağını umuyordu. Bu yüzden Sovyetlerin mahkûm etmesi, Reformcu Grubun kaderini belirledi. Sovyetlerin tutumunun açıklık kazanmasıyla birçok üye grubu terk etti. Sonunda grupta 100 kadar üye kaldı.[112] Böylece sayısal bakımdan küçük kalsa da birçok önemli aydını bünyesinde toplaması, Sovyetlerin kınamasından sonra grup olarak fiilen var olmaktan çıkmış olsa da Reformcu Grubun ayrılığını hâlâ önemli kılıyordu.

Reformcu Grup birleşik bir güç olmayıp Tude yönetimine karşı bir araya gelen üç ayrı eğilimden oluşuyordu.[113] Bu yüzden grubun birleşik bir güç olarak bütün faaliyetlerini durdurmuş olmasına rağmen, Maliki ve yakın arkadaşlarından oluşan bazı üyeleri, birkaç yıl sonra petrolün millîleştirilmesi hareketinin güç kazandığı bir sırada yeniden örgütlenmeye başladı. Maliki ve çevresi *Şahit* gazetesinin yayımcısı popülist gazeteci Muzaffer Begai ile bir araya gelerek 1951 Mayıs'ında *İran Halkının Emekçileri Partisi*'ni [Hizb-i zahmetkeşan-i merdum-e İran] kurdular. Begai'nin karizmasından ve gazetesinin gücünden yararlanan parti, Musaddık'ı destekleyen bir merkez sol parti olarak siyaset sahnesine girdi. Yeni partinin örgütsel, eğitsel ve ideolojik şekillenmesi Maliki ve arkadaşlarına bırakılırken, Begai ve çevresi de bazı yayıncılık faaliyetlerini ve Mecliste temsilini üstlendi. Günlük *Şahit* gazetesi Begai'nin denetiminde kalırken Maliki grubu haftalık *Niru-yi*

Sevvom [Üçüncü Kuvvet] ile aylık *Bilim ve Hayat* [İlm ve Zendegi] gazete ve dergilerini yayımlamaya başladı.

Maliki ile Begai çevresindeki gruplaşmalar Emekçiler Partisi'nin sol ve sağ kanatlarını oluşturdu. 1952 Temmuz'unda Musaddık'ın yeniden iş başına gelmesiyle sonuçlanan ayaklanma iki grubun birliğine son verdi. İki grubun ayrılmasıyla sonuçlanan görüş ayrılıklarının temelinde Musaddık'a karşı alınacak tavır yatıyordu. Eski Tudelilerden olan sol kanat Musaddık'ın desteklenmesini isterken, Begai'nin başını çektiği sağ kanat Musaddık'tan giderek uzaklaşıyordu. Merkez komitesinde azınlıkta olan sağ kanadın Musaddık'a muhalefetinden vazgeçmemesi anlaşmazlıkları derinleştirdi. Maliki ile Begai arasındaki (dönemin İran siyasetinin özelliği olan) kişisel geçimsizlikler ve rekâbet de bölünmede rol oynadı. Bölünme, Maliki önderliğindeki sol kanat İran Halkının Emekçiler Partisi (Üçüncü Kuvvet) adını alarak Musaddık'ın saflarında toplanırken orijinal parti adını koruyan sağ kanadın Musaddık'a muhalif cepheye katılmasıyla 1952 yazı sonlarında geri dönülmez noktaya geldi.[114]

Bu ândan itibaren Üçüncü Kuvvet diye tanınan, gücünün doruğunda bulunduğu 1952-1953 döneminde birkaç bin üyeye sahip olan Maliki grubu,[115] Musaddık hükümetini sonuna dek destekledi ve bunun sonucunda darbe sonrasında ağır bir darbe aldı. Grup, Muhammed Ali Honci önderliğindeki bazı üyelerin Maliki'yi darbecilerden para almakla suçlamasıyla bir bölünme daha yaşadı.[116] O sırada hapiste olan Maliki'nin suçlamaları reddetmesi ayrılığı önlemeye yetmedi. Maliki ile geriye kalan taraftarları 1953-1960 arasında İran'dan ayrılmadılarsa da Şahlığın göz açtırmayan baskısı altında aktif siyasal faaliyet de yürütemediler. Grup, 1960-1963 arasındaki göreli serbestlik döneminde yeniden siyaset sahnesinde göründüyse de artık İkinci Ulusal Cephe içinde hareket eden küçük bir gruptan ibaretti. Bir toplumsal güç olarak yeniden ortaya çıkamadı. Maliki ile grubunun savunduğu görüşler Mareşal Ti-

to'nun bağımsız sosyalizm anlayışıyla kıyaslanmıştır, ama 1960'larda Üçüncü Kuvvet bir sosyal demokrat partiden fazlası değildi.

1950'ler İran Marksistlerinin büyük yenilgisiyle karakterize olan bir onyıldı. Genç, çoğunlukla iyi eğitimli bir eylemciler kuşağı, ideallerinin aslında önlenebilecekken çok küçük bir gayretle başarılı olan bir darbeyle ezildiğini gördü. Bu eylemcilerin darbe karşıtı hareketi örgütleyip yönetmesini beklediği siyasal partiler yeni siyasal ortama uyum sağlama yeteneğinde olmadıklarını kanıtladılar. Ne var ki, solun ve Ulusalcıların uğratıldığı büyük yenilgi İran'ın toplumsal ve siyasal dertlerine ilaç olmadı. 1950'lerin sonunda ülke yeni bir toplumsal hoşnutsuzluk ve huzursuzlukla karşı karşıya kaldı. Şahlık rejimi karşısındaki bütün siyasal güçleri dağıtarak göreli bir siyasal istikrar yaratmayı becermiş, ancak, çürümüş sanayi öncesi koşullardan kaynaklanan toplumsal sorunlara çözüm getirmeyi başaramamıştı. Gelecek onyılda yüzleşilmeyi bekleyen bu sorunlar İran Marksistlerini yeni meydan okumalarla karşı karşıya bırakacaktı

DÖNÜŞÜM ve DİRİLİŞ: ÜÇÜNCÜ DÜNYANIN ÇAĞRISI (1960-1970)

İran'da 1960'lı yıllar, önce siyasal baskının bir ölçüde hafifleyip bir reform döneminin açılması, ardından baskı ortamının yeniden kurulmasıyla sonuçlanan üç yıl sürecek bir kargaşayla başladı. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, 1963 yılında İran'ı tarıma dayalı, sanayileşme öncesi bir prekapitalist ülke olmaktan çıkarıp dünya ekonomik sistemine katılmaya hazır, yarı sanayileşmiş bir kapitalist ülkeye dönüştürmeye yönelik reformlarını başlattı. Reform programının merkezinde kendisinin "ak devrim" ya da "Şah-halk devrimi" diye adlandırmaktan hoşlandığı toprak reformu bulunuyordu.

Reform ihtiyacının ardında iki unsur vardı. Birincisi, İran'ın ta-

rıma dayalı ekonomisi yaşlılıktan ölmek üzere idi: Ekonomik bakımdan ayakta kalacak şekilde ıslah edilmesi mümkün değildi ve zaten, 1953 darbesinin arkasındaki toprak sahipleri-saray ittifakı anlamlı hiçbir değişikliğe izin vermeyecekti. İkincisi, Washington'da müttefikleri üzerinde ABD'nin üstünlüğünü hissettirmek ve Sovyetler Birliği'nin yararına olabilecek her türlü devrimci hareketi boşa çıkarmakta kararlı Kennedy iktidarıyla[117] tezahür eden uluslararası değişim rüzgârlarının İran'da da hissedilmesiydi.

Birinci (içsel) unsur bakımından, 1950'lerin sonunda İran'ın tarımsal ekonomisi kriz içindeydi ve dünya ekonomik sisteminin değişen koşullarına uyum sağlayamıyordu. Najmabadi'ye göre, bu dönemde genel olarak az gelişmiş ülkelerin çoğunun ekonomik ilişkilerinin değişmesi gerekiyordu ve "gerek uluslararası piyasaların yavaş yavaş büyümesi, gerekse de uluslararası ekonomik düzenin değişen yapısı, bu ülkelerde iç pazarların ve meta üretiminin hızlı bir şekilde genişlemesini sadece mümkün değil aynı zamanda pozitif olarak istenir kılmıştı"[118]

İkinci (dışsal) unsur, yani yabancı güçlerin rolü bakımından, ABD ile İngiltere arasındaki rekâbetin altı çizilmelidir. 1953 darbesi ABD ile İngiltere'nin ortak girişimiydi ve bu iki gücün İran'daki çıkarlarının o ân için uyuştuğunu gösteriyordu. 1950'lerin sonuna gelindiğinde ise bu uyum sona eriyordu. ABD, İran'da İngiltere'nin başlıca dayanağı olan toprak sahipleri sınıfının kendi gerekli gördüğü reformların önünde önemli bir engel oluşturduğunu düşünmeye başlamıştı. Böylece, olası bir devrimin önünü kesmek için İran'ın ekonomik krizine çare olarak reformların gündeme getirilmesiyle, ABD-İngiltere ittifakı çatlamaya başladı. Bu rekâbette İngiltere geleneksel müttefiki olan toprak sahipleri sınıfına dayanırken, ABD, burjuvazinin 1953 darbesinde kendi yanında yer alan kesimine güveniyordu.

Dış ve iç unsurların bileşimi 1960-1963 yılları arasında genel bir siyasal ve toplumsal krizin patlamasıyla sonuçlandı. İran hükü-

meti 1958 yılında ABD yanlısı bir general tarafından tezgâhlanan bir darbe hazırlığının açığa çıkarıldığını duyurdu.[119] Girişim, Şahın, toprak sahiplerinin ve İngilizlerin telâşa kapılmasına neden oldu. ABD, bütün yardıma muhtaç müttefiklerine dayattığı genel politika uyarınca, 1961'den itibaren İran'a vereceği yeni kredileri kendi belirlediği bir takım reformların gerçekleştirilmesi koşuluna bağladı.[120] Başlangıçta ciddî bir reform politikası uygulamakta gönülsüz davranan Şah, kısa süre sonra taraf değiştirip ABD'nin istediği yönde davranmaya başladı. ABD'nin baskısıyla, yeni hükümetin başına ABD yanlısı görüşleriyle bilinen tanınmış siyasetçi Ali Emini'yi atadı. Emini de tarım bakanlığına reform yanlısı bir tarım uzmanı olan Hasan Ersancani'yi getirdi. Ersancani'nin kılavuzluğunda hükümet, İran ekonomisinin tarıma bağımlılığına son verecek bir toprak reformu planı hazırladı. Değişimin kaçınılmazlığını sezen Şah, ABD'ye giderek Başkan Kennedy'yi reform fikrinin Emini kabinesinin değil, aslında kendisinin eseri olduğuna ikna etti. Dönüşünde de, Emini'yi azledip başbakanlığa güvenilir adamı Emir Esadullah Alem'i getirdi. Ersancani'yi bakanlıkta tutan Alem hükümeti, Şahın izniyle 27 Ocak 1963'te ak devrimin başladığını ilân etti.

Gündelik hayattan bakıldığında, 1960-1963 arası muhalefetin Şahı 1950'li yılların baskı politikasını gevşetmek zorunda bıraktığı bir mücadeleyle geçti. Muhalefet, dönemin başlangıcında Musaddık'ın bazı arkadaşlarınca 1960 Temmuzunda kurulan İkinci Ulusal Cephe'nin önderliğinde yürüdü. Sendikaların, üniversite öğrencileri ve bireysel olarak bazı Marksist entelektüellerin desteklediği Cephe serbest seçim ve reform talepleri çevresinde toplanmıştı. Şah, ABD'nin tam desteğini almanın verdiği güven ve kendi reform programını başlatmanın sağladığı avantajla kararlılıkla üzerine yürüdüğü Cephe'yi 1963'e kadar kesin bir yenilgiye uğrattı. Şaha karşı başka bir muhalefet dinsel çevrelerden geliyordu. Şii büyük ayetullahların başını çektiği bu muhalefet, toprak refor-

mu ve kadınlara seçme seçilme hakkı verme tasarısı gibi birçok konuda Şah'a karşı çıkıyordu. Dinî çevrelerden en şiddetli muhalefeti, Şaha özellikle ABD'nin İran üzerindeki etkisinin artmasıyla ilgili konularda karşı çıkan Büyük Ayetullah Ruhullah el-Musevi el-Humeyni yürütüyordu.[121] Şahın orduya her türlü muhalefetin bastırılması emrini vermesiyle bu karşı duruş da 5 Haziran 1963'te kanlı bir biçimde sona erdirilecekti. Başbakan Alem'in doğrudan önderliğinde yürütülen bastırma hareketi son derece etkili oldu ve Humeyni bir yıl sonra sürgüne gönderildi.

Şah'ın dizginleri ele almasıyla toprak reformu tasarısı Ersancani'nin öngördüğünden farklı bir yöne saptırıldı. Reform başlangıçta köylülüğün geniş bir kesiminin topraklandırılmasını hedefliyordu, uygulama ise farklı oldu. Bir gözlemcinin söylediği gibi, "reformdan başlıca yararlanacakların köylüler olacağı varsayılıyordu, ama yürütülmesinde izlenen yöntem yüzünden köylülerin büyük çoğunluğu toprağın yeniden dağıtımından hatırı sayılır hiçbir yarar görmediler, üstelik birkaç yıl sonra iktisadî durumları daha da kötüleşmeye başladı."[122] Toprak reformu asıl amaçlarına uygun biçimde yürütülmediyse de ak devrimin diğer bazı uygulamalarıyla birleştirilince kapitalist üretim ilişkilerini genişletti ve ülkeyi Şahın uygun bulduğu tarzda modernleştirmeye başladı.

1960'lı yılların kalanında Şah ülkeyi kendine güvenen bir despot edasıyla yönetti. Uluslararası ilişkilerde kendisini reform yanlısı aydın bir hükümdar olarak sunarken, bir yandan Sovyetler Birliği ile ilişkileri normalleştirmekle birlikte, ABD'nin ve Batının yakın müttefiki olarak hareket etti. 1967'de Şahbanusu ile birlikte imparatorluk tacını takarken, karşısında iktidarına ve ülke hakkındaki tasarılarına karşı çıkabilecek hiçbir ciddî muhalefet görmüyordu. Kendisini modern bir mucize yaratmış ilerici bir hükümdar olarak öven uluslararası basın da aynı fikirde gözüküyordu.[123]

İran komünist hareketi ise 1960'larda bir kuşak değişimi yaşamıştı. Yeni meydan okumalara karşılık vermeye hazırlanan ha-

rekete, 1960'lı yılların çalkantıları kendi damgasını vurmuştu. 1963'teki yeni yenilgi, süper güçlerin İran üzerindeki rekâbeti, Çin-Sovyet ayrılığı ve Sovyet tarzı sosyalizme seçenek olarak Maoculuğun ortaya çıkışı ve hepsinden önemlisi ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya çapındaki zaferi, bu yeni kuşağı etkileyen başlıca gelişmelerdi. Bu kuşak, tarihsel boyuta sahip ulusal sorunlara da cevap arıyordu: Örneğin, komünist hareket 1953'te neden yenilmişti? Tude'nin enternasyonalizm anlayışı doğru muydu; değilse, bir ülkedeki komünist hareketin diğer ülkelerdeki komünist partilerle ilişkileri nasıl olmalıydı? Bundan başka, cevap isteyen güncel sorunlar vardı: Örneğin, derin bir değişiklikten geçmekte olan İran toplumunun tahlilini yapmak hareketin bir adım ileri atabilmesi için olmazsa olmaz bir şart haline gelmişti. Böyle bir tahlil için Şah'ın reform programının amaç ve olası sonuçlarının, Şah'ın iktidarının sınıfsal-toplumsal niteliğinin ve yabancı güçlerin İran iç politikasındaki rolünün açıklığa kavuşturulması önem taşıyordu. Daha kolay olmamakla birlikte daha pratik ve âcil görevler de vardı: amansız bir baskı altında örgütlenmenin ve işçi sınıfı arasında bir kitle tabanı oluşturmanın yollarını bulmak. Son olarak da, kelimenin gerçek anlamında bir komünist partinin nasıl kurulacağı ve uluslararası komünist dayanışmayı paramparça eden Çin-Sovyet ayrışması karşısında alınacak doğru tavrın ne olması gerektiği gibi teorik sorunlar vardı. Hareketin bir önceki onyıl içinde yediği darbeler ve gösterdiği zaaflar yüzünden 1960'lı yıllar bir yeniklik ve yılgınlık havası içinde başlamışsa da, sonlarına doğru Marksistlerin önemli bir kesimi büyük zorluklara rağmen uygulamaya koymaya kararlı oldukları yeni bir gündemle meydana çıktı. Bu onyıl, komünist hareket açısından bir dönüşüm ve diriliş dönemi oldu. Yeni nesil Marksistler – sadece yasal ve yarı yasal koşullarda faaliyet gösterebilen ve dış desteğe bel bağlayan – Tude tarzı örgütlenmeden, dış etkilerden bağımsız olduğu kadar, en aşırı baskı ortamında bir polis devletine karşı varlığını koruyabilen bir örgütlenme modeline geçtiler. Bir önceki neslin Bolşe-

vik devrimine olan kayıtsız şartsız hayranlığı, yeni nesilde Çin, Küba, Cezayir ve Vietnam devrimlerinin örnekleriyle hafiflemişti. Bu noktadan itibaren, İran komünist hareketi eski ve yeni olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Bu iki kategori kendilerinin kabul etmek isteyeceklerinden daha fazla ortak özelliklere sahipti belki. Ne de olsa, yeni, eskisinin bağrından doğmuştu. Ama bu ortaklıklara rağmen temel farklılıklar da yok sayılamaz. Yeni nesil çok daha özgüven sahibiydi; yeniden sıfırdan başlamak zorunda olsa dahi, Şahlığa karşı savaş ilân etmeye hazırdı. Bu kuşak, çıplak cesaretten başka kozu olmadan, dışarıdan hiçbir yardım beklemeden ve silâhlı eylem hakkında hiçbir ciddî deneyimi olmaksızın, artık çoğu mülteci durumunda olan eski nesli hayrete düşürerek Şah'ın gücünün doruğunda olduğu bir ânda rejime meydan okudu. Zamanın önde gelen muhalefet liderlerinden İslâm Cumhuriyetinin gelecekteki geçici başbakanı Mehdi Bazergan 1960'larda çıkarıldığı askerî mahkemede yaklaşan çağın ruhunu kâhincesine sezmişti: "Bizler [Şahlığın uygulamasa da lafta kabul ettiği] anayasa çerçevesinde siyasî olarak mücadele edenlerin sonuncusuyuz. Bu mahkemenin başkanının bu hususu üstlerine iletеceğini umarız".[124]

DÖNÜŞÜM DÖNEMİNDE KOMÜNİST TUDE

Yeni bir politik fırsatın doğduğu 1960 yılına gelindiğinde Tude, ADP ile birleşmesini tamamlamış ve Marksizm-Leninizme bağlılığını resmen ilân etmiş olsa da, yeni toplumsal çalkantı ve krizler için iyi hazırlanmamıştı. Ulusalcı ve İslâmcı partilerin aksine, olaylı 1960-1963 yıllarında İran içinde örgütlü bir varlık gösteremedi. Eskiden Tude ile ilişkili Marksist hücreler olaylarda yer almıştı ama eski gücünün bir gölgesi haline gelmiş olan Tude'nin bu gruplar üzerinde etkisi ve otoritesi yoktu. Şah'ın önceki onyılda uyguladığı baskının etkilerinden kurtulamamış olan parti bir tehdit oluşturmak şöyle dursun, olayların gelişimine anlamlı bir

katkı yapabilme gücüne bile sahip değildi. Üstelik, 1960'larda iki olay vesilesiyle SAVAK'ın parti örgütlenmesine sızması da ülke içinde yeniden örgütlenme çabalarını büyük ölçüde akamete uğrattı. Bu koşullara parti içindeki üç fraksiyonun iç çekişmeleri de eklenince, Tude kenarda kaldı ve ciddî bir güç olarak ortaya çıkamadı.

Tude, 1960 yıllarında birinci sekreterlik görevindeki Rıza Radmaneş'in (1905-1983) önderliğindeydi. Radmaneş'in birinci sekreter olması (diğer sekreterler Kambahş ve İskenderi idi) parti içinde ılımlı fraksiyonun üstünlüğüne işaret ediyordu. Ne taraftan bakılırsa bakılsın, safça bir kişiliği olan Radmaneş'in zayıf liderliği altında Tude Şahlık rejimine ve bu rejimin giriştiği reformlara karşı tutarlı ve birleşik politikalar geliştiremedi.[125] Parti, 1960'lar boyunca reformlar konusunda kimi zaman öven kimi zaman şiddetle karşı çıkan çelişkili tahliller yaptı.[126] Bu zaman zarfında, Tude kendini artık İran'ın gerçek komünist partisi ve *İşçi Sınıfının Yeni Partisi* [hizb-i teraz novin-i tebega-yi karger] sayıyordu. Ama bu gerçek olmaktan çok propaganda ve imaj yaratmaya dayanan bir iddiaydı. Bu dönemde partinin işçi sınıfı içinde bir varlık gösterdiğine ilişkin hiçbir kanıt olmadığı gibi, reform programı hakkında yaptığı birbiriyle çelişen tahliller, İran'da devam eden toplumsal değişimler hakkında gerçekçi bir kavrayışa sahip olmadığını da ortaya koyuyordu. SAVAK'ın sızmaları da dikkate alınırsa partinin kendisi hakkında yaydığı imajın sahteliği daha da açık görünür.

SAVAK'ın ilk ve daha az tehlikeli sızması Hüseyin ve Feridun Yezdi kardeşler aracılığıyla oldu. Tutuklanmasından sonra darbecilerle işbirliğine giden eski Tude liderlerinden Murteza Yezdi'nin oğulları olan bu iki adam, Doğu Almanya'da Tude önderliğiyle temasa geçerek partiye hizmet etmek istediklerini bildirdiler. Akrabalıkları sayesinde (Radmaneş'in karısı Murteza Yezdi'nin kız kardeşi, yani bunların halasıydı) Radmaneş'in güvenini kazanıp sık sık evine gidip gelmeye başladılar. Bu sırada Radmaneş, Tude'nin

birinci sekreteri olarak İran içindeki parti çalışmalarından da sorumlu olan kişiydi. Yezdi kardeşler Radmaneş'in kasasından çaldıkları önemli parti belgelerini Batı Berlin'deki SAVAK ajanlarına aktardılar. Diğer Tude yetkililerinin olup bitenleri şans eseri fark etmesi sayesinde Doğu Alman polisinin yardımıyla casuslar yakalandı. 1962 yılında yapılan 10. parti plenumunun baş gündem maddesi bu olay oldu ve radikaller olayda göstermiş olduğu zaafı Radmaneş'i görevden aldırmak için kullanmaya çalıştı. Sonuçta bu plenum da uzlaşmayla kapandı ve Radmaneş koltuğunu korudu.[127]

İkinci sızmanın ise hem parti, hem de İran içinde partiyle temasta olanlar açısından yıkıcı etkileri oldu. Radmaneş'in ülke içindeki parti örgütlenmesinden sorumlu olduğu 1960'lı yıllar boyunca, ülke içindeki örgütlenmenin başında eski bir parti üyesi ama aslında bir ajan provokatör olan Abbas Ali Şehriyarinejad (bundan sonra daha iyi tanındığı kısaltılmış adıyla Şehriyari diye anılacaktır) bulunuyordu. Şehriyari'nin başkanlığındaki Tude Partisi Tahran Örgütü, İran içindeki tüm parti faaliyetlerinin komuta merkeziydi. Sonraları "SAVAK'ın binbir suratlı adamı" diye uğursuz bir ün kazanacak olan Şehriyari 1950'lerin sonlarından itibaren polis için çalışmaya başlamış ve Taberi'ye göre, Radmaneş ve partiyle Sovyetlerin referansı ile tanışmıştı.[128] Ne olursa olsun, Şehriyari Radmaneş'in tümüyle güvenini kazanmıştı, bu da, Sovyetlerin uyarısı ve şüphe götürmez kanıtların ortaya çıkmasıyla 1960'ların sonlarında ilişkilerin kesilmesine dek, SAVAK'ın partinin İran'daki faaliyetlerini bütünüyle kontrol altında tutması demekti.[129] Sızma partiye çok pahalıya patladı. Dışarıdan gönderilen militanların işe el koymasıyla ülkedeki parti örgütlenmesini güçlendirmek için yapılan iki girişim bu sızma yüzünden başarısız kaldı. İlk girişimde İran'a gönderilen Muhammed Hüseyin Masumzade ile Hasan Razmi'den tutuklanmalarından sonra bir daha haber alınamadı. İkinci seferinde gönderilen iki sorumlu, Perviz Hikmetcu ile Ali Havari de İran'a girer girmez tutuklandı. Hikmetcu işkencede

ölürken, sorgudan sağ çıkan Havari, yaşayacak ve 1983 hezimetinden sonra Tude'den geriye kalan grupçuğun lideri olacaktı.

Hem Sovyetler, hem de bazı Tude üyeleri Şehriyari'nin ajan olduğu konusunda Radmaneş'i tekrar tekrar uyardılarsa da o, bu iddialara inanmak istemedi. Radmaneş'in, uyarılara rağmen partiye bu kadar zarar veren bu ajana karşı harekete geçmekte bu kadar geç davranması, kısmen Tude içindeki hizipçilik ve rekâbetin yarattığı güvensizlik havasının etkisiyle açıklanabilirse de, asıl neden kendi kişiliğinde ve saflığında aranmalıdır. Ama bu gevşekliği kendisine pahalıya mal olacak ve 1969'da yapılan 13. parti plenumuyla birinci sekreterlik görevinden alındığı gibi, merkez komite üyeliğinden de çıkarılacaktı. Radmaneş'in uğradığı bu itibar kaybı, yerine yine bir ılımlı olan İskenderi getirilse bile, Tude içindeki ılımlı fraksiyondan kopuşlar olmasına ve sonuçta bu fraksiyonun zayıflamasına yol açtı.

1960'lı yıllar Tude'nin örgütsel birliğinin bozulmasına da tanık oldu. Uluslararası komünist harekette Sovyetler ve Çin arasında yaşanan tartışma ve ayrılık Tude'yi de etkiledi. Bu ayrılığın yansıması olarak Tude içinden Çin komünizmine ve Maoculuğa sempati duyanların ayrılmasıyla iki ayrı grup koptu. Bu gruplar, ayrılığa götüren ideolojik gerekçeleri yakın olsa da, iki ayrı örgüt olarak şekillendiler.

İlk ayrılık 1964 Şubat'ında oldu. Ayrılanların esas derdi, parti önderliğinden hoşnut olmamaları ve partinin ne geçmişin (1953 yenilgisinin) eleştirel değerlendirmesinde ne de İran içinde etkili bir direniş örgütlemekte kayda değer bir iş yapmamasından rahatsızlık duymalarıydı. Ayrılanlar başlangıçta, hakkında pek fazla bilgileri olmasa da Küba devrimine sempati duymakla birlikte,[130] kısa zaman sonra Çin'in tezlerini benimseyerek, Tude'nin revizyonist bir parti, Sovyetler Birliği'nin de kapitalizmi restore eden sosyal-emperyalist bir ülke olduğu görüşüne vardılar.[131] İran Tude Partisi Devrimci Örgütü (İTPDÖ) adını alan bu grubun kitle tabanı (Doğu Bloku dışındaki) Avrupa'da okuyan İranlı öğrencilerin

çatı örgütü olan "Batı Avrupa İranlı Öğrenciler Konfederasyonu"nda yer alan Tudeli öğrencilerdi. Öyle ki, bir kaynağa göre, "Maocu ayrılık parti tarihindeki en büyük bölünmeydi ve partinin Batı ülkelerindeki taraftarlarının belki yüzde 90'ına varan önemli bir bölümünü birlikte götürmüştü".[132] Bu öğrencilerin çoğunluğu Batı ülkelerinde üniversite öğrenimi görürken, 1953 darbesinden sonra Tude'ye sempati duymuşlardı. Ancak önder kadrolardan bazıları darbeden önce İran'da lise öğrencisiyken partinin gençlik örgütünde çalışmış militanlardı.[133] İTPDÖ'nün önde gelen eylemcileri Mehdi Hanbaba-tehrani, Bijen Hikmet, Kuroş Leşai ve Muhsin Rizvani gibi genç öğrencilerdi. İlk başlarda Küba'ya sempati besleyen yeni örgüt, kısa süre sonra Çin ve Arnavutluk ile sıkı ilişkiler kurup, bazı üyelerini eğitim almak ve Pekin radyosunun Farsça servisinin kuruluşuna yardımcı olmak üzere Çin'e gönderdi. Örgüt, Batı Avrupa'da *Kitle* [Tude] ve *Kızıl Yıldız* [Setare-yi Sorh] adlı iki merkezî yayın organı çıkarmaya başladı.[134]

İTPDÖ, Maoculuğa dogmatik ve katı bir tarzda inanan sıkı sıkıya Stalinist bir grup olarak Kruşçev'in Stalin karşıtı politikalarına ve SBKP'nin kapitalizmle barış içinde bir arada yaşama tezine şiddetle karşıydı.[135] Bu siyasal tavır alış çerçevesinde, İTPDÖ Şah'ın reformlarını değerlendirirken, bunların anlamlı hiçbir değişiklik yaratmadığı, İran'ın feodal ve pre-kapitalist (yarı feodal, yarı sömürge) bir ülke olarak kaldığı tespitine vardı.[136] Bu tespite dayanarak, İran'da devrimin Çin devriminin şablonuna uygun biçimde olması gerektiği sonucuna vardı: Şahlıkla savaşacak öncü parti köylü yığınları arasında örgütlenip halk ordusunu kurarak kırlardan şehirleri kuşatmalıydı.[137] İTPDÖ, Tude'nin daha kuruluşundan beri Marksizmden sapmış, oportünist bir parti olduğunu, bu yüzden devrime öncülük edecek gerçek bir komünist parti kurma görevinin hâlâ yerine getirilmeyi beklediğini savunuyordu.[138]

İTPDÖ, uluslar arası durum, İran toplumu ve komünist hareket hakkındaki bu tahlilleri doğrultusunda – ve Çin'in desteğiyle – İran içinde örgütlenmeye çalıştıysa da bu yöndeki her girişimin-

de başarısızlığa uğradı. 1964'teki ilk girişimde İngiltere'deki üyelerinden Perviz Nikha'yı köylüler arasında devrimci hücreler kurmak göreviyle ülkeye gönderdi. Nikha, başlangıç için kırsal kesimlerin durumunu araştırmak ve haritalarını çıkarmakla uğraşan küçük bir grup oluşturmayı başardıysa da, ilişkide olanlardan birinin grubun haberi olmaksızın Şaha karşı bir suikast girişimine karışması örgütlenmenin sonunu getirdi. Nisan 1965'te Savak tarafından tutuklanan grup üyeleri çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.[139] İkinci girişim, 1963'te Fars bölgesindeki göçebe aşiretlerin ayaklanmasından sonra yapıldı. İTPDÖ, bölgenin en büyük aşireti olan Kaşkailerden olan tıp öğrencisi Behmen Kaşkai'yi İran'a dönüp hareketi örgütlemesi için cesaretlendirdi. 1964'te İran'a giren Behmen Kaşkai, aşiretinin ayaklanmasına katıldı ve çevresine toplayabildiği az sayıda adamla iki yıl boyunca orduyu taciz etti. Ancak ayaklanmanın yatışması ve askerlerin sayıca üstünlüğü karşısında uzun süre dayanamayan Kaşkai, askerlerce rehin alınan ailesinin serbest bırakılmasını sağlamak için 1966 yılında teslim oldu ve hayatının bağışlanacağına dair bizzat Başbakan Alem tarafından verilmiş olan güvenceye rağmen, aynı yıl içinde idam edildi.[140] Ülke içinde örgütlenme yönündeki üçüncü çaba, İTPDÖ'nün 1967 ile 1969 yılları arasında Kürdistan'da cereyan eden ayaklanmaya katılma girişimiydi. Ne var ki, bunun için gönderilen grup Kürdistan'a tam da ayaklanmanın bastırıldığı ânda ulaşabildi ve durumu görünce yurtdışına geri dönmek zorunda kaldı.[141] Bütün bu başarısızlıklar İTPDÖ içinde parçalanmaya yol açtı. 1967'de örgütsel ve kişisel sorunlardan çıkan tartışmanın ardından Mehdi Hanbaba-tehrani önderliğindeki bir grup ayrıldı. Gizemli bir şekilde *Kadrha* (Kadrolar) adını takınan grup, örgüt liderliğini hedefsizlik, örgüt disiplininden yoksunluk ve oportünizmle suçluyordu.[142] Grup, herhangi bir nedenle İTPDÖ liderliğiyle çelişkiye düşen tüm örgüt üyeleri için bir çekim merkezi oluşturduysa da, kendi adına hiçbir zaman net bir strateji oluşturamadı ve sadece İran dışında faaliyet gösteren bir çevre olarak kaldı.

Tude içinde ikinci bölünme, 1965 yılında 3 üst düzey üyesinin Maocu görüşleri yüzünden partiden ihraç edilmesiyle yaşandı. İhraç edilen üç üye – Hasan Segai, Ahmed Gasemi ve Gulam Hüseyin Forutan – parti içindeki radikal kanattandı ve son ikisi merkez komite üyesiydi. Bu üç kişi, Kambahş ile Kiyanuri'ye ve onların aracılığıyla Sovyet istihbaratına yakın olmalarına rağmen, 1956'da Stalin karşıtı kampanyanın başlaması ile Sovyetlerle görüş ayrılığına düşmüşlerdi. İnançlı Stalinciler olan bu üç adam, Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşama tezinden ve Stalin'in 'yanlışlarına' saldırmasından hazzetmiyorlardı. Tam bu sırada Mao'nun yönetimindeki Çin'in daha radikal bir seçenek olarak ortaya çıkmasıyla üçlü bu seçeneğe yönelip, ÇKP tezlerinin Tude içindeki savunuculuğunu yapmaya başladı. Bu çıkışlarıyla radikal kanadın parti içindeki gücünü zayıflatıp Radmaneş'i görevden alma çabasının sonuçsuz kalmasına yardımcı oldular. Ancak, partinin genç üyelerinin 1964'te İTPDÖ'yü oluşturmak üzere ayrılması ve Çin-Sovyet anlaşmazlığının daha da şiddetlenmesiyle, 1965 yılına gelindiğinde üçlünün parti içinde kalması olanaksızlaşmıştı. ADP fraksiyonunun da desteğini alan ılımlı kanadın ısrarıyla, 1965'te yapılan 11. parti plenumu sırasında partiden ihraç edildiler.[143]

Üçlü, Tude merkez komitesinde verdikleri umutsuz mücadele sırasında İTPDÖ ile temas kurmuştu. Ancak, ihraç edildikten sonra, kendilerinden daha genç kuşaktan olan İTPDÖ üyeleriyle birlikte yürümenin zor olacağını anladılar. Bir dizi kişisel ve siyasal konuda farklı düşünüyorlardı. Bu esnada esas olarak Mao'nun eserlerini Farsçaya tercüme etmekle meşgul bulunan İTPDÖ'nün genç önderliği, üçlüden fazla ön plana çıkmamalarını beklerken, onlar tecrübeleri ve hareket içindeki kıdemleri nedeniyle hareketin liderliğini üstlenmek istiyordu. Taraflar arasındaki daha önemli bir anlaşmazlık, İTPDÖ'ye ilk yıllarında hâkim olan Küba hayranlığıydı; bu, üçlünün Maoculuk anlayışıyla uyuşmuyordu. Ancak belki de en önemli görüş ayrılığı Tude hakkındaki değerlendirmelerinden kaynaklanıyordu. Üçlü, uğradığı revizyonist sapmaya

rağmen bir işçi sınıfı partisi olma yolunda hayli ilerleme kaydetmiş olduğunu düşündükleri Tude'yi yeniden örgütlemeyi amaçlarken, Tude'nin tâ başından revizyonist bir parti olarak kurulduğuna inanan İTPDÖ, sil baştan yeni bir parti kurmak istiyordu.[144]

Böylece, İTPDÖ'den de ihraç edilen Segai, Gasemi ve Forutan, "*Marksist Leninist Tufan Örgütü*" [Sazıman-i Marksist-Leninist-i Tufan] adıyla ayrı bir örgütlenmeye gittiler. Segai, bundan kısa bir süre sonra ölürken, Gasemi ile Forutan ilerleyen yıllarda görüş ayrılığına düşecekti. Her ne olursa olsun, İran içinde hiçbir taban bulamayan Tufan 1979'a dek bir yurtdışı hareketi olarak kalacaktı.

Temelden farklı olduklarına dair kendi iddialarına rağmen, ayrılan örgütler zihniyet ve işleyiş bakımından Tude'ye çok benziyordu. Temelinde Stalinist modele dayanan aynı örgütlenme tarzını korurken, ilham kaynağı olarak Sovyetlerin yerine Çin ve Arnavutluk'u koymuşlardı. Daha da önemlisi İran toplumu ile reformların etki ve sonuçları hakkındaki tahlilleri de tıpkı Tude'ninkiler kadar gerçekçilikten uzaktı. Bunun sonucunda da – yine tıpkı Tude gibi – İran içinde örgütlenme çabaları başarılı olmadı. Bu gerçekçilikten uzak yaklaşımın en iyi örneği İTPDÖ'nün İran köylülüğü arasında köylü orduları kurma çabalarında görülür. İTPDÖ, İran köylülerinin en azından modern çağlarda devrimci karakterden yoksun olduğu ve ülkede yirminci yüzyılda gelişen toplumsal hareketlerin çoğunun kentlerde yoğunlaştığı gerçeğini göz önüne almadan Çin devrim deneyimini İran'da tekrarlamak istemişti[145]

MARKSİST HÜCRELER: ŞİDDETE YÖNELİŞ

İran'da 1960'lı yıllar Tude ve ondan ayrılan grupların ülkeye dönüp direnişi örgütleme girişimlerinin başarısızlığının yanı sıra, Marksist hücrelerin örgütsüz mücadelelerine tanık oldu. Bu hücreler ya artık politik bakımdan Tude'ye karşı olan eski partililerden ya da komünist hareketi örgütlemenin yollarını arayan Mark-

sizmi sonradan benimsemiş aydınlardan oluşuyordu. Bu Marksist hücreler birbirinden kopuk ve örgütsüz olmalarının yanı sıra bir teorik netlikten, dolayısıyla da belirli bir stratejiden yoksundular ve fırsat doğdukça kendiliğinden hareketlere girişen genel hoşnutsuzlar kitlesinin bir parçası olarak hareket ediyorlardı. Kitle tabanları esas olarak, ulusalcı ve dinci muhalefetle birlikte 1960-1963 arasındaki siyasal etkinliklerde kararlılıkla yer alan aydınlar ve üniversite öğrencilerinden oluşuyordu. Bu unsurlar açısından 1963 yenilgisi ve rejimin gücünü yeniden pekiştirmesi bir dönüm noktası oldu. Kendi vatanlarında baskı ve şiddete uğrarken, Küba ve Cezayir kurtuluş hareketlerinden ve Vietnam savaşının yoğunlaşmasından son derece etkilenen bu hücreler, Şahlık rejimiyle mücadelenin tek yolunun silâhlı mücadele ve sistematik şiddet kullanımı olduğu sonucuna vardılar. 1960'lar boyunca İran'da bu çeşitten pekçok hücre varsa da 1970'lere dek hepsi varlığını koruyamamıştır. Bunların, üyeleri 1970'lerin gerilla mücadelesinde belirleyici rol oynayan en önemlilerinin tarihi ve gelişimiyle ilgileneceğiz.

Dönemin Marksist hücrelerinden en önemli ikisi, her ikisi de kurucularının adlarıyla tanınan Cezeni-Zarifi grubuyla, Ahmedzade-Puyan grubudur. Bu gruplar iki açıdan önemlidir. Birincisi, bu iki grup İran'da gerilla mücadelesinin teorik formülasyonunun ve ilk pratik uygulamalarının öncülüğünü yapmıştır. İkincisi de, aldıkları darbelere rağmen, her iki gruptan da 1970'lerde Şahlık rejimine gerilla saldırıları düzenlemeye yeterli sayıda militan ayakta kalabilmiştir. Aslına bakılırsa, 1971'de kurulan Halkın Fedaileri Gerillaları bu iki grubun birleşmesinden doğmuştu.

Adını önde gelen iki üyesi, Bijen Cezeni (1937-1975) ile Hasan Ziya-Zarifi'den (1937-1975) alan Cezeni-Zarifi grubunun kökleri 1950 sonlarıyla 1960 başlarına dayanıyordu. Grubun üyelerinin çoğu, darbeden önce Tude Gençlik Örgütünde yer almış ve darbeden sonra da 1950'ler boyunca gizli ilişkilerini sürdürmüştü. Grup, 1960-1963 arasındaki görece serbestlik dönemde siyasal

faaliyetlere katıldı, ama 1963 yenilgisinin, Haziran katliamının ve Şah'ın iktidarını pekiştirmesinin ardından, bütün bunlardan çıkardığı derslerin etkisiyle büyük bir taktik değişikliğine yöneldi. Küba ve Cezayir devrimlerinden etkilenen grup, rejimle başa çıkmanın tek yolunun silâhlı mücadele olduğu sonucuna vardı. Cezeni ile Zarifi 1967 başlarında ortaklaşa yazdıkları bir broşürle grubun İran toplumu ve mücadele yöntemi hakkındaki görüşlerini resmen ilân ettiler.[146] 1966-1967 yıllarını bu broşürde ilân edilen görevlere hazırlanmakla geçiren grup, rejim karşıtı tutumuyla bilinen dünya güreş şampiyonu Gulam Rıza Tahti'nin 1967 Aralığındaki kuşkulu ölümünün ardından patlak veren protesto gösterilerinin ardındaki baş düzenleyiciydi.[147] Grup üyeleri açık siyasette deneyimli idilerse de, silâhlı mücadelede ya da yeraltı örgütlenmesinde ya hiç ya pek az deneyimleri vardı. Bu tecrübesizlik, başka devrimci unsurlar arayışındaki grubun Abbas Şehriyari ve dolayısıyla SAVAK'a çatmasına ve bunun sonucunda daha hiçbir silâhlı eyleme girişemeden 1968 Şubatında önde gelen üyelerinin tutuklanmasına yol açtı.[148] Gene de geriye kalan üyeler kaçmayı ve örgütlenmeye devam etmeyi başardı. Kurtulan üyelerden Ali Ekber Sefai-farahani ile Muhammed Sefari-aştiyani Lübnan'a geçip, askerî eğitim ve silâh almak amacıyla Filistin Kurtuluş Örgütü'ne katıldı. Grubun en genç üyesi Hamid Eşref (1946-76) ise grubu ayakta tutmak amacıyla İran'da kalarak yeniden örgütlenme ve yeni taraftar kazanma faaliyetleriyle meşgul oldu.[149] Eşref ile Farahani'nin önderliğinde grup kır ve kentte silâhlı mücadele hazırlıklarına devam etti. Farahani ile Aştiyani 1970'de silâh ve cephaneyle Lübnan'dan döndü[150] ve 1970 Ağustos'unda Ahmedzade-Puyan grubu ile ilk temas kuruldu.

Mesud Ahmedzade-heravi (1947-72) ile Emir Perviz Puyan (1947-71) önderliğindeki grup ise neredeyse doğma büyüme komünistlerden oluşan Cezeni-Zarifi grubunun aksine, dinci ve Ulusal Cephe taraftarı bir geçmişten gelip komünizme sonradan geçen militanlardan oluşuyordu. Bu grubun üyelerinin politik dene-

yimleri ve Marksizmle tanışıklıkları daha azdı. İkisi de İran'ın kuzeydoğusundaki Horasan eyaletinin merkezi Meşhed'in yerlisi olan Ahmedzade ile Puyan, 1960'ların başında siyasete atıldıklarında İslâmcı militanlardı ve birçok militan İslâmcı hücrenin kuruluşuna önayak olmuşlardı. Ahmedzade, üniversite öğrenimi için 1965 yılında geldiği Tahran'da Abbas Meftahi (1945-72) ile arkadaş oldu. Hazar kıyısındaki Mazenderan eyaletinin Sari kentinden olan Meftahi, memleketindeyken Farahani ile karşılaşmış ve onun aracılığıyla Marksist düşüncelerle tanışmıştı. 1967 yılında Puyan'ın da Tahran'a gelmesiyle, bu üç eylemci başka arkadaşlarıyla birlikte toplumsal sorunlarla ilgilenen bir çevre oluşturdular. Bu sırada Puyan İslâmcılığı bırakıp Marksizmi benimsemiş bulunuyordu ve bir yıl geçmeden Meftahi ile Ahmedzade de ona katıldılar. Bütün bu zaman zarfında grup üyeleri İngilizce ve İspanyolca gibi yabancı dilleri öğrenip, politik ve teorik metinleri Farsçaya çevirmeye başlamıştı.

Bu noktada grubun tarihi iki aşamaya ayrılabilir. 1967 Şubat'ından 1968 Mart'ına dek süren ilk aşamada grup kuruluşunu tamamlamış, (Mao'nun yorumuna yakın bir anlayışla) Marksizmi kabul etmiş ve hem sayıca, hem ilişkiler ağı bakımından genişlemeye başlamıştı. Meşhed ile ilişkileri sayesinde Ahmedzade ile Puyan 1968 yılında bu kentte bir hücre oluştururken, aynı dönemde Meftahi de kendi memleketi olan Mazenderan eyaletinin Sari kentinde bir hücre kurmayı başarmıştı. Grup, Puyan'ın edebiyata olan ilgisi sayesinde Tebriz'de zaten var olan bir Marksist hücreyle bağ kurdu. Tebriz hücresi, Behruz Dehgani (1939-73) ve Ali Rıza Nabdil (1944-72) gibi, geleceğin gerilla savaşçıları olacak Azeri entelektüellerince kurulmuş ve daha Ahmedzade-Puyan grubuyla ilişki kurmadan önce silâhlı mücadelenin zorunluluğunu kabul etmişti. 1970'lerde tek bir bilgi vermeden işkencede öldürülen Dehgani, gerilla hareketinin kahramanı ve bir direniş sembolü olacaktı. Nabdil ise, Azerbaycan sorunu hakkında ADP, Tude ve Sovyetlerin İran politikasını sert bir dille eleştiren bir ince-

lemenin yazarıydı.[151] Ama kuşkusuz, Tebriz hücresinin en tanınmış ve etkili ismi, Samed Behrengi idi. Puyan ile edebi temasları sayesinde Tebriz çevresinin Ahmedzade-Puyan grubu ile bağlantısını sağlayan kişi olan Behrengi genç bir ilkokul öğretmeniydi. Mütevazı bir aileden gelen Behrengi, Azerbaycan köylerinde geçen öğretmenlik yıllarında Azeri çocuklarının katlandığı yoksulluk ve ıstıraba yakından tanık olmuştu. Zulme karşı silâhlı mücadeleyi savunan kısa öykülerini statükoyu kabullenmek istemediğine inandığı İran gençliğini muhatap alarak yazıyordu. Gerçekten *Küçük Kara Balık* ve *Yirmi Dört Saat Düş ve Gerçek* adlı kitaplarıyla genç kuşaktan çok geniş bir okur kitlesini etkilemişti. Şahlığın baskıcı ortamının yarattığı psikolojik atmosfer içinde Behrengi'nin 1969 yılında trajik bir kaza sonucu ölümünün SAVAK'ın işi olduğuna inanıldı. Gerilla hareketi açısından, gerçek savaşın başlamasından önce verilen ilk şehit sayılan bu sevilen yazar ve devrimcinin ölümü üzerine pekçok şiir yazılıp şarkı bestelendi. Bununla birlikte, aradan geçen uzun yıllardan sonra Behrengi'nin gerçekten bir kaza sonucu Aras ırmağında boğulduğu, ölümünde SAVAK'ın sorumluluğu bulunmadığı ihtimali ağırlık kazanmıştır.[152]

Tarihinin Mart 1968 ve 1971 arasındaki ikinci aşamasında grup (esas olarak kent gerillasını temel alan) bir silâhlı mücadele teorisi geliştirmiş, Şahlığın reform programının tahlilini yapmış, Çin devrim modelini reddetmiş ve Cezeni-Zarifi grubundan geride kalanlarla bağlantı kurarak birleşme görüşmelerine başlamıştı.[153]

Halkın Fedailerini kuran bu iki grup daha sonra incelenecek birçok teorik katkı yapmıştır. Ama devam etmeden önce kısaca değinmek gerekir ki Şahlığa karşı koymanın tek yolunun silâhlı mücadele olduğu sonucunda birleşseler de, iki grup arasında pekçok görüş ayrılığı bulunmaktaydı. Gene de, acımasız bir düşman karşısında uğradıkları ortak baskı ve bundan kaynaklanan birlik ihtiyacı sayesinde, ayrılığa zorlayan görüş ayrılıklarına rağmen bir arada

kalmış görünmektedirler. Fedailer örgütünün kurulmasından önce, her iki grup da mücadele için para kaynağı sağlamak için (biri 1970 baharında diğeri güzünde) birer banka soygunu yapmıştı.[154]

Silâhlı mücadelenin zorunluluğunu savunan, Filistin Grubu ve *Halkın İdeali* [Arman-ı Halk] adında iki grup daha vardı. Çoğunluğu daha önce ulusalcı iken Marksist düşünceleri benimseyen üniversitelilerden oluşan Filistin Grubu, başlangıçta güçlü Maocu eğilimlere sahipti ve Çin devrimini örnek alıyordu. Grup, yardım sağlamak için Çin'e geçmek isteyen üyelerinin sınırda yakalanmasıyla 1969'da açığa çıktı. Yakalanan üyeleri uzun hapis cezalarına çarptırılırken dışarıda kalanlar yeniden örgütlenmek üzere ülke dışına çıktı. Filistin Grubu'nun üyeleri 1970'li yıllarda farklı ideolojik yönelimleri olan farklı gruplara katılarak dağıldı.[155] Önderliğini Humayun Katirai, Huşeng Tarihgul ve Nasır Kerimi'nin yaptığı Arman-ı Halk ise çoğunlukla genç işçilerden oluşuyordu. Grup, birkaç silâhlı eylem yaptıktan sonra 1971'de Halkın Fedaileri'ne katılmaya hazırlanırken SAVAK tarafından ortaya çıkarıldı ve son üyesine kadar katledildi.

1960'larda 1970'lere kadar yaşamayı başaramayan başka pekçok illegal Marksist hücre daha vardı. Bu hücrelerin önemi, 1970'lerde hareket içinde önemli roller üstlenecek pekçok eylemciyi yetiştirmelerinden kaynaklanır. Ancak, illegalitenin sonucu olan bilgi ve kaynak eksikliği, değil tarihlerini incelemek, bu hücrelerin varlığını ispatlamayı bile neredeyse imkânsız kılmaktadır. Örneğin 1950 sonlarında ortaya çıkıp 1970 öncesinde dağılan Prose (Süreç) adlı böyle bir hücrenin varlığı bilinmektedir. Başlangıçta Tude ile bağlantılı olan grup üyeleri sonraları Maoculuğa yakınlaşmış ve esas olarak Marksist metinler üzerinde grup çalışmaları yapmakla meşgul olmuştur. Hücrenin en tanınmış üyeleri Mustafa Medeni, Mustafa Şuayan ile Behruz Rad idi. İlk ikisi sonradan Halkın Fedaileri'ne katıldı.[156] Şuayan, yalnız bu üçü ya da diğer hücre üyeleri arasında değil belki de kuşağının bütün Marksistleri

arasında bireysel olarak en gelişkiniydi. Bağımsız ve parlak bir düşünür olarak, 1970'lerde kendisiyle özdeşleşecek anti Leninist bir devrimci Marksizm anlayışı geliştirmişti.[157]

Son olarak, Batı Avrupa ve ABD'deki büyük bir İranlı gruptan söz edilmelidir. Yurtdışındaki İranlı Öğrenciler Konfederasyonu esas olarak 1953 darbesinden 1979'a dek Şahlık rejimine karşı çıkan İranlı üniversite öğrencilerinden oluşuyordu. Şahlık rejimi 1960'ların sonuna dek konfederasyona tahammül gösterse de silâhlı mücadelenin başlamasıyla faaliyetlerini yasakladı. Konfederasyon, ülke içindeki direnişi destekleyen İran dışındaki bir baskı grubu olarak işlev gördü. Bünyesindeki bazı unsurlar silâhlı mücadeleye cephe gerisi desteği sağlarken, diğer kesimleri İran içinde göze görünür bir varlık göstermeyen küçük politik grupçukların fideliği oldu.[158]

1971 yılına gelindiğinde komünist hareketin dönüşüm ve dirilişi tamamlanmış ve Marksistler farklı tavırları temsil eden iki nesil çevresinde kutuplaşmıştı. Hareket bir bütün olarak, gücünün doruğunda olduğu düşünülen bir zamanda Şahlığa karşı saldırıya geçti ve böylece, silâhlı mücadeleyi başlatan nesil, sistemi gerçekten sarsacak ve daha yaşlı nesilden Marksistlerin ezberini bozacaktı. Bu ândan itibaren 1979'a dek İran solundaki örgütlenmelerin devrimciliği, sadece ve sadece silâhlı mücadele karşısında nasıl tavır aldıkları, eğer bunu reddediyorlarsa yerine alternatif olarak ne önerdikleri *ölçüsüne göre* değerlendirilecekti. Baskı, şiddet ve her türlü hoşnutsuzluğun dile getirilmesine konulan yasak yüzünden, bir gelişme kaydetmek isteyen bir örgütün önünde silâhlı mücadele dışında bütün yollar kapatılmıştı. Böylece, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, bütün sonuçlarını göze alarak komünist hareket saldırıya geçti.

1. BÖLÜM NOTLARI

1. 1906-7 İran Anayasası Rıza Şah iktidarı (1920-41) sırasında kâğıt üzerinde ortadan kaldırılmasa da uygulanmadı. 1941-53 döneminde ise anayasal düzene kısmen dönüldü. Bu dönemle ilgili olarak bkz. Fakhreddin Azimi, *Iran the Crisis of Democracy* (New York: St Martin's Pres, 1989). 1953 Darbesi ve ardından gelen olaylar, Şahın otoritesini mutlaklaştırmaya yönelmesiyle anayasanın bir kez daha askıya alınmasıyla sonuçlandı. Şah, ancak 1978 sonlarında devrimci yükseliş doruğuna yaklaşırken 1907 Anayasasına dönme kararı aldı, ama artık çok geçti.
2. James A. Bill, *The Eagle and the Lion* (Londra, New Haven, Yale University Pres, 1988) s. 98.
3. A.g.e., s. 105-13.
4. Nikki R. Keddie, *Roots of Revolution: an Interpretive History of Modern Iran* (Londra, New Haven: Yale University Pres, 1981) s. 142.
5. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Pres, 1988) s. 422.
6. Bazı Batılı gazeteler (bu dönemde başlıca komünist örgüt olan) Tude'yi İran'daki tek gerçek siyasal parti olarak niteleyecek kadar ileri gitmiştir: Örneğin, 1950'de günlük *Keyhan* gazetesinin *The Christian Science Monitor* gazetesinden aktardığı yorumda Tude' nin siyasal parti denebilecek tek örgüt olduğu öne sürülüyordu. Bkz. *Gozeşte çerağ-i rah-i ayende* (byy: Cami Yayınları, tarihsiz). s. 522.
7. A.g.e., s. 135.
8. Bijen Cezeni, *Tarh-i camee şinasi ve mebani-yi estrateji-yi cunbiiş-e ingilabi-yi halk-i İran* (Tahran: Mizan Yayınları, 1979) s. 17-21.
9. Enver Hamei, *Fursat-i bozorg-i ez dest refti* (Saarbrucken, Almanya: Nevid Yayınları, tarihsiz) s. 20-21; İrec İskenderi, *Hatırat-i Siyasi* (Saint Cloud Cedex, Fransa: İran Demokratik Halk Partisi Yayınları, tarihsiz) C. 4, s. 54; İhsanullah Taberi, *Kej rahi, hatırat-i ez hizbi Tude* (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1987) s. 43.
10. Tude'nin bu dönemki tarihiyle ilgili bkz. Abrahamian, *Iran* s. 281-325.
11. Tude'nin Şah'a suikast girişimindeki rolü üzerinde büyük bir belirsizlik vardır. Eldeki kanıtların çoğu, girişimden parti içindeki bir fraksiyonun sorumlu olduğu, Tude liderliğinin çoğunluğunun plandan haberi olmadığı, ya da haberi varsa bile eyleme geçmediği yönündedir. Bu olay sırasında Tude'nin yasal bir parti olduğu ve Şah'ın hayatına kast eden bir girişimle bağlantılandırılmasının izlediği politikaya ters düşeceği de belirtilmelidir. Görünüşe göre, eylem parti içine Nureddin Kiyanuri'nin başını çektiği bir hizip tarafından gerçekleştirilmişti, ya da en azından Kiyanuri böyle bir tertipten haberdardı. Partinin olaya hazırlıksız yakalanması ve önderlerini koruyamaması da eyleme partinin tümünün değil sadece içindeki bir hizbin karışmış olduğunu gösteriyor gibidir. Tude liderliği için-

deki hizipçilik ve bunun partiyi nasıl etkilediği konusu daha sonra ele alınacaktır. Kiyanuri'nin tertibe karıştığına ilişkin iddialar için Tude liderlerinden ikisinin anılarına bakılmalıdır: İrec İskenderi, C. 3, s. 34-40 ve Feridun Keşaverz, *Men muttehem mikonem* (Tahran: Revak Yayınları, tarihsiz) s. 118-34. Kiyanuri ise kendi anılarında suikast girişiminde herhangi bir rol oynadığını şiddetle reddederken, olaydan haberinin olduğunu ve bu bilgiyi parti liderliğine ilettiğini, ancak, liderliğin partinin bu işe hiçbir şekilde karışmamasına karar verdiğini ileri sürmektedir. Bkz. Kiyanuri, *Hatırat-i Nureddin Kiyanuri* (Tahran: Didgah Yayınları, 1992) s. 183-89. Kiyanuri'nin anılarının İran'daki tutsaklığı sırasında yazılmış olduğu, bu yüzden ancak başka kaynaklarla uyuştuğu ölçüde temkinli bir şekilde yararlanılması gerektiği unutulmamalıdır.

12. Abrahamian, *Iran* , s. 347.
13. A.g.e., s. 353. Partinin bu dönemdeki işçi sınıfı tabanı ve faaliyetleri hakkında daha fazlası için bkz. Habib Ladjeverdi, *Labor Unions and Autocracy in Iran* (Syracuse: Syracuse University Pres, 1985) s. 50-76.
14. Tude'nin bu dönemdeki sınıf temeli için bkz. Abrahamian, *Iran*, s. 326-82.
15. *Gozeşte*, s. 191.
16. Gürcistanlı Kavtaradze, Stalin döneminde 10 yıl hapis yattıktan sonra yeni serbest bırakılmıştı.
17. *Musaddık ve nehzat-i milli-yi İran* (Solon, Ohio: Amerika ve Kanada İslâmî Öğrenciler Derneği, 1978) s. 37.
18. *Gozeşte*, s. 198.
19. *Musaddık ve nehazt-i milli* s. 40.
20. *Gozeşte*, s. 40.
21. A.g.e., s. 201.
22. Cevanşir bu konudan sadece bir kez şöyle söz eder: "Güney petrolleri konusunun gizli kalmasına izin vermeyen bir başka husus, kuzey petrol yataklarının işletilmesi için girilen İran-Sovyet işbirliği idi. Kuzey petrolleri hakkında, komünist olmayan çevrelerce şu ân için buradaki tartışmamızın dışında kalan ve daha sonra ele alınması gereken, pekçok gerçek dışı iddia ortaya atılmış ve hâlâ atılmaktadır". F. M. Cevanşir, *Tecrube-yi 28 Mordad* (Tahran: Tude Partisi Yayınları, 1980) s. 35. Kambahş'ın anlatımı partinin Sovyet etki alanındaki konumu ve Sovyet taleplerinin meşruiyeti hakkında sessiz kalmakta, bunun yerine Sovyetlerin ABD ve İngilizlerin aksine sömürü amacı gütmediğini ve onlarınkinden çok daha iyi bir teklif verdiklerini savunarak, tartışmayı başka yöne çekmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde, Kambahş, Sovyet teklifi olmasaydı ABD ve İngilizlerin kendi tekliflerini geri çekmeyeceğini ve Başbakan Said'in yeni sözleşmeleri kabul etmek zorunda kalacağını öne sürmektedir. Bkz. Abdul Samed Kambahş, *Nazari be cunbüş-e kargeri der İran* (byy: Gulberg Yayınları, tarihsiz) s. 86-91.
23. *Musaddık ve nehzat-e milli*, s. 76.
24. Bill, s. 75.

25. Cevanşir, konuyu 1980'de yeniden değerlendirirken, Ulusal Cephe liderlerinin onu ezilen halkların kurtarıcısı olarak gördükleri bir dönemde ABD'nin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için derneğin kuruluşunun zorunlu bir adım olduğunu ileri sürdü. Bkz. s. 94-95. Ferecullah (Cevad) Mizani, namı diğer F. M. Cevanşir tarafından yazılan bu kitap, 1950'li yılların ayrıntılı bir incelemesidir. Parti tarafından 1980'de yapılan gözden geçirilmiş basımı Tude içindeki hâkim hizbin görüşlerini yansıtır. Çarpıtmalarla dolu oluşundan dolayı objektif bir kaynak olarak değer taşımayan kitabın önemi, Tude'nin döneme ilişkin görüşlerini temsil etmesindedir. Mizani (Cevanşir), 1983 operasyonlarında tutuklanıp 1988 yılında idam edilmiştir. Derneğin Musaddık'a saldırıları için bkz. Cevan, "Dunya çeşm be mubareze-yi milel-i şark dared", *Kebuter-i sulh*, C. III, no. 1, Mayıs 1952. Derginin editörü Cihangir Behruz tarafından yazılmış olan bu makale, Hosrou Şakiri editörlüğündeki *İsnad-i tarih-i cunbiş-e kargeri, sosiyal demokrasi ve komonisti-yi İran*, C. I, (Floransa, İtalya: Mazdek, 1974) s. 348-57 içinde yeniden basılmıştır.
26. Partinin bütün petrol sanayiinin değil, sadece güney yataklarının millileştirilmesi sloganını açıklamaya çalışırken, Cevanşir, Sovyetlerin çıkarlarının bunda hiç etkili olmadığını, bu iddianın anti komünistler ve karşı devrimcilerin iftirasından ibaret olduğunu öne sürer. Sloganın yanlışlığını kabul ederken, Tude'nin bunu benimsemesinin dört gerekçeye dayandığını savunur. Tude'nin Ulusal Cephe koalisyonunu doğru kavramaması ve o zamanlar olgunlaşmamış bir komünizm anlayışına sahip olduğu gibi, gösterdiği bu gerekçeler, partinin petrol sanayiinin tümüyle millileştirilmesine neden karşı çıkmış olduğunu açıklayamamaktadır. Öte yandan, güney petrollerini öne çıkaran slogan, başarılı olsaydı, kuzey petrollerini konusu daha uygun bir zamanda müzakere edilmek üzere açık bırakılmış olacaktı. Bkz. Cevanşir, s. 103-05.
27. *Gozeşte*, s. 523-24.
28. A.g.e., s. 527.
29. A.g.e., s. 530.
30. A.g.e., s. 534-7
31. Bkz. Babek Emir-hosrevi, *Nazari ez derun be nagş-i hizb-i Tude-yi İran* (Tahran: Didgah Yayınları, 1996), s. 339; *Gozeşte*, s. 574-8.
32. Cevanşir, s. 276-82.
33. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 43.
34. Taberi'nin (s. 161) aktardığı şekliyle Tude merkez komitesinin yayınlarından. İhsanullah Taberi (1916-89) 1960'ların ortalarından 1983'e dek partinin baş ideoloğuydu. Bu kitabı hapiste yazmıştır, bu nedenle içeriğine temkinli yaklaşmak gerekir. Taberi, hayatı boyunca Tude'yi mazur göstermeye çalışmışsa da, bu kitapta olumsuz bir tasvir çizer. Gene de, Tude hakkında yazdıklarının çoğu doğru gibi gözükmektedir. Bu kitaptan ancak verdiği bilgiler başka kaynaklarca da teyit edildiği ya da tartışmasız biçimde doğru kabul edildiği durumlarda yararlandım.

35. Ahmed Şamlu, *Kaşifan-i furutan-i Şokeran* (Tahran: İbtikar Yayınları, tarihsiz) s. 15-6. Bu şiir *Merg-i Nazli* adıyla da bilinir.
36. Olovi'nin idamı bugüne dek bir sır olarak kalmıştır. Tutuklanmasının ardından öbür Tude liderleriyle birlikte onun da pişmanlık mektubu gazetelerde yayımlanmıştı. Ama onunla aynı cezaevinde kalan ya da olayı bilen bazı Tude üyeleri, kendisinin asla böyle bir mektup yazmadığını ve bu yüzden idam edildiğini söylemektedir. Bu kaynaklara göre, gazetelere geçen mektup, Olovi'nin adına kardeşi tarafından yazılmıştır. Bkz. Kiyanuri, s. 347-8; Muhammed Bagır Mümini ile 10 Mayıs1993'te Los Angeles'deki görüşme; aynı kişi, 'Terh-i ez yek tasvir', *Seda-yi Muasır*, no. 13, Haziran 1979. Mümini, Olovi ile aynı hapishanede kalmış ve yıllarca günü gününe görüşmüştü. Yine Olovi ile aynı hapishanede kalmış olan Kureyşi ise olaya başka bir açıklama getirmektedir. Ona göre, idamda Şahın muhalefeti ezmekle görevlendirdiği iki general arasındaki görüş ayrılıkları etkili olmuştur. Bunlardan General Teymur Bahtiyar, Tude liderleri işbirliğine zorlanıp, bu işbirliği propaganda için sonuna dek kullanıldıktan sonra canlarının bağışlanmasından yanaydı. 1953 darbesinden sonra en merhametsiz askerî savcı olarak sivrilen General Hüseyin Azmude ise işbirliği yapsın yapmasın bütün komünist liderlerin öldürülmesini istiyordu. Kureyşi, sonunda Bahtiyari'nin yaklaşımının üstün geldiğine, ancak, bu arada Olovi'nin idam edilmiş olduğuna inanmaktadır. Bkz. Emanullah Kureyşi ile 20 Haziran 1992'de Londra'da yapılan mülakat.
37. Cezeni, *Tarh-i camee*, s. 74.
38. *Defaiyet-i Hosrow Ruzbe, gahreman-i milli* (Washington D. C. : Asia Books and Periodicals, 1978), s. 72-3. Bu belge, Ruzbe'nin mahkeme savunmasının Tude'nin Sovyetlere iletirken üzerinde oynadığı ve sansür ettiği biçimidir. Parti, Ruzbe'nin siyasal infazlarla ilgili açıklamalarını ve ülkeden kaçtıkları için Tude liderlerine yönelttiği suçlamaları sansürlemiştir. Bkz. Kiyanuri, s. 384.
39. *Seyr-i komonizm der İran* (Tahran: Keyhan Yayınları, 1957). Bu kitabın Tude'nin Tahran örgütünün başı ve merkez komite üyesi Emanullah Kureyşi tarafından yazıldığı iddia edilir. Halk arasındaki yaygın inanç bugüne kadar böyle kalmıştır. Bkz. Cezeni, *Tarh-i Camee*, s 75; Kiyanuri, s. 353-4. Kureyşi, 7 Ağustos 1990'da Londra'da yapılan mülakatta bu iddiayı reddetmiştir. Partinin nasıl işlediğine ilişkin ayrıntılı bilgi veren kitabın gerçek yazarının kimliğinden çok, üst düzey bir Tude üyesi tarafından yazılmış olması önemlidir. Ali Zibai, *Komonizm der İran* (byy: yayımcı adı yok, 1964). İran ordusunda albay rütbesinde görev yapan Zibai, tanınmış bir işkenceciydi. Şaha ithaf edilmiş olan bu kitap, *Seyr-i komonizm* gibi, meşrutiyet devriminden 1960'ların başına dek İran'daki komünist faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Kitabın en ilgi çekici bölümü, Ruzbe'nin yazılı ifadelerinden bir kısmını içerir. Bu ifadeler Askerî Örgüt ve Tude ile ilgili bazı sorunlara ışık tutmaktadır. Bununla birlikte kitabın gerçekten Zibai tarafından yazılmış olması kuşkuludur. Kitaptaki ayrıntılar, bir ya da birkaç Tude liderinin yazılmasına katkıda bulunduğunu düşündürmektedir.

Zibai'nin rolü derleyicilik ya da editörlükten ibaret olabilir.

40. Ruhullah Abbasi, *Hatırat-i yek esfer-i Tudei 1330-1335* (Montreal, Kanada: Ferheng Yayınları, 1989) s. 8.
41. *Komonizm der İran*, s. 628-9. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Şefaiye, *Gıyam-i efseran-i Horasan ve si-yo heft sal zendegi der şurevi* (Tahran: Kitab Sara, 1986); Ebul Hasan Tefrişyan, *Gıyam-i esferan-i Horasan* (Tahran: Atlas, 1988); Muhammed Hüseyin Hosrow-penah, 'Beznigari-yi yek vogee: Gıyam-i Efseran-i Horasan', *Nigah-i Nov*, no. 32, Bahar 1997.
42. Bkz. Ruzbe'nin *Komonizm der İran*'daki ifadeleri.
43. 'Feridun Azernur ile Söyleşi' *Rah-ı Azadi*, no. 24, Eylül-Ekim 1992. Azernur, Askerî Örgütün aktif üyelerindendi.
44. Kiyanuri, 1980'deki bir makalede en düşük sayıyı verirken, Cezeni en yüksek sayıya itibar eder. Taberi, bu sayıyı 600 olarak verir. Bkz. Cezeni, *Terh camee*, s. 71; Kiyanuri, 'Tude Partisi ve Dr Musaddık', *Name Merdum*, 4 Nisan 1980. Bütün bu sayıları ve anlatımları değerlendirenAzernur en gerçekçi tahmin olarak 491 sayısını verir, *Rah-ı Azadi*, 24.
45. *Rah-ı Azadi*, no. 24, s. 15.
46. Abrahamian, *İran*, s. 338.
47. A.g.e.
48. Cezeni, *Terh-i camee*, s. 71.
49. *Rah-ı Azadi*, no. 24, s. 13-17.
50. Kiyanuri, s. 297. Askerî Örgüt hakkında en tam kaynaklardan biri, tutuklanan subayların ifadelerine dayanarak darbeciler tarafından sağlanmıştır. Bu kaynak, tutuklanan bütün Tudeli subayların adlarını ve rütbelerini de içerir. Bkz. *Kitab-e Siyah* (Tahran: Matbuat yayınları, 1955). Ayrıca bkz. Muhammed Hüseyin Hosrou-penah, 'Tarihçe-yi zuhur ve sükut-e sazeman-e efseran-e hizb-i Tude-yi İran' *Negah-e Nov*, no. 33, Yaz 1997.
51. Muhammed Ali Amu'i, *Durd-e Zamane* (Tahran: Enzan Yay., 1998), s. 72-3.
52. Keşaverz, s. 13; İskenderi, c. III, s. 40-2.
53. Yargılanmaları, idam ve hapis cezalarına çarptırılışları Tudeli subayların halkın gözünde kahraman olmalarına neden oldu. Tude liderlerinin aksine, komünist subaylar işkence ve ölüm karşısında metanet ve cesaret gösterdiler. Kimi örneklerde, bu kahramanlıklar efsanelerin doğmasına yol açtı. Çok tartışma yaratan böyle bir efsane, bir Ulusal Cephe taraftarınca yazılmış bir şiirle ilgilidir. Şiirlerini Hale mahlasıyla yazan Dr. Haydar Regabi, *Mera bebus* (Beni öp) adlı bu şiiri ilk grup komünist subayın idam edildiği 1954 yılında yazmıştı. Halk, şiirin idam edilen komünist subaylardan biri, en çok da Albay İzetullah Siyamek tarafından geride bıraktığı küçük kızına veda olarak yazıldığına inandı. Birkaç yıl sonra bestelenen şiir, günümüze dek İran'da en tanınan ve sevilen şarkılardan biri olarak kaldı. Regabi, 1987 yılında ölene dek şiiri kendisinin yazdığına kimseyi inandıramadı. Bkz. Haydar Regabi, *Şair-i şehr-i ma* (Berkeley, California: yayımcı adı yok, 1969), s. 20.

54. Plenumun resmî işleyişi için bkz. Hosrou Şakiri, *İsnad-i Tarihi*, c. I, s. 361-401; *İsnad ve didgahha*, (Tahran: Tude Yayınları, 1979), s. 361-83. Dördüncü plenumun tam tutanakları hiç yayımlanmamıştır. Birinci belge bağımsız bir araştırmacı tarafından, ikincisi ise devrimden sonra parti tarafından yayımlandı. İki belge arasında önemli uyuşmazlıklar vardır. Tude tarafından yayımlanan ikinci belgede Kiyanuri'nin 1953 darbesinden önceki tutumunu destekleyen ve partinin hatalarında onun önemli bir sorumluluğunun olmadığı anlamına gelen pekçok paragraf yer almaktadır. 1983'e dek merkez komite üyeliğinde de bulunmuş önde gelen partililerden Babek Emir-husrevi'ye göre, 1979'da tutanakların yayımlanmasına bizzat nezaret eden Kiyanuri, kendisini temize çıkaran bu paragrafları sonradan eklettirmiştir. Bkz. , *Adine*, no. 83, Eylül 1993, s. 19.
55. Keşaverz, s. 72; Taberi, s. 165.
56. Şakiri, *İsnad-i Tarihi*, c. I, s. 364.
57. Bir akademisyene göre, Ulusalcı Hükümetin Tude'den uzaklaşmasına yol açan bu radikal gösterilerden bazıları CIA ajanlarınca kışkırtılmıştı. Bkz. Mark J. Gasiorowski, *US Policy and the Shah* (Ithaca, N. : Cornell University Press, 1991), s. 78. Partinin karar mekanizmasında bulunan Kiyanuri, böyle bir CIA müdahalesini yalanlamaktadır. Bkz. Kiyanuri, s. 270-1.
58. Keşaverz, s. 42.
59. Erdeşir Avenesyan, *Hatırat 1320-1326* (Köln, Almanya: İran Demokratik Halk Partisi Yayınları, 1990), s. 62; Erdeşir (Ardeşis) Avenesyan (1904-90), 1920'lerdeki İran Komünist Partisinin üyesiydi. Rıza Şah iktidarı sırasında 1930'ları hapiste geçirmiş ve kuruluşundan itibaren Tude'ye üye olmuştu. Dogmatik ve inançlı bir Stalin ve Sovyet yanlısı düşünür olup, partinin radikal kanadında yer almıştı. Parti içindeki kod adını da (Ahen=Demir) Stalin'e öykünerek seçmişti.
60. Emanullah Kureyşi ile mülakat, Londra 20 Haziran 1992).
61. Taberi'nin durumuna temkinle yaklaşılmalıdır. Darbeden ve partinin sürgüne çıkışından sonra bir ideolog olarak yavaş yavaş sivrilmiş, 1979'dan sonra ise bu yönüyle tartışmasız bir konum elde etmişti. Tudeli olmayanlar da dâhil çoğu kişinin gözünde büyük bir düşünür ve kültür adamıydı. Bununla birlikte, İskenderi ve Kiyanuri gibi kendisini şahsen tanıyan bazı Tude liderleri, kendisini Sovyetler Birliği yönetimi ile daha sıkı ilişkilere sahip olduklarını düşündüğü için genellikle radikal fraksiyondan yana tutum alan zayıf kişilikli bir fırsatçı olarak tanımlamıştır. Burada da, yeteneğini kim iktidardaysa onun hizmetine sunmaya hazır bir düşünür olarak resmedilmektedir.
62. Enver Hamei, *Pencah nefer ve se nefer* (Saarbrucken, Almanya: Nevid Yayınları, tarihsiz), s. 30-63; Keşaverz, s. 28-31; İskenderi, c. I, s. 35-7; Avenesyan: s. 65-6; Şakiri, *İsnad-i Tarihi*, c. XV (Tahran: Padzehr Yayınları, tarihsiz) s. 9-14. Kambahş'ın en yakın müttefiki ve kayın biraderi olan Kiyanuri bu iddiaların doğru olmadığını savunmuştur. Bkz. Kiyanuri, s. 56-8.
63. Keşaverz, s. 28-31; Avenesyan, s. 65.
64. Taberi'nin iki hizip ile ilgili anlatımı diğer kaynaklarla çelişir. Ona göre,

Kiyanur-Kambahş-Avenesyan hizbi ılımlı, Yezdi-Radmaneş-İskenderi hizbi radikaldi. Taberi'nin bu değerlendirmesi olgulara uymamaktadır. Bkz. Taberi, s. 170.

65. Bu konuda daha fazlası için bkz. Emir-husrevi, s. 251-69.
66. Taberi, s. 160; Keşaverz, s. 79-80.
67. Ruzbe, ifadesinde söz konusu 5 parti üyesinin (Lenkarani'nin yanı sıra, Muhsin Salihi, Daryuş Gaffari, Perviz Nevai ve Aga Berar Fatiri) öldürülmesinde görev aldığını kabul etmiştir. Cinayetlerin parti liderliğince emredildiğini ve Askerî Örgütün istihbarat birimince yerine getirildiğini öne sürmüştür. Bkz. *Komonizm der İran*, s. 538-54. Kiyanuri, infazları İran'da bulunan bütün parti liderliğinin bildiğini ve onayladığını iddia eder. Kambahş ile Kiyanuri'nin en ısrarlı suçlayıcısı olan Keşaverz'in bu konuda onları suçlamayışının nedeni de belki budur. Keşaverz, bu infazlar sırasında İran dışındaydı ve belki bu yüzden olanlardan haberdar edilmemişti. Tude'nin 4. plenumu sırasında bu konu gündeme gelmiş ve Kiyanuri ile Kambahş aklanmıştır. Bkz. Kiyanuri, s. 149-64.
68. Keşaverz, s. 46.
69. Kiyanuri, s. 196-9.
70. Keşaverz, s. 97-8; Taberi, s. 31-2.
71. *Komonizm der İran*, s. 430-3; Kiyanuri, s. 149-64.
72. Kiyanuri, s. 106-7.
73. Avrupa'da yayımlanan bu yazışma Kiyanuri'nin anılarında yeniden yayımlandı. Bkz. Kiyanuri, s. 307-35.
74. Taberi, s. 168.
75. Keşaverz, s. 72.
76. Taberi, s. 167-8; Keşaverz, s. 72-3; İskenderi, c. III, s. 43-4.
77. İslâm Cumhuriyeti yönetimince yayımlanan bir kaynağa göre, adı geçen Rüstem Aliyev, aslında 1982-87 yılları arasında Sovyetler Birliği Komünist Partisi politbüro üyesi, SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan Devlet Başkanı olan Haydar Aliyev imiş. Ancak, resmi kayıtlara göre, Haydar Aliyev, İran'dan gelen bir ailenin oğlu olarak 1923 yılında Nahcıvan'da doğmuştur. Bu durumda, İran'ın iç işlerine karışan etkili bir diplomat olduğu 1941 yılında 18 yaşında bir delikanlı olması gerekir. Gerçek yaşı, kayıtlardaki yaşından biraz daha büyük bile olsa, söz konusu işleri yapabilmek için çok genç kalacağı ortadadır. Bkz. *Siyaset ve sazman-i hizb-i Tude ez agaz ta furupaşi* (Tahran: Politik İnceleme ve Araştırmalar Kurumu, 1991), c. I, s. 99-100.
78. Avenesyan, s. 39.
79. *Tarih-i hizb-i komonist-i şurevi* (byy: Tude Parti Yayınları, 1979), s. 686-94. Sovyetler Birliği'nin Musaddık hükümetine karşı izlediği politika tarafsızdı, yani, bu hükümete saldırıda bulunmadığı gibi yardım etmek için de çaba göstermemişti. Aslında bir politikanın bulunmadığı anlamına gelen bu tavır, Sovyetlere öylesine bağımlı olan Tude liderliğinin bu konuda Moskova'nın ne düşündüğüne fazla kafa yormayıp kendi yolunu çizebilmesinin açıklaması olabilir. Bu konunun tar-

tışıldığı bir kaynak için bkz. Emir-husrevi, s. 269-79.

80. Stalin'in iktidarının doruğunda SBKP'nin kardeş komünist partilerle ilişkisinin bir incelemesi için bkz. Fernando Claudin, *The Communist Movement, From Comintern to Cominform* c. II, (Londra, New York: Monthly Review Pres, 1975).
81. Keşaverz, s. 79-80.
82. A.g.e., s. 28.
83. A.g.e., s. 45.
84. İskenderi, *Hizb-i Tude ve Şurevi, Fasl-i Der Gol-i Sorh* içinde, no. 3, Güz 1986, s. 25-6.
85. A.g.e., s. 29.
86. İskenderi, *Hatırat*, c. IV, s. 66-9.
87. İskenderi, *Daru-yi itiraf, Fasl-i Der Gol-i Sorh* içinde, no. 1, Yaz 1985, s. 38-9.
88. Kiyanuri, s. 53
89. Gasiriowski, *Foreign Policy*, s. 69-72, 78-9; 'The 1953 Coup d'etat in İran', *International Journal of Middle East Studies* içinde, c. 19, no. 3, Ağustos 1087, metin notu 76. Lenkarani kardeşler, Şeyh Hüseyin, Ahmed, Murteza, Mustafa ve Hisam'dan oluşuyordu. Kardeşlerin en büyüğü Şeyh Hüseyin militan bir din adamı, diğer dördü Tude üyesiydi. Kiyanuri'ye göre, Lenkarani kardeşler Kambahş'ın yakın tanıdığıydı ve partiye onun tarafından getirilmişlerdi. En küçük kardeş Hisam, Tude yürütme komitesinin emriyle vurucu tim tarafından öldürüldü.
90. Feridun Azernur ile mülakat, *Rah-i Azadi*, no. 26, Şubat 1993; İskenderi, *Hatırat*, c. IV, s. 5-11. Hem Azernur, hem de İskenderi, Kiyanuri'nin İngiliz gizli servisi MI6'nın ajanı olabileceğini ima edip, bunu açık bir soru işareti olarak bırakmakla birlikte, bu konudaki kanıtların çok tutarlı olmadığını da kabul etmektedir.
91. Ervand Abrahamian, 'Communism and Communalism in Iran: The Tudeh Party and the Firqah-i Dimukrat', *International Journal of Middle East Studies*, no. 1, 1970, s. 291.
92. Pişevari hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şakiri, *İsnad-i Tarih*.
93. *Guzeşte*, s. 274.
94. Azerbaycan ve Rus-İran savaşları için daha fazla bilgi için, Muriel Atkin, *Russia and İran 1780-1828* (Minneapolis: University of Minnesota Pres, 1980).
95. Bkz. *Encyclopedia Iranica*, der. Ehsan Yarshater, c. III, (Londra ve New York: Routledge and Kegan Paul, 1989), s. 205-15: *Encyclopedia of Islam*, yayın kurulu, yeni basim, c. I, (Leiden, Hollanda: E. S. Brill, 1960), s. 188-91.
96. David B. Nissman. *The Soviet Union and Iranian Azerbaijan: The Use of Nationalism for Political Penetration* (Londra: Westview Pres, 1987) s. 31-2.
97. Aveneyan, s. 114-16.
98. A.g.e., S. 116-37.
99. Abrahamian, *Communism and Communalism*, s. 297-306.
100. Keşaverz, s. 61-2.

101. Abrahamian, *Communism and Communalism*, s. 311.
102. Keşaverz, s. 62.
103. Sovyetlerin Azerbaycandaki rolü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ladjevardi, s. 105-17.
104. ADP ve bir yıl süren otonom Azerbaycan Hükümeti girişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Abrahamian, *Communism and Communalism*, s. 306-15; Zabih, s. 95-115; *Guzeşte*, s. 271-333; Touraj Atabaki, *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth-Century Iran* (Londra: I. B. Tauris, 1993), s. 99-179.
105. Pişevari, Bakü'de bir trafik kazasının ardından öldü. Kazadan sağ kurtulmuştu ve kendisini o akşam hastanede ziyaret eden arkadaşlarının anlatımına göre durumu iyi görünüyordu. Bununla birlikte ertesi gün hayatını kaybetti. Keşaverz'e göre, Pişeveri ADP'nin neden yenildiği konusunda Bagirov ile derin anlaşmazlık içindeydi. Örneğin, Bakü'de verilen bir akşam yemeğinde Bagirov, ADP'nin iki Azerbaycan arasındaki birliği yeterince vurgulamadığı için yenildiğini öne sürmüş, Pişevari ise buna, yenilginin asıl, İran Azerbaycan'ının İran'ın geri kalanıyla birliğinin yeterince vurgulanmamış olmasından kaynaklandığı yanıtını vermişti. Tok sözlülüğü ile bilinen Pişevari'nin olağan tepkilerinden biri olan bu yanıt Bagirov'u kızdırmış ve ölümüne vesile olmuş olabilir. Bkz. Keşaverz, s. 65.
106. Hem Taberi hem de İskenderi birleşme fikrinin kendinden çıktığını iddia etmiştir. Bkz. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 68; Taberi, s. 192-3.
107. Birleşmenin daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 72-93; Keşaverz, s. 70-5; Taberi, 192-7; Kiyanuri, s. 384-91. 7. plenum ve birleşme konferansındaki görüşmeler için ayrıntılı bilgi için bkz. *Esnad ve Didgahha*, s. S. 393-410.
108. Maliki'nin yaşam öyküsü için hatıralarına M. H. Humayun Katuzyan'ın yazdığı önsöze bakınız. Bkz. Halil Maliki, *Hatırat-i Siyasi*, (yyy: Cephe, 1981), s. 1-174.
109. Her iki bildirinin de içeriği için bkz. *Guzeşte*, s. 435-8.
110. Taberi, Aliyev ile bildirilerin içeriğini görüşmek için kendisinin yetkili kılındığını iddia etmiştir. Anlattığına göre, uzun konuşmalardan sonra Marksist metinlere göndermede bulunan Aliyev, partinin o zamana dek savunduğu bazı tutumları değiştirmek için kendisini ikna etmiştir. Bkz. Taberi, s. 80-1.
111. Bildirinin içeriği için bkz. *Guzeşte*, s. 442.
112. Enver Hamei, *Ez inşi'ab ta konun* (Saarbrucken, Almanya: Nevid Yayınları; tarihsiz), s. 10.
113. Grup içindeki farklı eğilimler için bkz. Abrahamian, *İran*, s. 306-12; Hamei, *Ez inşi'ab*, s. 94-100; Zabih, 124-41.
114. Emekçiler Partisi ve Maliki'nin rolü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Katuzyan'ın Maliki'nin anılarına yazdığı önsöz s. 92-8; Homa Katuzian, *Musaddiq and the Struggle for Pover in Iran* (Londra-New York: I. B. Tauris, 1990), s.

95-113.

115. *A.g.e.*, s. 98.

116. *A.g.e.*, s. 114-20.

117. İran'da reformların yürürlüğe konmasında Kennedy yönetiminin rolü hakkında bilgi için bkz. Bill, s. 131-54; Afsaneh Najmabadi, *Land Reform and Social Change in Iran* (Salt Lake City: University of Utah Pres, 1987), s. 59-99.

118. *A.g.e.*, s. 9-10.

119. Darbe girişiminin önderi General Veliyullah Garahni 1979 devriminden sonra Silahlı Kuvvetler Ortak Genelkurmay Başkanlığı'na getirildiyse de kısa bir süre sonra suikaste kurban gitti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mark J. Gasiriowski, 'The Qarahni Affair and Iranian Politics', *International Journal of Middle East Studies*, c. 25, no. 4, Kasım 1993, s. 625-44.

120. Najmabadi, s. 76.

121. Bu dönemdeki muhalefet hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keddie, *Roots of Revolution*, s. 142-60.

122. Eric Hooglund, *Land and Revolution in Iran* (Austin, Texas: University of Texas Pres, 1982), s. ix. Toprak reformu programının nedenleri ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Najmabadi, s. 3-33 ve 99-169.

123. Örneğin, bkz. *US News and World Report*, 27 Ocak 1967 ya da *Time*, 25 Mayıs 1970.

124. Mehdi Bazergan, *Mudafe'at der dadgah-i geyr-i Salih-i tecdid-i nazar-i nizani*, aktaran Gulam Rıza Necati, *Tarih-i bist ve penc sali-yi İran*, c. I, (Tahran: Rasa Kültür Kurumu, 1992) s. 373.

125. Radmaneş'in hayatı ve parti kariyeri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bagir Mumini, 'Merdi Tenha' *Elifbe* no. 5, Kış 1983.

126. Aryah. Y. Yodfat, *The Soviet Union and Revolutionary Iran* (Londra-Canberra: Croom Helm, 1984), s. 44. Bu kaynak, Tude'nin radyo yayınlarında reform programına karşı çıktığını ve böylelikle reformlara daha hayırhah bakan Sovyet dış politikasına ters düştüğünü öne sürer. Cezeni ise Tude radyosunun Sovyet politikasıyla uyum içinde, genel olarak Şahın reformlarına olumlu yaklaştığı görüşündedir. İki değerlendirme arasındaki görünür uyuşmazlığın açıklamasını, parti içindeki hizip çekişmesinin birbiriyle çelişen yayınlar yapılmasına yol açtığını öne süren Taberi'de bulabiliriz. Taberi, ılımlı fraksiyonun reformlara olumlu, radikal fraksiyonun ise olumsuz baktığını anlatır. Bkz. Cezeni, *Tarh-i camie* s. 136; Taberi s. 214-5.

127. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 149-37; *Siyaset ve sazman-i Tude*, s. 152-3; Kiyanuri, s. 391-8. 12. plenumun gündem ve görüşmeleri hakkında ayrıntı için bkz. *Esnad ve Didgahha*, s. 559-71.

128. Taberi, s. 188-9.

129. Şehriyari'nin Tude ile ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 149-55; *Siyaset ve sazman-i Tude*, s. 154-56; Taberi, s. 188-9. Şehriyari, 1975 Martında Halkın Fedaileri tarafından öldürüldü. Bkz. *İdam-i in-*

gılabi-yi Abbas Şehriyari, (yyy: İHFGÖ, 1975).

130. Mehdi Hanbaba-tehrani, *Nigah-i ez derun be cunbiş-i çep-i İran*, yay. Hamid Şokat, c. I, (Saarbrucken, Almanya: Beztab Yayınları, 1989), s. 133.
131. Ayrılıkta Tude'ye yönelttikleri eleştiriler hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Tude*, İTPDÖ Yayını, no. 21, Ağustos 1971.
132. Kiyanuri, s. 440.
133. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 146.
134. Eski Tude lideri Feridun Keşaverz örgütün Çin ve Arnavutluk ile ilk temas kurmasında önemli rol oynamıştır. Bkz. , Hanbaba-tehrani, s. 133-6.
135. Grup, Lenin'in seçme eserlerinin Moskova'da basılmış Farsça çevirilerini yeniden basarken, Stalin'e saldırdığı ve görevden alınmasını istediği pasajları sansürlemiştir. Bunu açaikamak için başvurdukları gerekçe ise söz konusu ifadelerin Stalin'i karalamak için Lenin'in vasiyetine revizyonistler tarafından eklendiği idi.
136. Grubun reform programı hakkındaki tahlilleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. İTPDÖ yayını *Tude*,no. 16, Kasım 1969.
137. Grubun köylülük içinden bir halk ordusu yaratmak hakkındaki görüşleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. İTPDÖ yayını *Tude*, no. 24, Şubat 1972.
138. İTPDÖ yayını *Tude*, no. 21, Ağustos 1971.
139. Nikha, mahkemede ilk başlarda Şah'ı lanetleyip, kendi inançlarını savunarak dirençli bir tavır sergiledi. İTPDÖ, bu durumdan Şahlık rejimine saldırmak ve pratikte gösterilen devrimci kahramanlığı övmek için yararlandı. Ne var ki, 1969'da Nikha birdenbire Şahtan af diledi. Hapisten salıverilerek yüksek bir memuriyete getirilmesi İTPDÖ için daha da utanç verici oldu. Nikha devrimden sonra İslâmî rejim tarafından idam edildi. O sırada kendisi de cezaevinde olan Cezeni, Nikha'nın dönekliğini mahkûm eden makaleler kaleme aldı. Bkz. , Cezeni, *Muhr-i bar safhe-yi şetreng* (yyy: by, 1969).
140. Bu konuda ayrıntı için bkz. Cezeni, *Tarh-i Camie*, s. 159-60.
141. Kürt ayaklanması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hamid Mumini, *Der bare-yi mubarezat-i Kurdistan* ((Tahran: Şebaheng, tarihsiz), s. 46-70; Gerard Chaliand (der.) *People Without a Country* (Londra: Zed Pres, 1978), s. 124-5. İTPDÖ'nün tarihi hakkında daha fazlası için örgütün teorik yayına Sitare-yi Surh c. 3, no. 1, Şubat 1979 sayısına bakınız.
142. Tahrani, c. 1, s. 147-52.
143. Üçlünün partiden ihracı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İskenderi, *Hatırat*, c. 3, s. 97-106; *Siyaset ve sazman-i Tude*, C. 1, s. 154; Taberi, 234-9. Tude'nin Çin-Sovyet ayrılığındaki tavrını pekiştirdiği 13. plenumun belgeleri için bkz. *Esnad ve Didgahha*, s. 482-558.
144. Hanbaba-tehrani, s. 141-4. Aynı kaynak. üçlünün daha genç üyelerden gördüğü acıması muamele hakkında da bilgi verir.
145. İran'da geniş ölçekli bir köylü isyanının olmayışının nedenleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Farhad Kazemi ve Ervand Abrahamian, 'The Non-

revolutionary Peasantry of Modern Iran', *Iranian Studies* içinde, c. XI, 1978, s. 259-303.

146. *Tez-i guruh-i Cezeni-Zarifi* (yyy: 19. Behmen Yayınları, 1975). Grubun İran toplumu ve Şahın reformlarının etkileriyle ilgili tahlilleri 1970'lerin başında önemli değişikliklerden geçmiştir.
147. Tahti, rejim karşıtı görüşleriyle tanınan ve halk tarafından çok sevilen şampiyon bir güreşçiydi. Ölümü çok sayıda rejim karşıtı gösterinin patlak vermesine neden oldu. Kendisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Murteza Peyman, 'Be munasebet-i bist ve pencomin salgerd-i merg-i cehan pehlivan Tahti', *Areş* no. 12, Ocak 1992; *Gahreman-i milli, cehan pehlivan Tahti* (Sacremento, California: İran Öğrenci Derneği, 1970); Houchang Chehabi, 'Sport and Politics in Iran: The Legend of Ghulamreza Tahti', *International Journal of the History of Sport* içinde, Aralık 1995, s. 48.
148. Toplam 14 kişi tutuklanmıştı: Bijen Cezeni, Hasan Ziya-Zarifi, Abbas Suraki, Said (Meş'uf) Kalantari, Aziz Sermendi, Ahmed Afşar, Muhammed Çupanzade, Muhammed Kianzad, Muhammed Zahidyan, Mecid Ahsen, Gasem Raşidi, Kiyamerz İzadi, Hişmetullah Şehrzad ile Ferruh Nigehdar. Bkz. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 165.
149. Ervand Abrahamian, kitabında Fedailere ayırdığı bölümde Farahani'nin ekibinin Filistinlilerle bağlantısının Tude Birinci Sekreteri Radmaneş'in aracılığıyla kurulduğunu ileri sürer. Ben araştırmalarımda Tude'nin yurtdışındaki ilişkilerinin bu işe karıştığını gösteren bir kanıtla karşılaşmadım. Buna karşılık, Farahani ekibine grubun güvenini kazanmak ve böylelikle ülkede kalan üyelerini tutuklayabilmek amacıyla Şehriyari'nin (yani SAVAK'ın) yardımcı olduğu gerçektir. Polisin planı işe yaradı ve Farahani ekibinin Filistin'e geçmesine karşılık Cezeni grubunun büyük bölümü ele geçirildi. Bkz. Abrahamian, *Iran*, s. 484.
150. Cezeni-Zarifi grubunun tarihi ve bazı üyelerinin yaşam öyküleri için bkz. *Guruh-i Cezeni-Zarifi* (yyy: 19. Behmen Yayınları, 1976).
151. Ali Rıza Nabdil, *Azerbaycan ve mesele-yi milli*, (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1977).
152. Hamza Felahati, 'Gisse-yi raz-i kuşende-yi Aras' *Adine*, no. 67, Ocak 1992 içinde. Behrengi'nin arkadaşı olan Felahati yazar boğulduğunda yakınında yüzmekteydi.
153. Ahmedzade-Puyan grubunun tarihi ve bazı üyelerinin yaşam öyküleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Guruh-i Ahmedzade-Puyan* (yyy: 19. Behmen yayınları, 1976).
154. Hamid Eşref, *Cem bendi-yi ei sale*, (Tahran: İHFGÖ, 1979), s. 8-12.
155. Bu grupla ilgili daha fazlası için bkz. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 169-71.
156. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 104-6; Mustafa Medeni ile California., Irvine'de 1 Şubat 1992 tarihinde yapılan mülakat.
157. Mustafa Şuayan'ın bu dönemdeki bazı yazıları için bkz. *Çend neveşte* (Floransa, İtalya: Mazdek Yayınları, 1976).

158. Konfederasyonun tarhiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Afshin Matin-asgari, 'The Iranian Student Movement Abroad: The Confederation of Iranian Students, National Union 1960-1978'*, doktora sunumu, *California Üniversitesi, Los Angeles, 1993; Hamid Şokat*, Tarih-i bist sali-ye konfederasyun-i cehani-yi muhasilin ve Danişcuyen-i İrani (ittihadiye milli) (*Saarbrucken, Almanya: Beztab Yayınları, 1993).*

2

Saldırı ve Tıkanma (1971-79): Şiddet ve Baskı

Eğer kendisi adanmışlığın ve direnişin yanan meşalesi ve sembolü değilse, öncü, devrim davası için kitleleri örgütleyemez.

Bijen Cezeni, Halkın Fedailerinin kurucularından.

1979 Devriminin 50 yıllık Pehlevi hanedanına ve 2000 yıllık Şahlık yönetimine birdenbire son vermesine dek, 1970'lerin geneli Şahlık rejimi için şanlı ve parlak bir onyıl olmuştu. 1960'lardaki reformları ve iktidarını pekiştirmesi sonucunda 1970'lerde siyaset sahnesinde Şahı tehdit eden bir rakip kalmamıştı. Askerî ve siyasal bakımdan İran'a daha önce benzeri görülmemiş bir destek veren ABD'ye dayanarak konumunu iyice güçlendiren Şah Muhammed Rıza Pehlevi, ülkeyi modernleştirmeye yönelik reformlarına paralel olarak, Nixon Doktrini doğrultusunda ordusunu da modernize etmeye başlamıştı. Bu alanda, benzeri görülmemiş petrol gelirlerinden yararlanan İran, Batının sunduğu en son model konvansiyonel silâh sistemlerini alabiliyordu. Basra Körfezi'ndeki mülkiyeti tartışmalı üç adanın işgâli ve 1971 yılında İran devletinin 2,500. kuruluş yıldönümünün görkemli bir şekilde kutlanması, rejimimin İran'ın dünya sahnesindeki yerini ve imajını değiştirme tutkusunun tezahürleriydi. Buna paralel olarak İran'ın sosyalist blokla ilişkileri de iyileşmiş, Sovyetler Birliği ile müttefikleri ülkenin sanayileşme çabalarına etkin bir biçimde katılmıştı.

Şah 1960'ların ikinci yarısında iktidarını pekiştirebilmiş olmasaydı, rejimin 1970'lerdeki bu başarıları mümkün olmayacaktı. Başbakan Mansur'un öldürülmesi ve bizzat kendi canına kast eden bir suikast girişimine rağmen, Muhammed Rıza Pehlevi, İslâm Fedaileri ve Marksistlere indirdiği darbelerle bu eylemlere karışan grupları ortadan kaldırmayı becermişti. SAVAK'ın görece ılımlı şefi General Hasan Pakrevan'ın yerine Tuğgeneral Nimetullah Nasıri'yi getirmekle baskının daha bile şiddetleneceğinin işaretini vermişti. SAVAK da, 1965-70 arasında hem Marksistlerden hem İslâmcılardan silâhlı mücadeleye hazırlanan pek çok illegal hücreyi ortaya çıkarıp ezmeyi başarmıştı. 1970'lerin başına doğru iktidar gittikçe daha fazla Şah'ın elinde toplanmış, hükümet ikinci plana atılmış ve Meclis Şah'ın kararlarını onaylamaktan başka işlevi olmayan göstermelik bir organ durumuna düşmüştü. İran'ın 1973'te kendi petrol sanayinin ve buradan elde edilen gelirin tam kontrolünü ele geçirmesiyle sınaî ve askerî altyapının inşası için gereken para kaynağı da bulunmuş oldu. ABD Başkanı Nixon ile Dışişleri Bakanı Kissinger'ın 1972'de yaptığı Tahran ziyaretiyle Nixon Doktrininin Basra Körfezi bölgesinde hayata geçirilmesi Şah'ın sorumluluğuna bırakıldı. Böylece 1975'e gelindiğinde Şah, her ikisi de devlet güdümünde olmakla birlikte nispî bir siyasal rekâbet ve katılımcılık görüntüsü veren iki partili sitemi kaldırıp, ülkedeki tek yasal parti olarak *Rastakhiz* partisini kurdurarak ülke üzerindeki siyasal tekelini daha da güçlendirecek cesareti bulmuştu. Görünüşe göre *Rastakhiz* partisinin kurulması Şah'ın kimseye danışmadan aldığı keyfî bir karara dayanmıştı.[1] Tek parti sistemine geçiş, daha önce böyle bir sistemin diktatörlükten başka sonuç getirmeyeceğini söylemiş olan Şah'ın kendi açıklamalarına da ters düşüyordu.[2] Şah, aynı yıl içinde Irak lideri Saddam Hüseyin ile de anlaşarak Molla Mustafa Barzani önderliğindeki Irak Kürtlerine verdiği desteği kesmek karşılığında, Şattülarap su yolunun Irak ile İran arasında eşit olarak üleştirilmesini kabul ettirdi.

Rejim bu başarılarının gururuyla 1976 yılında Pehlevi hanedanının 50. kuruluş yıldönümü vesilesiyle tantanalı bir kutlama kampanyası başlattı.

İran-Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, hem Şahlık rejiminin hem de Leonid Brejnev önderliğindeki yeni Sovyet yönetiminin gayretleriyle, 1960'ların ikinci yarısı ile 1978 yılı arasında büyük bir düzelme gösterdi. Sovyetler Birliği açısından İran'daki baş müttefiki Tude'nin bertaraf edilmesi ve Şaha karşı hiçbir görünür alternatifin bulunmaması nedeniyle, yakınlaşmanın ardında som iktisadî hesaplar bulunuyordu. Aynı şekilde, Sovyetler, ülke içindeki siyasal baskı ortamından ve şahlığın Batı yanlısı tavrından hoşnutsuz olmakla birlikte, İran'ı 'feodal' bir toplumdan kapitalist bir topluma taşıdığını düşündükleri reformlara bayağı olumlu bakıyordu.[3] Şahlık açısından ise Sovyetler Birliği hâlâ hafife alınmaması gereken bir tehdit olarak görülmekle birlikte, güçlü kuzey komşusu ile iyi geçinme zorunluluğu ve sanayileşme projelerinin müteahhitliğine Sovyetlerin Batıdan çok daha uygun şartlarla talip olması yakınlaşmada göz önünde tutulan önemli etmenlerdi. Böylece iki ülke arasında 1966 yılında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayla İran Sovyetlere doğalgaz vermeyi, Sovyetler de karşılığında İran'a sınırlı miktarda askerî donanım sağlamayı ve ülkenin sanayileşme projelerine yardımcı olmayı üstleniyordu. Bu projelerin en önemlisi İsfahan demir çelik tesisleriydi. Bu tesisler İran'ın ilk demir çelik fabrikalarıydı.

1970'lerin başlarına gelindiğinde İran Marksistlerinin bileşimi ve faaliyet yöntemleri çoktan değişmeye başlamıştı. Ülke içinde taban oluşturma girişimleri SAVAK tarafından başarılı bir şekilde boşa çıkarılan Tude ve ondan kopan daha eski örgütlenmeler geri plana çekilmiş ve faaliyetleri büyük ölçüde yurtdışıyla sınırlı kalmıştı. 1970-79 arasında, ülke içinde faaliyet gösteren gerilla grupları ön plana çıktı. Sistematik şiddete yönelişin baş sorumlusu belki de rejimin ta kendisiydi. Reformlar çok ağır baskı politikalarıy-

la birlikte yürütülmüş ve gerek Marksist, gerek İslâmcı olsun, pek çok siyasal eylemci, bu baskıların yarattığı sessizlik ve tahammül havasını bozabilmenin tek yolu olarak silâhlı mücadele seçeneğinin kaldığı sonucuna ulaşmıştı. Küba ve Cezayir deneyimlerinin başarısı ve devam eden Vietnam savaşının bu eylemcilere ilham verdiği doğrudur, ama siyasal muhalefetten askerî-siyasî muhalefete yönelişlerinin ana nedeni bu örnekler değildir. Silâhlı mücadelenin diğer bütün muhalefet biçimleri karşısında öncelik kazanmasıyla sonuçlanan genel sosyo-politik atmosferi anlayabilmekte, bu anlayışın Marksist muarızlarının – devrimden sonra silâhlı mücadelenin başarısızlığını eleştiren Tude ve diğerlerinin – silâhlı mücadeleye karşı bir seçenek sunmak için hiçbir gayret göstermemiş olduğu gerçeğini hatırda tutmak önemlidir. Bu durumda, silâhlı mücadeleyi seçen eylemciler, kesin bir şekilde önlerinde başka hiçbir çıkış yolu kalmadığı sonucuna varmışlardı. Silâhlı mücadelenin teorik meşrulaştırılması, bu pratik başlangıç adımının atılmasından sonra geldi. Doğru ya da yanlış, silâhlı mücadele taraftarları – gelecekte önceden görülemeyen bazı gelişmelerin hareketin önünü açacağı umuduna dayanan – eylemsizlik politikasının kabul edilemez olduğuna inanmıştı. Hangi nedenle olursa olsun şiddete başvurmayan siyasal partiler ve grupçuklar için ise sonuç, ülke içindeki bağımsız siyasal etkinliğin dışında kalmak oldu. Zaman, gerilla gruplarının, rejime karşı gözü kara saldırının, romantik kahramanlığın ve şiddetin meşrulaştırılmasının zamanıydı. Gerilla hareketinin etkisi öylesine yayılmıştı ki, Şah'ın başbakanı ile özel konuşmalarının bile konusu haline gelmişti. Bunların birinde, Şah'ın 13 Ocak 1976 günü yaptığı bir sohbette şöyle söylediği bildirilir: "Savaşmaktaki azimleri inanılmaz. Kadınları bile son nefeslerine kadar vuruşmaya devam ediyor. Erkekleri, sağ ele geçmemek için ağızlarında siyanür kapsülleri taşıyor".[4] Şah kendisini açık fikirli ve modern bir lider olarak göstermek istemekle birlikte, kadınları erkeklere göre aşağı görürdü. Kadın gerillaların

davranışları karşısında duyduğu hayret, hareketin Şahlık rejiminin en üst kademelerinde bile hissedilen etkisine iyi bir örnektir.

Bu dönemde mücadele veren Marksist gruplar, eski sorunlara ek olarak hem teorik hem pratik nitelikte yeni sorunlarla karşı karşıyaydılar. Hareketin ilerleyebilmesi bu sorunlara çözüm getirilmesine bağlıydı. Bu sorunların en önemlisi, İran toplumunun tahlilinin yapılması gereğiydi: Şah'ın reform programı, yönetiminin doğası, yabancı güçlerin İran'daki rolü, İran komünist hareketinin geçmişteki performansı. Mücadele yöntemlerinin belirlenmesi ikinci sorundu. Üçüncü sorun, uluslararası komünist harekette Sovyetlerle Çin arasındaki ayrılığın doğasını ve bu ayrılığın İran üzerindeki olası etkilerinin ne olacağını değerlendirmekti. Son olarak da, İran'ın karşısında bulunduğu devrimci aşamayı Marksist terminoloji içinde belirleme meselesi vardı. Bu mesele üzerinde hareketi bölen üç ayrı değerlendirme vardı. Birinci değerlendirmeye göre, İran ulusal demokratik devrim aşamasındaydı. Bu tahlil doğruysa, Şahlığa karşı muhalefetin komünistlerce yönetilmesi zorunlu değildi ve aynı şekilde Şahlığa illa bir toplumsal devrimle son verilmesi de zorunlu değildi ve böyle bir iktidar değişikliğinden sonra yaygın anlamıyla burjuva demokratik nitelikte reformlar gelebilirdi. İkinci değerlendirme, İran'ın bir demokratik halk devrimi aşamasında olduğu yönündeydi. Eğer bu doğruysa, Şahlığa karşı oluşturulacak toplumsal ittifak komünistlerin önderliğinde oluşmak zorundaydı. Yeni iktidar burjuva ve sosyalist reformları bir arada yapacak ve devrim tedricen bir toplumsal devrime dönüşecekti. Son olarak, gündemdeki devrimin bir sosyalist devrim olduğu değerlendirmesi vardı. Eğer öyleyse sınıflar ittifakı konusunun pek bir önemi kalmıyordu, çünkü sosyalist devrim esas olarak işçi sınıfının eseri olacaktı. Aşağıda hareketin 1970'ler boyunca etkinlikleri ve tarihi incelenecek ve bütün bu sorunlara getirilen cevaplar tahlil edilecektir.

HALKIN FEDAİLERİ GERİLLALARI

İran Halkın Fedai Gerillaları Örgütü [İHFGÖ, sazıman-e çerikha-yi feda'i-yi halk-ı İran] resmen Ahmedzade-Puyan grubu ile Cezeni-Zarifi grubundan geriye kalanların birleşmesiyle 1971 Nisanında kuruldu. Örgütün kuruluşuyla, iki ay önce Siyahkel eylemini gerçekleştiren Cengel grubu da geriye dönük olarak Halkın Fedaileri diye yeniden adlandırıldı.[5] Cengel grubunun 8 Şubat 1971'de kuzeyde, Hazar Denizi kıyısındaki Gilan eyaletine bağlı bir köy olan Siyahkel'deki jandarma karakoluna düzenlediği saldırı, Şahlığa karşı silâhlı mücadelenin başlangıcı olarak kabul edilir. Eylem hazırlığı Ali Ekber Sefai-farahani'nin komutasında 16 kişilik bir gerilla ekibince yapılmıştı. Ancak, daha eyleme geçilemeden grubun dört üyesi polisin eline düşmüştü.[6] Geriye kalan 12 gerillanın giriştiği saldırı, Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütünün kurulmasına,[7] Yeni *İran Komünist Hareketi* [cünbüş-i novin-i komonist-i İran] denen akımın ortaya çıkışına ve Marksist ya da İslâmcı, yeni siyasal-askerî grupların bu olaydan ilham alarak diktatörlüğe karşı silâha sarılmasına tanıklık edecek 8 yıllık yoğun bir silâhlı mücadele dönemini başlattı. Bütün gerillaların ele geçirilip biri dışında hepsinin öldürülmüş olmasından dolayı Siyahkel askerî anlamda başarısız bir eylemdi. Ancak, Şaha karşı yeni bir militan muhalefetin başladığını gösterdiğinden siyasal bakımdan bir zafer oldu.

Hareketin teorisyenlerinin hapiste ya da yeraltında yazdıkları metinlerin grup toplantılarında tartışılıp değerlendirildiği bilinse de, Halkın Fedailerinin ilk kurucularının hepsi karşılarındaki sorunların altından kalkabilecek teorik donanıma sahip değildi. Kurucu yazarlar, Cezeni, Ahmedzade, Puyan, Farahani, Zarifi ve (harekete sonradan katılmış olmakla birlikte büyük katkılar sağlamış olan) Hamid Mümini idi. Hareketin 1972-76 arasındaki başlıca lideri olan Eşref ise çok sayıda bildiri ve broşür yazmış olsa da, bir teorisyen olmaktan çok örgütçü ve eylemciydi.

Adları sayılan üyelerden Cezeni, Ahmedzade ve Puyan, Halkın Fedailerinin tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu durum, teorik ve pratik eserlerinin sadece Fedailerin program ve politikaları değil, genel olarak İran komünist hareketi ve diğer gerilla örgütleri üzerinde de etki yapmış olmasındandır. Emir Perviz Puyan'ın *Silâhlı Mücadelenin Zorunluluğu ve Hayatta Kalma Teorisinin Reddi* başlıklı broşürü illegal yollarla basılıp aydınlar ve öğrenciler arasında yaygın bir biçimde dağıtılmış ve çok büyük yankı uyandırmıştı. Silâhlı mücadele üzerine bir İranlı Marksist tarafından yapılmış ilk teorik çalışma olan bu broşürde Puyan, sırf siyasal muhalefete inanan grupların pasifliğine çatıyor, "hayatta kalma (kendini koruma) teorisi" diye adlandırdığı bu pasifliğin karşısına silâhlı mücadele seçeneğini koyuyordu. Puyan, işçi sınıfının rejime karşı niçin ayaklanmadığını açıklamak için "iki mutlak" tezini geliştirmişti.* Bu teze göre, bir yanda devletin karşı konulmaz gücü, öte yandan işçi sınıfının her türlü siyasal örgütlenmeden tümüyle yoksun bırakılması, mutlak gücün mutlak zayıflıkla karşı karşıya olduğu bir durum yaratmıştı. Puyan'a göre, silâhlı mücadele bu durumu bozarak öncü partinin kurulmasına ve zafere giden yolu açacaktı.[8]

* Puyan'ın "iki mutlak" ve "silâhlı mücadele" kavramlaştırması ile çağdaşı THKP-C teorisyeni Mahir Çayan'ın "sun'i denge" ve "öncü savaşı" formülasyonu arasındaki yakınlık dikkat çekicidir. Çayan'ın evrim ve devrim aşamalarının içiçeliği ve silâhlı propagandanın kurucu rolü hakkındaki görüşleri ise Halkın Fedailerinin diğer büyük teorisyenlerinden Cezeni'nin görüşleriyle paralellikler taşır. Ülkelerin büyük yakınlıklarına rağmen İran Solu ile Türkiye Solu arasında hiçbir zaman güçlü bir doğrudan ilişki ve etkileşim olmadığından, komşu ülkelerde aynı yıllarda yaşayıp öl(dürül)en bu devrimci kuramcı ve eylemcilerin benzer formülasyonlar geliştirmeleri, aynı tarihte benzer bir coğrafyada, benzer bir tarihsel, sınıfsal, sosyo-ekonomik/sosyo-*kültürel* ortamda mücadele vermelerinin ve benzer (uluslararası) deneyim ve kaynaklardan esinlenmelerinin sonucu, yani "Zamanın Ruhunun" tezahürü olarak anlaşılmalıdır. Bu kitapta da görüleceği gibi, aralarında bilinen hiçbir doğrudan etkileşim olmayan THKP-C ile Halkın Fedaileri, uluslararası sosyalizm içinde ortaya çıkan saflaşmada aldıkları tavırdan (hem SBKP'ye hem ÇKP'ye – sonraları AEP'ye – mesafeli durmak), mücadele anlayışına, erdemleriyle ve zaaflarıyla çok benzer refleksler göstermiştir. *-ç.n.*

Mesud Ahmedzade tarafından yazılan *Hem Taktik Hem Strateji Olarak Silâhlı Mücadele* başlıklı broşür ise hem neredeyse tam 6 yıl için Fedailerin, hem de 1979 yılından sonra Fedailer içinde ortaya çıkan iki örgütsel ayrılığın başlıca teorik temelini oluşturduğu için, daha da etkili olmuştur. Ahmedzade, bu çalışmasında, işçi sınıfı ve müttefikleri, devrimci hareketin örgütlenmesi ve öncünün silâhlı mücadelesinin rolü gibi konulara eğilerek, İran toplumunun ve sınıfsal yapısının bir sosyoekonomik analizini yapmıştır. Bunu yaparken, Latin Amerikalı gerilla kuramcılarının ve Regis Debray gibi bunları Batıda pazarlayan girişimcilerin düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmiş ve gerilla gücü ile devrimci sınıflar arasındaki ilişkiyi tanımlarken, Debray'ın "küçük motor", "büyük motor" teşbihini kullanmıştır. Ahmedzade de, silâhlı mücadelenin zorunluluğunu açıklarken, Puyan gibi, bu mücadelenin halkın kendi tarihsel gücünün farkına varmasının önünü açacağını ve öncü hareketin devrimi nihaî zaferine ulaştıracak bir halk ordusuna dönüşeceğini savunuyordu.[9]

Bu üç teorisyen arasında yaşça en büyüğü, en yeteneklisi ve genel olarak komünist hareketin, özel olarak da Fedailerin üzerinde en etkili olanı Bijen Cezeni idi. Çoğunluğu teknik üniversite öğrencileri olan dönemin Marksist ve İslâmcı eylemcilerinin aksine, 1968'de tutuklandığında parlak bir öğrencisi olduğu Felsefe bölümünden mezun olmuştu ve daha o zamandan İran'ın en saygın Marksist teorisyenleri arasında sayılıyordu. Solcu bir aileden geldiğinden, daha on yaşında siyasal eylemlere başlamış ve Tude'nin gençlik örgütünde yer almıştı. Silâhlı mücadeleye hazırlanırken tutuklandıktan sonra 15 yıl hapis cezasına çarptırılmış, cezaevinde de tutuklular arasında örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüştü. Çoğu hapishanede yazılan ve gizlice dışarıya çıkarılan çalışmaları İran toplumunun tahlili, öncü partinin silâhlı mücadeledeki görevleri, devrimci hareketlerde psikolojinin ve kendiliğindenliğin rolü gibi çok çeşitli konuları kapsıyordu.[10] Cezeni'nin,

kendi kuşağı ve onu izleyen kuşağın eylemcilerinde pek bulunmayan bir meziyeti de, İran'ın yakın tarihi hakkındaki derin bilgisiydi. Ülkenin yakın tarihine olan bu hâkimiyeti ona benzersiz bir siyasî sezgi yeteneği kazandırmıştı. Örneğin Humeyni'nin nüfusun bazı kesimlerinde sahip olduğu popülariteyi teslim ederek, daha 1970'lerin başında bu adamın ileride Şah'a karşı hareketin önderi olabileceğini tahmin edebilen belki de ilk kişiydi:

> Bu arka plan ile Humeyni özellikle küçük burjuva iş çevreleri olmak üzere kitleler arasında benzeri görülmemiş bir popülarite kazandı ve görece serbest politika yapabilme fırsatlarına sahip olduğu da hesaba katılırsa, benzeri görülmemiş bir başarı şansı var.[11]

Aynı zamanda ressam da olan Cezeni, hareketin fikirlerini ve cezaevi koşullarını tuvale de aktardı. Devrimci mücadeleye adanmışlıkla bağlanmıştı ve öncünün önündeki görevlerle ilgili duygusal, kimi zaman romantik sözleri, 1971'de hareketin başlamasıyla genç devrimcilerin neler hissettiklerinin ve içinde bulundukları ruh halinin belki de en iyi ifadesidir.[12] Cezeni'nin birinci önceliği öncünün ya da devrimci entelijensiyanın örgütlenmesiydi, ama bu bir kez başarıldıktan sonra, askerî eylem kadar siyasal propagandaya da ağırlık verecek daha esnek taktiklere geçilmesi gerektiğine inanıyordu. Siyasal ajitasyonu hareketin ikinci bacağı olarak niteliyor ve hiç durmadan Fedailere bu göreve daha fazla dikkat harcamaları gerektiğini tavsiye ediyordu. Halkın Fedailerinin ilk kurucularından 6 yoldaşıyla birlikte 1975 Nisan'ında katledilmesi gerilla hareketi için ağır bir darbe oldu. Üstelik ölümü Fedailerin tam da onun görüşlerini kabul etmeye hazırlandıkları bir sırada gelmişti.

Cezeni, hapishaneden yazdığından, görüşlerini örgüt içinde doğrudan savunma olanağından yoksundu. Aslında, erken tutuklanmasından dolayı, Ahmedzade ile Puyan'ın aksine, örgütün kuruluş zamanına kadar geçen sürede grubu üzerindeki teorik etkisini yitirmiş olduğu söylenebilir. En deneyimli üyeler kendisiyle

birlikte 1968'de tutuklanmış olduğundan, grubun liderliği Eşref ile Farahani'ye kalmıştı. Farahani'nin de Siyahkel operasyonunda ölmesiyle, Cezeni-Zarifi grubunun en genç üyesi olan Eşref, Halkın Fedaileri Örgütünün kuruluş sürecinde Ahmedzade'nin tezlerinin çoğunu kabul etti. Ancak Fedailer, Cezeni'nin tezlerini, Siyahkel operasyonunun ardından beş, katledilişinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra kabul edecekti.

İki grubun teorisyenlerinin İran toplumuyla ilgili tahlilleri önemli farklılıklar gösteriyordu. İki grup da toprak reformunun İran toplumunda büyük değişikliklere yol açtığını kabul ediyordu. Neredeyse birbirlerinden habersiz ve bağımsız olarak, pre-kapitalist toplumsal yapının yerini bir bağımlı kapitalist formasyonun aldığı sonucuna varmışlardı. Yine iki grup da İran'ın bağımlı kapitalist toplumsal yapısının devlet diktatörlüğüne ve bu devletle yakından bağlantılı bir kapitalist sınıfa (komprador burjuvazi) dayandığı, bu düzenin halkın çıkarına olmadığı görüşündeydi. Bu yüzden, yeni toplumsal değişikliklerin temelli bir biçimde gerici bir nitelik taşıdığı, amaçlarının İran'ı dünya kapitalist sistemiyle bütünleştirmek olduğu konusunda da görüş birliği içindeydi. Ahmedzade, reform programının topluma esas olarak ABD'nin şahsında somutlaşan emperyalizmin müdahale ve baskılarıyla dayatılmış olduğuna inanıyordu. İran komprador burjuvazisini emperyalizmin yakın müttefiki, bu nedenle birçok bakımından eşit derecede emperyalist olarak değerlendiriyordu. Aynı zamanda, reformların İran toplumundaki sınıf çelişki ve çatışmalarını hafifletmek şöyle dursun daha da şiddetlendirdiğini, böylelikle devrimin nesnel koşullarını hazırladığını düşünüyordu.[13] Cezeni ise Ahmedzade'nin aksine, reformlarda dış etmen kadar iç etmenin de etkili olduğu kanısındaydı. İç etmen, İran'ın pre-kapitalist toplumsal ilişkilerinin 1950'lerin sonunda bir krize girmiş olmasıydı. Ona göre, reformların arkasındaki asıl neden buydu ve emperyalizm önemli olmakla birlikte ikincil bir rol oynuyordu. Cezeni, reformların

(1960'larda) sınıf çelişkilerini ve çatışmalarını yumuşattığı, bu yüzden devrimin nesnel koşullarının henüz mevcut olmadığını da düşünüyordu;[14] ne var ki, bağımlı kapitalist yapının doğası gereği bu koşullar zamanla ortaya çıkacaktı, bu nedenle devrimciler bunun için hazır bulunmak zorundaydı.

Ahmedzade, Şahlık rejiminin kendisini yaratan ve devam etmesini sağlayan emperyalizmin kuklasından başka bir şey olmadığı görüşündeydi. Bu yüzden, onun analizine göre geleceğin devrimci hareketinin baş düşmanı emperyalizm olacak, yerel devlet ikincil bir rol oynayacaktı. Buna karşılık, Cezeni toprak reformunun rejimin doğasını değiştirmiş bulunduğunu, emperyalizm tarafından iktidara getirilmiş olsa da Şah'ın kişisel diktatörlüğünü kurduğunu düşünüyordu. Son tahlilde bir kukla olsa da, bir miktar bağımsızlığa sahipti.[15] Bu yüzden, Cezeni, Fedailerin hem Vietnam deneyiminin hem Ahmedzade'nin tezlerinin etkisiyle benimsedikleri "Kahrolsun Emperyalizm ve Bekçi Köpekleri!" sloganının yerine "Kahrolsun Şah'ın Diktatörlüğü ve Emperyalist Hamileri!" sloganının benimsenmesini önerdi. Farahani de Şah'ın görece bir bağımsızlığa sahip olduğunu kabul ediyordu, ama erken ölümü Fedailerin Cezeni'nin tezlerini kabul etmesine yardımcı olmasını engelledi.[16] Öyleyse, Halkın Fedailerini oluşturan iki grubun teorisyenleri arasındaki en büyük teorik farklılık, dış etmenin (emperyalizmin) İran'daki rolü hakkındaydı. Ahmedzade bunu canalıcı unsur olarak görürken, Cezeni dış ve iç unsurları diyalektik bir perspektif içinde ele almaya çalışıyordu.

Cezeni'nin Fedailer için önerdiği sloganla Tude'nin 1975'ten itibaren benimsediği "Kahrolsun Şah Diktatörlüğü" sloganı arasındaki benzerlik devrimci hareket içinde anlaşmazlıklara neden oldu. Cezeni'nin hem Fedailer içindeki hem dışındaki muarızları, sloganlar arasındaki benzerliği Cezeni ile taraftarlarına yönelttikleri Tude'ye ideolojik ve düşünsel olarak yakın olmak suçlamasının kanıtı olarak kullandılar. Burada önemli olan, ister yan-

lış ister doğru olsun Tude'ye benzeme suçlamasının radikal Marksistler arasında birbirlerine yöneltebilecekleri en ağır ve yıkıcı eleştiri haline gelmiş olmasıdır. Cezeni'nin durumunda ise bu suçlama doğru değildi, ama o kadar sık tekrarlandı ki İran solu arasında bugüne kadar etkisini koruyan yaygın bir inanç haline geldi.[17] Cezeni'ye göre, örgütün sloganları faaliyetleriyle doğrudan ilişkili olmalıydı. Bu yüzden, Şah devletin mutlak sahibi ve devlet zulmünün en somut simgesi haline gelmiş olduğuna göre, "Kahrolsun Şah'ın Diktatörlüğü!" sloganı muhalefeti harekete geçirmeye en uygun slogan olacaktı. Cezeni, bu sloganı önerirken, başlıca kaygıları kitleleri harekete geçirmek ve devleti yıkmak olan doğrudan mücadelenin içindeki militanların perspektifinden yola çıkıyordu. Dahası, rejime karşı oluşacak herhangi bir halk ittifakının komünistlerin yani proletaryanın önderliği altında olması gerektiğine kesinlikle inanıyordu. Ulusal ve küçük burjuvazinin toplumsal bir devrime önderlik edebilme yeteneğine sahip olmadığını düşünüyordu. Marksist terminolojiye göre, bu, İran'ın ulusal demokratik devrim değil, demokratik halk devrimi aşamasında bulunduğu anlamına geliyordu. Bu yüzden, Cezeni'ye göre proletarya kendi başına bir sosyalist devrim yapacak güce sahip olmadığından, bir demokratik halk devrimi için öbür sınıflarla birlik oluşturmak ve eğer başarılı olması isteniyorsa, bu devrime önderlik etmek zorundaydı. Oysa Tude'nin durumu algılayışı bundan çok farklıydı ve biraz aşağıda daha ayrıntılı incelenecektir; şu ân için, partinin rejimi bir bütün olarak yıkmak için ne gücü ne de niyeti olmadığı için, söz konusu sloganın egemen sınıfı ikna etmeyi hedeflediğini söylemek yeterlidir. Tude'nin bu dönemdeki stratejisi Şahlık kurumunu mutlaka yıkmak gerekmeksizin, kişi olarak mevcut Şahı iktidardan uzaklaştırmaya yönelikti. Üstelik Tude, İran'ın ulusal demokratik devrim aşamasında bulunduğu görüşündeydi, bunun anlamı da hareketin komünist olmayan unsurların önderliğinde gelişebileceğiydi.

Ahmetzade ile Puyan komünist hareketin tarihi ve özellikle Tude'de somutlanan yakın deneyim hakkında analitik bir görüş sunmadılar. Ahmedzade Tude'yi Marksist Leninist partinin bir karikatürü olarak görürken, hem o, hem de Puyan, hareketin İran'daki son yenilgilerinin ve pasifliklerinin büyük ölçüde Tude'nin oportünizminden kaynaklandığını düşünüyordu. Silâhlı mücadelenin adanmışlık ve fedakârlıklarının geçmiş yenilgilerin kötü hatıralarının silinmesine ve hareketin yitirmiş olduğu itibarını geri kazanmasına yardımcı olacağını varsayıyorlardı. Silâhlı öncünün devrimci kahramanlığı Tude'nin korkaklığının olumsuz mirasını temizleyecekti. Ahmedzade'nin Tude ve ondan kopan İTP-DÖ'ye eleştirileri ağırdı. Tude'nin Şahlık İran'ı hakkındaki değerlendirmesini – 'reform programının bazı olumlu yanları vardır ve Şahlık rejimi ile sosyalist kamp arasındaki ilişkilerin büyümesi nihaî olarak sanayinin gelişmesine, proletaryanın güçlenmesine yardımcı olacak bu da İran'ın emperyalizme bağımlılığını azaltacaktır'– ülke içinde faaliyet göstermekteki yeteneksizliğine kılıf bulma çabası olarak görüyordu. Ahmedzade, Tude'nin mantığını şöyle özetliyordu: "Bütün yapabileceğimiz, bir dizi reformist politikalar benimsemek, güç toplamak, rejimden 'olumlu adımlarını' hızlandırmasını istemek ve bazı taktik ödünler koparmaya çalışmaktır. Mevcut koşullarda baş görevimiz, 'Şah'ın diktatörlüğünü' yıkıp yerine 'halkın diktatörlüğünü' kurmak değil, 'Şah'ın diktatörlüğünden' yavaş yavaş 'Şah'ın demokrasisine' geçilmesini istemektir".[18] Ahmedzade, devrimci eğilimlere sahip olduğunu kabul ettiği İTPDÖ'yü ise Tude'nin tahlilini kabul edip silâhlı mücadeleden vazgeçmek zorunda kalırız korkusuyla, reform programının İran'ı feodal bir toplumdan bir bağımlı kapitalist topluma dönüştürdüğü gerçeğini kabul etmediği için eleştiriyordu. Ona göre, İTPDÖ gerçekliği görmediğinden değişim için savaş veremezdi.[19]

– Tude'nin 1953'den önce komünist bir parti olduğunu düşü-

nen – Cezeni-Zarifi grubunun Tude hakkındaki görüşü ise Ahmedzade-Puyan grubunun değerlendirmesine benzer olmakla birlikte daha derinlikliydi. Zarifi, Tude için şunları söylemişti: "Tude hakkındaki görüşümüz, 19 Ağustos 1953 arifesine dek bu partinin komünist bir parti olduğudur. 19 Ağustos yenilgisinin başlıca nedeninin bu partinin önderliğinin devrimci görevlerini yerine getirmekteki yetersizliği olduğunu düşünmemizin nedeni budur"[20] Cezeni de, 1953 yenilgisinin nedenlerini özetlerken benzer biçimde, başlıca nedenler arasında Tude önderliğinin darbeye karşılık vermekteki yeteneksizliğini gösteriyordu:

> 19 Ağustos, mücadelenin yoğunlaşmasının ve hareketin politik aşamadan askerî aşamaya geçişinin dönüm noktası olabilirdi. Tude Partisi yetersiz gücüyle 17 ve 22 Ağustos arasında direnmeyi seçmiş olsaydı, darbeyi yenilgiye uğratabilirdi. Bu direniş, düşmana karşı bir halk savaşı için kitleleri seferber edip silâhlandıran bir devrimci hareketin başlangıcı olabilirdi.[21]

Cezeni, kendi kuşağının duygularını yansıtır biçimde, Tude'nin kitlesinin cesaret ve adanmışlığını överken, önderliğine çatıyordu:

> Tude'nin başlıca zaafı adanmış üyelerden yoksunluk değildi. Sıradan üyelerin ve bazı üst düzey Tude yöneticilerinin düşman karşısındaki direnişi işçi sınıfı ve halk için hâlâ bir gurur vesilesidir. Pek çok insan parti sırlarını açıklamaksızın işkencede can vermiştir... Tude Partisinin ve Gençlik Örgütünün üyelerinin en azından yüzde 20'si, silâhlı mücadeleye ve hayatlarını feda etmeye hazırdı. Bu güç, bir devrimci mücadele başlatmaya yeterliydi. Sonraki aşamalarda harekete geçecek emekçilerden ve halktan binlerce, on binlerce kişinin rejime karşı silâhlı mücadeleye katılacağına kuşku yoktur. Tude Partisinin esas zaafı burada, darbenin bir yıl öncesinden itibaren bu hazır gücü şiddetli bir mücadeleye hazırlamayı becerememiş olmasındadır.[22]

Cezeni, başta Sovyetler olmak üzere Sosyalist kampla yakın ilişkilerinin Tude'ye İran dışından rejime karşı mücadele için bazı imkânlar sağladığını kabul etmekle birlikte, adının Sovyetler Birliği ile özdeşleşmesinin, Şahlık ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin iyileşmesiyle partinin zararına işlemeye başladığını düşünüyordu. Tude'nin 1960'lara doğru devrimci olmayan, reformist bir partiye

dönüştüğünü savunuyor ve kendisini komünist bir parti gibi gösterme gayretlerini gülünç buluyordu. Tude'nin Şahlığa karşı sırf siyasal yollarla mücadele etme politikasını reddediyor, bunu, bu yolda hiçbir çaba harcamadan oturup siyasal koşulların düzelmesini beklemek politikası olarak niteliyordu.[23] Cezeni'nin İTPDÖ ve Tufan gibi Tude'den kopan Maocu gruplara ilişkin tavrı ise Ahmedzade'den daha sertti. Çin'e bağımlılıkları, bazı üyelerinin tutuklandıktan sonra rejimle işbirliği yapmaları, örgüt içindeki siyasal çekişmeler ve İran içinde örgütlenip çalışmayı beceremeyişleri bakımından bu grupları Tude ile aynı kefeye koyuyordu.[24] Ama Maocu gruplara yönelik asıl eleştirisi bu grupların Şah'ın reform programına bakışlarınaydı. Maocu teorisyenleri, Çin modeline ve Mao'nun yazdıklarına körü körüne sarılıp, reformların İran'ı feodal bir toplumdan kapitalist bir topluma dönüştürdüğü gerçeğini kabul etmedikleri gerekçesiyle sert bir dille eleştiriyordu:

> Bu tahlilleri yapan bazı teorisyenlerin ve çok sayıda tanınmış taraftarlarının bu dogmatizmden, ancak iş işten geçtikten sonra, televizyon kameralarının önünde 'vicdan azabıyla' hatalarını itiraf edip, feodalizmin bitmiş olduğunu ilân ve rejimin ilericiliğini ve dahi ak devrimin zaferini kabul ederken vazgeçtikleri üzücü gerçeğini hatırlatmak [isteriz]... [25]

Devrimci hareketin strateji ve taktikleriyle İran toplumunun sınıf yapısı konusunda, iki grup da siyasal temsilini Musaddık'ta bulan İran ulusal burjuvazisinin yenildiği ve çözülme sürecine girdiği tespitinde birleşirken, Cezeni bu çözülme sürecinin neden ve nasıl işlediğinin derinlikli bir tahlilini de yapmıştı. İki grubun teorisyenleri de ulusal burjuvazinin muhalefet hareketine önderlik edemeyeceğine inanırken, devrimci sınıfların işçi sınıfından, küçük burjuvaziden ve ulusal burjuvazinin kalıntılarından oluştuğu görüşündeydi.

İki grup arasında en önemli farklılık silâhlı mücadele teorisinde ortaya çıkıyordu. Cezeni ve grubu hapishanede toprak reformunun sonuçları hakkında farklı bir tahlil geliştirdiklerinden, silâhlı

mücadele teorileri devrimin nesnel koşulları hakkında değişikliğe uğramıştı. Yukarıda belirtildiği gibi, Ahmedzade ile Puyan reform programının toplumdaki sınıf çelişkilerini yoğunlaştırdığına inanıyorlardı. Buna rağmen ortada kendiliğinden bir hareketin bulunmayışını yorumlarken de diktatörlüğe belirleyici bir rol atfediyorlardı. Ahmedzade, kendiliğinden bir hareketin olmayışını diktatörlüğün uzun süreli ve şiddetli baskısıyla devrimci güçlerin zayıflığına bağlıyor[26] ve devrimin nesnel koşullarının mevcut olduğuna inanıyordu. Bu durumda devrim için gereken tek etmen, diktatörlüğe karşı sürekli bir saldırıydı. Böyle bir saldırı, yavaş yavaş halk ordusunun yaratılmasıyla sonuçlanacak ve kendiliğinden ayaklanmayı açığa çıkaracaktı. Halkın Fedaileri üzerinde Ahmedzade'nin tezlerinin etkili olduğu dönemde, Tude, örgütü tam bu noktadan eleştirdi. İran içinde gözle görünür ve kayda değer hiçbir etkinliğinin olmadığı bir dönemde Tude, Halkın Fedailerini devrimci koşulların olmadığı bir ânda silâhlı mücadeleye kalkışan anti-Leninist küçük burjuva devrimcileri olmakla suçladı. Fedailer ise 1970'lerin başlarında İran'da devrimci bir durumun var olduğunda ısrar ediyordu.

Cezeni ise durumu farklı değerlendiriyordu. Ona göre, toprak reformu aslında sınıf çelişkilerini hafifletmişti ve İran'da devrimin nesnel koşulları mevcut değildi. Bu tahlilden yola çıkarak, silâhlı mücadeleyi iki aşamaya ayıran bir "silâhlı propaganda teorisi" geliştirdi. Buna göre, ilk aşama öncü örgütün kurulmasıydı. Bu aşamada öncü diktatörlüğe saldıracak, varlığını halka duyuracak ve silâha sarılıp mücadeleye katılmaya hazır devrimci unsurları örgütleyecekti. Silâhlı eylemler propaganda amacına yönelik olacak ve öncüyü askerî, örgütsel ve siyasal bakımdan kitlelerin katılımına hazırlayacaktı. İkinci aşama kitlelere dayanan bir devrimci hareket olacak ve bu taban içinde halk ordusu kurulacaktı.[27] Cezeni, silâhlı mücadeleyi hem askerî hem politik bir süreç olarak görüyordu. Silâhlı eylemin bütün öteki taktik ve stratejilerin ekseni

olarak kabul etmekle birlikte, Ahmedzade ile Fedaileri hareketin politik yönüne gereken dikkati göstermedikleri için dolaylı biçimde eleştiriyor ve sekterlik ve aşırı maceracılık tehlikesine karşı uyarıyordu.[28] Cezeni'ni silâhlı mücadele konusunda Ortodoks olmayan bir bakış açısına sahip olduğu açıktır. Lenin dâhil pek çok Marksist, temel devrimci taktik olarak şiddete başvurulmasını ancak devrimin nesnel koşullarının var olduğu durumlarda meşru görmüşlerdir. Cezeni'nin heterodoksluğu, öncünün belirgin bir devrimci durum mevcut olsun ya da olmasın, önce kendisini kurmak, ardından hareketi devrim için hazırlamak için silâhlı mücadeleyi araç olarak kullanmasını öngören "silâhlı propaganda" teorisinden gelir.

Bütün ulusal komünist hareketlerin, uluslararası komünist hareket hakkında, başka hareketler ve ülkelerle ilişkilerini belirleyen bir teorik perspektifi vardır. Ahmedzade grubu bu konudaki görüşleri hakkında yazılı belge bırakmamıştır. Ama daha önce belirtildiği gibi, grubun başlangıçta Çin örneğine ve Mao Zedung'a karşı büyük bir sempatisi olduğu, ancak sonraları Çin modelini İran'a uygulanabilir bulmayarak reddettikleri bilinmektedir. Fedailer Eşref'in liderliği sırasında güçlü Maocu eğilimler göstermiş, ancak rejime karşı mücadeleleri boyunca hem Sovyetler Birliği'ne hem Çin'e karşı bağımsızlıklarını korumayı başarmıştır. Uluslararası sosyalist kamplardan bağımsız kalmak eğilimi Fedailerin Tude'nin Sovyetler Birliği'ne bağımlılığının hem kendisine hem de genel olarak devrimci harekete zarar verdiği inancından kaynaklanıyordu. Tude'den kopan grupların pratiği de daha iyi olmamış ve bağımsızlığın gerekliliğine olan inancı güçlendirmişti. Bundan başka, İranlıların ulusal konulara yabancıların karışmasına karşı besledikleri tarihsel düşmanlık da bu tavırda etkili olmuştur. Fedailer hem Sovyetler Birliği'ni hem de Çin'i ilerici sosyalist ülkeler olarak görmekle birlikte, bu ülkelerin ulusal çıkarlarını daima enternasyonalist sosyalist dayanışmadan üstün tuttukları ger-

çeğini gözden kaçırmıyordu. Sovyetler Birliği'nin 1960'lar ve 70'lerde Şahlık rejimiyle sıcak değilse bile ılık ilişkilere girmesi ve Çin'in 1970'lerden itibaren İran'la ilişkilerini normalleştirmesi Fedailerin sosyalist ülkelere karşı mesafeli davranmak gerektiğine olan inancını daha da pekiştirdi. Bundan başka, yeni kuşak Marksistler Sovyetlerin Tude'ye verdiği destek karşılığında bu partiden ödünler talep etmesinden de rahatsızlık duyuyordu.

Cezeni, Çin ve Sovyet komünist partileri arasında 1960'larda meydana gelen ayrılıktan gayet iyi haberdardı ve İran komünistlerinin bu ayrılıkta taraf tutmaması gerektiğini savunmuştu. Ama aynı zamanda, Kruşçev'in uluslar arası komünist hareket için temel politika olarak sunduğu barış içinde bir arada yaşama tezine de karşı çıkarak, çözümü dünya devriminde görüyordu.[29] Cezeni ile Farahani, Stalin sonrası Sovyet politikalarını beğenmemekle birlikte Stalin dönemindeki uygulamaları da eleştiriyorlardı. Ne var ki bu konudaki görüşleri Fedailer arasında hiçbir zaman destek bulmadı.[30] Tude'nin gerek Stalin zamanında gerek ondan sonra Sovyetlerle sürdürdüğü tek yanlı ve eşitsiz ilişkiyi sert bir dille eleştiren Cezeni, bunun Tude'nin başarısızlığının nedenlerinden biri olduğu görüşündeydi. Sovyetler Birliği'nin İran'daki rolü ve Şah ile yakın ilişkisi hakkında şunları söylemişti:

> Bu yeni durumda Sovyetler toprak reformu programını destekledi. Hemen ardından iki ülke arasındaki iktisadî ilişkiler büyük gelişme gösterdi... Bunun anlamı rejim halkı ezer, diktatörlüğünü güçlendirirken İran ile Sovyetler arasında bir balayının başlıyor olmasıydı. Bu gelişme, bir kez daha, İran devriminin Sovyetler Birliği ya da başka yabancı güçler karşısında bağımsız bir yol izlemesi ve sadece halkın gücüne dayanması gerektiğini kanıtladı. Sovyetler Birliği hareketimizin çıkarlarını hiçe saydığı ve İran ile ilişkilerini sadece kendi ihtiyaçları doğrultusunda düzenlediği için, bu böyledir.[31]

Şahlığa karşı mücadelesi boyunca Fedailerin (Cezeni ile Farahani'nin anti-Stalinist tavırlarına rağmen) Stalinist örgütlenme özellikleri gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte örgüt hiçbir sosya-

list devlete özel bir bağlılık göstermiyor ve Marksizm-Leninizmin devrimci yolundan saptığını düşündüğü Sovyetler Birliği'ne karşı eleştirel tavır alıyordu. Hattâ, Hamid Mümini ile Ali Rıza Nabdil, ayrı ayrı, Sovyetler Birliği'nde kapitalist ilişkilerin yeniden kurulmaya başladığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Bununla birlikte bu iddia Mümini ile Nabdil'in kişisel düşünceleri olarak kalmış, Fedailerin resmî görüşü olmamıştır.[32] Halkın Fedailerinin örgütsel bağları sadece (Filistinliler gibi) diğer kurtuluş hareketleri ile sınırlı kalmış ve Libya gibi bazı devletlerden malî yardım almışlarsa da, görüldüğü kadarıyla bu devletlerin örgütün işleyişine ve karar alma süreçlerine karışmasına izin vermemişlerdir.

Fedailerin Stalinist eğilimlerinin iki sonucu olmuştur. Birincisi, örgüt üyelerine verilen Marksizm eğitimi büyük ölçüde Stalinist propaganda tarafından sunulduğu biçimiyle Rus devrimci deneyiminin etkisinde kalmıştır, ama bu Fedailere özgü bir şey olmayıp o dönemde İranlı Marksist örgütlerinin çoğu için geçerlidir. İkinci sonuç, bu eğilimlerin "parti içi demokrasi" hakkındaki Stalinist değerlerin çoğunun Fedailerce devralınmasına yol açmış olabileceğidir. Gerçekten de, biraz sonra ele alacağımız gibi, Fedailer bu bakımdan pek çok Stalinist pratiği sorgulamaksızın benimsemiştir.

Fedailer 1971-79 arasında İran'ın en etkili gerilla örgütüydü. (En büyük İslâmcı gerilla grubu olan) Halkın Mücahitleri Örgütü, Fedailerin İran halkı üzerinde yarattığı etkiyi şöyle tasvir etmiştir:

> ... 1971'de Siyahkel gerillaları harekâta başladı. Bu olay, kendi arzuları dışında ve henüz hazır olmadıkları hâlde, Mücahitleri aynı yıl içinde eyleme geçmeye ve kendilerini halka tanıtmaya zorladı. Eğer bunu yapmasalardı Halkın Fedaileri tek öncü örgüt olarak kalacaktı...[33]

Gerçekten de, (Fedailerden 5 yıl önce kurulmus olan) Mücahitler, silâhlı eylem yoluyla varlığını açıkça ilân etmeye, devrime önderlik yarışında Fedailerin arkasında kalmamak kaygısıyla mecbur olmuştu. Mücahitlerin Fedailerin İran'daki rolü ile ilgili değerlen-

dirmesi Siyahkel eyleminin diğer gerilla grupları üzerindeki etkisine sadece bir örnektir. Siyahkel hareketinin hemen ardından yeraltında faaliyet gösteren birçok grup daha varlıklarını ilan etmiştir. Fedailer, Şah'ın baskı mekanizmasına karşı, devlet baskısında sorumluluk taşıyan asker, polis ya da sivil şahısların öldürülmesi, banka soygunları ve rejimin güç merkezlerinin bombalanması gibi eylemleri içeren ve genellikle kentlerde yürütülen yoğun bir gerilla savaşına girişti. Başlangıçtaki bütün liderlerini (Cezeni, Ahmedzade, Zarifi, Farahani, Puyan, Eşref ve diğerleri) yitirmesine rağmen gerilla grupları arasında hem pratik hem de teorik bakımdan hegemonik rolünü korumayı başardı. Fedailer, 1960'larda yaptıkları araştırmalara dayanarak İ an'da toprak mülkiyeti, ulusal sorun ve reformlar gibi toplumsal konularda İranlı Marksistlerce yapılan çalışmaları kapsam ve derinlikçe geride bırakan pek çok teorik-politik metin ortaya koymuştu.[34]

Örgütün 1971-79 arasındaki tarihi iki evreye ayrılabilir. 1971-75 arasındaki ilk evrede Ahmedzade'nin tezleri örgütün resmî çizgisidir ve Eşref hâlâ hayattadır. 1976 ile 1979 Şubatı arasını kapsayan ikinci evrede Cezeni'nin tezleri kabul edilecektir. Bu ikinci evrede örgüt, bütün önderliğini (Eşref ve diğerleri) yitirmekle aldığı yıkımdan sonra toparlanmak, yeni çizgiyi kabul etmek ve kendi içinden kopan Tude yanlısı bir grubun meydan okumasını göğüslemek gibi görevlerle karşı karşıya kalacaktır.

Birinci evrenin iki temel özelliği vardır. Birincisi, bu dönem, bu konuda pek az deneyime sahip bir örgüt tarafından kotarılan askerî operasyonlarla belirlenmiştir. Savaşmayı savaşırken öğrenmek zorunda olan Fedailer bu süreçte pek çok yetenekli ve kararlı kadrolarını yitirdi. Kurucu önderlerden Ahmedzade, Puyan, Meftahi, Farahani ve Aştiyani'nin hepsi 1972'ye kadar öldürülmüştü. İkinci özellik, örgütün verdiği kayıplara rağmen yeni üyeler kazanmak ve daha küçük silâhlı gruplarla birleşmek yoluyla büyümeyi başarmasıdır.

Bu birinci evrede Fedailerin diktatörlükle savaşı politik ve askerî olduğu kadar psikolojik bir boyut da taşıyordu. Örgüt hedef seçiminde eylemin siyasal değeri kadar kolluk güçlerine psikolojik bir darbe indirmesine de önem veriyordu. İran'da bu neslin devrimcilerine özgü olan bir öz güvenle, Eşref'in önderliğindeki Halkın Fedaileri saldırılarını büyük bir özen ve kararlılıkla yürüttüler. (Hareketin malî ihtiyaçlarını karşılamak için) Şahlık rejiminin bankalarını ve baskı politikalarında rol almakla tanınan siyasal ve askerî liderleri hedeflediler (siyasî davaların görüldüğü askerî mahkemenin başkanı General Zeynel Abidin Farsiu'nun 1971'deki infazı gibi).[35] Örgüt, bunların yanı sıra, İran'da faaliyet gösteren yabancı şirket ve temsilciliklere ait bina ve donanıma karşı bombalı saldırılar düzenledi (bununla birlikte, Halkın Mücahitlerinin aksine, yabancıları meşru hedef olarak görmediğinden hiçbir yabancı uyruklu kişiyi öldürmedi) ve işçilere karşı polis gücü kullanan kapitalistler ile SAVAK işkencecilerini itlâf etti. Bu dönemdeki eylemler örnek olarak, 1970'lerin başlarında ABD petrol şirketlerinin bürolarının bombalanması, 1974'te grevci işçilerin üzerine polis ve jandarmayı sürerek birçok işçinin ölümüne ve yaralanmasına neden olan fabrikatör Muhammed Sadık Fetih-yezdi'nin öldürülmesi ve yine aynı yıl SAVAK'ın en tanınmış işkencecilerinden Binbaşı Ali Naki Nikteb'in itlâfı sayılabilir.[36] Ama muhtemelen Fedailerin rejime indirdiği en ağır psikolojik darbe (kurucularından Cezeni-Zarifi grubunun tutuklanması da dâhil 1950 ve 1960'larda komünistlere yapılan pek çok operasyonun sorumlusu) ajan-provakatör Abbas Şehriyari'yi 1975 Martında itlâf etmesidir.[37] Bu türden her silâhlı eyleme eylemin gerekçelerini anlatan bildirilerin dağıtılması eşlik ediyordu. Bununla birlikte söz konusu dönemde Fedailerin silâhlı mücadele anlayışı Ahmedzade'nin görüşlerine dayandığından, siyasal propagandaya ikincil önem verildi. Öldürülen liderlerinin ve militanlarının sayısından da anlaşılacağı gibi, Fedailer silâhlı eylemlerinin karşılığını çok pa-

halıya ödedilerse de, savaşa devam ettiler ve aldıkları her darbeye bir darbeyle karşılık verdiler. Eşref hayatta olduğu sürece, Fedailerle SAVAK arasında, tarafların birbirinin her darbesine misillemeyle karşılık verdiği bir sinir savaşı cereyan etti. Örneğin SAVAK Şehriyari'nin itlâfına hapisteki Cezeni'nin katledilmesiyle karşılık verdi. Fedailer bu dönemde başka ülkelerdeki kur uluş savaşlarıyla dayanışmalarını da sürdürerek Filistinliler ve Dofar'lı devrimcilerle yan yana dövüşüp öldüler.[38] Umman'da 1970'lerin başında patlayan iç savaşta Şahlığın krallığı desteklemek için asker göndermesine karşılık, Fedailer devrimcilerin yardımına koştular. Umman içsavaşında her iki tarafta da dövüşüp ölen İranlılar vardı.

Başka gruplar ile birleşme sürecinde ise Fedailer arasında esas olarak örgütsel yapının açıkça tanımlanmamış olmasından kaynaklanan sorunlar çıkmaya başladı. Varlıklarının ilk üç yılı boyunca Fedailerin belirli bir teorik çerçeve ve örgüt yapısı içinde mi faaliyet gösterdiği, yoksa, birleşik bir öğretiye sahip olmaksızın Şahlık rejimine karşı savaşmak üzere bir araya gelmiş farklı Marksist grupların bir cephe örgütünden mi ibaret olduğu açık değildi. Fedailer, 1972 yılına dek kendileri için "örgüt" ibaresini kullanmamıştır. Bu yıla dek Halkın Fedaileri Gerillaları olarak tanınan hareket, 1972 yılından itibaren Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü adını kullanmaya başlamıştır; bu durum örgütün armasındaki değişikliklerden de açıkça görülmektedir.[39] Cezeni hiçbir zaman Fedailerden bir örgüt olarak söz etmemişti ve kuruluşundan iki yıl sonra yazdığı metinlerde bile, Fedailerin silâhlı mücadeleye inanan bütün Marksistleri bir araya getiren bir platform olarak görülebileceğini söylemişti.[40] Fedailerin başlangıçta başlı başına bir örgüt olarak değil bir cephe olarak düşünüldüğü hipotezi, hareketin adına "örgütü" ibaresinin ancak Eşref'in önderliğinden sonra eklendiğini öne süren dönemin eylemcilerinden Mehdi Hanbaba-tehrani tarafından da teyit edilmektedir.[41]

Fedailerin örgütsel yapısı üzerindeki bu belirsizlik, sonraları Mustafa Şuayan'ın (1936-75) hareketten ihracını kolaylaştırmıştır. Daha önce söz edildiği gibi, emektar ve yetenekli bir Marksist eylemci ve teorisyen olan Şuayan, 1960'lardan 1970'lerin başına dek, öteki tanınmış üyeleri Nadir Şeygan-şemasbi ve Merziye Ahmedi-uskui olan Demokratik Halk Cephesi'nin üyesiydi.[42] Eşref'in liderliğindeki Fedailerin daha küçük devrimci grupları birleşmeye davet ettiği bilinmekle birlikte, çağrıyı kabul eden gruplarla hangi koşullarla ve nasıl bir hukukla birleşildiği belli değildir. Silâhlı mücadelenin gerekliliğini kabul eden bir devrimci grup olan Demokratik Halk Cephesi çağrıyı kabul ederek 1973 yılında Fedailere katıldı. Şeygan'ın birleşme gerçekleşmeden önce öldürülmüş olmasına rağmen, hem onun, hem de Şuayan'ın Marksizm içinde bir sapma olarak gördükleri Leninizme karşı çok ciddî çekinceleri olduğu bilinmektedir. Bunun anlamı, grubun Fedailere ciddî düşünce farklılıklarına rağmen katılmış olduğudur. Şuayan, ayrılmaya zorlandıktan sonra, birleşme ve örgüt hukuku konusunda Fedai liderleri tarafından aldatıldığını iddia etmiştir. İddiasına göre, Fedailer kendilerine birleşmeden sonra hareket içinde görüşlerini açıkça savunabileceğine dair sonradan inkâr edecekleri güvenceler vermişti. Şuayan, grubunun bu güvencelere dayanarak ve tekil bir ideolojiye sahip kendi başına bir örgüt değil, silâhlı mücadeleyi savunan bütün devrimci Marksist grupları bir araya getiren bir cephe örgütü olduğuna inandırılarak Fedailere katıldığını da öne sürmüştür. Yetkin bir kuramcı olan Şuayan görüşlerinin örgüt içinde tartışmaya açılacağını ve zamanla kabul göreceğini umuyordu. Fedailer ise böyle bir ideolojik ve teorik tartışmaya hiç hazır değildi. Örgütün önderliği çoğunlukla teorisyenlerden değil, pratik devrimcilerden oluşuyordu ve günü gününe sürdürülen mücadele ve hayatta kalma kavgası Şuayan'ın arzu ettiği türden teorik tartışmalar için pek az zaman bırakıyordu. Gene de, Şuayan'ın meydan okuması yanıtsız kalmadı ve Fedailerin henüz öl-

dürülmemiş ya da hapse girmemiş tek yetkin teorisyeni olarak kalan Hamid Mümini tarafından karşılık verildi. Dogmatik ve Stalinist bir düşünür ve de hareketin Rusça bilen az sayıdaki üyesinden biri olan Mümini, 1974 yılı boyunca Şuayan ile Fedailer tarafından asla yayımlanıp genel bir tartışmaya açılmayan bir dizi yazılı polemik yürüttü. Bu polemikler Şuayan'ın aynı yıl içinde örgütten ihracı ve her iki yazarın da 1975 yılında polis tarafından öldürülmesiyle son buldu.[43] Şuayan'ın ihracı bir ayrılığa neden olmadı ve grubunun geri kalanı Fedailerin ideolojisini benimsedi.[44] Şuayan yeni bir örgüt kurmaya çalışırken izini bulan polisle girdiği çatışmada öldü. Şuayan'ın örgüt tarafından önce tecrit, ardından ihraç edilmesi, Fedailerin örgüt içi demokrasiye pek az yer bırakan Stalinist uygulamalarının bir örneğidir. Bu Stalinist eğilimler Eşref'in liderliği sırasında kural hâline gelmeye başladı ve Fedailerin tarihi boyunca tekrar tekrar ortaya çıktı. Her ne olursa olsun, bir cephe platformu olarak başlayan Fedailer, Eşref'in önderliği altında bir örgüte dönüşmüş ve dönüşüm bilindiği kadarıyla pek fazla iç tartışma ve itirazla karşılaşmadan gerçekleşmişti.

Fedailer, tarihlerinin bu ilk evresinin sonunda bir tıkanma durumuna geldi. Katlanılan bütün fedakârlıklara, gerçekleştirilen onca askerî harekâta ve kendisini İran toplumu içinde hatırı sayılır bir askerî-politik bir güç olarak kurmayı başarmış olmasına rağmen, İran Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü, işçi sınıfı ya da genel olarak halk arasında bir kitle tabanı oluşturmayı başaramamıştı. Örgüt, temelde üyeleri çoğunlukla aydın tabakadan gelen militan bir gerilla hareketi olarak kalmıştı. Ahmedzade'nin "büyük motoru" çalıştıracak "küçük motor" düşüncesi gerçekleşmemişti. Fedailer diktatörlüğe güçlü bir saldırı yöneltseler de rejim parçalanmamıştı. Bunun sonucunda, 1974 sonları ya da 1975 başları gibi erken bir tarihte, örgüt güçlü ve Eşref hâlâ hayattayken, Fedailerin strateji ve taktiklerinin yeniden gözden geçirilme ve değerlendirilmesine başlandı. Yapılan yeniden değerlendirmenin sonucunda Ah-

medzade'nin tezleri reddedilip Cezeni'nin tezleri benimsendi ve bu durum 1976'da Fedailerin yayın organı *Neberd-i Halk*'ta resmen açıklandı.[45]

Tarihlerinin ikinci evresinin başlangıcında, tam da Cezeni'nin görüşlerinin benimsendiği kritik ânda Fedailer iki ağır darbe yedi. İlki, 1975 Martında Cezeni'nin Cezeni-Zarifi grubunun altı kurucu üyesi ve iki Halkın Mücahitleri üyesiyle birlikte hapishanede katledilmesiydi. İkinci darbe, uğranılan bir dizi başarısızlığın ardından 1976 Haziran'ında Eşref'in Tahran'da polisle girilen uzun bir çarpışmada dokuz önde gelen kadroyla birlikte öldürülmesiydi.[46]

Dönemin siyasal eylemcileri arasında Hamid Eşref (1946-76) örgütçülük yetenekleri, cesareti ve siyasî polisle mücadelede uzmanlığıyla ün kazanmıştı. Gerçekten de en sonunda öldürülene dek pek çok polis tuzağından kurtulmayı başarmış, yıllarca SAVAK'ın arananlar listesinin en başında yer almasına rağmen ele geçmeden örgütsel çalışmalarını sürdürebilmişti. Daha hayattayken Fedailer kendisine "büyük yoldaş" unvanını vermişti. Bütün bir eylemciler kuşağı için bir efsane ve rol modeli oluşturduğuna kuşku yoktur. Ancak hareket içindeki rolü ve önderlik tarzı tartışmaya açıktır ve olumlu yönleri olduğu kadar olumsuzlukları da vardır. Örgütçü yetenekleri kurucu önderlerinin 1968'de tutuklanmasından sonra Cezeni-Zarifi grubunu ayakta tutmakta yaşamsal rol oynamış, aynı şekilde, Puyan'ın 1971'de, Ahmedzade'nin 1972'de öldürülmelerinden sonra Fedaileri muhtemel bir yok oluştan kurtarmıştır. Ne var ki, onun önderliği altında Fedailer Cezeni ve Ahmedzade gibi daha yaşlı kurucu üyelerin görüşleri hilafına Maoculuğa yaklaşmış ve Stalinist yöntemleri pekiştirmiştir.[47] Eşref'in – örgüt içi demokrasi eksikliği ya da Makyavelist sorun çözme tarzı gibi – Stalinist pratikleri, düşman ve şiddet dolu bir ortamda hayatta kalma mücadelesi veren bir örgütün meşru yaşama teknikleriyle karıştırılmamalıdır. Daimî bir imha tehlikesi

altında mücadele veren bir gerilla örgütünün demokrasinin bütün yönlerine ve her üyenin hukukuna her koşulda harfi harfine riayet etmesinin beklenemeyeceği doğrudur. Ama gene de, her kolektif harekette dış koşulların dayatmalarıyla içuyumu koruma çabaları arasında bir dengenin kurulması zorunludur. Örneğin, Demokratik Halk Cephesi'ni birleşmeye davet ettiklerinde Fedai önderliği grubun anti-Leninist görüşlerinin gayet iyi farkındaydı. Grup buna rağmen birleşmeye davet edilmiş ve birleşme gerçekleştikten sonra hareket içinde görüşlerini serbestçe savunabileceklerine dair verilen söz ve varılan anlaşma hiçe sayılmıştır. Bu, Fedailerin Stalinist alışkanlıklarının bir örneğidir. Fedailer arasında Stalinist pratiklerin kökleşmesi, 1974'te hoşnutsuz üyelere yönelik kanlı tasfiyelere de yol açmıştır. Olayların baş aktörlerinin ölmüş olması ve bazı eski Fedailerin etmiş oldukları gizlilik yeminine hâlâ bağlı kalmaları yüzünden, bu ve benzeri tasfiyelerle ilgili bilgi edinmek zor olsa da, edinilebilen bilgiler böyle uygulamaların yapıldığına kuşku bırakmamaktadır.[48] Elde edilebilen bilgiler Eşref'in ve yardımcısı Ali Ekber Caferi'nin yönetimleri sırasında yeraltı hayatını bırakmak isteyen bazı üyelerin infaz edildiğini göstermektedir. Bu olaya ilişkin ilk kanıtlar 1975 yılında Batı Alman polisinin başka bir olayla ilgili olarak Eşref Dehgani'nin konutuna yaptığı baskında ele geçirilmiştir. Ahmedzade-Puyan grubunun Tebriz'deki ilk örgütleyicilerinden Behruz Dehgani'nin kızkardeşi olan Eşref Dehgani, bu sırada Fedailerin yurtdışı operasyonlarının eşit yetkili iki sorumlusundan biriydi. Eşref Dehgani, işkencede öldürülen ağabeyiyle aynı sıralarda tutuklanıp ağır işkencelerden geçmiş, ancak cezaevinden kaçmayı başararak örgüt tarafından yurtdışına gönderilmişti.[49] Dehgani sonuçta kamuoyu baskısıyla serbest bırakıldıysa da, Alman polisi önemli mikrofilmler ele geçirmiş ve bunları SAVAK'a iletmişti. Bu mikrofilmlerin bazılarının içeriği kamuya açıklanmış ve örgüt içi tasfiyeler konusunda bilgi sağlamıştır. Caferi, muhtemelen Dehgani ile birlikte yurtdışı

sorumlusu olan Muhammed Hurmeti-pur'a hitaben yazılmış bir mektupta sadâkatsizlik gösteren ve örgütten ayrılmak isteyen üç üyenin öldürüldüğünü doğrulamaktadır.[50] Mektubun içeriği, yurt dışında faaliyet gösteren ve o sıralarda Fedailerle birleşme süreci içinde bulunan *Komünist Birlik* [ittihad-i komonisti] liderlerinden Hasan Mesali tarafından da doğrulanmıştır.[51] Kaldı ki, hain olarak görülen üyelerin fiziken tasfiyesi meselesi ta 1970'lerin başında Ahmedzade ile Eşref arasında anlaşmazlık konusu olmuştu. Görüldüğü kadarıyla, Ahmedzade yaşadığı sürece fikir değiştirip örgütten ayrılmak isteyen üyelere karşı herhangi bir yaptırım uygulanmasını önlemiş,[52] ama onun 1972'deki ölümünden sonra Eşref bildiğini okumakta serbest kalmıştı.

Mesali'nin sağladığı bir başka bilgi, Fedailerin Sovyetler Birliği ile ilişkileri ile ilgilidir. Daha önce belirtildiği üzere, Fedailerin kurucuları geçmişte uluslararası komünizme politik ve örgütsel bakımdan aşırı bağımlılığın harekete zarar verdiğine inanan yeni nesil Marksistlerdi. Böyle bir anlayışa rağmen 1972-76 arasında yurt dışı sorumlularına (Dehgani ile Hurmeti-pur) askerî ve malî yardım sağlamak için Sovyetlerle temas kurulması talimatı verildi. Temaslar gizlilik içinde yürütüldü, örgüt üyelerinin çoğunun bile bundan haberi yoktu. Mesali'ye göre, Sovyetler yardım konusunda son derece gönülsüz davranıp ipe un sererken Fedailerden İran ile ilgili istihbarat istediler. Bu istek Eşref tarafından öfkeyle geri çevrildi. Grubuyla Fedailer arasındaki ilişkiler bir süre sonra kesildiğinden, Mesali temasların nasıl sonuçlandığını bilmemektedir.[53] Ancak, örgütün sonraki tarihine bakıldığında Sovyetlerle temasların daha fazla sürmediği açıktır. Sovyetlerden yardım aramak iki şeye işaret etmektedir. Birincisi, böyle bir istek örgütün kendi kaynaklarına güvenmek ve bağımsızlık yönündeki deklare edilmiş politikasının açıkça ihlal edilmesi anlamına gelmekle birlikte, Eşref'in istihbarat talebine verdiği sert yanıt, Fedailerin dış müdahalelere karşı hassasiyetini koruduklarını göstermektedir.

İkincisi Fedailerin Maocu eğilimlerinin en güçlü olduğu bir ânda yardım için Sovyetlere yanaşması, Eşref'in önderlik anlayışının güçlü pragmatizmine örnek oluşturmaktadır.

Eşref'in 1976 Haziran'ındaki ölümü Fedaileri yetkili bir önderlikten yoksun bıraktı. Bir anda on önde gelen kadrosunu birden yitiren Tahran örgütlenmesinin uğradığı ağır hasar, hareketin kumanda merkezinin bir süreliğine devre dışı kalması anlamına geliyordu. Buna karşılık, Fedailerin bu darbenin etkilerinden 1979 devrimi sonrasına dek tam olarak kurtulamamasına rağmen, başta Horasan, Gilan, Mâzenderan ve İsfahan olmak üzere diğer bölge örgütlenmeleri zarar görmemişti.

Fedailer, Cezeni'nin etkisiyle taktiklerini değiştirerek, başta işçi sınıfı arasında olmak üzere siyasal propaganda ve ajitasyona daha fazla önem vermeye başladı. Hâlâ silâhlı mücadeleyi bütün taktiklerin temeli olarak kabul etmekle birlikte, Cezeni'nin hareketin "ikinci bacağı" olarak nitelediği faaliyetlere yöneldi. Bunun anlamı işin politik yönüne daha fazla ağırlık vermek ve halk arasında askerî olmayan siyasal ajitasyon örgütlemeye başlamaktı.

Eşref'in otoritesinin ortadan kalktığı ve henüz Cezeni'nin çizgisinin ise tam anlamıyla benimsenmediği bir sırada 1976 Ekiminde örgüt içinde bir ayrılık meydana geldi. Ayrılanlar esas olarak silâhlı mücadele teorisinden hayal kırıklığına uğramış ve Tude çizgisini benimsemiş üyelerden oluşuyordu. İHFGÖ (*Kopuş Grubu*-güruh-e munşa'ib) adını alan Turac Haydar-bigvend başkanlığındaki ayrılıkçıların sayısı bilindiği kadarıyla on kişiyi bulmuyordu. Bigvend ayrılıktan birkaç ay sonra öldürülürken,[54] Feriborz Salihi, Hüseyin Gelember, Ferzad Dadger ve Sima Behmeneş gibi diğer üyeler bir yıl önce kurulmuş bir Tude örgütüne katılıp Nevid adlı bir gazetenin yayımlanmasına yardımcı oldular. Söz konusu yapı, görünüşe göre devrime kadar İran içinde faal olan tek Tude örgütlenmesiydi.[55]

Eşref'in yönetiminin ortadan kalkmasından sonra Halkın Fe-

dailerinin yönetimi yurt dışından Dehgani-Hurmeti ikilisinin, yurt içinden de Horasan şubesinin eline geçti. Ahmed Gulamyani-lengerudi (kod Hadi) ile Kurban Ali Rahim-pur (kod Mecid) önderliğindeki Horasan hücresi Abdullah Pencişahi yönetimindeki İsfahan hücresinde ayrılıkçıların güç kazandığına inanmıştı. Bir anlatıma göre, Horasanlılar ayrılığın büyümesini önlemek için Pencişahi'yi Meşhed'e çağırıp infaz ettiler.[56] Pencişahi'nin ayrılıkçı gruba sempati duyup duymadığı belli değildir, ancak ortadan kaldırılması İsfahan hücresinin Horasan hücresinin hareketin önderliği üzerindeki iddiasını kabul etmesine yol açmıştır. Devrimci dalganın kabarmaya başladığı bir sırada, yeni önderlik ayrılıkçı grubu ve Tude'yi silâhlı mücadeleye ikna etmek için son bir çaba gösterdi. Ne var ki, yeni önderlik hiçbir özgün katkı getirmeksizin Cezeni'nin tezlerini tekrarlamaktan öte gidemiyordu. Bu durum, hızla değişen bir toplumun doğru bir tahlilinin yapılmasının can alıcı önem taşıdığı bir sırada örgütün ideolojik sağlığının bozulmaya başladığının işaretiydi.[57]

Fedailerin Cezeni'nin tezlerini kabul etmeleri İran'ın bir devrim konağına yaklaşmakta olduğunun ilk işaretlerinin görüldüğü bir sırada oldu. Yetenekleri ve imkânları sınırlı ve hâlâ aldığı darbelerin yaralarını sarmakla uğraşıyor olsa da, devrici mücadeleye etkili ve örgütlü bir tarzda katılan tek silâhlı grup Fedailer oldu. Gerçekten de, devrimci mücadelenin doruğa ulaştığı 9-10-11 Şubat 1979 günlerinin çatışmalarında Fedailer diğer gerilla gruplarıyla birlikte ordu kışlalarına saldıran halkın yanında yer aldı. Tahran'daki isyâncı hava kuvvetleri üssü "ölümsüzler" denen Şah'ın muhafız gücünün saldırısına uğradığında, çarpışmayı kararlı ve etkin bir biçimde rejimin devrilmesine kadar götüren Fedailer oldu. Fedailerin rejimin sonunu getiren nihaî çarpışmalarda öbür gerilla gruplarından çok daha etkili biçimde yer alabilmesinin iki nedeni vardı. Birincisi 1976'da uğradığı kayıplara rağmen hâlâ ülke içinde varlığını koruyabilmiş, en iyi hazırlanmış ve en iyi silâhlan-

mış grup oydu. İkincisi, Tahran sokaklarında Şahlığın sonunu getiren son çarpışmaların kendiliğinden bir sekilde başlamasından bir gün önce, Fedailer Siyahkel eyleminin yıldönümünü anmak için Tahran Üniversitesi önünde gösteri yapıyorlardı. Yani tesadüfen, hapisten yeni serbest bırakılanlar da dâhil bütün deneyimli üyeleri aynı yerde toplanmış bulunuyordu ve bu sayede çarpışmalar başlayınca taraftarlarını silâhlandırıp savaşa göndermeye muvaffak olabildiler.[58]

Bir kent gerillası örgütü olarak Halkın Fedailerinin 8 yıllık (1971-79) silâhlı mücadelesinin sonuçları ne oldu? En önemli başarısızlık, Fedailerin devrimin önderliğini ele geçiremeyişleri ve silâhlı mücadelenin bir kitle hareketi hâline gelmemesiydi. Bu başarısızlığın pek çok nedeni vardır, ama en önemlisi, Fedailerin kurucu önderlerinin politik ve ideolojik bakımdan deneyimli olmakla birlikte, silâhlı mücadeleye çok az bir pratik deneyimle, neredeyse sıfırdan başlamış olmalarıdır. Bu uğurda, kendilerinden bayrağı devralanların başlattıkları işi devam ettirecekleri umuduyla hayatlarını feda ettiler. Gerçekten de, umut ettikleri oldu ve yerlerini yeni militanlar ve savaşçılar aldı. Ne var ki bu yeni gelenler, hem pratik, hem de daha önemlisi teorik bakımdan, ölenlerden daha hazırlıksızdılar. Böyle bir iklimde, Stalinist düşünce kalıplarının da benimsenmesinin etkisiyle, toplumun ve mücadelenin gerçeklerini anlamaya yönelik girişimlerin yerini dogmatizm ve esneklikten uzak ideolojik konumlanışlar aldı. Örneğin, Cezeni'nin tezlerinin benimsenmesi için çok uzun bir zaman gerekti.

Fakat, Fedailerin 1979 devriminin önderliğini alamamalarına rağmen, gerilla savaşının olumlu sonuçları da olmuştu. Bir kere, mücadelenin doğrudan sonucu olarak birçok radikal aydın hareket saflarına kazanılmıştı. Sonra, Fedailer mücadelecilikleri sayesinde rejimi bir tıkanma ya da yenişmezlik durumuna sürüklemeyi başarmıştı, kendileri rejimi yıkamasalar da, devlet de var gücüyle saldırmasına ve bütün imkânlarını harekete geçirmesine rağmen

devrimci hareketi yenmeyi başaramamıştı. Böylece, Fedailer devrimden sonra yaygın halk desteğine sahip, prestijli bir toplumsal güç olarak ortaya çıktı. Küçük bir gruptan en geniş kitle desteğine sahip Marksist örgüte dönüştü ve bir zaman için İslâm Cumhuriyeti karşısındaki en büyük muhalefet gücü oldu.

Bu dönem boyunca İran'da Fedailerle doğrudan ilişkili olan ya da örgüt bünyesinde yer alan, fakat devrimden sonra ayrılarak bağımsız örgütlenmeye yönelen çok sayıda grup ve hücre vardı. Bunlardan devrimden sonra *İşçinin Yolu* [rah-i karger] adıyla ortaya çıkacak olan bir grup, hapisteyken silâhlı mücadeleyi reddeden üyelerden oluşuyordu. *Fedainin Yolu* [rah-i Fedai] adıyla ortaya çıkan bir başkası, yurt dışındayken Cezeni'nin düşüncelerini benimsemiş devrimci entelektüellerden oluşuyordu. Ama bu tür hücrelerden belki de en tanınmışı, iki ünlü üyesi Hosrov Golisorhi ve Kerametullah Danişyan'ın adıyla tanınan küçük bir aydın grubuydu. Bazı üyeleri Fedailere sempati duyan ancak görüldüğü kadarıyla örgütle hiçbir doğrudan ilişkisi bulunmayan grup, 1972 yılında Şah ailesine zarar vermek için komplo kurdukları suçlamasıyla tutuklanan 12 kişiden oluşuyordu.[59] Grubun bütün üyeleri birbiriyle ilişki içinde değildi, hattâ bazıları ancak mahkeme sırasında tanışmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla dava, SAVAK'ın Şah'ın gözünde daha fazla lütuf bulmak için, bir yandan muhalefet tehlikesini abartıp, bir yandan da gerillalara karşı nasıl da etkili mücadele ettiğini göstermek amacıyla düzenlediği bir tezgâhtı. Gücünden son derece emin olan rejim, propaganda amacıyla ve başkalarına ibret olsun diye 1973-74 yılları arasında görülen davayı bir gösteriye dönüştürmeye kalktı. Bu amaçla duruşmalar televizyonda yayımlandı. Tezgâhçıların hesapladığı üzere, aleyhlerindeki çok yetersiz delillere rağmen grubun bazı üyeleri suçlamaları kabullenip Şahtan af dilerken, grubun 5 üyesi Golisorhi, Danişyan, Teyfur Batai, Abbas Ali Semakar ve Muhammed Rıza Allâmezâde, gördükleri ağır işkencelere rağmen itirafta bulunmayı reddettiler. Go-

lisorhi ile Danişyan daha da ileri giderek, kendilerine karşı getirilen iddiaları bir bir çürütüp açıkça Marksizmi savunarak, SAVAK'ın propaganda tezgâhını rejimin kendisinin yargılandığı bir davaya dönüştürdüler. Şahtan af dilemeyi de zul sayan ikili alelacele idam edilirken, itiraf etmeyen diğer üçü ömür boyu hapse mahkûm edildiler. İtiraf ve af dilemeyi seçen diğer grup üyeleri ise daha hafif cezalara çarptırıldılar.[60]

MÜCAHİTLER (MARKSİST-LENİNİST): PEYKAR'IN DOĞUŞU

İran Halkın Mücahitleri Örgütü (Marksist-Leninist), 1975'te Müslüman Halkın Mücahitleri içinde yaşanan ayrışmadan doğdu. Yaygın olarak Marksist Mücahitler olarak bilinen örgütün ana kanadı 1979'da başka grup ve hücrelerle birlikte Peykar Örgütünün kuruluşunda yer aldı.

İslâmcı Mücahitler 1965 yılında rejime karşı silâhlı mücadeleye niyetlenen İslâmcı aydınlar tarafından kurulmuştu.[61] Ne var ki, grup, 1971'de Halkın Fedaileri tarafından düzenlenen Siyahkel eylemine dek hiçbir eylem yapmamıştı. Müslüman Mücahitlerin devrimci İslâmın ne olduğuna ve bunun silâhlı mücadele ve devrimle ilişkisine dair kendine özgü görüşleri vardı. Grubun kurucularının İslâmi anlayışı belki en doğru olarak revizyonist terimiyle tanımlanabilir. Başlıca kaygıları İslâmı modern kavramlara ve 1960'ların devrimci iklimine uyarlamaktı.[62] Bu uğurda Marksizmi incelemişler ve birçok Marksist kavramı ödünç almışlardı. Marksist kavramları böyle rahatça ödünç almaları ve bundan doğan revizyonizm, o sırada Necef'te sürgünde bulunan Humeyni'nin gruba açık destek vermeyi reddetmesinin başlıca nedeniydi. 1970-73 arasında Humeyni ile birçok kez görüşen Mücahitler, kendisine görüşlerini anlatıp desteğini istemişler, ancak silâhlı mücadele fikrine de uzak duran Humeyni bu isteği geri çevirmişti. Humeyni yıllar sonra bu temaslarla ilgili olarak Halkın Mücahitleri'nin

Kur'ân'a dayansalar da aslında İslâma karşı olduklarının çok çabuk farkına vardığını söyleyecektir.[63] Humeyni ile görüşmek üzere Necef'e gönderilen iki Halkın Mücahitleri üyesi Hüseyin Ruhani ile Turab Hakşinas, sonradan görüş değiştirerek Marksist Mücahitleri yaratan militanlar arasında yer alacaktır.[64]

Müslüman Mücahitler 1971 Eylül'ünde daha hiçbir önemli askerî eyleme girişemeden polisten çok ağır bir darbe yedi. Örgütün 11 lideri de dâhil 69 üyesi yakalanarak mahkemeye çıkarıldı. Bu darbe örgüt içinde bir iktidar boşluğu yarattı ve ilerde böyle darbelerin etkisini hafifletmeye yönelik bir yeniden yapılanma gereğini ortaya koydu. Bu amaçla örgüt üç özerk şubeye ayrıldı, her şubenin lideri bir araya gelerek önderlik konseyini oluşturuyordu. Önderlik konseyinin ilk üyeleri Behram Aram (1944-76), Rıza Rızai (1946-72) ile Kazım Zolanvar (1947-75) oldu. Rızai,1972'de polisle çatışmada öldü, Zolanvar ise tutuklandı (1975'te Cezeni grubuyla birlikte hapiste idam edilecekti). Bunlardan boşalan üyeliklere ilk tutuklananlar arasında bulunan ancak daha sonra hapisten kaçan Muhammed Taki Şehram (1948-80) ile Mecid Şerif-vagifi (1949-75) getirildi. Mücahitlerin rejime karşı saldırılarını yoğunlaştırdıkları 1972-75 döneminde örgütün Şehram'ın yönetimindeki parçası İslâmiyeti yeniden incelemeye başladı ve kısa sürede Marksizm-Leninizmin İslâmiyetten daha üstün bir dünya görüşü olduğu sonucuna ulaştı. Şehram, Aram'ı ve onun önderliğindeki grubu da Marksizm-Leninizme kazandı, fakat üçüncü grubun lideri Şerif-vagifi ile yardımcısı Murteza Smadiye-Lebbaf'ın sert direnişiyle karşılaştı. İknâ çabaları sonuçsuz kalınca Şehram-Aram ikilisi, Şerif-vagifi'yi ortadan kaldırarak örgütün onun önderliğindeki parçasını da kendi çizgilerine çekmeyi planladılar. Buna karşılık Şerif-vagifi İslâma sâdık kalan üyeleri yeniden örgütlemek için harekete geçtiyse de, bu niyeti, o da örgütün çoğunluğu gibi Marksizmi benimsemiş olan kendi karısı Leyla Zumurrudi tarafından karşı tarafa bildirildi. Sonunda, 1975 Mayıs'ında

esas olarak Şehram'ın girişimiyle yapılan bir operasyonda taraflar arasında çıkan silâhlı çatışmada Şerif-vagifi öldürüldü, yardımcısı Lebbaf yaralandı. Şerif-vagifi'nin cesedi yakılıp Tahran dışında araziye atılırken, Lebbaf, SAVAK'ın eline düştü ve işkenceyle öldürüldü.[65] Bu kanlı tasfiye, Marksist ve İslâmcı fraksiyonlar arasında hiç bitmeyecek bir kan davası başlattı. Bu kanlı örgüt içi hesaplaşmadan, Şahlık rejiminin bütün muhalefeti karalamak için sonuna dek kullandığı bir propaganda malzemesi çıkardığını söylemeye gerek yoktur. Aynı şekilde, içerdiği çelişkiye rağmen rejim tarafından sık sık kullanılan "İslâmî Marksizm" teriminin ortaya atılması ve Şah'ın baş düşmanının "kara kızıl ittifakı" olduğunu iddia etmeye başlaması, Halkın Mücahitleri içinde yaşanan bu ayrışmanın ve İslâmcı söylemlerle kurulan bir örgütün böyle kolayca Marksizme dönmesinin yarattığı kafa karışıklığının sonucuydu.

Marksist Mücahitler 1975 Eylül'ünde Marksizmi kabul ettiklerini resmen ilân ettiler ve artık çelişkili bir durum yaratsa da, Şahlığın sonuna dek, örgütün armasını küçük değişikliklerle muhafaza edip, İran Halkın Mücahitleri Örgütü adını da kullanmaya devam ettiler.[66] Ayrılığın örgütsel boyutuna gelince, örgütün ana gövdesini Marksistler götürmüş, buna karşılık İslâmcılar militanların sadece yüzde 20'sini kendi yanlarına çekebilmiş gibi görünmektedir.[67] Her ne olursa olsun, önde gelen üyelerin çoğu Marksizmi kabul etmişti. Bunların arasında önderlik konseyinin iki üyesi Aram ile Şehram, örgütün yurtdışı sorumluları ve ilerde Peykar'ın kuruluşunda önemli rol oynayacak olan Hakşinas ile Ruhani ve Peykar'ın gelecekteki liderlerinden Ali Rıza Sipasi-aştiyani de vardı.

Mücahitlerin Marksizmi kabul edişlerine ilişkin kamuya yönelik ilk bildirilerinde şu ifadeler vardı:

> Başlangıçta Marksizm ile İslâmı birleştirmenin ve diyalektik materyalizmi kabul etmeksizin tarihsel determinizm felsefesini kabul etmenin mümkün

olduğunu düşünüyorduk. Şimdi ise bunun mümkün olmadığının farkındayız... Marksizmi seçtik, çünkü o sömürülen işçi sınıfının kurtuluşunun doğru ve gerçekçi yoludur.[68]

Bu bildirinin yayımlanmasına dek Halkın Mücahitleri örgütlenmesinin ana kitlesi Aram ile Şehram'ın mutlak yönetimi altına girmişti ve bu yüzden örgüt, tasfiye konusunda tümüyle sessiz kaldı. Marksist Mücahitler, Marksizmi kabul ettiklerini açıkladıkları ândan itibaren Mao'nun görüşlerine eğilim gösterdiler. Böylece örgüt, doğumundan itibaren yobaz bir Stalinci-Maocu tavır benimsedi.[69]

Marksist Mücahitler, İran Marksist camiasına sonradan dâhil olsalar da, emektar Marksistlere komünist mücadelenin nasıl yürütülmesi gerektiğini öğretmeye kalkacak kadar bu işi bildiklerinden emindiler. Görünüşe göre, 1975 yılında Marksizmi kabul ettiklerini ilan ettiklerinde, bu dönüşümün arkasındaki başlıca önderlerin Marksizmi benimseyişlerinden beri sadece iki yıl geçmişti. Buna rağmen, diğer Marksist gruplara yaklaşımları ve ilişki (kurmaya çalışma) tarzları son derece tepeden ve öz güven doluydu. Bu noktada şunun da es geçilmemesi gerekir ki, Fedailerin aksine, Mücahitler, ne Müslüman ne de Marksist evrelerinde, ne toprak reformu, ne İran'ın değişen sosyo-ekonomik yapısı ve hepsinden önemlisi, ne de silâhlı mücadelenin teorisi hakkında ciddî ve incelikli hiçbir teorik çalışma yapmamıştı. İran toplumu üzerine yapılmış çok yetersiz birkaç incelemeleri de ayrılık öncesi İslâmcı döneme âittir.[70] Üstelik, İslâmcılıktan Marksizme geçmeleri "ilk başta dışarıdan göründüğü kadar ânî ve beklenmedik" bir şekilde olmamış[71] olabilirse bile, bu sadece önemli üyelerin durumu için geçerli gibi gözükmektedir. Sıradan üyelerin inanç değiştirmesi bayağı kısa bir sürede olmuştur. Marksist Mücahitler olaydan sonra yayımladıkları *Bildirge*de inanç değiştirmenin tepeden tabana örgütün tümünü kapsadığını ve kendilerini "düzeltmeyi" kabul etmeyen kadroların –yaklaşık örgütün yarısı– örgütten atıldı-

ğını açıkça bildirdi.[72] Mesali, grubunun Marksist Mücahitler ile yurt dışında işbirliği yaptığı sırada örgütün önde gelen üyelerinden Hüseyin Ruhani'ye ideolojisini öylesine çabuk nasıl değiştirdiğini sorduğunu anlatır. Şu cevabı almıştır: "...örgüt önderliği hepimize Marksist metodolojiyi kullanarak yapılan yanlışları tahlil etmemizi ve geçmişteki idealist ve metafizik görüşlerimizi eleştirip reddetmemizi emretmişti".[73] Bundan da anlaşılabileceği gibi, Marksist Mücahitlerin Marksizm anlayışı ta doğuşundan itibaren Halkın Fedaileri ya da Tude ile karşılaştırıldığında çok çocuksu, yüzeysel ve yetersiz kalıyordu. Buna paralel olarak, İran'ın toplumsal yapısı ve tarihi hakkında çok sınırlı bir anlayışa sahiptiler ve teorik birikimleri de yetersiz ve marjinal kalıyordu. Bakış açılarında dinsel dogmacılığın etkileri kendisini koruyordu. Örgüt, bu karakteristiklerini ömrü boyunca koruyacağı gibi, 1979 devriminden sonra Peykar'a da aktaracaktı.

Örgütün [yeni] görüşlerini açıklayan *Bildirge*, 1975 Eylülünde yayımlandı. Bu, örgütün amaçlarını ve programını kamuya bildiren ilk metindi. *Bildirge*de örgüt içindeki kanlı tasfiyeden hiç söz edilmiyor, bunun yerine, Mücahitlerin çoğunluğunun 1974'te rejimle mücadelede bir çözümsüzlük ve çıkışsızlık durumuna gelindiği fikrine vardığı bildiriliyordu.[74] Marksist Mücahitler, başta Fedailer olmak üzere diğer militan muhalif gruplara bir birleşik halk cephesi oluşturmak üzere kendilerine katılmalarını da öneriyordu.[75] Fedailer, Mücahitlerin yaptığı kanlı örgüt içi temizlik konusunda pek ses çıkarmasalar da, uygun olmadığı düşüncesiyle reddettikleri birleşik cephe önerisi konusunda polemiğe giriştiler.[76] Marksist Mücahitler, buna 1976'da Fedailere tartışmayla ilgisiz başka suçlamalarla saldırarak cevap verdiler. Bu suçlamalar Fedailerin Komünist Birlik Grubuyla yakın ilişki içinde olduğu ve Tude ile temasta bulunduğu iddialarından ibaretti.[77] Komünist Birlik bu sırada Fedailerle yakın ilişkilerini sürdürüyordu ve Mücahitlerin örgüt içi temizliğini kesin ve sert bir üslupla kınayan tek dev-

rimci gruptu. Mücahitlerin suçlamasına karşı Fedailer, Tude ile ilişki iddiasını kesin bir dille yalanlarken, Komünist Birlik ile ilişkilerini hem doğruladı hem savundu. Bu zıtlaşmalar iki örgüt arasındaki ilişkilere büyük zarar verdi. Bütün bunlar olurken Eşref öldürülmüş ve Fedailer bir yeniden yapılanma sürecine girmişti. Marksist Mücahitlerin askerî konularda en deneyimli ve yetenekli önderi Aram'ın (Eşref'ten birkaç ay sonra) 1976 Ekiminde öldürülmesiyle Marksist Mücahitler de benzer bir sürece girecekti.

Marksist Mücahitlerin ideoloji değiştirmesi ile 1978'de devrim sürecinin başlaması arasındaki en dikkate değer eylemleri, hepsi 1975'te gerçekleştirilen bir SAVAK generali ile iki Amerikan askerî danışmanın öldürülmesi ve bir Amerikan diplomatına karşı başarısız suikast girişimidir.[78] Ancak, başta Aram olmak üzere çok sayıda kadronun öldürülmesi ya da yakalanmasıyla 1976'dan sonra örgütün etkinliğinde büyük düşüş olmuştur. 1977-78 yıllarında devrim süreci başladığı sırada, artık Hakşinas-Ruhani-Aştiyani üçlüsünün yönetimine giren (artık kendilerini Mücahitler Kopuş Grubu olarak adlandırmakta olan) Marksist Halkın Mücahitleri, muhtemelen diğer devrimci grupların baskısıyla, Şehram'ı örgütten ihraç etti.[79] Örgüt, rejimi yıkılmasına yol açan devrimci olaylarda yer aldıysa da, bizzat kendi ifadelerine göre, 1975 sonrasındaki rolü silâhsız bir muhalefetle sınırlıydı ve Fedailere kıyasla marjinal nitelikteydi.[80]

TUDE ve ONDAN AYRILAN KOMÜNİST GRUPLAR

Tude,1970'lerde bir önceki on yıla göre daha karmaşık bir siyasal mücadele vermek zorunda kaldı. Parti, 1970'lerin başında sadece ülke içinde örgütlenme göreviyle değil, kendinden ayrılan Maocu grupların ve İran içinde savaşa başlayan gerilla gruplarının meydan okumasıyla da karşı karşıyaydı. Kendinden kopan Maocu gruplar yani İTPDÖ ve Tufan ile Tude arasındaki tartışma Çin-Sovyet kamplaşmasıyla ilgili sorunlar ve İran gerçekliğinin tahli-

li konularında yoğunlaşırken, gerilla grupları partinin kendisine yakıştırdığı devrimci öncü ve İran işçi sınıfının tek temsilcisi olma imajını sarstı. Eski ve yeni bütün bu problemlerle yüzleşmek zorunda kalan Tude, bunu içteki hizip kavgasının iyice kızıştığı ve Sovyetlere bağımlılığının iyice arttığı bir zamanda yapmak durumundaydı.

Partinin 1969 Aralığındaki 13. plenumu radikal ve ılımlı kanatlar arasında bir güç gösterisine sahne oldu. Bu hesaplaşmada ADP fraksiyonunun ve Sovyetlerin tavrı belirleyici oldu. Plenuma gidildiğinde Radmaneş, partinin İran içindeki örgütlenmesinden sorumlu birinci sekreterlik görevini sürdürüyordu. Partinin diğer sekreterlikleri de İskenderi ve Kambahş tarafından üstlenilmişti. Sekreterliklerin dağılımı Tude içindeki güç dengesini yansıtıyordu, yani ılımlı kanat ikiye bir üstünlüğe sahipti. Sekretaryadan sonra partinin ikinci karar organı olan ve merkez komitesinin yokluğunda temel kararları alma yetkisine sahip bulunan yürütme komitesinde de aynı denge korunmuştu; ancak, sekretaryadan farklı olarak yürütme komitesinde ADP hizbi de temsil ediliyordu. 13. plenum boyunca Radmaneş, Şehriyari olayında gösterdiği ihmal ve vurdumduymazlığından ötürü Kiyanuri'nin ağır eleştirilerine maruz kaldı. Konuyu incelemek üzere oluşturulan birçok komisyonun çalışmaları sonunda parti İran'daki örgütlenmesine SAVAK'ın sızmış olduğunu ve bunun yıkıcı sonuçlar doğurmuş olduğunu kabul etti. Bunu üzerine plenumun ardından yürütme komitesi Radmaneş'i görevden alıp yerine İskenderi'yi getirdi.[81] Kiyanuri'nin Radmaneş'i uzaklaştırıp yerine İskenderi'nin getirilmesini sağlaması, radikal hizbin ılımlıların partideki üstünlüğüne son vermek yönündeki girişimiydi. Ne var ki, radikaller ılımlılara darbe vurmuşlarsa da parti üzerinde hâkimiyet kuracak kadar güçlü değildi. Radmaneş'in Şehriyari meselesinde çuvallaması ve bu konuda Sovyetlerin uyarılarını kulak ardı etmiş olması konumunu zayıflatmışsa da, ılımlıların hiç mücadele etmeden böyle kolayca

uzlaşmayı kabul etmesi gene de gariptir. Bunun açıklaması, Radmaneş'in Sovyetler Birliği'nin isteğiyle görevden alınmış olması ihtimalidir. İskenderi'ye göre, parti içi politikadaki yetersizliklerinin yanı sıra, Radmaneş, SAVAK'ın partiye sızmasını kesinleştiği halde harekete geçmemekle kalmayıp, bazı Sovyet politikalarının doğruluğunu sorgulamakla da Moskova'nın hışmını üzerine çekmiştir.[82] Böylece Sovyetler radikalleri desteklemiş ve ılımlıları uzlaşmaya mecbur etmiştir. Yine İskenderi'ye göre, Sovyetler Kiyanuri ve Kambahş ile ADP arasında bir ittifak kurulmasını sağlayarak yürütme komitesinin Radmaneş'i kolayca görevden almasını sağlarken, eski birinci sekreterin cezasının görevden alınmakla sınırlı kalacağına güvence vererek ılımlı kanadı yatıştırmıştır.[83]

Tude'nin 1970 Aralığında yapılan 14. plenumu her iki kanadın kazançlarını da kayıplarını da teyit etti. İskenderi yine birinci sekreterliğe getirildi (bu, ılımlıların parti içinde hâlâ hatırı sayılır bir güce sahip olduğunun ifadesiydi) ama sorumluluk ve yetkilerinin çoğu radikallere verildi. Kambahş ikinci sekreterliğe getirildi ve İran içindeki örgütlenme işleriyle o yetkili kılındı. Kambahş'ın 1971'deki ölümünden sonra konumunu ve yetkilerini Kiyanuri devraldı. Yürütme komitesindeki değişikler de üç fraksiyon arasındaki güç dengelerinin değiştiğini ve radikallerin parti üzerinde tam denetimi kazanmak üzere olduğunu gösteriyordu.[84] Böylece, 1970'lerin başında Tude'nin iki geleneksel hizbi ve ADP sırasıyla Kiyanuri, İskenderi ve Daneşyan'ın önderlikleri altında konumlarını almıştı.

İskenderi'nin (1908-85) başkanlığındaki Tude, İran toplumunun ve muhalefetin rejime karşı giderek radikalleştiği bir dönemde ılımlı politikalarını sürdürdü. Kaçar hanedanından gelen İskenderi, Elliüçler Grubu'nun ve Tude'nin kurucu üyelerindendi. Fransa'da eğitim görmüş olup, egemen sınıf kökenlerine rağmen komünizmi seçen aristokratik ve kültürlü İran entelektüellerinin mükemmel örneğiydi. Tude içinde her zaman ılımlı kanadın için-

de yer alan İskenderi, partinin bütün üyeleri gibi Sovyetler Birliği'ne ve Ekim Devrimi'ne karşı büyük hayranlık duyuyordu. Belki de İran Marksizmine yaptığı en büyük katkı, son bölümünü ölümünden hemen önce tamamladığı Marx'ın *Kapital*'ini Farsçaya çevirmesidir. Bütün bunlara rağmen, Tude ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği hakkında, doğrudan KGB görevlileri olduğunu iddia ettiği Kambahş ve Kiyanuri gibilerinden farklı düşünüyordu. İskenderi, parti içindeki iki hizip ve bunların Sovyetlerle ilişki biçimlerini şöyle anlatmıştır:

> Parti'nin kuruluşundan itibaren, Kambahş ve Radmaneş'in adlarıyla anılabilecek iki ayrı çizgi var oldu. Gerçek buydu; ben kendim Radmaneş çizgisine bağlıydım... Biz, Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir ülke olarak, ilk sosyalist ülke olarak, Lenin'in ülkesi olarak, dünya devrimine yardım eden bir ülke olarak ve nihâyet, dünyada devam eden büyük antiemperyalist mücadelede en önemli rolü üstlenen ülke olarak görüyorduk. Sovyetler Birliği'ne bakışımız buydu, ama samimî olarak söyleyebilirim ki ne Radmaneş ne de ben Sovyetler Birliği'nin her dediğini onlar öyle söylüyorsa doğrudur diye sorgulamaksızın kabul etmedik.[85]

İskenderi bu dediklerine içtenlikle inanmış olabilir, Radmaneş ile onun rolünü Kambahş ile Kiyanuri'nin rolleriyle kıyaslayınca dediklerinde bir gerçek payının bulunduğu da görülebilir. Ama en önemli gerçek, Tude'nin tarihi boyunca meydana gelen her belirleyici dönüm noktasında, ne zaman Sovyetler partinin iç işlerine müdahale etse, gerek kendisinin gerek Radmaneş'in itirazsız boyun eğmiş olduklarıdır. Mesela, ADP ile uzlaşmaları istendiğinde ikisi de razı olmuştur, Radmaneş'in görevden alınmasını İskenderi kabul etmiştir. Bu duruma ilişkin daha pek çok örnek verilebilir; ama en ibretlik örnek, Sovyetler 1979'da bu sefer kendisinin görevden alınmasına destek verdiğinde İskenderi'nin hiç itiraz etmeden kaderine boyun eğmesidir. İskenderi'nin 50 yıllık bir eylem yaşamının öz muhasebesi olan kendi anıları boyunca da, kariyerinin parti içindeki Sovyet destekli politikalara başta karşı çıkıp ardından boyun eğmekle geçtiği görülebilir.[86]

Tude'nin İskenderi yönetimindeki politikaları bir önceki on yılın politikalarının devamı niteliğindeydi. Parti, siyasal rejimde reform talep ediyor, bu doğrultuda askıya alınmış anayasadaki hak ve özgürlüklerin tanınmasını istiyor ve tabiî Sovyetler Birliği ile daha yakın ekonomik ilişkiler kurulmasına tam destek sunuyordu. Bu politikalar militan gerilla gruplarının politikalarına kıyasla son derece ılımlı kalıyordu. Tude'nin Şahlık rejimine karşı politikalarını daha iyi anlamak için sloganlarına, içinde bulunulan devrimci aşamanın niteliği hakkındaki değerlendirmesine ve programına bakmak gerekir.

Fakat partinin 1970'lerde Şahlık rejimine karşı izlediği politikayı tahlil etmeden önce, bu dönemdeki gücünü değerlendirmek gerekir. Bu gereklidir, çünkü gerek Tude gerek herhangi bir başka parti olsun, rejime karşı meydan okumasının boyutunu ve bu doğrultuda benimseyeceği strateji ve taktikleri belirleyeceği temeli, gücünün boyutlarıyla sınırlı tutmak zorundaydı. İran dışında Tude diğer bütün muhalefet gruplarından daha etkili faaliyet gösteriyordu. Doğu Almanya'da üstlenmiş olan parti, kendini işçi sınıfının yeni partisi ve bu sınıfın iradesinin temsilcisi sayıyordu. Parti, Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin malî desteğinden yararlanıyordu. Birçok konuda Tude merkez komitesine karşı özerk davranan ADP de Bakü merkezli Azerbaycan Komünist Partisi'nin desteğinden yararlanabiliyordu. Bütün bu imkânlar sayesinde Tude Şahlık karşısında Batı Avrupa ve ABD'de faaliyet gösteren öğrenci grupları ve partiler kadar İran içinde mücadele eden gerilla grupları ile de kıyas kabul etmez bir propaganda yeteneğine sahipti. Tude yurtdışında sahip olduğu bu imkânlardan gayet iyi yararlanarak, bir radyo yayını (1975'e dek Bulgaristan'dan yayın yapan *Peyk-i İran*) yaptı ve pek çok gazete dergi ve kitap çıkardı. Parti, aynı zamanda başta Sovyet metinleri olmak üzere Marksist literatürün Farsçaya tercümesiyle de meşgul oldu.

Partinin İran içindeki gücü ve örgütlülüğü için ise aynı şeyler

söylenemez. Daha önce belirtildiği gibi, ülke içindeki örgütlenme 1960'larda SAVAK'ın sızmasına uğrayarak battal olmuştu. Bunun üzerine, ülke içi örgütlenmeyi yeniden canlandırma sorumluluğu 1970 yılında Kiyanuri'ye verilmişti. Kiyanuri, devrimden sonra, 1970'ler boyunca ülke içinde partinin birbiriyle ilişkili tam 60 gizli hücre ve grup örgütlemeyi başardığını iddia etmiştir.[87] Ancak, Tude yetkililerinin 1982'den sonraki tutuklamalarda verdiği polis ve mahkeme ifadeleri, söz konusu dönemde var olduğu iddia edilen hücrelerin sayılarının ve etkinliklerinin abartıldığını düşündürmektedir.[88] Parti liderlerinin ifadelerinde varlığını açıkladığı hücrelerin sayısı 20'yi bulmamaktadır ve bunların da ezici çoğunluğu ciddî bir siyasal eylemlilik göstermemiştir. Propaganda faaliyeti yürüten tek grup 1975'ten itibaren aynı adlı bir gizli haftalık gazete çıkaran Nevid olmuştur. Muhammed Mehdi Pertovi ve Rahman Hatifi liderliğindeki Nevid partiyle ilk temasını 1975 yılında kurmuş ve kendi ifadesine göre partinin İran içinde faaliyet gösteren en büyük hücresi olmuştur.[89] Nevid, 1976 ya da 1977 başlarında Fedai Kopuş Grubu'nun katılımıyla güç kazanmış ve 1978-79 devrim döneminde sınırlı bir yayın faaliyet sürdürmeyi başarmıştır. Tude gibi Nevid de silâhlı mücadeleye inanmıyordu ve bizzat kendi anlatımına göre, Şahlık rejiminin sonunu getiren nihaî çarpışmalarda sınırlı ve önemsiz bir rol oynamıştır.[90]

Belirtildiği gibi, Tude'nin 1970'lerde İran'daki örgütlülüğüne dair kendi anlatımlarına şüpheyle yaklaşılmalıdır. Partinin iyi günlerinde varlığıyla övündüğü 60 hücre şöyle dursun, liderlerinin sorguda itiraf ettiği 20 hücrenin varlığı hakkında bile hiçbir kanıt yoktur. Fedailerden ayrılanların yardımıyla Nevid grubu parti yayınları basmayı ve dağıtmayı becermiş ve Şahlık rejiminin çöküşü hızlandıkça bu faaliyetinin kapsamını genişletmiştir. Fakat nihaî çarpışmalara katıldıklarına ilişkin kendi iddialarını doğrulayan tek bağımsız destek Keyhan gazetesinde o günlerde çıkan bazı haberlerdir. Ama Keyhan'ın yazı işlerinin Tude taraftarlarının etkisi altında olduğu hesaba katıldığında – Hatifi 1970'ler boyunca gaze-

tenin yardımcı editörüydü – bu kaynağın bağımsızlığı da kuşku götürür. Partinin rejimi yıkan çarpışmalara etkin olarak katılmış olduğu efsanesi ve sonradan sonraya ortaya atmış olduğu 1970'ler boyunca faal gizli hücrelerin var olduğu iddiası, halk arasındaki imajını güçlendirmeye ve gerilla gruplarının prestijiyle yarışacak bir tarih uydurmaya yönelik hesaplarla ilgilidir.

Tude'nin İran'daki gücü hakkında bu söylenenlerden sonra, Şahlık rejimine karşı seçtiği mücadele biçimi belki daha iyi anlaşılabilir. Tude'nin 1953'ten 1975'e kadar ileri sürdüğü temel slogan "Kahrolsun Darbe Rejimi" idi. Bu slogan, özünde anayasal (meşrutî) monarşiye dönüş talebini içeriyordu. Partinin 1966'da Radmaneş'in liderliğindeyken kendisini Şahlığın yıkılması için mücadele etmemekle suçlayan ayrılıkçı Maocu gruplara cevabı, "Ulusal Demokratik bir hükümette despotik (mutlakiyetçi) bir monarşiye yer olmadığı" şeklindeydi.[91] Partinin bu cevaptaki amacı Maocuların suçlamalarını çürütmek olmasına rağmen, aslında mutlakiyetçi olmayan bir Şahlık düzeni fikrini kabul ettiğini gösteriyordu. Yine aynı yıl, Tude, İran'ın önündeki devrimci aşamayı (üç olasılık içinden) ulusal demokratik devrim aşaması olarak tespit etti. Bu tespit, devrimin olası müttefikleri olarak proletarya, küçük burjuvazi, devrimci aydınlar ve ulusal burjuvaziyi sayıyordu. Yani, Tude'ye göre İran işçi sınıfı, hem sayıca hem örgütsel olarak zayıf olduğundan, proletaryanın tek başına gerçekleştireceği ve sosyalizmi kurmaya başlayacağı sosyalist devrim aşamasında bulunmuyordu. Aynı şekilde ve aynı nedenden ötürü, İran devrimi proletaryanın devrimci sınıflar ittifakı içinde yönetici rol üstleneceği ve zaferden sonra yarı sosyalist yarı kapitalist nitelikte reformlar başlatacağı demokratik halk devrimi aşamasında da değildi. Gerçi, parti ulusal demokratik devrim bir kez başarılınca bunu demokratik halk devrimine doğru ilerletmek için elinden geleni yapacaktı.[92] Gündelik dilde söyleyecek olursak, İran'ın biricik işçi sınıfı partisi olarak Tude, zayıf olduğundan, herhangi bir rejim karşıtı koalisyona kendi iradesini dayatamazdı. Bu yüzden,

1960'lar ve 1970'lerin ilk yarısı boyunca parti, sadece mutlakiyetin kaldırılması ve anayasal hukukun üstünlüğü ilkesine geri dönülmesini istemekle yetindi.

İran içinde bir toplumsal tabana sahip olmaması, hem kendinden kopan gruplardan hem de ülke içindeki gerilla gruplarından gelen ağır saldırılar ve rejimin görünüşteki kuvvet ve istikrarı gibi farklı nedenlerin ortak etkisi sayesinde 1970 ile 1975 yılları arasında Tude içindeki hizip kavgası hafifledi. Partinin 14. (1970) ve 15. (1975) plenumları arasında geçen bu beş yıl, İran'da gerilla mücadelesinin yoğunlaştığı döneme denk geliyordu. Bu yıllar boyunca parti içindeki ılımlı, radikal ve ADP fraksiyonları arasındaki denge korundu ve bu sayede ılımlı fraksiyon kendi stratejisini izlemeyi sürdürmeyi başardı. Şahlık rejimine karşı tavrıysa monarşinin yıkılması ya da kendi önderliğinde bir hükümet gibi taleplerde bulunmaksızın, parti çalışmalarını Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin ortadan kaldırılmasına yöneltmişti. Kendisini işçi sınıfının biricik öncüsü olarak gören parti, enerjisini rejimi eleştirmeye, Sovyetler Birliği'nin İran politikasını savunmaya ve kendisinden kopan Maocu gruplarla gerilla hareketine karşı ideolojik mücadeleyi yoğunlaştırmaya adamıştı.

Tude, bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde öbür İranlı Marksistlerin karşılaştığına benzer bir ikilem yaşadı. Şaha karşı muhalefetin yoğunlaştığı bir sırada Sovyetler Birliği'nin Şahlık rejimi ile ilişkileri başta iktisadi, teknik ve askeri alanlarda olmak üzere hızla gelişiyordu. Belirtildiği gibi, Fedailer'in bu durum karşısındaki tavrı, Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlığını korumak ve o nasıl kendi çıkarlarına göre politika belirliyorsa, aynı şekilde kendi çıkarlarını gözeten bir politik hat izlemek şeklindeydi. Tude'nin tavrı bunun tam karşıtıydı. Parti, Sovyet-İran (Şahlık rejimiyle) ilişkilerinin gelişmesini, bunun uzun vadede İran halkının yararına olacağı gerekçesiyle savundu. Yürüttüğü mantığa göre, Sovyetlerin Şahlık rejimine yardımı malî bakımdan kârlı, teknik

bakımdan avantajlı ve iktisadî bakımdan ilericiydi. Şahlık, Sovyetler Birliğiyle ilişkileri sayesinde İran'ın sanayileşmesini, Batılı emperyalistlerce mahrum bırakıldığı teknoloji ve fabrikaları edinmesini sağlıyor, bu şekilde de ülkenin sınaî ve teknolojik bağımsızlığını güçlendiriyordu. Tude'nin görüşünce, Sovyetler Birliği'nin İran politikası sömürücü amaçlar taşımadığından, ülke bu fırsattan sonuna kadar yararlanmalıydı ve sosyalist kampla ilişkilerini daha da geliştirmeliydi.[93] Parti, bir bütün olarak Şahlığın sanayileşme politikalarını değerlendirirken şu sonuca varıyordu: "Rejimin ve Şah'ın öznel niyetlerine rağmen, son on yılda Sovyetler Birliği ile sosyalist ülkeler ailesinin teknik ve ekonomik yardımları emperyalizmin tahakkümüne ve yeni sömürgecilik politikalarına karşı mücadelesinde İran halkının konumunu güçlendiren sağlam bir temel olmuştur".[94] Tude, bu ilişkilerin siyasal ve toplumsal ikincil sonuçları özellikle de kendisinin devirmek istediği rejimi güçlendirici etkisi konusunda ise sessiz kalıyordu.

Partinin 1975 Haziran'ında toplanması kararlaştırılan 15. plenumunun hazırlıkları sırasında hizipler arasındaki uyum bozulmaya başladı. Partideki iki ana hizip İran'ın son durumu ve rejime karşı mücadelenin nasıl yürütülmesi gerektiği konularında farklı düşünceler geliştirmeye başlamıştı. – O sırada radikal fraksiyonun tartışılmaz lideri durumuna gelmiş bulunan ve partide ikinci sekreter olan – Kiyanuri ile yandaşları, İran'ın devrimci olmayan bir durumdan devrimci bir duruma geçmekte olduğunu düşünüyordu. Kiyanuri bu tavır değişikliğini şu sözlerle açıklamıştır:

> Partinin birçok önde gelen üyesi ve ben İran toplumunun bir kargaşa içine girmekte ve bir patlamaya doğru sürüklenmekte olduğunu hissetmeye başlamıştık. Gene çok sayıda önde gelen üyenin yer aldığı muhaliflerimiz (özellikle birinci sekreter İskenderi gibi kişiler) İran'daki gelişmeleri tam ters yönde yorumluyordu. Onlara göre, Şahlık rejimi iktidarını güçlendirip pekiştiriyordu ve petrol gelirlerindeki artış Şah'a istikrarlı bir kapitalist sistem kurma fırsatı vermişti.[95]

Kiyanuri'nin karşıt çizgiyi izlediklerini iddia ettiği önde gelen üyeler arasında hem ılımlılardan hem de ADP fraksiyonundan adlar vardı. Bu da bu iki hizbin bu konuda fikir birliği içinde olduğunu gösterir. Kiyanuri, devrimci bir durumun yaklaşmakta olduğunu kabul etmeyenler arasında ılımlı fraksiyondan İskenderi, Davud Noruzi ile Hüseyin Covdet'in, ADP fraksiyonundan da Danişyan ile Hamid Saffari'nin adlarını sayar. Ayrıca, bu politikayı benimseyenlerin Şah ile uzlaşmayı ve İran ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve Tude'yi legalleştirmek için çalışmayı savunduklarını öne sürer. Radikal fraksiyondan Taberi, 15. plenum öncesinde Kiyanuri'nin partinin rejimin devrilmesi çağrısıyla bir politika değişikliğine gitmesini önerdiğini ve Sovyetlerin de bunu desteklediğini, İskenderi'nin ise bu öneriye karşı çıkarak, diktatörlüğün kalkmasını ve anayasal güvencelere geri dönülmesini talep eden eski politikanın devam ettirilmesi gerektiğini savunduğunu iddia etmiştir.[96]

İskenderi ise kendi anılarında bu anlatımları ancak kısmen doğrulamaktadır. Ona göre, hazırlık sürecinde ve plenum sırasında hizipler arasındaki görüş ayrılıkları esas olarak iki konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Birinci sorun, rejimi devirme çağrısının yapılıp yapılmaması, ikinci sorun da demokratik haklar talebine ne ölçüde vurgu yapılacağı konusundaydı.[97] İskenderi, birinci konuda kendi tavrının diktatörlüğe son verilmesi talebinin desteklenmesi yönünde olduğunu, bu sloganın da zaten fiiliyatta Şahıyla, anayasasıyla rejimin yıkılması anlamına geldiğini öne sürmüştür.[98] Biraz sonra göreceğimiz gibi, bu hiç de o anlama gelmiyordu. İskenderi, kendisi ile Kiyanuri, ya da ılımlı ve radikal kanatlar arasındaki esas farkın demokratik haklar konusuna verdikleri önemin derecesinde olduğu düşüncesindeydi. İddiasına göre, bu hususlaki görüş farklılıkları zamanla fraksiyonlardan birini Humeyni önderliğindeki İslâmcıları desteklemeye, diğerini de karşı çıkmaya götürmüştür. İki fraksiyonun farklı sloganlar önermelerinin farklı taktik ve stratejilerden yana olduklarını ima ettiğini belirtmek önemlidir. An-

cak, İskenderi'nin 1980'lerin ortasında iki hizip arasındaki esas görüş ayrılığının demokrasi anlayışında yattığını öne sürmesi, Kiyanuri ile Taberi gibi eski hasımlarıyla yarım kalmış bir hesabı kapatma çabasından ibarettir.[99] Sovyet tarzı bir komünist parti olan Tude'nin demokratik haklar konusunda başka ülkelerde iktidar olmuş diğer Sovyetik komünist partilerden daha titiz ve hassas davranacağına inanmak için bir neden yoktur.

15. plenum da hizipler arasında bir uzlaşmayla sonuçlandı. Partinin "Kahrolsun darbe rejimi" şeklindeki temel sloganı "Kahrolsun Şah'ın despotik iktidarı" şeklinde değiştirilmekle birlikte, parti programı ılımlı reformlar ve demokratik haklara saygı gösterilmesi talepleriyle sınırlı kaldı.[100] Varılan uzlaşma pek muhtemeldir ki iki tarafı da tatmin etmemişti. Örneğin, parti bir yandan ülkenin içinde bulunduğu aşamanın ulusal demokratik devrim aşaması olduğu tespitini yaparken, aynı zamanda böyle bir devrimin gerçekten başarılı olması için proletaryanın önderliğinde yapılması gerektiğini savunuyordu. Bunu savunurken, bir yandan da, kendi güçsüzlüğünü kabul ediyor ve demokratik devrim için oluşturulacak bir birleşik cephede proleter olmayan unsurların önderliğini kabul etmeye hazır olduğunu söylüyordu.[101] Bir başka örnek, partinin bir yandan rejimin topyekün devrilmesi çağrısı yaparken, bir yandan da bu devrilmesini istediği rejimin denetimindeki devletin ekonomi üzerindeki denetimini savunmasıdır.[102] Bu durum parti içindeki ikiliğin tezahürüdür. Radikal fraksiyon rejimin devrilmesi talebini ileri sürerken, İskenderi ile arkadaşları aynı rejimin ekonomik uygulamalarına destek veriyordu.

1975-79 arasında, özellikle de devrimci dalganın rejimin temellerini sarsmaya başladığı sırada, parti politikalarında açık çelişkiler görülüyordu. 1975'te 15. plenumun ardından partinin teorik yayını *Dünya*'da egemen sınıfların bazı kesimlerine oldukça uzlaşmacı yaklaşan bir makale yayımlandı. Söz konusu makalede, Şah'ın mutlakıyetçiliği ile egemen elitin ve İran burjuvazisinin bazı kesimleri arasında bir ayrım yapmanın ve Şaha karşı egemen sı-

nıfların daha ilerici ve daha gerçekçi kesimlerinin iktidarını tercih etmenin son derece doğru olacağı ileri sürülüyordu.[103] Partinin resmî politikasının rejimin topyekun yıkılmasını savunduğu bir sırada egemen sınıflar içinde tercih edilebilir iktidar adayları aramaya kalkmak, açık bir çelişkinin ve parti içindeki iç çatışmanın ifadesidir. Yine, 1975 yılında ve plenumdan sonra, sistemin topyekun yıkılmasından yana olduğunu açıklamışken, partinin kendi kendine sorduğu soruya verdiği şu yanıt da, politik çelişkilerinin bir başka örneğidir: "Şah'ın mutlakiyetçi monarşik iktidarının yıkılması bir bütün olarak monarşinin yıkılmasıyla birlikte mi olmak zorundadır? Bizce, hayır."[104]

Tude'nin çelişkili politikalarının belki de en tartışmalı ve açıklayıcı örneği, Şahlıkla temas girişimleridir. İranlı bir gazeteci olan Cihangir Behruz, 1975'te Doğu Berlin'e yaptığı bir gezi sırasında Tude'nin kendisine yaklaştığını anlatmıştır. Behruz, bağımsız gazeteci sıfatıyla bir uluslararası gençlik konferansını izlemek üzere Demokratik Almanya Cumhuriyeti tarafından davet edil işti. Genç bir eylemciyken Tude üyesiydi ve 1953 darbesinden önce birçok parti gazetesinde editörlük yapmıştı. Behruz'un bu dönemdeki yazıları radikal fraksiyonun üyesi olduğunu düşündürmektedir, ama ne olursa olsun, darbeden sonra parti işlerinden uzak durmuştu. Solcu geçmişinden dolayı İran makamları ile ilişkileri iyi değildi ve geziye davet edildiğinde aktif gazetecilik yapması yasaklanmıştı. Bununla birlikte, kendisi de gençlik günlerinde gazetecilik yapmış olan Başbakan Emir Abbas Huveyda ile o günlerden kalma dostluğu devam ediyordu. Başbakan ile bu dostluğu ve Doğu Berlin'e gelmesinin SAVAK tarafından engellenmemesi, Tude'yi yanlış olarak, Behruz'un devlet tarafından gönderilmiş olduğunu düşünmeye sevk etmişti. Behruz. Tude'nin 15. plenumundan bir süre sonra gerçekleşen gezi sırasında Doğu Berlin'deyken Davud Noruzi aracılığıyla İskenderi ile görüşmeye davet edilmiş ve daveti kabul etmişti. Anlattığına göre, İskenderi bu

görüşme sırasında, partinin Şah'ın tavırlarını düzeltmeye başladığına ve daha fazla demokratik özgürlüğe izin vereceğine inandığını söylemiş ve Tude'nin bazı koşullarla İran'a dönmeye ve anayasanın izin verdiği çerçeve içinde çalışmaya gönüllü olduğunu bildirmişti. Behruz'dan bu mesajını yetkililere aktarmasını istemiş ve ilgili makamlara iletilmek üzere bir de mektup vermişti. Kendisinden isteneni kabul eden Behruz, İran'a dönüşünde mesajı hükümete iletmişti.[105]

İskenderi ise anılarında Şahlıktan kişisel olarak birçok yaklaşma girişimi aldığını, ancak bir bütün olarak partiye karşı böyle bir yaklaşma olmadığını anlatır. Şahlık makamları kendisine politikayı bırakması karşılığında İran'a dönmesine izin verileceğini ve eski bir bakan olarak dolgun bir emeklilik maaşı bağlanacağını iletmişler, ama o bu teklifi geri çevirmiştir.[106] İskenderi, anılarında Behruz olayından hiç söz etmezken, Kiyanuri farklı bir anlatım sunmuştur. Ona göre, Şahlık rejimi Behruz'u Doğu Berlin'e Tude'ye İran'a geri dönmesi ve yasal bir siyasal parti olarak faaliyet göstermesi yönündeki önerilerini iletmek için yollanıştır.[107] Kiyanuri, Behruz'un ziyareti sırasında kendisiyle de görüştüğünü ve İskenderi'nin Behruz ile görüşmesi hakkında partiyi bilgilendirdiğini, parti tarafından teklifin reddedildiğini anlatır. Burada, Kiyanuri olayı, ya tümüyle kendi hizbinin gözünden anlatmakta (radikaller Şah ile her türlü yakınlaşmaya şiddetle karşıydılar), ya kasten yanlış aktarmakta, ya da, İskenderi tarafından kendisine ve yürütme komitesinin geri kalanına aktarıldığı biçimiyle yansıtmaktadır. Rejimle temas kurmak ve bir yakınlaşma zemini aramak Tude'nin ılımlı hizbinin stratejisine son derece uygunsa da, o zamanlar iktidarda tam denetimini sağlamış bulunan ve görünüşte yenilmez bir güce sahip olan Şah açısından çelişki olurdu. İran'ı 1975 Mart'ında tek parti sistemine geçirmiş olan ve Pehlevi hanedanının kuruluşunun 50. yıldönümünü kutlamaya hazırlanan Şah'ın, legal olarak çalışmak üzere Tude'yi ülkeye çağırmış olması man-

tıklı görünmemektedir. Üstelik, her önemli siyasal kararın bizzat Şah'ın kendisi tarafından alındığını açıkça belirten Başyaver Emir Esadullah Alem, hatıralarında bu konuda hiçbir şey söylememektedir.[108] Bu dönemde Şah'ın Tude'ye herhangi bir jest yapmasını gerektirecek hiçbir ciddî neden bulunmuyordu.

1977 ve 1978 yılları arasında devrimci hareketin büyümesi ve Şahlık rejiminin yavaş yavaş çözülme sürecine girmesi, dengelerin Tude'deki ılımlı hizbin aleyhine dönmesine neden oldu. Sovyetlerin yaptığı bir politika değişikliği 1979'da İskenderi'nin görevden alınması ve yerine Kiyanuri'nin geçmesiyle sonuçlandı. ABD gibi Sovyetler de İran devriminin boyutunu ve rejimin çözülüşünün hızını fark etmekte geç kalmıştı. Buna rağmen, 1978 Aralığına gelindiğinde Sovyetler Şah'ın devrilmesinin kaçınılmaz olduğunu anlamıştı.[109] Gelinen noktada, İskenderi ile arkadaşlarının ılımlı yaklaşımı ne Sovyetler Birliği'nin İran politikası ne de devrimci kalkışmanın taleplerine uygun düşüyordu.

Bir yandan rejimin yıkılması sloganını ortaya atıp bir yandan partinin anayasanın (düzenin) sınırları içerisinde faaliyet göstermesine izin verilmesini talep etmek sonuçta, ancak kafa karışıklığı yaratır ve işe başlamak için ülke içinde sağlam bir temele sahip bulunmayan bir partiyi daha da güçten düşürürdü. Parti bu çelişkiden 1977-78 yıllarında daha da büyük zarar gördü. İskenderi'ye göre, devrim hareketi büyürken ılımlı ve radikal fraksiyonlar arasındaki temel görüş ayrılığı Şahlık rejiminin yıkılıp yıkılmaması üzerine – bu zaman zarfında bunun kaçınılmazlığını ılımlılar da kabul etmişti – değil, onun yerine ne konulacağı üzerineydi. Ilımlı fraksiyon, demokratik haklar konusunu vurguluyor ve bunlara riayet edeceğinden kuşku duyduğu Humeyni önderliğindeki İslâmî harekete çok temkinli bakıyordu.[110] Pratikte, bu tavır, Şaha karşı muhalefetin mutlaka bir İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasında ısrarcı olmayan (Ulusal Cephe ve Büyük Ayetullah Kazım Şeriatmedari gibi) daha liberal unsurlarıyla yan yana durmak anlamına

geliyordu. Hareketin açık biçimde Humeyni'nin önderliği altına girdiği ve bir İslâm cumhuriyeti talep ettiği 1978 güzünde yayımladığı rejim karşıtı bildirilerinde Tude, laik bir cumhuriyet talep ediyordu.[111] Kiyanuri de, konu hakkında parti içinde iki farklı eğilimin bulunduğunu doğrulamakta, ancak kendi görüşünce ılımlı güçlerin hiçbir şansı olmadığını ve halkın ABD ile Şahlığa karşı hoşnutsuzluğunun en etkin biçimde Humeyni ile taraftarlarınca yönlendirilebileceğini savunmaktadır.[112]

Yani, devrim arifesinde Tude içinde İskenderi ile Kiyanuri'nin temsil ettiği iki kamp mevcuttu. Bu durum, ADP'nin ılımlılara desteğinin de sürmesiyle, tarafların gücünün aşağı yukarı eşit olduğuna delalet ediyordu. Ancak, Sovyetlerin politika değişikliği dengeleri değiştirdi.[113] İskenderi'ye göre, kendi yorumladığı kadarıyla, Sovyetler bu dönemde İran'da rejimin yıkılma ihtimalini kabul etmekle birlikte, hem kendisinin hem ABD'nin de karışmak zorunda kalacağı bir iç savaş ihtimalini daha mümkün görüyordu. Ancak, durumun açıklık kazanmasıyla, Moskova, Şah sonrasında İran'da kendi politikalarını savunacak bir müttefik bulma ihtiyacı hissetmişti.[114] Kiyanuri ise Rusya'nın politikasını değiştirerek kendisini desteklemesini, İran devrimi karşısında onun tutumunun doğru olduğunu fark etmiş olmalarına bağlar.[115] Nedeni ne olursa olsun, Tude yürütme komitesinin 14 Ocak 1979'daki toplantısında iki lider İskenderi'nin yerini Kiyanuri'nin almasında anlaştılar, çünkü Danişyan önderliğindeki ADP hizbi İskenderi'ye verdiği desteği çekerek Kiyanuri'den yana tavır almıştı. İskenderi ile Kiyanuri, ADP'nin bu taraf değiştirmesinin nedeni hakkında farklı görüştedir. İskenderi'ye göre, Haydar Aliyev liderliğindeki Azerbaycan Komünist Partisi Kiyanuri'yi desteklemesi için ADP'ye baskı yapmıştır.[116] Kiyanuri ise İran gibi önemli bir ülkeyle ilgili politika değişikliğinin Sovyet karar merkezinin tam tepesinden, yani, SBKP politbürosundan gelmek zorunda olduğuna inanmaktadır. Ona göre, Azerbaycan Komünist Partisi'nin lideri olduğu gi-

bi SBKP'nin merkez komitesinin üyesi de olan Aliyev'in olaydaki rolü, SPKP politbürosunun kararını Tude'ye iletmekle sınırlıdır.[117] Hangi görüş geçerli olursa olsun, asıl önemli olan, Sovyetler Birliği'nin Tude'nin iç politikasında, bu politikaya yeni bir doğrultu vererek, bir kez daha belirleyici rol oynadığıdır.

Tude'nin 1960'larda kendisinden kopan Maocu gruplar yani İTPDÖ ve Tufan ile ilişkileri Sovyet-Çin ilişkilerinin gidişine bağlı olarak 1970'ler boyunca iyice kötüleşti. Tude ile kendisinden doğan gruplar arasındaki söylemdeki farklılığa rağmen temeldeki benzerlik, birbirlerine karşı eleştirilerinin oldukça soyut kalmasına ve İran'ın somut sorunları üzerindeki görüş ayrılıklarından çok uluslar arası meselelere dayanmasına yol açıyordu. Hem Tude hem de ondan kopan gruplar İran'da devam eden silâhlı mücadelede marjinal kalıyordu. Tude malî ve lojistik destek için Rusya'ya dayanırken, Tufan ile İTPDÖ de Çin ve Arnavutluk ile benzer bir ilişki içindeydi.

Teoride Çin'in politikası hem emperyalizme (ABD ile müttefikleri), hem de sosyal emperyalizme (Sovyetler Birliği ve müttefikleri) aynı ânda karşı çıkmaya dayanıyordu. Pratikte ise Sovyetler Birliği ile ara sıra fiilî silâhlı çatışmaların çıktığı uzun bir sınıra sahip olması yüzünden, "sosyal emperyalizm" ile mücadelesini daha sıkı tutmak durumundaydı. ABD ile ilişkilerini yavaş yavaş düzeltmesi bu durumu iyice belirginleştirdi. Tude, anti-sosyalist ve sadece emperyalizmin işine yarayan bir tavır olarak nitelediği bu politikaya şiddetle saldırıyordu.[118] Parti, Sovyetler Birliği'nin İran ile işbirliğini onaylarken, Çin'in aynı yöndeki politikasına çatıyordu.[119] Tude bu tutumunu 1970'lerde gittikçe sertleştirdi ve genel olarak Maoculuğa karşı çıkmak şeklindeki politikasını, karşı devrimciler ve SAVAK ajanları olmakla suçladığı İranlı Maocuları doğrudan hedef almak şeklinde değiştirdi.[120]

Tude'nin gerilla gruplarına karşı tavrı ise daha karmaşıktı. 1960'ların başında Şah'ın reformlarının İran'ın sosyo-ekonomik koşullarını değiştirmesinden önce, silâhlı mücadele ve partizan di-

renişi yürütmek yönünde bir öneri Tude önderliğince tartışılmıştı. Muhtemelen Küba ve Vietnam deneyimlerinin etkisiyle, eski Askerî Örgütün 25 üyesi, parti önderliğine sunulmak üzere İran'da gerilla savaşının imkânları, amaçları ve lojistik olarak yürütülebilirliğini inceleyen bir taslak hazırlamıştı.[121] Parti, taslağı incelemek ve yürütme komitesini bilgilendirmekle eski bir subay olan Hasan Nazari'yi görevlendirdi. Bu öneri ortaya atıldığında Tude'nin ülke içinde gerçek bir örgütlenmesinin kalmadığını ve her şeye sıfırdan başlamak gerektiği belirtilmelidir. Taslağı inceleyen Nazari, gerçekleştirilebilir bulduğu öneriye sahip çıkarak, uygulamaya geçmek için sorumlular atanmasını istedi. Taslağı ve Nazari'nin bunu destekleyen raporunu inceleyen parti önderliği, çeşitli gerekçelerle fikre karşı çıktı. Önderliğin öneriye karşı çıkışının gerçek nedenleri, belki de en iyi, Kiyanuri'nin 1961 Kasımında uygulamaya geçmek için sorumlular atanmasını isteyen Nazari'ye verdiği yanıttan anlaşılabilir:

> Gerilla eylemi yürütebilecek güvenilir bir gönüllü meselesi benim için önemlidir. Bildiğim kadarıyla Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde bu göreve uygun kimse yok. Ne bizim aramızda, önderlik içinde, ne de parti yayınlarında ya da sekretaryada çalışan üyeler arasında (bazı asker yoldaşlar dışında) hiç gönüllü yok... Meselâ ben, akciğer problemim yüzünden ne katılabilir ne de yönetebilirim. Bütün liderler de aynı durumda.[122]

Nazari, niyetinin silâhlı mücadeleye önemli liderleri fiilen katılmaya çağırmak olmadığını, bu işin gönüllülerle götürülebileceğini söylediğinde ise, Kiyanuri, benzer bir çağrının 1957'de yapıldığını, ama ancak 5 ya da 6 kişinin gönüllü olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir. Zaten, yeterli gönüllü çıkmayacağı ve liderlerin kondisyonunun bu işe uygun olmadığı itirazları bir süre sonra bir kenara atılıp, İran'da bir silâhlı mücadele örgütleme tartışması, Sovyetler Birliği'nin bu konuya yaklaşımı konusuna kaymıştır. Kiyanuri, ancak Sovyetlerin tam ve kesin yardımı (modern silâhlar gibi) sağlanabildiği takdirde partinin bu işe girişebileceğini sa-

vunarak şunları söylemiştir: "İran'da devrim ancak Sovyetler Birliği'nin yardımıyla muzaffer olabilir ve Sovyetler Birliği'ne dayanmayan (güvenmeyen) bütün hareketler karşı devrimcidir". Liderliğin silâhlı mücadele önerisine karşı böyle bin dereden su getirmesinden sıkılan Nazari, parti önderliğinin sosyalist ülkelerde yaşamaktan çok hoşlandığı için İran'a dönmek istemediği izlenimine kapıldığını söylemekten kendini alamamıştır. Bir sonraki görüşmede ise Kiyanuri, Nazari'ye nesnel devrimci koşullar oluşmadığından Sovyetlerin İran'da gerilla eylemine karşı olduğunu ve Tude bu niyetinde ısrar edecekse kendilerinden başka destekçiler araması gerektiğini bildirdiğini söylemiştir.[123] Böylece Tude İran'da bir gerilla savaşı başlatma yolunda her türlü ihtimali reddetmişti. Silâhlı eylemin en ateşli taraftarı olan Nazari, parti önderliğiyle bu konuda yaptığı görüşmelerde yönetimin tavrı hakkında edindiği izlenimi şöyle özetlemiştir:

> "[şuna ikna oldum ki] ...parti liderliğinin niyeti silâhlı mücadele önerisinin zayıf noktalarını arayıp bulmak ve bunları merkez komite üyelerine abartarak aktarmaktı, öyle ki İran'ın mevcut koşullarında uygulanabilecek en önemli olumlu eylem önerisini bir kenara bıraksınlar ve şimdiki yetersiz faaliyetlerle yetinsinler. Göründüğü kadarıyla, bir işçi sınıfı partisinin bütün liderlerinin en önemli karakteristiği olan halk için kahramanca eylemler yapmak ve bunun gerektirdiği zahmetler, adanmışlık ve tahammül gücü, yoldaşların zevkine uymuyor.[124]

Böyle bir geçmişe sahip olan Tude 1971 Siyahkel harekâtı karşısında şoke olmuştu. Bu nedenle, silâhlı mücadele yürüten gruplar arasında 1975 yılına dek Marksizm-Leninizmi savunan tek grup olan Halkın Fedaileri'ne odaklandı ve 1971-75 arasında bu gruba karşı polemiklerini Puyan, Ahmedzade ve Ferahani'nin yazdıkları üzerinden yürüttü. Kendi yetersizlik ve yenilgilerinin bu yeni nesilden Marksistler üzerinde bıraktığı psikolojik etkiler konusuna hiç değinmeyen Tude, bunun yerine, yazarlarının hepsi savaşırken öldürüldükten sonra, Fedailerin teorik metinlerinde görülen kaçınılmaz yetersizliklerle uğraşmayı tercih etti. Gerilla hareketinin

Tude üzerinde birleştirici bir etkisi olmuşa benzemektedir. Tude'nin Siyahkel eyleminden önce 1970'te yapılan son plenumu olan 14. plenum ile 1975'te yapılan 15. plenumu arasında tam beş yıl vardır. Tude plenumlarının başlıca işlevi içindeki hizipler arasında bir hesaplaşma zemini olmak olduğundan, gerilla savaşının en yoğun dönemi olan 1971-75 yılları arasında plenuma gidilmemesi hizipler arası çekişmenin bu dönemde hafiflemiş olduğuna işaret etmektedir.

Tude'nin Halkın Fedaileri'ne karşı hücumları Puyan'ın "iki mutlak" kavramlaştırması, Ahmedzade'nin silâhlı mücadele kuramı ve işçi sınıfı arasında ajitasyonun gerekliliği gibi konular üzerinde odaklanmıştı. Yeni kuşaktan Marksistlerin Şahlığa olduğu kadar Tude'nin işçi sınıfının biricik partisi ve önderliği olma iddiasına da meydan okumasından alınmış gibi görünen Tude, Fedailerin gerçek komünist hareketi kendilerinin temsil ettikleri iddiasını alaya aldı.[125] Tude, Fedailerin teorilerinin Marksizm-Leninizme yabancı olduğunu iddia etti. Puyan'ın "iki mutlak" formülasyonunu bir yenilgi stratejisi olarak niteleyen Tude, siyasî polisin ve baskının varlığının kitle çalışmasını zorlaştırdığını ama imkânsız kılmadığını savundu.[126] Fedailerin rejime karşı silâhlı mücadele başlatmaktaki amaçlarının Tude'nin bozgunlarla dolu olumsuz anılarını temizleyerek bir öncü işçi partisi kurmak olduğuna dair açıklamalarını tümüyle duymazlıktan gelen parti, buna karşılık onları, işçi sınıfını– devrimci sınıfı – mücadeleden dışlamakla suçladı.[127] 1960'larda ülke içinde tek bir illegal hücre bile oluşturamamaktaki kendi başarısızlığını es geçerken, Fedailerin işçi sınıfının yerine devrimci aydınları koymaya çalıştığını iddia etti. Cezeni'nin görüşlerine karşı saldırıları ise ne silâhlı mücadele tahliline, ne İran toplumu hakkındaki değerlendirmelerine, ne de İran'ın yakın tarihi ve Tude'nin rolü hakkındaki düşüncelerine değil, geleceğin devrimci altüst oluşlarında bir işçi sınıfı partisine olan ihtiyaç konusundaki düşüncelerine yönelmişti. Cezeni ile Fedailer,

mücadelenin başlamasından önce bir (komünist) partinin varlığının gerekli olup olmadığını tartışmanın anlamsız olduğunu düşünüyordu. Fedailere göre, işçi sınıfı partisi mücadele sırasında ve içinde kurulacaktı, öncesinde değil. Tude, gayet haklı olarak, Fedailerin bu tahlilinde, başka şeylerin yanı sıra, kendisi hakkında yine kendisinin ortaya atıp yaydığı işçi sınıfının biricik partisi olma iddiasını geçersiz kılma amacının yattığını gördü. Tude, Lenin'in yazdıklarına dayanarak bir işçi partisinin her modern devrimin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu, İran örneğinde de o partinin kendisi olduğunu vurguluyordu.[128] İki grup arasındaki anlaşmazlığın kökünde İran toplumu hakkındaki farklı tahlilleri bulunuyordu. Halkın Fedaileri, bir devrimci durumun şimdiden var olduğuna (Ahmedzade) ya da yakın gelecekte oluşacağına (Cezeni) inanıyordu. Durum böyleyse, Marksistlerin görevi devrimi yönetecek devrimci öncüyü yaratmaktı ve hem Cezeni'nin hem de Ahmedzade'nin tezlerine göre, silâhlı mücadele bunun aracıydı. Tude ise kendisini işçi sınıfının tek partisi, dolayısıyla devrimin öncüsü ilân ederken, bir yandan da İran içinde bir dayanaktan yoksun olduğunun gayet iyi farkındaydı ve içinde bulunan dönemde Şahlığın gücünü pekştirmekte olduğunu, devrimci bir durumun öngörülemeyecek kadar uzak bir zamanda oluşacağını düşünüyordu. Tude'nin – bekle gör ve bu arada fırsat buldukça rejimle pazarlık yap anlayışına dayanan – stratejisiyle Fedailerin radikal silâhlı mücadele anlayışı arasında ortak zemin bulunmuyordu. Bununla birlikte, Tude, Fedailere siyasal alandaki bir rakip olarak tepki verdi. Bu yeni rakip, kendisinden ayrılan grupların aksine, Tude'yi kaale almıyor ve sözlerini eylemleriyle destekliyordu. Tude, gerilla hareketinin doktriner zayıflıklarına dikkat çekerek aralarından adam devşirmeyi – bu umut 1976'da Fedailerden küçük bir ayrılığın olmasıyla kısmen haklı çıkmıştır – işçi sınıfının desteğini örgütlemekte kendi eylemsizlik ve yeteneksizliğini örtbas etmeyi umuyordu.

İTPDÖ ile Tufan ise 1970'lerde Tude'den bile kötü performans gösterdi. Daha önce belirtildiği gibi, İTPDÖ 1960'larda yurt dışındaki İranlı öğrenciler arasında çok tutulan bir hareket olarak ortaya çıkmış, ama İran içinde yer tutmak için yaptığı iki büyük girişiminde başarısız olmuş ve 1967 yılında örgüt içinde bir ayrılığı engelleyememişti. 1970'ler İTPDÖ açısından daha iyi olmadı ve İran içinde örgütlenmek için yaptığı daha iddialı iki girişim, bu kez daha büyük felâketle sonuçlandı. Önce, 1971 Aralığında İTPDÖ ile bağlantılı *İran Halklarının Kurtuluş Örgütü* [sazıman-e reha-i bahş-i halkha-yi İran] adında, Cyrus (Kuroş) Nehavendi önderliğindeki bir grup, SAVAK'ın eline düştü. 1960'ların ortalarında İran dışında kurulan ve İTPDÖ ile hem teorik, hem örgütsel bakımdan yakın ilişkileri olan grup, İTPDÖ ile işbirliği içinde kırsal bölgelerde silâhlı mücadele başlatmak amacıyla İran'a dönmüştü. Kırsal kesimde örgütlenmekte başarısız olan grup, SAVAK tarafından ortaya çıkarılmadan önce, banka soygunu, Tahran'daki ABD büyükelçisini kaçırma girişimi gibi birkaç kent gerillası eylemine kalkıştı. Tutuklanmalarının ardından – toplam 22 kişi – grubun önde gelen üyeleri SAVAK ile işbirliğini kabullendi.[129] SAVAK 1972'de Nehavendi'yi hapishaneden "kaçırdı" ve onun aracılığıyla İTPDÖ'yi yanlış istihbaratla manipüle etmeye başladı. İran içindeki devrimci gruplar, özellikle de Fedailer Nehavandi'ye kuşkuyla baktılar, ama İTPDÖ onu desteklemeye devam etmekle kalmayıp, hapisten kaçışına dair anlatımı ile İran toplumu ve devrimci mücadele hakkındaki tahlillerini bile örgüt yayınlarında yayımladı..[130] Onun sağladığı sahte istihbarata dayanarak İran'a gönderilen birçok İTPDÖ üyesi tutuklandı ya da öldürüldü.[131] Yine 1970'lerin başında, İTPDÖ'nün önde gelen üyelerinden Kuroş Leşai, direnişi örgütlemek üzere İran'a döndü ve yakalandı. Örgütün direneceğine dair beslediği umutları boşa çıkardı ve 1972 Aralığında ulusal televizyona çıkıp, İTPDÖ ve Marksizmi inkâr ederek, Şahlık rejimine karşı çıkmanın boşuna olduğunu iddia etti.

Ülkeyi kendi gözleriyle gördükten sonra İTPDÖ'nün reform programı hakkında bütün dediklerinin asılsız olduğunun farkına varmıştı, o ve yoldaşları İran'ı gerçek anlamıyla idrak edememişlerdi, aydınlar olarak çok fazla şey istemişlerdi ve demokrasi dediğiniz şey göreli bir olguydu. Leşai itiraflarını İTPDÖ'deki yoldaşlarını İran'a dönüp gerçekleri kendi gözleriyle görmeye davet ederek bitirdi.[132] Bu ve benzeri olaylar, diğer muhalif grupların İTPDÖ'nün SAVAK'ın denetimine girdiği iddiaları ortaya atmasına neden oldu ve örgütün kan kaybını hızlandırdı. İTPDÖ, özellikle Batı Avrupa'daki İranlı öğrenciler arasında popüler bir grup olarak doğmuştu. Fakat bir yanda İran'da uğradığı başarısızlıklar, bir yandan da öğrenci hareketi içinde gerilla gruplarının ve Tude sabıkası olmayan yeni Maocu gruplarının güçlenmesi karşısında erimeye başladı. Gene de, SAVAK'ın 1975'te üye sayısının 200 civarına inmiş olduğunu bildirmesine rağmen, *Tude* ve *Setare-yi Sorh*'u yayımlamaya devam etmeyi becerdi ve yurt dışındaki rejim karşıtı muhalefette bir rol oynamaya devam etti.[133]

İTPDÖ, Tude ve gerilla hareketiyle zıtlaşmasında Maocu çizgisini izlemeyi sürdürdü. Yıllık 20 bin dolar tahsisat aldığı Çin'e eğitilmesi için ekipler göndermeye devam etti ve Pekin radyosunun Farsça servisinin kurulmasına yardım etti.[134] Çin Komünist Partisi'nin Sovyetler Birliği'ni ulusal kurtuluş hareketlerinin ve uluslararası sosyalizmin baş düşmanı ilân ettiği 1975 yılından itibaren, İTPDÖ Çin çizgisini destekleyen tek İranlı Marksist grup hâline geldi. Mao'nun öğretilerinin katı bir savunucusu kalarak, sosyal-emperyalist olarak nitelediği Sovyetler Birliği[135] ile ilişkilerinden ve bu ülkeyi savunmasından dolayı karşı devrimci ilân ettiği Tude'ye sert saldırılar yöneltti.[136] Fakat belki de İTPDÖ ile Tude arasındaki zıtlaşmanın en şiddetlendiği konu, silâhlı mücadele ve devrim anlayışında ayrıldıkları İran politikası ile ilgili tahlilleriydi. İTPDÖ, Tude'yi Şahlık rejimine karşı şiddete dayalı araçlarla mücadele etmeye ve rejimi devirerek yerine proletarya

diktatörlüğü kurmaya niyeti olmamakla suçluyordu.[137] İTP-DÖ'nün İran içinde örgütlenme ve kitle desteği kazanma konusundaki kendi başarısızlığı düşünüldüğünde, devrimci mücadele hakkında Tude'ye karşı yürüttüğü keskin polemiğin esas olarak yurt dışındaki İranlıları kendine çekmeyi amaçladığı görülebilir. İşin ironik tarafı, Tude karşıtı bu uzlaşmaz üslubuna ve proletarya diktatörlüğü hakkındaki keskin söylemlerine rağmen, İTPDÖ'nün devrimci yükseliş başlar başlamaz Humeyni önderliğindeki İslâmcı hareketin ateşli bir destekçisi kesilmesidir.[138]

Tude gibi İTPDÖ de gerilla hareketine eleştirilerinde asıl muhatap olarak Fedaileri aldı. Fakat Fedaileri silâhlı mücadeleye aşırı önem verdiği için eleştiren Tude'nin aksine eleştirilerini radikal bir açıdan yapıyordu. İTPDÖ, Şah'ın reformlarının İran toplumunda önemli hiçbir değişikliğe yol açmadığına, bu yüzden olası her türlü silâhlı eylemin Çin modelini örnek alması gerektiğine inanıyordu. Bunun anlamı, öncü örgütün faaliyetlerini köylülük arasında yoğunlaştırması ve kırlardan kentleri kuşatmaya çalışması gerektiğiydi.[139] Mao'nun görüşlerine uygun olarak, İTPDÖ devrimi yönetecek bir komünist partinin yaratılması gereğine inanıyor ve bunun adayı olarak da kendini görüyordu.[140] Ülke içinde örgütlenme girişimlerinde uğradığı başarısızlıklar örgütün İran toplumunu algılayışında ve silâhlı mücadeleye bakışında pek değişikliğe yol açmamıştı. İTPDÖ, bu konulardaki bakış açısını ancak Şahlık rejiminin sonunun yaklaştığı günlerde değiştirmeye başlayacaktı.

Tude'nin diğer Maocu sürgünü Tufan da 1970'leri esas olarak İran dışında varlık gösteren bir örgüt olarak geçirdi. Tufan'ın İran içinde örgütlenmek için yaptığı tek önemli girişim SAVAK'ın müdahalesiyle boşa çıktı. Tufan 1960'ların sonunda ülke içinde taban kazanmak göreviyle Hadi Caferi'yi göndermişti. Caferi, Tahran ve Meşhed'de bir miktar taraftar bulmayı başarmıştı. Ancak 1970 yılında bütün grup tutuklandı ve lider konumundakiler çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.[141]

1970'ler boyunca Maocu bir örgüt olarak kalan Tufan, Çin ve Arnavutluk yanlısı argümanlarla hem Tude'ye hem gerilla hareketine karşı çıktı. Esas olarak Batı Avrupa ve ABD'de toplanmış bir mülteci hareketi olarak İran Öğrenci Konfederasyonu içinde küçük bir grup olarak yer aldı. 1970-77 yılları arasında *Tufan* adıyla bir yayın organı çıkardı. Sovyetler Birliği'ni İran ile ilgili sömürücü niyetler besleyen sosyal-emperyalist bir güç olarak tanımladı[142] ve Tude ile İran'ın gerçeklerine kayıtsız ve ülkede süren devrimci mücadeleyle ilgisiz soyut bir ağız dalaşı yürüttü. Sosyal-emperyalizm tanımına bağlı olarak Tude'yi Sovyet uşağı, revizyonist bir parti olarak görüyordu.[143] Toprak reformuna karşı tavrı ise en iyi ifadeyle çelişkili ve kafası karışık diye nitelenebilir. Kırsal alanda kapitalist ilişkilerin kurulmasına yol açıp açmadığı sorusunu cevaplamaksızın reformların köylülük üzerindeki yıkıcı etkileri üzerinde durdu.[144] Köylülüğün işçi sınıfının başarılı bir devrim için ittifak yapmak zorunda olduğu devrimci bir güç olduğuna inanıyordu. Tude gibi Tufan da, gerilla hareketine, devrim için komünist partisinin varlığının gerekli olduğu ve Fedailer gibi grupların silâhlı mücadelede kitleler arasında politik çalışmayı ihmal ettiği gerekçeleriyle karşı çıkıyordu.[145]

1970'lerin başında Tufan'ın iki önde gelen üyesi Gulam Hüseyin Forutan ve Ahmed Gasemi arasında teorik tartışmalar ortaya çıktı ve bu tartışmalar 1977'de ayrılıkla sonuçlandı. İki lider arasındaki tartışma işçi sınıfı partisi üzerineydi. Katı ve dogmatik bir Stalinist düşünür olan Gasemi, bu konuda Ortodoks bir bakış açısına sahipti ve her ülkede sadece tek bir işçi sınıfı ya da komünist partisi bulunabileceğini savunuyordu. Öte yandan, Forutan bir ülkede iki ya da daha fazla komünist partinin var olabileceği görüşündeydi.[146] Gasemi hayatta olduğu sürece örgüt içinde onun görüşleri hâkimdi, ama 1975'teki ölümünün ardından dengeler değişti ve yeni anlaşmazlık konuları da ortaya çıktı. Tufan, tarihindeki ilk örgüt toplantısını 1977'de Batı Berlin'de yaptı. Toplantıda

başlıca üç konu tartışıldı: Komünist partinin niteliği, Çin'in dış politikası ve Arnavutluk'un buna getirdiği eleştiriler ve İran'da devrimci dalganın yükselişi. Bu konular üzerindeki tartışmalarda, örgütteki bölünmenin habercisi olarak iki ana grup şekillendi. Forutan önderliğindeki bir grup bir ülkede birden fazla komünist parti olabileceği, Çin'in Sovyetleri baş düşman ilân eden dış politikasının yanlış olduğu ve Arnavutluk Emek Partisi'nin doğru devrimci çizgiyi temsil ettiği görüşleriyle ortaya çıktı. ÇKP Karşısında AEP'in yanında yer almakla birlikte Mao'yu eleştirmeyi reddeden ve Tufan adını sahiplenen bu grup, yurt dışındaki İran öğrenci hareketi içinde çalışmaya devam ederek İTPDÖ ile birleşmeyi öngören bir çizgi izledi. Sencer kod adlı Ali Saadeti önderliğindeki ikinci grup, *İşçi Köylü Partisi* [hizb-i kargeran ve dehganan] adını aldı.[147] Mao sonrası ÇKP kadar Mao'yu da eleştiren ve *Tufan* gazetesinin yayın hakkını elde tutan bu grup, AEP'nin desteğini de kazandı. Grup, 1978 yılında yeniden bölündü ve Feridun Muntegimi öncülüğündeki hoşnutsuzlar Militan İşçiler adlı ayrı bir grup kurdular. Saadeti'nin önderliğindeki geri kalanlar devrimden hemen önce *Emek Partisi* [hizb-i kar] adını aldı.

YURTDIŞINDAKİ MARKSİST HÜCRELER

İran içinde şu ya da bu zaman aktif olabilen adı sayılan örgüt ve gruplardan başka, 1970'ler sadece yurtdışında faaliyet gösteren çok sayıda grubun ortaya çıkışına tanık oldu. Esas olarak İran Öğrenci Konfederasyonu çevresinde etkinlik gösteren ve yurtdışındaki genel rejim karşıtı hareketin bir parçası olan bu grupların önemi, gerilla hareketini desteklemekteki rollerinden ya da devrimden sonraki etkinliklerinden kaynaklanır.

İran dışındaki Marksist gruplar arasında önde geleni Komünist Birlik Grubu (*güruh-u ittihad-i komonisti*) idi. Grup, Ulusal Cephe'nin 1960'larda Marksizmi kabul eden ve Ulusal Cephe (Orta

Doğu Kolu) adıyla cephenin sol kanadını oluşturan genç üyeleri arasından çıkmıştı. Grubun tanınmış kurucu üyeleri Hasan Mesali ile Hosrov Kalantari idi. Siyahkel harekâtı ve gerilla hareketinin ortaya çıkışıyla bu genç Marksistler Komünist Birlik adıyla bağımsız bir örgütlenme başlattılar. İran Öğrenci Konfederasyonu içindeki çalışmalarını sürdüren grup, bundan da önemli olarak gerilla hareketini aktif biçimde desteklemeye başladı. Hem Fedailer hem de Müslüman Mücahitler, 1970'lerin başında yurtdışındaki zayıflıklarından ötürü, yeni grubu ve sağladığı desteği memnuniyetle karşıladı. 1970-73 arasında her iki grupla da işbirliği yapan Komünist Birlik, 1973'te kumanda yapısını kabul ettiği Halkın Fedailerivle birleşme sürecine girdi. Yurtdışında yakın işbirliği içinde çalışan bu iki örgütün birleşme sürecinde aralarındaki görüş ayrılıkları konusunda girdiği yazılı polemik, komünizmin İran'daki tarihinde nadir görülen canlı tartışmalara vesile olmakla birlikte birleşmeyi engelledi. Leninizmi savunan ve Stalin ile Stalinizmi Troçkist argümanlarla eleştiren Komünist Birlik, Fedailerden uzaklaştı. Stalinizme yürekten inanan Eşref yönetimindeki Fedailer, bu tartışmaları dogmatik bir düşünür olan Hamid Momeni'nin sorumluluğuna vermişti. Bu tartışmalar Komünist Birlik tarafından *Estalinizm* başlığıyla tam olarak yayımlanırken, Fedailer kendi saflarında sadece kendi argümanlarını dağıttılar. Birleşme ihtimalini iyice zayıflatacak şekilde, tartışmanın ikinci raundu Maoculuk üzerine yoğunlaştı. Taraflar bu konudaki görüşlerinin de taban tabana zıt olduğunu gördüler.[148] Fedailerin kendi içlerinde giriştiği tasfiyeler zaten gerilen ilişkilerin iyice bozulmasına yol açtı ve 1976 başlarında iki örgüt arasındaki bağlar koptu. Komünist Birlik, 1975 yılına dek Müslüman Mücahitlerle de ilişkilerini bir ölçüde korumuştu. Ancak, Mücahitlerin Marksist kanadının İslâmcı kanada karşı giriştiği kanlı tasfiye bu ilişkilerin de kopmasına neden oldu. Komünist Birlik, Mücahitlerin kanlı tasfiyesi karşısında kararlı bir tutum alan tek İranlı Marksist örgüt ol-

du ve bu nedenle Mücahitleri açıkça mahkûm etti.[149] Marksist Mücahitler tasfiye konusunda herhangi bir pişmanlık göstermedikleri gibi, kendilerine karşı çıkan Komünist Birlik ile ilişkilerini sürdürdüğü için Fedailere de çattı.

Devrim dalgasının Şahlık rejimini sarsmaya başladığı sırada, İran içinde gözle görülür bir varlığı bulunmayan Komünist Birlik, Troçkistlerle birlikte gelecek toplumsal devrimin doğası itibariyle sosyalist olması gerektiğini savunan birkaç İranlı Marksist gruptan biriydi.[150] Bu görüşüyle, işçi sınıfının önderliğinde olmak koşuluyla demokratik devrimin kabul edilir olduğunun savunan solcu grupların ezici çoğunluğuna karşı çıkıyordu. Komünist Birlik 1979 devriminden sonra Komünist Birlik Örgütü adını aldı.

İran dışında 1970'lerde kurulup, devrim sonrasında önemli rol oynayan bir başka grup, 1970'de Kaliforniya, Berkeley'de (ABD) kurulan *Devrimci Komünistler Örgütü* [sazıman-e ingilabiyun-u komonist] idi. Örgüt, 1966'da bir grup İranlı öğrencinin oluşturduğu bir araştırma grubundan doğmuştu. Grubun kurucu üyeleri farklı siyasal geçmişlerden geliyordu. Aralarında eski Ulusal Cephe taraftarları, eski İslâmcı militanlar ve milliyetçi aydın Ahmed Kesrevi'nin hayranları vardı.[151] Bu farklı geri plana rağmen, grup, Maoculuğu benimseyip, *Komonist* adında bir yayın organı çıkararak İran Öğrenciler Konfederasyonu içinde faaliyet göstermeye başladı.

İran'ın petrol gelirleri arttıkça emekçi sınıfından ve yoksul kesimlerden gelen birçok öğrenci eğitim için yurtdışına gitme olanağı buldu. 1972 yılından itibaren, eğitime hükümet desteği ve İran parası riyalin değerlenmesinin sağladığı olanak sayesinde Avrupa ve ABD üniversiteleri İranlı öğrencilerin akınına uğradı. Bunların büyük bölümü İran Öğrenciler Konfederasyonu'nun çekim alanına girdi ve Devrimci Komünistlerin kitle tabanını oluşturdu. Bu gelişme, İTPDÖ'nün kitle desteğini zayıflattı. Aslına bakılırsa, Devrimci Komünistler, yurtdışındaki İran öğrenci gençliği içinde,

özellikle de ABD'de İTPDÖ'nün baş rakibi haline geldi. Devrimci Komünistler özellikle yoksul ailelerden gelen öğrencilerin desteğini kazandılar ve bu öğrencilerin çoğunun profesyonel militanlara dönüşmesi devrim sonrasında örgütün en önemli güç kaynağı oldu.

Örgüt, Maocu olmasına karşın, diğer İranlı Maocu gruplarla derin görüş ayrılıkları içindeydi. En başta, görüşleri ne kadar yakın olursa olsun sosyalist ülkelerden ve başka komünist partilerden yardım almamak gerektiğine inanıyordu. Bundan başka, Çin ya da Arnavutluk örneklerini kopyalayan ve bunları İran'da uygulamaya çalışan İTPDÖ ile Tufan'ın aksine, Devrimci Komünistler İran'ın durumunun devrim öncesi Rusya'ya benzediğini düşünüyorlardı. 1906-11 Meşrutiyet Deviminin deneyimlerinden ders çıkararak, İran devriminin İTPDÖ'nün savunduğu gibi kırlara değil, kentlere dayanacağı sonucunu çıkarmışlardı.[152] İTPDÖ'yü İran içinde örgütlenemediği için eleştiren ve kendisini ona karşı seçenek olarak sunan grup, ülke içindeki gerilla gruplarını da silâhlı mücadeleyi abartıp, işçi sınıfı içinde siyasal çalışmayı ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştiriyordu. Şahlığın reform programı hakkında tutarlı bir tahlil yapamayan grubun İran'ın reformlardan sonra bir burjuva-feodal toplum haline geldiğini savunması da ülke gerçekliğinden uzaklığını gösteriyordu.

1973 yılında, Filistin grubundan geriye kalanlar Puya kod adlı Hüseyin Riyahi'nin önderliğinde Devrimci Komünistler Örgütüne katıldılar. Örgüt, 1975 yılında adını *İran Komünistler Birliği* [ittihadiye-yi komonistha-yi İran] olarak değiştirdi. Kitle yayını olarak *Hagigat* teorik yayın olarak da *Komonist* dergilerini yayımlayan grup esas olarak bir mülteci örgütü olarak kalıp İran içinde kök salamadı. Bu nedenle de 1979'un devrimci gelişmelerinde doğrudan rol oynayamadı.

1970'ler Troçkist akımın İran versiyonunun ortaya çıkışına da tanık oldu. 1960'ların sonlarında Avrupa'daki radikal öğrenci ha-

reketi ve Vietnam Savaşı karşıtı akım ve özellikle Fransa'daki 1968 olaylarının etkisiyle, İngiltere'de bir grup İranlı öğrenci Troçkist düşüncelerle tanıştı. Farklı siyasal geçmişlerden gelip 4. Enternasyonal'in görüşlerini kabul eden İran Troçkistlerinin tanınmış öncüleri arasında Hurmuz Rahimi ve Hojebr Husravi-azerbaycani vardı.[153] Troçkistler 1974'te çıkarmaya başladıklar yayının adıyla Kend ve Kev grubu olarak tanındılar.[154] Grup, 1970'ler boyunca insan hakları konusunda kampanya yürüttü ve İran Öğrenciler Konfederasyonu içinde çalıştı. Burada uluslararası Troçkist hareketin geleneğine uygun olarak özerk hizipler oluşturmaya çalışan Kend ve Kevciler bu yüzden Konfederasyonun Maocu önderliğiyle ve genel kitlesiyle sürtüşmeler yaşadı.[155] İngiltere'deki Kend ve Kev grubuyla hemen hemen aynı sıralarda ABD'de de ABD Sosyalist İşçi Partisi'nin yardımıyla başka bir İranlı Troçkist grup kuruldu. Bu grubun en tanınmış üyeleri 1974'ten sonra Avrupa'ya taşınan Babek Zehrai ile (Azer Taber adıyla da tanınan) Efsane Necmabadi idi. Başlangıçta birbirinin varlığından haberdar olmayan bu iki İranlı Troçkist grup, 4. Enternasyonal'in aracılığıyla bir araya geldi. Sayıca az ve etkinlikleri sınırlı olan İranlı Troçkistler, Şahlığın çöküşüne dek İran'da aktif varlık gösteremedi.

Devrim dalgasının rejimin temellerini sarstığı sırada İran komünist hareketi rejimle bir tıkanma ve yenişmezlik durumu içine girmişti. Batı ülkelerindeki komünist gruplar esas olarak İran'daki insan hakları ihlalleri ve demokratik haklara riayet edilmemesi gibi hassas konular çevresinde etkinlik yürütüyordu. Bu etkinlikler rejim ve kendisini modern, ilerici, dünya çapında bir devlet adamı olarak göstermeye çalışan Şah için daimi bir baş ağrısıydı. Sosyalist kampta ise Tude Şahlığa karşı benzer bir baskı uygulayacak imkân ve kaynakları harekete geçirmişti. Ülke içinde ise gerilla hareketi, rejime, gücünün doruğundayken meydan okumuştu. Bu meydan okuma, rejime karşı, adanmış Marksist öncünün yönetiminde bir halk devrimi başlatamamış olsa da, rejim de

gerillaları ortadan kaldırmayı başaramamıştı. Bu tıkanma ve yenişmezlik ortamında gerillalar iki şeyi başardı. Birincisi, rejimin bütün askerî ve malî kaynaklarına rağmen yenilmezlikten uzak olduğunu kanı ladılar. Gerilla hareketinin birincisiyle yakından bağlantılı ikinci başarısı da, 1950 ve 1960'ların yenilgilerinin ardından, diktatörlüğe karşı bir direniş kültürü yaratmasıydı.[156] Bu direniş kültürü, gelecekteki devrimin arkasındaki başkaldırı ruhunun oluşmasında ve korunmasında doğrudan etkili olmuştur. Varılan bu tıkanma durumunu devrim bozdu ve Şahlık, başını İslâmcıların çektiği bir kitle tarafından süpürülüp atıldı. Bu İranlı Marksis lerin hiç beklemedikleri bir gelişmeydi ve hareket için ölüm kalım meselesi anlamına gelen bir meydan okuma oluşturuyordu.

2. BÖLÜM NOTLARI

1. Alem, Şahın yeni partinin kuruluşunu ilan ederken kimseden fikir aldığına ilişkin hiçbir kayıt düşmemiştir. Bkz. , Amir Esadullah Alem, *The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court* ed. Alinaghi Alikhani, (New York: St Martin's Pres, 1992), s. 409-54.
2. *İttilaat*, 18 Haziran 1973.
3. M. S. İvanov, *Tarih-i novin-i İran*, Çev. H. Tisabi ve H. Gaimpenah, (Stockholm, İsveç: Tude Yayın Merkezi, 1977), s. 237-300.
4. Alem, s. 146.
5. Hamid Eşref, *Cem bendi-i se sali*, (Tahran: İHFGÖ Yayınları, 1979), s. 6. Bu kitapta bu ve gelecek bölümde Fedailerle ilgili kısımlar daha önce yayımlanmış bir çalışmanın gözden geçirilmiş versiyonudur. Bkz. Maziar Behrooz, 'Iran's Fadayan 1971-88: A Case Study in Iranian Marxism', *JUSUR, the UCLA Journal of Middle Eastern Studies*, c. 6, 1990 içinde.
6. Eyleme katılan Cengel grubunun üyeleri şunlardı: Ali Ekber Sefai-farahani, İskender Rahimi-mispehi, Ahmed Ferhudi, Muhammed Ali Muhadis-gandçi, Muhammed Rahim Semai, Şuaeddin Meşhedi, Abbas Daniş-behzadi, Hadi Bendehuda-langerudi, Celil Enfiradi, İrec Neyyiri, Huşeng Neyyiri, Muhammed Hadi Fazeli, Nasır Seyfdelil-sefai, İsmail Muin-araki, Gafur Hasan-pur-asil, ve Mehdi İshaki. Son dördü askeri eylemden önce tutuklanmıştı. Gruptan tek sağ kalan kişi, ömür boyu hapse mahkûm edilen İrec Neyyiri oldu.
7. Örgütü adlandırmak için hakkında gerek ben gerek başkalarınca Fedai sıfatının kullanılması aslında doğru değildir. Kurucuları, Fedai sıfatıyla kendilerininki de dâhil belli bir örgütten çok, genel hareketin kendisini kastediyorlardı. Ancak, göreceğimiz gibi, 1972'den itibaren gerillalar kendilerini Fedai Gerillalar Örgütü olarak adlandırmaya başladılar. Sonraki yıllarda ad olarak çoğul şekliyle Fedaiyan (Fedailer) ya da terim olarak Fedai Örgütü kullanımları benimsendi.
8. Emir Perviz Puyan, *Zaruret-i mubareze-yi muselahane ve red-i teori-yi bega* (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1970, s. 51-2.
9. Mesud Ahmedzade, *Mubareze-yi muselahane hem estirateji hem taktik*, (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1970), s. 78.
10. Cezeni'nin yazılarının özet bir İngilizce çevirisi için bkz. Bizhan Jazani, *Capitalism and Revolution in Iran*, (Londra: Zed Publication, 1976).
11. Bijen Cezeni, *Tarh-i camieşinasi ve mebani-yi estiratejik-i cunbiş-i ingılabi-ye halk-i İran* (Tahran: Mezyar Yayınları, 1979), s. 144.
12. Cezeni'nin yaşamı ve ölümü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Naser Mohajer, 'Guzareş-i yek cinayet' *Nogte* (Paris), no. 1, Bahar 1995.

13. Ahmedzade, s. 42-57.
14. Cezeni-Zarifi grubunun toprak reformu hakkında başlangıçtaki tahlilleri Ahmedzade'nin görüşlerine yakındı. Ancak, daha sonraki yıllarda Cezeni'nin bu konudaki görüşleri değişti. Bkz. *Tez-i Guruh-i Cezeni-Zarifi* (yyy: 19. Behmen Yayınları), s. 1-17. Bijen Cezeni, *Cem bendi-i mubarezat-i si sali-yi ahir der İran*, c. 1, (yyy: 19. Behmen Yayınları, 1975), s. 96-114.
15. Bijen Cezeni, *Neberd be diktatori-i şah* (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1978), s. 26-35.
16. Ali Ekber Sefai-farahani, *Ançi yek ingılabi bayed bidened* (yyy: Aheng Yayınları, 1979) s. 30-1.
17. Şimdilerde kendisini reform yanlısı bir aktivist ve İran solu üzerine uzman olarak sunan eski Peykar liderlerinden Turab Hakşinas, 1997 gibi geç bir tarihte bile bu suçlamayı tekrarlıyordu. Bkz. 'İran'da Komünist Örgütler ve Partiler', *Nogte* (Paris) içinde, no 7, Bahar 1997.
18. Ahmedzade, s. 39-41.
19. *A. g. e.*
20. Hasan Ziya-Zarifi, *Hizb-i Tude ve kudeta-yi 28 Mordad 32* ((yyy: İHFGÖ Yayınları, tarihsiz), s. 18.
21. Cezeni, *Cem bendi-i muberazat*, c. 1, s. 58-9.
22. *A. g. e.*
23. Bijen Cezeni, *Çe kisani be Marksizm-leninizm hiyanet mikonend*, (yyy: 19. Behmen Yayınları, tarihsiz), s. 43-5.
24. *A. g. e.* s. 46-52.
25. Cezeni, *Cem bendi-i muberazat*, s. 81-2. Cezeni, burada her ikisi de İTPDÖ üyesi olan ve tutuklandıktan sonra Şahlık rejimiyle işbirliğine giden Perviz Nikha ile Kuroş Leşai'nin örneklerine değinmektedir.
26. Ahmedzade, s. 73.
27. Bijen Cezeni, *Çegune mubareze-yi muselahane tude-i mişeved* (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1978) s. 16-26 ile 66-83.
28. *Age.*
29. Kruşçev, SBKP'nin 22. Kongresine sunduğu tezlerinde sosyalizme giden yolun önünün esas olarak Sovyetler Birliği önderliğindeki sosyalist kamp ile ABD önderliğindeki kapitalist kamp arasındaki ekonomik mücadele ya da rekâbetle açıldığını savundu. Mao ve ÇKP tarafından ağır bir eleştiriye uğrayan bu görüş, iki rakip komünist ülke arasında 1960 ve 70'ler boyunca süren tartışmanın başlıca gündem maddelerinden biri oldu. Cezeni, sosyalizme giden yolun esas olarak kurtuluş hareketlerinin mücadelesine dayanan devrimci bir yol olduğu görüşündeydi. Bkz. Cezeni, *Cem bendi-i muberazat*, c. II, s. 189-202.
30. Cezeni, *Tarh-i camie*, s. 19-20; Farahani, s. 60.
31. Cezeni, *Cem bendi-i muberazat*, c. 1, s. 80.
32. *Estalinizm* (yyy: Komünist Birlik, 1979), s. 23-135; Ali Rıza Nabdil, *Azerbaycan ve mesele-yi milli*, (yyy: İHFGÖ, 1977). Nabdil, Sovyetler Birliğine ve 1945-6

Azerbaycan krizindeki rolüne karşı özellikle eleştirel bir tavır takınır.

33. *Tarih-i ceryan-i kudeta ve nazarati der bare-yi hat-i meşy-i konuni-yi sazman-i Mucahidin-i halk-i İran* (Tahran: Ebuzer yayınları, 1979), s. 14.
4. *Berasi-i saht-i iktisadi-i rusteha-i fars*, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 3 (yyy: İHFGÖ, 1973); *Berasi-i sahi-i iktisadi-i Kirman*, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 4 (yyy: İHFGÖ, 1978); *Berasi-i şirketha-yi sehemi-i zirai*, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 2 (yyy: İHFGÖ, 1973); *İslahat-i arzi ve netaic-i mustagim-i an*, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 1 (yyy: Tundar Yayınları, 1978).
35. *San Fransisco Chronicle*, 12 Nisan 1971.
36. *Neberd-i Halk*, İHFGÖ yayın organı, no. 5, Kasım 1974, s. 1-23.
37. *İdam-i inqilabi-yi Abbas Şehriyari*, (yyy: İHFGÖ, tarihsiz).
38. *İlaniha-yi tozihi* (yyy: İHFGÖ, tarihsiz, s. 26-9 ile s. 33-8.
39. Fedailerin amblemi zaman içinde evrim göstermiştir. Başlangıçta sadece İran Halkının Fedai Gerillaları yazarken daha sonraki versiyonuna "Örgütü" ibaresi eklendi. Amblemin son şekli kızıl yıldız (devrimci öncü), yerküre (enternasyonalizm), İran haritası (ulusal kurtuluş), makineli tüfeği kavramış bir yumruk (silâhlı mücadele), orak-çekiç (işçi ve köylüler) çizimleri ile İran Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü yazısından oluşur.
40. Cezeni, *Çi hiyanet mikonend*, s. 70-86.
41. Mehdi Hanbaba-Tehrani, *Nigah-i ez derun be cunbiş-i çep-i İran* (Saarbrucken, Almanya: Beztab Yayınları, 1989), s. 133.
42. Usku, i Halkın Fedailerinin aktif kadın militanlarından ve devrimci çevrelerde tanınan bir şair oldu. 1974 Nisanında polisle girdiği çatışmada öldü. Bkz. *Hatirati ez yek refik* (yyy: İHFGÖ, tarihsiz).
43. Mustafa Şuayan, *Pasuhha-yi nasencide be 'gademha-yi sencide'* (Floransa: Mazdek Yayınları, 1976).
44. Demokratik Halk Cephesi'nin tarihi ve Şuayan'ın çilesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Şuayan, *Penc name-yi ser güşade be sazman-i çerikha-i Fedai halk* (yyy: Mazdek Yayınları, 1979); *Şişomin name-yi ser güşade be sazman-i çerikha-i Fedai halk* (Floransa: Mazdek Yayınları, 1976).
45. *Neberd-i Halk*, no. 7, Mayıs 1976. Halkın Fedailerinin 1971-9 dönemindeki resmi yayın organı olan bu dergi toplam 7 sayı yayımlanmıştır. ,
46. *Iran Times*, 9 Temmuz 1976. Eşref'in ölümüyle ilgili ayrıntı için bkz. *İttihad-i Kar*, Fedai Birlik Örgütünün merkezi yayını, no. 52, Ağustos 1998.
47. Bu dönemde Fedailerin Maoculuğa duyduğu hayranlık için bkz. *Neberd-i Halk*, no. 3, Mart 1974, s. 38-47.
48. Mustafa Medeni ile California, Irvine'de 1 Şubat 1992'de yapılan mülakat. 1970'lerde Fedailerin aktif bir üyesi olan ve 1979-80'de merkez komite üyeliğinde bulunmuş olan Medeni, kendisi o dönemde cezaevinde olduğu için ayrıntılarını bilmemekle birlikte, örgüt içinde kanlı tasfiyelerin yapıldığını doğrulamıştır.

49. Tutuklanışı ve cezaevinden kaçışının ayrıntıları için bkz. Eşref Dehgani *Hamaseyi mugavemet*, (Orta Doğu: Ulusal Cephe Yayınları, 1974).
50. *İttilaat*, 19 Mayıs 1976.
51. Hasan Mesali, 'Tesir-i bineş ve meniş der muberaze-yi ictimai', *İran Sol Hareketinin Krizi Üzerine Konferans Sonuç Belgeleri* (Frankfurt: 1985), s. 55.
52. Eşref, *Cem bendi-i se sali*, s. 68-9. Burada, Eşref bu konuda Ahmedzade ile görüş ayrılığını açıkça ortaya koyar.
53. Mesali, s. 51-4.
54. *Siyaset ve sazman-i hizb-i Tude ez agaz ta furupaşi*, c. I, (Tahran: Siyasi İncelemeler ve Araştırmalar Kurumu, 1991), s. 217.
55. Kopuş Grubu ile daha fazlası için bkz. *İlamiye tozihi-yi ideolocik-i guruh-i munşa'eb*; Turac Haydari-bigvend, *Teori-yi tebliğ-i muselahane inhiraf ez Marksizm-Leninizm* (yyy: İHFGÖ Kopuş Grubu, 1978); *Zinde bad hizb-i Tude-yi İran* (yyy: İHFGÖ Kopuş Grubu, 1978).
56. Ali Rıza Mahfuzi ile görüşme, Iranian Oral History Collection, Harvard University, 1987. Bu noktada önderliğin diğer üyeleri şunlardı: Hasan Fercudi (kod adı Rahim), Simun Bijenzade (kod Saba), Rıza Cebrai (kod Mansur).
57. *Çerik* (yyy: İHFGÖ, 1978).
58. Ali Rıza Mahfuzi, İran Sözlü Tarih Derlemesi.
59. On erkek ve iki kadından oluşan grubun üyeleri şunlardı: Hosrov Gulisorhi, Kerametullah Danişyan, Muhammed Rıza Allamezade, Teyfur Batai, Abbas Ali Samakar, Manuçer Mogadam-salimi, İrec Cemşidi, Murteza Siyahpuş, Ferhad Geysari, İbrahim Ferheng-razi, Şukuh Ferheng-razi (Mirzadegi) ve Meryem İttihadiye.
60. Muhammed Rıza Allamezade'nin yazara mektubu, 11 Kasım 1997.
61. Müslüman Mücahitlerin tarihiyle ilgili akademik bir araştırma için bkz. Ervand Abrahamian, *Radical Islam, the Iranian Mojahedin* (Londra: I. B. Taurus, 1989; örgütün kendi resmî tarihi için bkz. *Şerh-i tesis ve tarihçe-yi vegaye-i sazmani mucahidin-i halk-i İran ez sal-i 1344 ta sal-i 1350* (Tahran: Mücahit Yayınları, 1979); *Tarih-i ceryan-i kudeta ve nazarati der bare-yi hatt-i meş-yi konuni-yi sazman-i Mucahidin-i halk-i İran* (Tahran: Ebuzer Yayınları, 1979).
62. Abrahamian, *Mojahedin*, s. 105-45.
63. Humeyni'nin bu olayı kendi tarafından anlatımı için bkz. *İttilaat*, 26 Haziran 1980.
64. Mücahitlerin kendi taraflarından anlatımı için bkz. *Peykar*, no. 67-68 ve 69, Ağustos 11-25 1980; no. 70'den no. 84'e dek, 1 Eylül'den 23 Kasım 1980'e dek.
65. Şerif-vagifi ile Lebbaf'ın tasfiye ve ölümleriyle ilgili ayrıntılar için bkz. *İttilaat*, 5 Mayıs 1979, 11 Ocak 1982.
66. Müslüman ve Marksist Mücahitlerin amblemleri arasındaki fark. Marksistlerin Kur'an ayetlerini ve örgütün kuruluş tarihini amblemden çıkarmalarıydı.
67. Necati, c. I, s. 423; Müslüman Mücahitlerin olayı kendi açılarından anlatımı için

bkz. *Tarih-i ceyan-i kudeta*, s. 20-1.

68. *Beyaniye-i ilam-i mevaze-i ideolojik-i sazman-i Mücahidin-i halk-i İran*, C. 1 (yyy: Mücahidin Yayınları. 1976), bundan böyle *Manifesto* olarak geçecektir.
69. *Tağyir ve tahavvilat derun-i sazman-i Mucahidin-i halk-i İran* (yyy: Peykar, 1979).
70. Örneğin, bkz. *İktisat be zeban-i sade*. (yyy: Mücahidin Yayınları, 1972).
71. Abrahamian, *Mojahedin*, s. 146.
72. *Piramun-i tağyir-i ideolojik-i sazman-i Mucahidin-i halk-i İran* (yyy: yurtdışındaki Ulusal Cephe Yayınları, 10976), s. 2-5.
73. Mesali, s. 59.
74. *Manifesto*, s. 108-31.
75. *Age*. s. 47-58.
76. *Neşriye-yi vije-yi bahs-i derun-i du sazman*, no. 1 (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1976).
77. *Mesail-i had-i cunbiş-i ma* (yyy: Mücahidin Yayınları, 1976).
78. *Se beyaniye ez sazman-i Mucahidin-i halk* (yyy: Mücahidin Yayınları, 1975). Bu, her operasyonla ilgili askerî-politik bildirileri bir araya getiren bir derlemedir. Suikastler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *İttilaat*, 25 Ocak 1976; *Keyhan*, 11 Ağustos 1975.
79. Her ikisi de Marksist Mücahitlerce yayımlanan *İtilaiye-yi Mehr 57; İtilaiye-yi tozihi-yi zemistan-i 57* bildirileri; *Peykar* no. 11, 10 Temmuz 1979.
80. *Peykar*, no. 93, 9 Şubat 1981, s. 17.
81. Tude'nin resmî belgelerinden Radmaneş'in 13. plenum sırasında görevden alındığı anlamı çıkmaktadır. Fakat, İskenderi'ye göre, plenumdan sonra görevden alınmıştır. Buradaki uyuşmazlık, muhtemelen, parti hukukuna göre merkez komitesinin birinci sekreteri görevden almaya yetkisinin olmaması ve resmî belgelerin bunu saklamaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. *Esnad ve didgahha* (Tahran: Tude Yayınları, tarihsiz), s. 572-8; İrec İskenderi, *Hatırat-i siyasi*, ed. Babek Emir-husrevi ve Feridun Azernur, c. III, s. 158 (Saint Cloud Cedex, Fransa: İran Demokratik Halk Partisi yayını, tarihsiz).
82. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 162-78. ,
83. *A.g.e.*, s 163 ve 178-82.
84. 14. plenumla ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Siyaset ve sazman*, c. I, s. 182; *Esnad ve didgahha*, s. 579-84.
85. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 162-78.
86. İskenderi'nin yaşamı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cosroe Chaqueri, 'Iradj Eskandary and the Tudeh Party of Iran', *Central Asian Survey*, c. 7, no. 4, 1988, s. 101-33.
87. *Esnad ve didgahha*, s. 905.
88. *Siyaset ve sazman*, s. 209-24.
89. Nevid'in tarihi için bkz. *Esnad ve didgahha*, s. 901-22.

90. *Esnad ve didgahha*, s. 913.
91. *Merdum-i Mahane*, c. VI, no. 17, Temmuz 1966.
92. *Esnad ve didgahha*, s. 699-705.
93. Tude'nin bu konudaki tavrını gösteren bir değerlendirme için bkz. Mehdi Keyhan, *Deh sal komek iktisadi ve fenni-yi ittihad-i şurevi be İran 1344-1354* (Stockholm: Tude Yayın Merkezi, 1976). Keyhan, ılımlı fraksiyondandı.
94. *A.g.e.*, s. 32.
95. Nureddin Kiyanuri, *Hatırat-i Kiyanuri* (Tahrani Didgah Kurumu, 1992), s. 478.
96. İhsanullah Taberi, *Kej rahi, hatırat-i ez hizb-i Tude* (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1987), s. 262.
97. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 200.
98. *A.g.e.*, s. 201.
99. *A.g.e.*, c. IV, s. 18-9.
100. 1. plenumun seyri ve Tude parti programı hakkında bkz. *Esnad ve didgahha*, s. 651-98.
101. *A.g.e.*, s. 691.
102. *A.g.e.*, s. 678.
103. *Dunya*, Tude merkez komitesinin politik ve teorik yayın organı, c. III, no. 7, Eylül 1975, s. 15-21.
104. *Dunya*, c. III, no. 11, Şubat 1976, s. 14.
105. Cehangir Behruz ile Londra'da 13 Temmuz 1991'de yapılan görüşme; *Ruzigar-i Now*, no. 138, Temmuz-Ağustos 1993, s. 66-75; Eylül 1993. Behruz, mühürlü zarfı Başbakan Huveyda'ya teslim etmiştir.
106. İskenderi, *Hatırat*, c. IV, s. 20-1.
107. Kiyanuri, *Hatırat*, s. 483-4.
108. Alem'in Şahlık sarayında 1975 yılının olaylarıyla ilgili anlatımı için bkz. Alem, s. 409-54.
109. Sovyetler Birliği'nin İran devrimini kavramakta göterdiği yetersizliğin bir nedeni de, o sıralarda KGB'nin İran'daki faaliyetlerinin uğradığı zaaf olabilir. O sıralar İran'da KGB adına çalışan Vladimir Kuziçkin'e göre, Büyükelçilikteki üst düzey yetkililer de dâhil, birçok ajanın merkeze çekilmesi ya da başka ülkelere atanması yüzünden 1977'den başlayarak KGB'nin İran ile ilgili istihbaratı ciddî bir düşüş göstermişti. Bkz. Vladimir Kuzichkin, *Inside the KGB: My Life in the Soviet Espionage*, çev. Thomas B. Beattie (New York: Pantheon Books, 1990), s. 148-9.
110. İrec İskenderi, *Yadmendeha ve yaddeşte-yi perakende* (yyy: Merd-i Emruz yayınları, 1986), s. 135-6.
111. Örneğin, Eylül 1978 tarihli, hareketi destekleyen parti bildirisine bakınız: *Esnad ve ilamiyeha-yi hizb-i Tude-yi İran* (Tahran: Tude Yayınları, 1980).
112. Kiyanuri, s. 488-9.
113. Kiyanuri, yürütme komitesinin İskenderi'nin konumunu destekleyen üyeleri

olarak şu adları verir: Hamid Safari (ADP üyesi olması ADP fraksiyonunun ılımlılardan yana tavır belirlediğini gösterir.), Muhammed Pur-hurmuzan, Meliktac (Melike) Muhammedi, Fetullah Nezir, Gulam Hüseyin Gaim-penah, Ali Gelavij, Mehdi Keyhan ve Aşut Şehbazyan. İki fraksiyon arasında gidip gelmekle birlikte genelde ılımlı fraksiyona yakın duran Hüseyin Covdet de bu grubu desteklemiştir. Kiyanuri çizgisini destekleyenlerse şunlardır: İhsanullah Taberi, Ferecullah Mizani, Manuçer Behzadi, Rafet Muhammedzade, Behram Daniş, Huşeng Nazimi, Babek Emir Husrevi. *A.g.e.*, s. 489-90.

114. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 202-3.
115. Kiyanuri, s. 497.
116. İskenderi, *Hatırat*, c. III, s. 207-9.
117. Kiyanuri, s. 497-8.
118. *Dunya*, c. III, no. 11, Şubat 1976, s. 46-50; c. III, no. 5, Ağustos 1978, s. 38-44.
119. *Dunya*, c. III, no. 8, Ekim. 1975, s. 34-8.
120. Keyhan, s. 48-54.
121. *Zaman-i No*, no. 6, Ekim 1984, s. 102-8.
122. *A.g.e.*, s. 110. Bu konunun tartışıldığı toplantıya şu üyeler katılmıştı: Kiyanuri, Forutan, Segai, Şifabahş, Covdet ve Hasan Nazari.
123. *A.g.e.*, s. 116.
124. *A.g.e.*, s. 118-9.
125. *Dunya*, c. III, no. 12, Şubat 1976, s. 18.
126. *Esnad ve didgahha*, s. 748.
127. F. M. Cevan, *Çerikha-yi halk çe miguyend* (Stassfurt: Tude Yayın Merkezi, 1972), s. 8-9.
128. *Dunya*, c. III, no. 6, Ağustos 1975, s. 7-17.
129. Grubun kısa bir tarihçesi için şu broşürün ekine bakınız: Bijen Cezeni, *Çe hiyanet mikonend*, s. 1-7; *Esrar-i faaliyetha-yi zidd-i İran der haric ez keşver* (yyy: yayıncı yok, 1976), s. 19. Bu broşür SAVAK tarafından yayımlanmıştır.
130. *Tude*, İTPDÖ yayını, no. 23, Nisan 1973. İTPDÖ'nün Nihavendi'yi savunuşu için bkz. *Sitare-yi Sorh*, İTPDÖ yayını, no. 33, Ocak 1974.
131. *Tehrani*, c. I, s. 216. Bunlar arasında şu adlar sayılabilir: Perviz Vaiz-vade, karısı Masume Tavaçiyan ve Mehveş Casimi. İlki polisla girdiği çatışmada, öbür ikisi sorgu sırasında işkencede öldü.
132. Leşai'nin tutuklanmasından sonraki görüşleri için bkz. *Keyhan*, 30 Aralık 1972.
133. *Esrar-i faaliyetha*, s. 23.
134. *Tehrani*, c. I, s. 271-2.
135. İTPDÖ'nün Maoizmi savunması ile ilgili olarak bkz. *Tude*, no. 10, Eylül 1968; no. 12, Mart 1969. Grubun Sovyetler Birliği hakkındaki görüşü için bkz. *Tude* no. 20, Ağustos 1972.
136. *Tude*, İTPDÖ yayını, no. 17, Ocak 1970.
137. Örneğin, bkz. *Sitare-yi Sorh*, İTPDÖ yayını, no. 7, Ekim 1970; no. 18 Şubat

1971; no. 40, Ekim-Kasım 1974.

138. *Sitare-yi Sorh*, no. 1, Şubat 1979.
139. *Tude*, İTPDÖ yayını, no. 22, Şubat 1972.
140. *A. g. e.*, s. 28-32.
141. *Esrarha-yi faaliyetha*, s. 27-8. Bu SAVAK belgesine göre, bu olayda 60 kişi tutuklanmıştır.
142. *Tufan*, Marksist-Leninist Tufan Örgütü yayını, no. 21, Temmuz 1971, s. 24-8; no. 27, Temmuz 1972, s. 54-8.
143. *Tufan*, no. 44, Temmuz 1975, s. 84-95.
144. *Tufan*, no. 21, s. 36-8 ve 41-2.
145. *Ruşenfikran, hizb, mubareze-yi muselahane*, Tufan Örgütü Yayını, no. 34.
146. Ali Şakiri ile görüşme, Los Angeles, 10 Nisan 1993.
147. Kendisini iki sınıfa dayanan bir parti olarak tanımlamaktaki ısrarı yüzünden, grup sol çevrelerde alaycı bir tarzda "iki sınıfın partisi" (hizbi du tabage) adıyla anılmıştır.
148. *Endişe-yi Mao Tse-dun ve siyaset-i harici-yi Çin* (yyy: Komünist Birlik Grubu, 1977).
149. *Muşkilat ve mesail-i cunbiş* (yyy: Komünist Birlik Grubu, 1977).
150. *İnqilab-i sosyalisti ya demokratik?* (yyy: Komünist Birlik Grubu, tarihsiz).
151. Muhammed Emini ile görüşme, Los Angeles, 19 Nisan 1993.
152. Aynı görüşme ve *Perviz Şoket ile görüşme*, Berkeley, 18 Eylül 1997.
153. Hojebr Husrevi-Azerbaycani ile görüşme, Londra, 8 Ağustos 1990.
154. *Karname-yi hizb-i kargeran-i sosyalist* (yayımlanmamış elyazması), s. 3.
155. *A.g.e.*, s. 4-5.
156. Örneğin, 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında gerilla hareketiyle bağlantılı yeni kuşaktan Marksistlerin gelişiyle cezaevlerinin havasının değiştiği kesindir. Tutukluların morali yükselmiş ve daha mücadeleci bir ortam doğmuştur. Bkz. Muhammed Ali Amui, *Dard-i zamane* (Tahran: Anzan Yayınları, 1998), s. 258-337.

3

Devrim: Ölüm Dansı (1979-1983)

Son beş ya da altı yıl zarfında altı Amerikalı ve pekçok İranlıyı öldürdüklerinden, terörist gruplar halktan destek kazandılar. Son dört yıl içinde İran'daki terörist hareket Halkın Mücahitleri ve Halkın Fedaileri adında iki önemli örgüt şeklinde ortaya çıktı. Bu örgütler çok büyük ihtimalle Libya'dan yardım alıyor, ama bildiğimiz kadarıyla Sovyetlerden almıyor.

ABD Büyükelçiliğinin Raporu

[Solun] Hiçbir faydası dokunmadı. Devrime hiçbir yardımları olmadı... Zaferde belirleyici değildiler, bir rol oynamadılar, hiçbir katkıları olmadı... Halk İslâm için dövüştü.

Ruhullah Musevi Humeyni

DEVRİM

1979 Şubat'ındaki İran Devrimi, dışarıdan ya da içerden, ister olayları kontrol altına almak, ister olaylardan yararlanmak amacıyla olsun, katılan bütün taraflar için bir sürpriz oldu. Son İran Şahı'nın ve rejiminin tarihe karışmasındaki hız, süper güçleri afallattı, Şah'ı ve Şahlık ordusunu felce uğrattı. Rejime karşı oluşan ittifakın fiilî niteliği bakımından da, devrim beklenmedik bir olaydı. Bu ittifak, 1978 Eylül'ü itibariyle Humeyni'nin tartışılmaz liderliğiyle İslâmcıların önderliği altına girdi. İttifakın benzersiz yanı, İslâmcılarla bir bağı olsun olmasın, neredeyse bütün toplumsal sınıf-

ları ve siyasal güçleri içermesiydi. Şah, belki İran burjuvazisinin en üst tabakası dışında, diğer bütün toplumsal grup ve sınıfları küstürmeyi becermişti, bu yüzden ayaklanma doruğuna ulaştığında rejimi savunacak kimse kalmamıştı. Rejimin düştüğü yalnızlığı şu iyi bilinen anekdot çok güzel anlatır: Ayaklanmanın doruğunda, birisi, Şahbanu (İmparatoriçe) Farah'a Fransız Devrimi'nin başlangıcında Kral 16. Lui zor durumdayken yandaşlarının Şanzelize'de destek gösterileri yaptıklarını hatırlatarak Şahın yandaşlarının neden aynı şeyi yapmadıklarını sorar. Cevap anlamlıdır: 'bizimkiler de yapıyorlar, hem de Şanzelize'de!' Öykü, Şah rejiminden en fazla sebeplenenlerin en çok ihtiyaç duyduğu ânda kendisini yüzüstü bıraktığı gerçeğine işaret eder.

Görünüşe göre, ABD'de iktidarda dünya ölçeğinde insan haklarının korunmasına büyük önem veren Demokrat Partili bir başkanın bulunmasının İran siyaseti üzerinde çok önemli etkisi olmuştur. Amerikan siyaset sahnesinde daima Cumhuriyetçi adayların etkin destekçisi olan Şah, Watergate skandalı yüzünden Nixon'ın istifasını, ardından Ford'un Carter karşısında uğradığı seçim yenilgisini, iktidarına yönelik ABD desteğinin zayıfladığı şeklinde algıladı. Carter'ın Ocak 1977'de göreve başlamasının ardından insan haklarıyla ilgili konuların ABD politikasında giderek artan bir önem kazandığını gören Şah, bu yönde doğrudan bir Amerikan baskısı olmasa bile, rejiminin tutumunu yeni uluslararası gerçekliklere uyacak biçimde ayarlamak için harekete geçti. Siyasî iktidar ve karar yetkisi neredeyse bütünüyle Şahın kişiliğinde toplanmış olduğundan, olayları algılayışında meydana gelen her değişiklik rejimin bütününü etkileyen zincirleme bir değişimi tetikliyordu. Bir gözlemciye göre, "...Şah uzun iktidar yılları boyunca, genel siyasette yol ve yönünü belirleyebilmek için, özgül sorunlarla ilgili öğüt, hattâ talimat almak için ve hatırı sayılır ölçüde... psikolojik sağlığını korumak bakımından, ABD'ye bağımlı hale gelmişti."[1] Bu yüzden, ABD dış politikasında insan haklarını

öncelik konusu yapan bir başkanın işbaşına gelmesi, Şah'ın değişimin, İran siyasetini serbestleştirmenin zamanının geldiğine iknâ olmasında önemli bir etmen oldu.

Rejimin gerek ılımlı gerek radikal muhalifleri havanın değiştiğini çok çabuk hissettiler. 1977 Ekim'inde aralarında avukat ve hâkimlerin de bulunduğu bir grup laik aydın, Şah'a hitap eden bir açık mektupla, Anayasaya uyulması, siyasî tutukluların salıverilmesi, siyasal özgürlüklere ve insan haklarına saygı gösterilmesi taleplerini dile getirdi. Aynı yılın Kasımında, Ayetullah Humeyni İran ulemasına bir mektup göndererek Carter'ın insan hakları politikasının eşsiz bir fırsat sunduğunu anlatıp, aydınların mektubundan bahisle, kendilerinin de aynı şeyi yapmalarını istedi: "birçok şey yazıp kimse tarafından rahatsız edilmeden imzalayanlar gibi, siz de, sorunlar hakkında yazıp onlara [hükümete] iletiniz."[2]

Yine aynı ay içinde Şah'ın Washington'da Carter ile ilk buluşmasına öfkeli İranlı öğrencilerin tepkisinin gölgesi düştü. Göstericilerin çoğunluğunu yıllardır rejime aktif muhalefet eden İran Öğrenciler Konfederasyonu bünyesindeki çeşitli gruplardan Marksist eylemciler oluşturuyordu. Şah'ın ve Carter'ın, eşleri ve yardımcılarıyla birlikte, göstericileri dağıtmak için kullanılan sinir gazından nasiplerini aldıkları ândaki görüntüleri bütün dünya televizyonları için sansasyonel bir haber, eylemciler için de unutulmaz bir deneyim oldu. Bu ziyaret ve Carter'ın 1977 Aralığında Tahran'a yaptığı (ki bu ziyâret sırasında İran'ı "...dünyanın en huzursuz bölgelerinden birindeki bir istikrar adası" olarak nitelemişti) iâde-i ziyâretin, bir sonraki yılın olaylarının hazırlanmasını etkileyen iki sonucu olmuşa benzer. İlkin, iki adam birlikte çalışmanın zeminini oluşturmuş ve ABD'nin güçlü desteğinin sürdüğü konusunda Şah'ın gönlü ferahlamıştı. İkincisi, Şah İran'da reformları sürdürme niyetini teyit etmişti.[3] İnsan hakları ve siyasal özgürlüklerle ilgili konular tartışılmış, ancak ABD herhangi bir baskı uygulamamıştı.

Olayların akışı 1978 yılından itibaren yavaş yavaş hızlanıp, yaza doğru açık bir devrimci mücadelenin patlak vermesi, 1979 Şubatında da rejimin çökmesiyle sonuçlandı. 1978 baharı boyunca polis ve askerle çatışmalar cereyan etse de, Şah, yaz ortalarına dek telaş etmiyor gibiydi. Haziran sonu gibi geç bir tarihte bile, muhalefetin gösterileri ve ardından gelen çatışmalardan çok, hava kuvvetleri için yeni silâhlar alma konusuna kafa yoruyordu.[4] Ne var ki, 1978 güzünden itibaren olayların gidişinde kontrolü yitirdiği görülmeye başlandı. Tahran'daki ABD Büyükelçisine göre, Eylül ayından itibaren ABD ve İngiltere büyükelçilerini sık sık çağırtıp ne yapması gerektiğine dair akıl öğretmelerini istemeye başladı.[5]

Kendi kuşağından pek çok İranlı gibi Şah da İran'ın karşılaştığı belâ ve sıkıntıların çoğunun, belki de hepsinin arkasında yabancı parmağı bulunduğu fikrine dayanan komplo teorilerine meraklıydı.[6] Şah ve rejimin yönetici seçkinleri 1970'ler boyunca, ister İslâmcı ister Marksist olsun silâhlı muhalefetin, gerçekte perde arkasından Sovyetler Birliği ve Tude'nin yönettiği "kara ve kızıl arasındaki uğursuz bir ittifak" olduğuna inanmıştı. Şah, silâhlı muhalefeti kimi zaman "İslâmî Marksistler" olarak niteliyordu ve güvenlik güçlerinin bütün ağırlığını bu muhalefetin ezilmesine yöneltti. Bu yüzden, 1978'e gelindiğinde kapanmış gözünün görmediği taraftan yumruk yiyip duran bir boksör gibiydi. Devrim ne 70'lerin silâhlı muhalefeti ne de Sovyet destekli herhangi bir siyasî örgüt tarafından yönetildi. Bu durum, kısmen de olsa, bütün bu güçlerin SAVAK tarafından sıkı bir takip altında tutuluyor olmasından kaynaklandı. Devrim doğası itibariyle kendiliğinden gelişip, Ayetullah Humeyni'nin başını çektiği radikal İslâmcıların önderliği altına girdi. Şah'ın anlamadığı buydu ve kendisini kimin dövdüğünü anlamaya çalışan kroki durumundaki bir boksör gibi, durumu açıklayabilmek için bir komplo teorisini bırakıp bir başkasına sarıldı. Daha Kasım başlarında olayların ardında ABD ve

İngiliz gizli servislerinin bulunup bulunmadığını sorgulamaya başladığı söylenir.[7] En sonunda, petrol fiyatlarını artırma yönündeki girişiminden – böyle yapmakla Batılı güçleri kızdırmış olduğunu düşünüyordu – en sevdiği açıklama olan 'kara-kızıl' ittifakına kadar pek çok komplo teorisi geliştirerek herkesi ve her şeyi suçlamaya başladı.[8]

Rejimin devrim karşısında uğradığı felç, Şah'ın kafasının karışması, iradesini yitirmesi ve önündeki devrimci hareketin doğasını kavrayamama ı ile doğrudan bağlantılıydı. Şah'ın içine düştüğü kişisel felç ise kısmen, geleneksel yabancı destekçilerinin ve dostlarının durumu anlama ve öylesine çaresizce ihtiyaç duyduğu genel tavsiyeleri verme yeteneğini gösterememesinden kaynaklanıyordu. Bu noktada, Carter yönetiminin Şah ile devrim karşısındaki kararsız ve kendi içinde çelişen politikaları, rejimin yıkılmasında önemli rol oynadı. ABD diplomasisi 1978 başlarında Şah'ı desteklemekte daha kararlı bir rol oynamayı ve kendisine sağlam tavsiyeler getirmeyi becerebilmiş olsaydı, çok büyük ihtimaldir ki İran Devrimi daha farklı bir sonuç verecekti. ABD'nin İran'daki başarısızlığının üç temel nedeni var gibi gözükmektedir. Birincisi dönemin bazı Amerikan politika yapıcılarının belirtmiş olduğu gibi, ülkedeki yanıltıcı istikrar görüntüsünden dolayı 1970'lerin ikinci yarısında ABD'nin İran'daki istihbarat toplama faaliyetlerinde keskin bir düşüş olmuştu.[9] İstihbarat zaafı Amerikan yetkililerinin durumun ciddiyetini zamanında fark etmesini engelledi ve hattâ daha da önemlisi, muhalefetin liderlerine ve bunların çalışma tarzlarına ilişkin yeterli bilgi edinmelerini önledi. İkincisi, ABD dış politikası 1978 yılında (aralarında Stratejik Silâhların Sınırlandırılması İkinci Antlaşması (SALT II) ve Camp David Anlaşması'nın da bulunduğu) bir dizi önemli konuyla ilgilenmek zorundaydı. Bu durum, hareket yeteneğini kısıtlıyordu. Bir Amerikan politika belirleyicisinin ifadesiyle "karar verme devrelerimiz aşırı yüklenmişti".[10] Bu, devrim atı alıp Üsküdar'ı geçinceye kadar İran'daki

durumun dikkatlerden kaçması anlamına geliyordu. Üçüncü olarak, ABD yönetiminin tepesinde İran'daki olaylara karşı iki farklı yaklaşım vardı ve bu Şah'a iki farklı tavsiyeler manzumesi olarak yansıyordu. ABD politikasındaki bu ikilik, belki de Şah'ın kafasını en çok karıştıran, devrimin karşısında iradesini ve maneviyatını en çok sarsan etmendi. Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'ye göre, iki farklı yaklaşım, ABD yönetiminin farklı önceliklere önem veren iki farklı kurumundan geliyordu. Bir tarafta Ulusal Güvenlik Konseyi İran'da ABD ve Batı çıkarlarını korumanın önemini vurgularken, öte yanda Dışişleri Bakanlığı daha çok, Amerikan usulü demokrasiyi yaymakla ilgiliydi.[11] Gelişmelerin vahamet kazanmasına bağlı olarak, 1978 Eylül'ünden itibaren bu iki yaklaşım ABD'nin tutumuna ilişkin çelişik sinyaller göndermeye başladı. Bu arada Tahran'daki ABD Büyükelçisinin ABD yönetimi nezdinde güvenilirliğini yitirip gözden düşmeye başlaması da kargaşayı iyice artırıyordu. Şah'ın iktidarının sürdürülemezliği bir kez anlaşılınca, iki yaklaşım arasındaki farklılık daha da büyüdü. Ulusal Güvenlik Danışmanı, eğer herhangi bir İran hükümeti muhalefetle müzâkerelere girecekse, bunu güçlü bir konumdan yapması gerektiği görüşündeydi. Bu görüş doğrultusunda, sürekli olarak İran hükümetine muhalefete karşı güç gösterisinde bulunması telkinleri yapıldı ve ABD'nin İran silâhlı kuvvetlerine güven ve desteğinin sürdüğünün nişânesi olarak General Robert Huyser İran'a gönderildi. Bu yaklaşım, Şapur Bahtiyar'ın başkanlığındaki sivil hükümet başarısız olduğu takdirde ordunun darbe yapacağını umuyordu. Öte yandan Bahtiyar hükümetine daha fazla güveniyor gözüken Dışişleri Bakanlığı silâhlı kuvvetlerden hükümeti desteklemeyi sürdürmesini istedi.[12] Bu zaman zarfında Büyükelçi William Sullivan da Washington'daki politika belirleyicilerin güvenini tümüyle yitirmiş ve kendi kafasına göre hareket etmeye başlamıştı. Büyükelçiye göre, muhalefete taviz vermek kaçınılmazdı, ama bunu yaparken ileride

kurulacak bir devrimci hükümete karşı denge ve tehdit unsuru oluşturmak üzere İran ordusunun emir kumanda zincirinin bütünlüğünün korunması hayatî önem taşıyordu. İran'a karşı ABD politikasındaki yaklaşım farklılıkları ne olursa olsun, hepsinin dayandığı genel görüş, hareketin radikalleşmesinin komünistlerin ve dolayısıyla Sovyetlerin önünü açacağı, durumdan onların yararlanacağı yönündeydi.[13] ABD yönetimi en sonunda Şah rejiminin çökmesinin kaçınılmaz olduğunu kabul edince, ardından gelecek İslâm Cumhuriyeti'nin, Sovyet saldırganlığına karşı İran'ı korumak için ABD ile ilişkileri sürdürmeyi isteyecek ılımlılardan oluşacağına inandı. İran ile ilgili istihbaratın yetersizliğine ve 1978 yılı boyunca izlenen kararsız politikaya bakınca, ABD politika belirleyicilerinin nasıl ve neden bu sonuca vardıkları pek anlaşılmıyor.

İran Devrimi karşısında Sovyetler Birliği daha az şaşkın yakalanmadı. Moskova'nın devrim karşısındaki tepkisi gerçekliği tümüyle yanlış anlamasının sonucuydu. Kitlesel bir devrimci hareketin İslâmın ve Şii dinî hiyerarşisinin önderliği altında yürümesi, devrim öncesi İran'da İslâmın durumu hakkında Sovyetlerde yapılmış akademik araştırmalardan da görüldüğü gibi, Sovyet politika belirleyicilerinin ezberini bozdu. Sovyet bilginleri, 1960'ların sonlarına dek, modern çağda Şii İslâmın ya hiç ya da çok kısıtlı bir ilerici rol oynayabileceği görüşünde birleşmişti. Bu bilginler ve aslında Sovyet yönetiminin ta kendisi Şah'ın reform programına karşı gerçekleşen 1963 başkaldırısını gerici bir tepki olarak niteliyordu. Ne var ki yeni bir Sovyet bilginler kuşağının konuya el atmasıyla 1970'lerde bu tahlil biçimi değişmeye başlamıştı.[14] Yeni yaklaşım, İslâmı, bir toplumun feodal aşamadan kapitalist aşamaya geçişinde kitleleri harekete geçirmekte olumlu bir güç olarak tanımlamakla beraber, kapitalist toplumdaki rolünü gerici olarak görmeye devam etti. Bu yüzden, 1970'ler boyunca Sovyet akademik çevrelerinde İslâmın ilerici nitelikleri hakkında ateşli bir tartışma yürütülmekle birlikte, genel geçer anlayış değişmedi.[15]

Daha önce değinildiği gibi, 1970'lerde Sovyetler Birliği ile Şah rejimi arasında ekonomik bakımdan iki tarafın da yararına olan, siyasî bakımdan istikrarlı bir ilişki kurulmuştu. Şah, Sovyetlerin ülkesiyle ilgili gizli emelleriyle ilgili daimi bir kuşku beslemekle birlikte, bir süper güçle sürtüşmekten kaçınıyor, Moskova da, Batının müttefiki olduğunun gayet farkında olsa da, Şahlık rejimini çatışmaktansa uzlaşmanın iyi olacağını düşünecek kadar sağlam sanıyordu. İslâm ve İslâmın İran'daki rolü hakkındaki kalıplaşmış değerlendirmeleri yüzünden Sovyet politika yapıcıları İran'da bir devrim hareketinin varlığını fark etmekte ve bu hareketin ideolojik karakterini anlamakta geç kaldılar. Kavrayış eksikliğinin bir başka nedeni, tıpkı ABD'ninki gibi Sovyet istihbaratının da, devrim öncesinde birdenbire zaafa uğramış olmasıydı. O dönem İran'da görev yapan KGB yetkilisi Vladimir Kuziçkin'e göre, bu durum "istasyon şefi de dâhil birçok ajanın değiştirilmesinden" kaynaklanmıştı.[16] Giderek büyüyen devrim hareketiyle askerler arasında 1978 yılının ilk yarısında birçok kanlı çatışma cereyan etmesine rağmen Sovyetler, kendi kamuoyuna İran'da bir şeylerin ters gittiğini ilk kez 8 Ekim'deki Kara Cuma olaylarından sonra *Pravda* vasıtasıyla açıkladı. 9 Ekim tarihli *Pravda*'da bir gün önceki olayların haberinin yanı sıra, bu olaylardan birkaç gün önce, kurban bayramında yapılan büyük kitle gösterisiyle ilgili bir değerlendirme de yayımlandı. Söz konusu gösterinin önemi, İran'da o zamana dek Şahlık rejimi aleyhine yapılmış en kalabalık barışçıl gösteri olması ve katılan 200 binden fazla kişinin açıkça Ayetullah Humeyni'nin ülkeye dönmesi talebini dillendirmesiydi. İlginçtir ki, *Pravda*'nın yorumunda gösterinin anlam ve önemi tamamen ıskalanıp, kitlelerin 1906 Anayasasının uygulanması talebiyle yürüdüğü yazıldı.[17] Bununla birlikte, devrimci başkaldırının büyümeye devam etmesi, Sovyetleri İran gerçekliğini anlamak için daha fazla dikkat sarf etmeye zorladı. Moskova, 1978 Kasım'ına gelindiğinde ABD'yi gelişmelere doğrudan müdahale et-

memesi için uyaracak kadar olayın ciddiyetinin farkına varmıştı.[18] *Pravda,* 7 Ocak 1979 tarihli yorumunda artık, İran'daki olayların tümüyle iç nedenlerden kaynaklandığını ifade ederken, dinsel çevrelerin de önemli rol oynadığını kabul ediyordu.[19] Oysa, işin gerçeği, 1979 Ocak ayına gelindiğinde mollaların önemli rol oynamakla kalmayıp, devrimin önderliğini ele geçirmiş olduğuydu. *Pravda,* devrimcileri olabilecek bir askerî darbenin tehlikelerine karşı uyardığı bundan bir hafta öncesindeki 2 Ocak günkü yorumunda ise dinsel kimliğine hiç değinmeden, devrimin lideri olarak Ayetullah Humeyni'yi anmıştı. Söz konusu makale, başarılı bir devrim ve halkın tercih edeceği bir hükümet olasılığını öngörüyor, ancak bir teokrasi olasılığından hiç söz etmiyordu.[20] Sovyet basını devrime mollaların önderlik ettiği gerçeğini ancak Ocak sonlarına doğru teslim etmeye başladı. Ama bunu yaptığında bile, 7 Şubat gibi geç bir tarihte dahi, (ki Şah rejimi birkaç gün sonra 12 Şubatta çökecektir) Sovyetler din adamlarının bir İslâm cumhuriyeti peşinde olduğunu kabullenemedi. *Pravda*'nın o günkü sayısında Humeyni'den "millî demokratik ve dinsel muhalefetin lideri" olarak söz ediliyordu,[21] halbuki bu tarihe gelene kadar, Humeyni İslâm cumhuriyeti için çağrısını çoktan yapmıştı.

Devrim ateşi yükselirken İran'ın son Şahı 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etti. 1979 Nisan'ında ise 16 yaşından büyüklere oy kullanma hakkının tanındığı bir referandumla, halkın ezici çoğunluğunun oylarıyla devrim sevabıyla günahıyla onaylanırken, yeni rejimin bir İslâm cumhuriyeti olması da kabul edildi. İslâm cumhuriyetinin ilânı, Şah rejimini yıkan gayri resmî ittifakın dağılmaya başlamasının başlangıcıydı. Dinciler, İslâm cumhuriyeti aracılığıyla, ele geçirdikleri ama henüz güvenceden uzak iktidarlarını teokratik bir çerçevede pekiştirmeye çalışırken, muhalefet de kendi iktidar atılımı için uygun şartları yaratana dek zaman kazanmak umuduyla bu süreci engellemek ya da hiç olmazsa geciktirmek çabasındaydı.

Yeni İslâmcı seçkinler iktidarlarını pekiştirirken İslâm cumhuriyetinin niteliği hakkında iki farklı yoruma sahiptiler. Bu çalışmada ele alınan 1979-83 yıllarını kapsayan dönemde bu iki farklı yorum, gerek eski gerek yeni devlet organları içinde yavaş yavaş iki ayrı İslâmcı hizbin oluşmasıyla sonuçlandı. Terimin çok genel anlamında "Liberaller" diye adlandırılabilecek ilk grup, İslâm devleti hakkında Batılı anlayışa daha yakın bir yaklaşıma sahipti. Bunlar, devrim bir kez zafere ulaştıktan sonra devletin, ülkeyi parlamenter kurallar içinde yönetecek ılımlı ve Batı tarzı eğitim almış kadrolara teslim edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu kadrolar İslâmî ahlâk ve davranış normlarını nazikçe hayata geçirecek, ekonomiyi düzene sokacak ama bunu mevcut uluslararası ilişkilerin sınırları içinde yapacak, ekonomik ve siyasî bakımdan bir orta yol izleyecek, ama kuzeydeki güçlü komşuyu (Sovyet Rusya) kontrol altında tutmak için bu orta yolun Batıya yakın tarafında duracaktı. Açıktır ki, İslâm devletinin bu liberal yorumunda din adamları için çok sınırlı bir alan bırakılıyordu, ki zaten İslâmî Liberaller de bu zümrenin toplumsal ve siyasal alanda marjinal bir rol oynamasını bekliyordu. İslâmî Liberallerin önde gelen isimleri, 1979 Şubat ve Kasım ayları arasında hükümet eden Başbakan Mehdi Bazergan ve başkanlığını yaptığı İran Özgürlük Hareketi'nden (Nehzet-i Azadi-yi İran) arkadaşlarıyla, aynı yılın Aralık ayından, Humeyni tarafından kovulduğu 1981 Haziranına dek cumhurbaşkanı olan Ebulhasan Benisadr ile çalışma arkadaşlarıydı. Şahlık idaresinin yıkılmasının hemen ardından, Humeyni'nin izniyle, İslâmî Liberaller eski rejimin devlet aygıtlarını ele geçirmeye koyuldular. Bu aygıtlar, bakanlıklar, polis ve orduydu. Liberal İslâmcılar bu aygıtları ancak vekâleten yönetebileceklerdi.

Liberal İslâmcıların karşısında ise İslâm devletinin niteliği hakkında daha katı bir anlayışa sahip olanlar vardı. Mutaassıp ve yazılı geleneğe harfiyen bağlı olduklarından *Mektebiler* diye tanınan bu grup ise, aksine, din adamlarının rolüne daha fazla önem veri-

yor ve İslâm Cumhuriyeti'nde meslekten din adamı olmayan kadrolara (İslâmcı olsalar bile) daha marjinal bir rol biçiyordu. *Mektebiler*, 1979-83 arasındaki dönem boyunca "ne Doğu ne Batı" sloganına giderek daha sıkı sarıldılar ve süper güçler karşısında daha bağımsız bir tutum benimsedikleri gibi, ABD karşıtlığını derinleştirdiler. Devrim Konseyi ve İslâm Cumhuriyeti Partisi'ne hâkim olan bu çizginin önde gelen temsilcileri Ayetullah Muhammed Hüseyin Beheşti, Ayetullah Hasan Ali Montezari, Hüccetülislâm Muhammed Ali Bahonar, Hüccetülislâm Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Hüccetülislâm Ali Hamaney gibi isimlerdi. Liberal İslâmcılar eski rejimden kalma devlet aygıtla ının denetimini ele geçirirken, *Mektebiler* kendi denetimlerinde yeni devlet aygıtları ve toplumsal kurumlar ya atmaya girişip, kısa zamanda devrim konseyinde, yerel devrim (güvenlik) komitelerinde ve *İslâmî Devrim Muhafızları Kuvvetleri*'nde [sepah-i pasdaran-i ingılab-ı İslâmi] denetimi ele geçirdiler. Geleneksel devlet aygıtlarının yanı sıra oluşturulup kısa zamanda onlardan daha fazla güç kaza an bu paralel kurumlar, *Mektebilerin* Liberal İslâmcıların hakkından gelmesine yardımcı oldu.[22]

İncelediğimiz dönem, ayırt edici karakteristiklere sahip iki farklı evreye ayrılabilir. 1979-81 yıllarını kapsayan ilk evre, Şahlık rejiminin yıkılmasıyla ku ulan İ a İslâm Cumhuriyeti'nin gücünü pekiştirmeye çalıştığı bir geçiş dönemiydi. Bu evrenin temel karakteristiği, bir yandan İİC ile muhalefet arasındaki mücadele sürerken aynı anda İCC'nin yönetici seçkinleri arasında, muhalefetin de kaçınılmaz olarak taraf olduğu bir hizip çekişmesinin yaşanmasıydı. Bu evrede muhalefet, kendi gazetelerini çıkarabildiği, gösteriler düzenleyebildiği görece bir özgürlükten yararlandı. Ne var ki, olaylar 1981 Haziran'ında doruğuna tırmanırken, bu özgürlüğün kapsamı da giderek kısıtlanıyordu. Söz konusu evrenin önemli siyasal konularını azınlık hakları, kadın hakları, İslâm cumhuriyetinin doğası gibi iç sorunlarla, ABD ile yaşanan rehine kri-

zi ve İran-Irak Savaşı gibi dış sorunlar oluşturdu. 1981 Haziran kriziyle başlayan ikinci evre ise son legal Marksist örgütün de ortadan kaldırıldığı 1983 yılında bitti. 1981 Haziran'ında din adamlarının başını çektiği *Mektebi* hizbi, Liberal İslâmcıları iktidardan uzaklaştırıp siyasî muhalefeti yasadışı ilân etti. Bu olay, İslâmcı Halkın Mücahitleri ile rejim arasında fiilî bir içsavaş sürecinin başlamasına yol açtı. Bu içsavaşta Marksist örgütlenmeler sınırlı ve önemsiz bir rol oynadılar. Bu evrenin önemli toplumsal ve siyasal olayları da, İİC'nin iktidarını pekiştirmesi, İran-Irak savaşının sürmesi, muhalefetin etkili bir biçimde bastırılması ve Marksist örgütlenmelerin dağılmasıydı.

1979 Devrimini izleyen politik özgürlük ortamı, soldan sağa (Şahlık yanlıları hariç) bütün siyasî örgüt ve partilere örgütlenme şansı vermişti. Zaman zaman gevşese de esas olarak tam 26 yıl boyunca süren bir dikta rejiminin ardından gelen bu yeni kazanılmış özgürlük, özellikle soldakiler olmak üzere tüm grup ve partilere rahat bir soluk alma olanağı sağladı. Dikta yıllarının ağır baskılarının ana hedefi İran komünist hareketi olduğundan, devrim sonrasının özgürlük ortamı özellikle komünistler için tarihsel bir önem taşıyordu. Eski rejimin yıkılmasını izleyen ilk aylar boyunca, Marksist örgütler kitlesel çapta örgütlenebilme şansı buldu. Bu tarihsel konakta, uzun, zorlu ve iniş çıkışlı bir tarihin ağırlığı altında kaçınılmaz olarak parçalanmış da olsa, rejimle ve 1953 darbesinin tertipleyicileriyle on yıllar boyunca savaşmış ve 1971 yılından beri silâhlı mücadele vermekte olan bir hareketin, kitle tabanına doğrudan seslenebilme ve açıkça örgütlenebilme fırsatını bulabilmesi söz konusuydu. Ne var ki, siyasal İslâm ile Sol arasındaki bu alışılmadık balayı beklenenden de kısa sürecekti. Neredeyse Şahlık rejimi yıkılır yıkılmaz, İİC'in yeni liderleriyle Sol arasında çatışmanın işaretleri görünmeye başladı. Marksistler, yeni İslâmcı yönetimin hoşgörüsünün sınırlı olduğunu ve gerçek yüzlerini çok çabuk göstereceğini kısa zamanda fark etti. İran'daki ko-

münist hareket açısından bu dönem, hayatta kalabilmesinin devrim sonrasının toplumsal iklimine uyum sağlama yeteneğine bağlı olduğu bir *ölüm dansı* anlamına geliyordu ve sonuçta, İran komünistleri bu dansın hakkını veremediler.

İranlı Marksistler muazzam büyüklükteki konular ve sorunlarla karşı karşıyaydı. Hareket, yönetimin üretim ilişkilerinde ya da üretim araçlarının mülkiyetinde bir değişiklikten yahut demokratik kurumlaşmadan çok, din esaslarına dayalı bir devlet kurulmasına ve buna uygun bir kültür devrimine vurgu yaptığı bir devrim sonrası toplumunda faaliyet göstermek zorundaydı. Yeni devletin bağımsızlığı belki de İranlı Marksistlerin önündeki en önemli meseleydi. Bu noktada İranlı Marksistlerin kafa karışıklığını artıran iki unsur vardı. Bunlardan birincisi, yeni İslâmcı seçkinler arasındaki, çoğu kez birbiriyle çelişen sosyo-politik eğilimlerden kaynaklanan hizipleşme, ikincisi de, İİC'nin dış politikasında izlediği "ne Doğu ne Batı" tutumuydu. Bu tutum, farklı hiziplerce nasıl farklı yorumlanırsa yorumlansın, genel olarak İran'ın yabancı güçler karşısında bağımsızlığına işaret ediyordu.[23] İran söz konusu olduğunda, bu durum, Marksistler de dâhil, pek çok grubun dikkatinden kaçan büyük bir önem arz ediyordu. İran, Kaçar hanedanının Ruslara yenildiği 19. yüzyıl başlarından itibaren yabancı güçlerin dolaylı etkisi altına girmişti. Bu dönemden başlayarak Tahran'daki yabancı büyükelçilikler iç politika üzerinde belirleyici bir rol oynadı. Yakın tarihin 1906-9 Meşrutiyet Devrimi, 1921 Rıza Han Darbesi ve tabiî 1953'te Musaddık'a karşı tezgâhlanan uğursuz darbe gibi bütün önemli olaylarında yabancı etkisi görülebilir. Şahlık rejiminin ve Rıza Şah'ın başta aydınlar olmak üzere halk arasında genel bir meşruiyet kazanamayışında ABD ve İngiltere'ye bağımlı olduğunun bilinmesinin önemli payı vardı. Devrim öncesi Marksist yazının büyük bölümü bu bağımlılık ilişkisinin eleştirisine adanmıştı. Bu nokta, aynı şekilde İslâmcıların da eski rejime en ağır saldırı gerekçesini oluşturuyordu.

İslâmın – birçoklarının fundamentalizm olarak adlandıracakları – bir siyasî güç olarak ortaya çıkışı, tanık olan herkesin ezberini bozan bir sürpriz oldu. Devrim sonrasının Marksist eylemcileri ve kuramcıları için yeni İslâm devleti meselesi çözümsüz ve sonunda mahvedici bir sorun olduğunu kanıtladı. Aralarında Tude'nin de bulunduğu bazı Marksist örgütler İİC'nin siyasal bağımsızlığını ve özellikle *Mektebilerin* ABD karşıtlığını Sovyetlerle olası bir yakınlaşma imkânı olarak yorumlarken, çoğu, gözle görüleni yadsıyıp, yeni rejimi emperyalizmin kılık değiştirmiş bir kuklası olarak görüp göstermeye kalkıştı. Bu örgütler (örneğin Peykar ve Fedailerin bazı fraksiyonları), böyle yapmakla radikal sloganlar ve politikalarla Liberal İslâmcılara yüklendiler. Marksistler, yeni İİC liderliğinin bağımsız doğasını kabul etmeyi reddettiklerinden, bu radikallik humması içinde İslâmcılar tarafından alt edildiler. Yeni rejimin niteliğini kavramakta gösterilen bu yetersizlik, hareketin İCC ile başa çıkamamasında ve nihayet çöküşünde önemli rol oynadı.

Devrimin ardından Marksizme bağlılıklarını ilân eden grup, örgüt ve partilerin sayısında hızlı bir artış oldu. Devrim öncesinde bu tür grupların sayısı belki iki elin parmaklarından biraz fazlayken, devrim sonrasında bu sayı sekseni aşmıştı ve Marksist grupların daha küçük birimlere bölünerek parçalanmasıyla giderek de artmaktaydı. İşin aslı, devrimin ardından nerede birkaç Marksist eylemci bir araya gelse, orada kendisini işçi sınıfının meşru öncüsü ilân eden bir örgüt ya da partinin boy gösterdiğiydi. Bu yüzden, devrim sonrası döneminin bütün Marksist örgüt, parti, grup ve çevrelerinin dökümünü yapmaya kalkmak, hem yerine getirilmesi imkânsız, hem de gereksiz bir çaba olurdu. Bunun yerine, belli başlı parti ve örgütlerin yazgısını incelemek ve bu başlıca grupların başlarına ne geldiyse, daha küçük grupların da genel anlamda aynı yazgıyı paylaştığını kabul etmek daha kestirme bir yol olacaktır. Ele alınacak gruplar, kabaca İİC'yi destekleyenler ve muhalefet edenler olarak iki ana kategoriye ayrılarak incelenebilirler. Kuşkusuz bu kategoriler de daha alt kategorilere ayrılabilir ama

böyle bir ayrıntılandırma zaten zor olan bir işi daha da karmaşık hale getirecektir. Öyle ise en iyisi başlıca grupları tek tek ele almak olacaktır.

DEVRİM KARŞISINDA HALKIN FEDAİLERİ

Halkın Fedaileri, İslâm Cumhuriyeti'nin ilk iki yılı yani 1979 ve 1980 arasında en büyük ve en önemli muhalefet hareketi olarak ortaya çıktı. Örgütün büyük bir bölünme yaşadığı 1980 Haziran'ında yapılan güvenilir bir tahmine göre, üye sayısı 100'den azdı, ancak yarım milyonun üzerinde güvenilir (örgüt taktiklerine göre harekete geçmeye hazır) taraftara sahipti.[24]

Fedailerin İCC'ye muhalefetleri bir yandan toplumsal sorunlara radikal talepler ve politikalar doğrultusunda müdahil olmayı öngören kendi programının, bir yandan da İCC'nin iktidarını pekiştirme yönünde attığı adımların getirdiği zorlamanın sonucuydu. *Eski rejimin* yıkılmasından sonra kurulan yeni rejimin iktidarını pekiştirmeyi başarması, bu yöndeki çalışmaları neredeyse devrimi izleyen ilk günden başlasa da, hemen hemen 3 yılı buldu. Halkın Fedaileriyle İslâmcılar arasında ilk boy ölçüşme, İslâmcı liderliğin halkı Şahlık ile İslâm Cumhuriyeti arasında bir seçim yapmaya davet ettikleri halk oylamasının düzenlendiği 31 Mart 1979 tarihinde oldu. Fedailer, İslâm Cumhuriyeti tanımının çok belirsiz ve oy verme mevzuatının antidemokratik olduğu gerekçesiyle referandumu boykot eden az sayıdaki grup arasında yer aldılar.[25]

Hareketin bir kitle örgütlenmesinin ve devrimci bir ortamın gereklerine uyarlanması gibi muazzam bir görevi üstlenen devrim sonrası önderliği, farklı koşullardan gelen devrim öncesi üyelerin bileşiminden oluşuyordu. Bu yeni liderlik, eski rejimin çöküşünden hemen önce, iki farklı üye kategorisinden gelen bireylerden seçilmişti. İlk kategoride, mücadele sırasında şu ya da bu şekilde içeri düşmemeyi başaranlar vardı. Bunlar, Eşref'in 1976 yılındaki ölümünden sonra hareketi ayakta tutmayı başaran, örgütü Ceze-

ni'nin tezleri doğrultusunda yeniden şekillendirmeye çalışan ve bunu izleyen iç tasfiyeleri gerçekleştiren unsurlardı. Daha çok pratikçi ve örgütçü nitelikler taşıyan bu kategoriden gelen önderlerin teorik eğitimi genellikle yetersizdi. İkinci kategoride ise 1978 yılında gruplar halinde cezaevlerinden salınanlar vardı. Bunlar hapislik yıllarını teorik bilgilerini güçlendirmek için kullanmıştı. Aralarında Ahmedzade'nin görüşlerine kararlı biçimde sadık kalanlar bulunsa da, bu grubun çoğunluğu da Cezeni'nin tezlerini kabul etmişti. Cezaevlerindeki Halkın Fedaileri üyeleri arasında Tude yanlısı görüşler sınırlı kalmış ve Tude'ye katılmak üzere hareketten ayrılan Fedaiyan Kopuş Grubu bu militanlar arasında fazla taraftar bulamamış olsa da, bazı üyelerin daha cezaevindeyken Tude'nin etki alanına girmiş olduklarından kuşkulanmak için yeterli neden vardır.[26] Bunların arasında en önemli isim, 1960 sonlarında Cezeni-Zarifi grubunun bir üyesi olarak cezaevine giren ve uzun süre Tude'nin Askerî Örgütünden mahkûm olanların çoğunun bulunduğu Şiraz hapishanesine yatan Ferruh Nigehdar idi.[27]

1980 yılındaki Tude yanlısı bölünmenin başını çeken Nigehdar, çok uzun zaman önce Tude'nin görüşlerini benimsediği halde, Fedailerden olabildiğince çok adam koparmak için bunu gizli tutmakla suçlanmıştır. Her ne olursa olsun, tutuklu Fedailer üyeleri serbest kalır kalmaz örgütteki yerlerini almış ve hareketin yaşadığı teori ve önderlik boşluğunu doldurmaya başlamıştı.[28] Böylece, devrim sonrasında Halkın Fedailerinin önderliği birbirleriyle yıllarca temas edememiş iki ayrı gruptan bileşiyordu. Dahası, dışarıda kalan üyelerin çoğunun harekete şimdi cezaevinden çıkan üyelerin tutuklanmasından çok sonra katılmış oldukları düşünülürse, önderlik içerisinde aynı örgüt içinde birbirini hiç tanımamış üyeler yer alıyordu. Halkın Fedailerini bir yeraltı gerilla örgütünden kitlesel bir politik güce dönüştürme göreviyle karşı karşıya bulunan lider kadrosunun durumu böyleydi.

Fedailerin 1979 ve 80 yıllarında rejimle çatışması dolaysız ve

şiddetli oldu. Örgütün 1979 Şubat ayında ABD Büyükelçiliğini işgâli Geçici Hükümetin müdahalesiyle kısa sürede sona erdi. Fedailer 1979 kışı ve baharı boyunca İİC ile kadın grupları arasındaki gerginliğin tırmanmasından ve Türkmen ve Kürt halklarıyla hükümet arasındaki anlaşmazlığın açık silâhlı çatışmalara dönüşmesinden kaynaklanan sorunlarla karşılaştı. Hareketin Şahlığa karşı verdiği kararlı silâhlı mücadeleden gelen prestiji, bu tür gelişmeler karşısında tavır alması ve doğrudan müdahale etmesi yönünde baskılara yol açıyordu. Önderlik, kadın ve Türkmen sorunları konusunda uzlaştırmacı bir çizgi izledi, ancak, Kürt sorununun kazandığı kapsam ve yoğunluk öyle kolay geçiştirilemeyecek ve örgüt içinde büyük bir kırılma başlatacaktı.

İCC ile muhalefet arasındaki ilk çatışma konularından biri kadın sorunu oldu. Bu çatışma, özünde esas olarak eski rejimin modernleştirici reformlarından en çok yararlanmış kesim olan orta ve üst sınıftan kadınları ilgilendiriyordu. Söz konusu reformlar kadınlara eğitim ve iş olanakları getirdiği gibi Medenî Kanundaki düzenlemelerle boşanma durumunda kısmî bir koruma sağlamış ve Batı tarzı giyinme serbestisi tanımıştı. Sağladıkları kazanımlara rağmen bu kadınların çoğu dikta rejimine ve insan haklarının ihlaline karşı çıktıklarından eski rejimin yıkılmasına etkin bir biçimde katılmıştı. Şimdiyse, pek çoklarının kadınlara karşı ayrımcılık güttüğünü düşündüğü şeriat yasalarının desteğiyle kadınlara İslâmî bir hayat tarzı dayatmaya niyetli bir rejimle karşı karşıyaydılar. İİC kurulmasının hemen ardından yargı erkindeki kadın hâkimleri görevden almaya başladı ve çalışan kadınların işyerlerinde İslâmî kurallara göre giyinmesi yönünde baskılara girişti. Bunun karşılığında kadın grupları örgütlenmeye başladı. Bu süreçte iki büyük grup ön plana çıktı. Bunlardan öğrenci, öğretmen ve hemşirelerden oluşan Ulusal *Kadınlar Birliği*'nin [ittihadiye-i milli-yi zenan] üyelerinin büyük çoğunluğu Marksistti ve Halkın Fedailerini destekliyordu. Bu grup 15 günlük *Eşitlik* gazetesiyle aylık *Ka-*

dınlar ve Mücadele dergisini çıkarıyordu. *Kadınların Kurtuluşu* [Rehai-yi Zenan] adındaki ikinci grup daha çok örgütsel bağı olmayan Marksist kadınlardan oluşuyordu ve aynı adlı bir süreli yayın çıkarıyordu.[29] Kadınların gösterileri 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü'nde başladı ve *Hizbullah* denen İİC yanlısı grupların saldırısına uğradı. Fedailer başlangıçta çıkarları için mücadele etmelerinin demokratik hakları olduğunu savunarak göstericileri destekleyip İİC'yi şiddete başvurmanın sonuçları hakkında uyardıysa da, hiçbir somut adım atmadı.[30] Fedailerin soruna kararlı bir müdahalede bulunmayı beceremmemesinin iki ana nedeni vardı. Birincisi örgüt içinde devrimin doğasını değerlendirmekteki görüş ayrılıklarından kaynaklanan ve ilerde tam bir ayrılığa yönelecek iki ayrı fraksiyon şekillenmeye başlamıştı. İkinci ve daha önemlisi, örgütün kadın sorununa yaklaşımının – İran'daki neredeyse bütün Marksistlerin yaptığı gibi – bir toplumsal sınıf tahliline dayanmasıydı. Bu tahlile göre, kadınların kurtuluşu sınıflı sistemin ortadan kaldırılmasına bağlıydı.[31] 1979 yılı boyunca kadınlarla İslâmcılar arasındaki çatışmalar sürerken, Fedailer kadınlara karşı saldırıları kınarken, kadınların kurtuluşu hakkındaki sınıf temelli yaklaşımını korudu. Bu, konuya başka türlü yaklaşanların kadınlar arasında bir "yanlış bilincin yerleşmesine" yol açtığını ima eden bir tavırdı.[32] Kadın hareketi karşısındaki bu ikircikli yaklaşım da örgüt içinde gelişen ayrılığın işaretiydi. Gerçekten, bir yandan kadınların gösterilerini destekleyip, aynı ânda da, bağımsız bir kadın hareketi yönündeki çabaları "yanlış bilinç" diye mahkûm etmek, Fedailerin parçalanmasının başlangıcıydı.

Halkın Fedailerinin kendisini karşı karşıya bulduğu bir başka kriz, ilki 1979, ikincisi de 1980'de olmak üzere iki evrede gelişen Türkmen Sahra savaşı idi. İran'ın kuzeydoğusunda yeralan Türkmen Sahra, mekanize tarımın geliştiği bir yerdi ve burada Şahlık rejiminin yıkılmasının ardından İran'ın başka hiçbir yerinde rastlanmayan bir gelişme olarak, köylü konseyleri ortaya çıkmıştı. Bu

konseyleri örgütleyen Türkmen köylüleri ve topraksız tarım işçileri merkezî otoritenin yıkılmasıyla toprakları kamulaştırmaya başladı. Ardından, Gonbedi Kavus kentini merkez edinerek birbirleriyle daha sıkı bir işbirliğine giren bu konseyler bölgedeki yeni sosyo-ekonomik düzenin yönetimini üstlendi.[33] Bölgede tek bir temsilcisi bulunan Halkın Fedaileri, 1979 Mart'ında konseylerle İİC kuvvetleri arasında çarpışmaların başlamasıyla çatışmanın içine çekildi. Bölgedeki temsilci Abbas Haşimi (Fedailerin 1976'da yok edilmenin eşiğine gelecek kadar ağır bir darbe yiyen Tahran örgütlenmesinin sağ kalan üyelerindendi) taraflar arasında bir uzlaşma sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Fedailer kısa zamanda kendilerinden önderlik ve doğrudan taraf olmalarını bekleyen Türkmenlerle, kendilerini bütün olup biteni perde arkasından yönetmekle suçlayan İİC arasında kaldılar. Örgüt liderliği, görünürde sert bir üslup benimseyip gerekirse Türkmen konseylerini silâhla savunacaklarını ilân ederken, aslında uzlaşmadan yanaydı ve Gonbedi Kavus ateşkesinin sağlanmasında etkin rol oynadı.[34]

Kürt savaşı da 1979 Mart'ında başladı ve bu çalışmanın konu aldığı 1979-83 döneminden sonra da devam etti. Savaşın asıl nedeni Kürt hareketinin demokratik bir İran içinde özerklik istemesine karşılık İİC'nin bütün bölgeler üzerinde merkezî otorite kurmayı hedeflemesiydi. Kürt savaşına dâhil olması Halkın Fedailerinin iç parçalanmasını hızlandırdı.

Bu üç krize rağmen, Halkın Fedailerinin 1979 Mayıs'ında yaşadığı ilk bölünme eski sorunlardan kaynaklandı ve Ahmedzade çizgisini savunanların ayrılmasıyla sonuçlandı. Ayrılanlar arasındaki ünlü adlar içinde bir süre hareketin yurtdışı faaliyetlerini yürüten kadın gerilla Eşref Dehgani, hapisten yeni çıkan ve cezaevinde Cezeni ile yürütmüş olduğu ideolojik tartışmalar ve Ahmedzade yanlısı tutuklu Fedailer militanlarını ona karşı kışkırtmasıyla tanınan Abdurrahim Sabburi ile Dehgani ile birlikte ortaklaşa sorumluluk üstlendiği yurtdışından yeni dönen tanınmış gerilla Mu-

hammed Hurmetipur vardı. Kendilerini (orijinal addaki 'Örgütü' ibaresini kullanmadan) İran Halkın Fedaileri Gerillaları olarak adlandıran grubun sözcüsü Dehgani idi.[35] Dehgani, örgüt yönetimini silâhlı mücadeleyi reddetmek ama bunu üyeleri ve taraftarlarından gizlemekle suçluyordu. Ona göre, kendisi ve arkadaşları kendi istekleriyle ayrılmamış, görüşlerini hareketin kitlesi önünde açıklayıp savunma olanağı tanımayan örgüt yönetimi tarafından antidemokratik yollarla uzaklaştırılmışlardı. Zamanla Fedailer (Eşref Dehgani) diye tanınmaya başlayan bu fraksiyon kısa zamanda İİC'ye karşı radikal bir tutum aldı ve ona karşı silâhlı mücadeleyi savunmaya başladı. Bu grup, Kürt ayaklanmasına başlangıcından itibaren etkin biçimde katıldı.

Ayrılığın boyutu görece küçüktü. Ayrılan grubun tanınmış üyeleri, yurt dışından yeni dönmüş ya da hapisten en son çıkmış olduklarından, Fedailerin etkin üyelerinden değildi ve Ahmedzade'nin görüşleri yıllar önce reddedilmişti. Bu nedenle Dehgani'nin görüşleri Fedailer arasında çok az destek buldu. Ancak, örgütün antidemokratik alışkanlıklarıyla ilgili eleştirilerinde haklıydı. Geçmiş deneyimlerde (örneğin Şuayan'ın yaşadıkları) örnekleri görülen iç ilişkilerdeki bu antidemokratik alışkanlıklar, varlıklarını bir ölçüde mazur gösterebilecek olan Şahlık polisinin baskıları ortadan kalktıktan sonra bile devam ediyordu.

Dehgani ayrılığından öte, devrimin ilk günlerinden, özellikle de hareketin haftalık yayın organı KAR'ın legal olarak yayımlanmasından itibaren, Halkın Fedaileri arasında biri İİC'ye karşı direnişi, diğeri onunla uzlaşmayı savunan, birbiriyle ters iki politika belirdi. Örneğin, örgütün İİC'yi meşrulaştıracak Mart 1979 referandumunun boykot edilmesini savunduğu bir sırada, KAR gazetesinde (örgüt sözcüsü, merkez komitesi danışmanı ve Nigehdar'ın yakın müttefiki, (Ali Keştgar kod adıyla da tanınan) Muhammed Ali Ferhunde'nin Geçici Hükümete hitaben uzlaşmacı bir mektubu yayımlandı.[36] Fedailerin büyük ölçüde Ayetullah Hu-

meyni'nin halk nezdindeki olağanüstü itibarını göz önünde tutarak, 1979 Şubatı ile Ağustosu arasındaki bu dönemde hâlâ hükümetle açık bir çatışmaya girmemiş olduğu hatırlanmalıdır. Devrimi izleyen aylarda Marksistler de dâhil pekçok çevre Humeyni'yi ilerici bir f gür olarak görüyordu. Ancak, Humeyni hakkında benzer düşünceleri paylaşmak, Halkın Fedaileri içinde Siyasal İslâm karşısında alınacak tavırda farklılaşan iki fraksiyonun ayrışmasına engel değildi.

Hareket, 1979 yazının başlarında geçmişin değerlendirilmesi konusunda yoğun bir tartışmaya girişti. Tartışmanın ana konusu Şahlığa karşı silâhlı mücadeleye girilmesinin doğru olup olmadığı idi. Bu temel soru karşısında verilecek yanıt, tarafları 1970'lerde Halkın Fedaileri ile Tude arasındaki tartışmalarda tarihsel olarak kimin haklı olduğu sorusunu da yanıtlamaya itecek ve güya örgüt içindeki radikalleri muhafazakârlardan ayırt etmeye yarayacaktı. 1979 baharından güzüne geçen sürede tartışmanın ve olayların gelişimi tarafların iki ayrı fraksiyon halinde saflaşmalarıyla sonuçlandı. Radikal fraksiyonun örgütsel temeli merkez komitedeki azınlık ile KAR gazetesinin yazı kuruluydu. Bu fraksiyon 'Azınlık' (*ekaliyyet*) adıyla tanındı. Yeni rejimin *Mektebi* kanadıyla uzlaşma yanlısı olan muhafazakâr fraksiyon ise esas olarak merkez komitedeki çoğunluğun çevresinde örgütlenmişti ve 'Çoğunluk' (*ekseriyyet*) adıyla bilindiler. İki fraksiyon, 1979 Ağustos'unda Kürt savaşının şiddetlenmesiyle açık bir çatışma durumuna geldi. Başlangıçta, bu iç çatışma gizli tutuldu ve anlaşmazlıkları incelemek için bir plenum düzenlendi. Tahran'da 1979 Ekim'inde toplanan devrim sonrasının bu ilk örgüt plenumunun gündeminin ilk maddesi geçmişin değerlendirilmesi, ikincisi de Kürt savaşı ve bu konuda izlenecek politika idi. Merkez komitesinde de denetimi elde bulundurması sayesinde, plenum tümüyle Çoğunluk fraksiyonunun denetiminde geçti. Toplantının resmî tutanakları hiçbir zaman açıklanmadıysa da, Çoğunluk fraksiyonu içinde güçlü bağ-

lantıları ve müttefikleri bulunan Tude, gayriresmî bir versiyonunu yayımladı. Plenum sırasında fraksiyonlar kesin bir biçim kazandı. Azınlığın başlıca şikâyeti merkez komitenin yetersizliklerine odaklanmıştı. Çoğunluğu toplumsal krizler karşısında tutarlı bir eylem programına sahip olmamakla suçluyor ve somut bir strateji çizilememesinin esas nedeni olarak Fedailerin içinde bulunduğu ideolojik krizi görüyordu. Azınlık, krizin kökenleri, yeni devletin niteliği ve dayandığı sınıf temeli konularında açık bir tartışma yürütülmesini önerdi. Plenumu kendi otoritesi altında düzenlemiş olan Çoğunluk ise bunu örgüt içine büyüyen ayrılığı çözüme kavuşturmak için yapmak zorunda kaldığı halde, tartışmaları Kürdistan'daki mücadelenin doğurduğu sorunlarla sınırlandırmak istiyordu. Örgütün tüm üyelerinin toplantılara katılmasına izin verilmeyerek sadece KAR yazı kurulu üyeleri davet edilmişti. Görüldüğü kadarıyla örgüt içindeki ideolojik muhaliflerle antidemokratik yollarla mücadele etme yönündeki Fedaiyan geleneği varlığını koruyordu. Zaten, eğer bu noktada öyle bir ihtimal vardıysa bile, plenumun ardından çıkan yeni krizler, örgüt içi her türlü uzlaşma ihtimaline son verecekti.[37]

Halkın Fedailerinin plenumun ardından karşılaştığı ilk kriz, 1979 Kasım'ında ABD Büyükelçiliğinin radikal İslâmcı öğrencilerce işgâl edilmesi oldu. İİC'nin anti-Amerikancı duruşu Çoğunluk tarafından ilerici ve anti-emperyalist bir tutum olarak yorumlanırken, rakip fraksiyonca kuşkuyla karşılanıyordu. Amerikan Rehineler Krizi olarak bilinen çok uzun bir işgâlin başlangıcı olan Büyükelçilik baskını, İran'ın en büyük Marksist örgütü içindeki bölünme sürecini daha da hızlandırıp şiddetlendirdi. İkinci kriz, 1980 kışı ve baharındaki ikinci Türkmen Sahra savaşıyla geldi. Aradan geçen süre içinde Fedailer bölgedeki en büyük siyasal ve örgütsel güç haline gelmişti. Ne var ki, Türkmen köylü konseyleri İran'da benzersiz bir deneyim oluşturuyordu ve durumları büyük ve düşman bir denizin ortasındaki küçük bir adayı andırıyordu. Bu yüzden Kürtlerinkine çok benzer koşullar içinde Türkmen

konseyleri de kısa zamanda İİC ile çatışmaya girdi. Çatışma, Halkın Fedaileri üyesi dört üst düzey konsey liderinin kendilerini anlaşmazlığa bir çözüm aramak için görüşmeye çağıran İslâm Cumhuriyeti temsilcileriyle yaptıkları toplantıdan sonra işkenceyle öldürülmüş cesetlerinin bulunmasıyla, Şubat 1980'de iyice şiddetlendi.[38] Çoğunluk İslâmcı rejimin saldırısı karşısında yüzgeri etmek yönünde davranırken Azınlık, konseyleri savunmayı seçti. Konseyler iki büyük çarpışmanın ve birçok kanlı olayın ardından 1980 baharında ezilirken Halkın Fedailerinin içine düştüğü k iz iyice derinleşti.

Sonunda, 1980 Haziran'ında Azınlık ayrıldı. KAR gazetesini kendi adına yayımlayarak, bağımsızlığını resmen ilân etti. İran Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü (İHFGÖ) adını kullanarak, Çoğunluğu oportünizmle, iç anlaşmazlıklarda demokratik değil bürokratik yöntemler uygulayarak kendilerine ayrılmaktan başka seçenek bırakmamakla suçladılar. Azınlık, ayrılığın temel nedeni olarak İslâm Cumhuriyeti'nin niteliği ve sınıf temeli hakkındaki anlaşmazlığı görüyordu. Aynı zamanda, Çoğunluğu Fedailerin anti-emperyalist mücadelesinin temel ilkelerini reddedip Tude'ye yakınlaşmakla da suçluyordu.[39] Bundan başka, hareketin geçmişte bazı hatalar yapmış olduğunu kabul etmekle birlikte, genel hattının doğru olduğunu savunuyordu. Çoğunluk ise ayrılanları sol sekterlikle ve nedensiz yere safları terk etmekle suçlarken, Tude'ye yakınlaşma iddialarını reddetmekle birlikte, İslâmcıların *Mektebi* kanadına sempati ve desteğini inkâr etmedi. Aynı şekilde, Fedailerin, Şahlığa ya da genel olarak baskıcı rejimlere karşı silâhlı mücadelenin geçerli bir mücadele yöntemi olduğu gibi eski teorilerini reddettiklerini de açıkça ifade etti. Gerçekten de bu yeni yönelimin işareti olarak Çoğunluk kısa bir süre sonra adından 'Gerilla' ibaresini çıkarıp kendisini İran Halkın Fedaileri Örgütü (Çoğunluk) diye adlandırırken, Fedailerin anmasını (kullanmayı da bırakti.[40]

Bu konuda hiçbir veri olmadığından, bu iki fraksiyonun örgüt kitlesinin ne kadarını peşinden götürdüğünü söyleyebilmek zordur. Çoğunluk, hareketin kitle ve kadrolarının yüzde 90'ının kendilerinde kaldığını, ancak yüzde 10'luk bölümün Azınlığı izlediğini iddia etmiştir.[4] Ne var ki, bu iddianın ne derece doğru olduğunu sınamak imkânsızdır. Bütün bildiğimiz, 'Çoğunluk' ve 'Azınlık' adlarının tarafların merkez komitedeki temsil ağırlıklarına göre verildiğidir; her iki fraksiyonun hareketin kadro yapısı ve tabanında ne oranda destek bulduğu ise belli değildir. Bilindiği kadarıyla, Azınlık merkez komitede iki kişiyle temsil ediliyordu. Bunlardan, sadece kod adı olan Haydar adıyla bilinen üye Azınlıkla birlikte ayrılırken, öteki temsilci Mustafa Medeni, başka birkaç merkez komite üyesi ile birlikte ilke olarak Azınlığın görüşlerine katılıyor olsa da, ayrılığın zamanlamasının yanlış olduğunu düşündüğünden, ayrılıkçılarla birlikte hareket etmedi. Medeni, Çoğunluktan İHFGÖ (Sol Çoğunluk) adını alacak bir başka grup oluşturmak üzere 1981 Martı'nda kopacaktı.

Bölünmenin ardından iki fraksiyon da yeniden örgütlenmeye ve toplumsal konular hakkındaki kendi tavırlarını ilân etmeye koyuldular. Azınlığın politik ve ideolojik çizgisi şöyle özetlenebilir: İslâm Cumhuriyeti'ni, (Bazergan ve Benisadr gibi) Liberal İslâmcıların temsil ettiği sanayi burjuvazisi ve Bazar-din adamları ittifakınca temsil edilen ticaret burjuvazisi ile Humeyni ve yakın çevresince temsil edilen geleneksel küçük burjuvazinin kaymak tabakası arasında bir uzlaşma organı olarak tanımladı. Bu sınıf tahlilini dayanarak, Azınlık, devrimci sürecin tamamlanmadığını, tamamlanması için İİC'nin ardından devrimci işçi köylü ittifakına dayanan yeni bir düzenin kurulması gerektiğini savunuyordu. İslâm Cumhuriyeti'nin ABD karşıtı tavırları antiemperyalist olduğu anlamına gelmiyordu; İslâm Cumhuriyeti adı altında da olsa, İran hâlâ bir bağımlı kapitalist devletti. Bu tahlile uygun biçimde, Azınlık, Liberal İslâmcı-*Mektebi* ayrımı yapmadan İslâmcılara top-

tan karşı koydu; ne var ki, toplumsal krizin derinleşmesiyle, Liberal İslâmcılarla hiçbir şekilde yakınlık kurmaksızın, mücadelesini İslâm Cumhuriyeti Partisi yani *Mektebiler* üzerinde yoğunlaştırdı. 1981 Haziran'ından itibaren, hareketin temel sloganı "Kahrolsun İslâm Cumhuriyeti" idi. Bu slogan, İİC'yi baş ve âcil düşman olarak gördüğüne işaret eder. Azınlık daha 1981 Eylül'ünden itibaren İran-Irak savaşını hemen durdurulması gereken halk karşıtı bir savaş olarak nitelemiş ve başlangıçta savaşa bağımsız bir kimlik olarak katılmayı savunurken daha sonra savaşın bir içsavaşa dönüştürülmesi fikrine gelmişti. Azınlık, özellikle Kürtler olmak üzere, İran'daki ulusal azınlıkların kendi kaderlerini tayin etme hakkını savunmanın zorunlu bir devrimci görev olduğuna inanıyordu (Kürdistan'daki savaşa Kürt halkının tarafında katılmaya devam etmişti). Tude'yi haksız yere İran işçi sınıfının partisi olduğu iddiasında bulunan oportünist bir örgüt olarak görüyor, Sovyetler Birliği'ni ise sosyalist olmakla birlikte, revizyonist sapmalara uğramış bir devlet olarak niteliyordu.[42] Azınlık, İİC içindeki hizip çekişmesini değerlendirirken, *Mektebiler* ile Liberal İslâmcılar arasındaki gerçek mücadeleyi ve siyasal toplumsal bakış açıları arasındaki farklılıkları gözden kaçırdı. Ona göre, mücadele gerici burjuvazinin ayrı kanatları arasındaki bir çekişmeden ibaretti. Devrimciler açısından aslolan mesele mücadeleyi tedricî bir şekilde işçi sınıfının öncüsünün önderliğinde bir demokratik halk devrimi aşamasına ilerletmekti.

Çoğunluğun durum tahlili ise şöyleydi: İİC bir küçük burjuva, bu yüzden de ilerici ve antiemperyalist bir devletti. Önemli olan buydu ve ilericilik ve antiemperyalizminin karşısında, antidemokratik uygulamaları ikinci planda kalıyordu. Tude bir işçi partisiydi (Çoğunluğun 1981 Martı'nda yapılan plenumunda Tude ile birleşme sürecinin başlatılması resmen karara bağlanmıştı), Sovyetler Birliği ise devrimci bir sosyalist ülke olarak görülüyordu. Ulusal azınlıkların kendi kaderlerini belirleme hakkı da İİC'nin anti-

emperyalist politikalarının yanında ikincil önemde kalıyordu. Çoğunluk Kürdistan'daki güçlerini çekmiş ve 1981 Haziran'ından itibaren bölgedeki temel politikasını Kürt isyancılarla İİC arasında uzlaşma sağlamaya adamıştı. Çoğunluk İslâm Cumhuriyeti'nin Humeyni'nin önderliğinde kapitalist olmayan yoldan sosyalizme geçiş yapacağını farz ediyordu. İran-Irak savaşı konusunda ise Çoğunluk, İran İslâm Cumhuriyeti'nin saldırganlığa karşı meşru savunma hakkına sahip olduğu görüşündeydi ve ilk üç yılı boyunca taraftarlarını savaşa yolladı. Çoğunluğun tutumu 1970'lerdeki Kopuş grubunun tezlerinin daha geniş ölçekli bir tekrarıydı. Geçmiş hakkında, Fedailerin Şahlığa karşı silâhlı mücadelesinin yanlış olduğunu ve dönemin değerlendirmesinde Tude'nin haklı olduğunu kabul ettiler. İslâm Cumhuriyeti'ndeki iç mücadele karşısında da yavaş yavaş Tude'nin aklına uyup İslâmî Liberallere karşı *Mektebi*leri desteklemeye başladılar. Çoğunluk, 1980 yılında Liberal İslâmcılarla ittifak kurmaya başlayan Halkın Mücahitlerini Tude ve kendi yanlarına çekmeye çalışırken, şöyle bir gerici-(mürteci) tanımı yaptı: "Gerici, emperyalizme bağımlı olandır. Bunlar da kendi çıkarlarını savunan büyük burjuvazi, liberaller ve feodallerdir. Emperyalizme, büyük burjuvaziye, liberallere ve feodallere karşı mücadele edenler ise ilericidir"[43] İran'ı emperyalizmin desteklediği bağımlı kapitalist bir ülke olarak tanımlayan Azınlık ile giriştiği polemikte Çoğunluk, rejimin gözle görünür bağımsızlığını vurgulayarak, İslâm Cumhuriyeti'nin ABD ile zıtlaşmasının nasıl açıklayacaklarını sorarak muarızlarını sıkıştırmaya çalıştı. Çoğunluğa göre, İslâm Cumhuriyeti'nin siyasî bağımsızlığı ve ABD karşıtı tavrı, devrimci karakterinin işaretiydi.[44]

1981 ile 1983 yılları arasındaki gelişmeler Azınlığın Çoğunluk hakkındaki ithamlarını doğruladı. Çoğunluk bu yıllar içinde hızla Tude'nin ideolojik hattına boyun eğer duruma geldi. Azınlığın ayrılmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, Çoğunluk, Tude ile birleşme konusundan kaynaklanan yeni bir bölünme yaşadı. Tu-

de'nin, Çoğunluğun da kabul etme noktasına geldiği temel politikası, İslâm Cumhuriyeti'ni kayıtsız şartsız desteklemekti. Bu politikanın mantıkî sonucu, diğer muhalif gruplara saldırmakla kalmayıp, rejime karşı her türlü kendiliğinden harekete de karşı çıkmaktı. Bu politikanın dayandığı temel daha sonra tahlil edilecektir; şimdilik, bunun Tude'nin İslâm Cumhuriyeti'ni ve özellikle Humeyni'nin sınıfsal niteliğini değerlendirme tarzından kaynaklandığını söylemek yeterlidir. Tude'nin İran İslâm Cumhuriyeti'ni tahlil ediş biçimi de Sovyetler Birliği ile ilişkilerine yakından bağlıydı.

Biraz önce söz edildiği gibi, 1981 Mart'ında Çoğunluk içinde ilkine göre daha küçük çapta bir ayrılık daha meydana geldi. İHF-GÖ (Sol Çoğunluk) adını alan bu grup, belirtildiği gibi, Azınlığın görüşlerini genel olarak benimsemekle birlikte zamanlamasının yanlış olduğu gerekçesiyle Azınlıkla birlikte ayrılmayan üyelerden oluşuyordu. Bu grubun Azınlıkla arasındaki tek önemli teorik ayrılık ise İİC'nin sınıf temelini değerlendirişlerindeydi. Sol Çoğunluk, İslâm Cumhuriyeti'nin gerici niteliğini kabul etmekle birlikte, Azınlığın onun burjuvazinin farklı kesimleri arasında bir "uzlaşma organı" olduğu yönündeki tahlilini kabul etmiyor, küçük burjuvaziye dayandığını savunuyorlardı.[45]

Böylece 1981 yazına gelindiğinde ortalıkta her biri devrim öncesi Halkın Fedailerinin tek meşru mirasçısı olduğunu iddia eden dört ayrı örgüt bulunuyordu. Bu parçalanma, Fedailerin Marksist örgütler arasındaki hâkim konumuna son verdiği gibi, genel olarak komünist hareketi de önemli ölçüde zayıflattı. Aynı ada sahip çıkan gruplardan üçü, İslâm Cumhuriyeti'ne muhalefet ederken birinin destek vermesi de Fedailerin halk nezdindeki itibarını sarstı. Fedailer örgütsel birliklerini korusalardı belki İslâmcılara karşı anlamlı bir muhalefet odağı olabilecekken, parçalanmakla bu şansı yitirdiler. Bütün bu bölünme ve parçalanmalardan sonra artık Fedaileri toplumsal bir güç olarak görmek mümkün değildi. Artık

onların da ciddî bir kitle desteğinden yoksun diğer Marksist grup ve örgütlerden farkı kalmamıştı.

1981 krizi. sonuçlarıyla birlikte çağdaş İran tarihinin bir dönüm noktasıydı. Bu krizle birlikte, neredeyse bütün muhalefeti yasadışı ilân eden İslâm Cumhuriyeti İran'da toplumsal ve siyasal özgürlükten geriye kalanları da ortadan kaldırdı. Kriz, esas olarak Liberal İslâmcılar ve Müslüman Halkın Mücahitleri ittifakı ile Humeyni'nin tam destek verdiği İslâm Cumhuriyeti'nin *Mektebi* hizbi arasındaki bir yıllık mücadelenin doruk noktasıydı.

Krize giden yolda, Benisadr cumhurbaşkanlığı görevinden azledilmiş, Mücahitler İslâm Cumhuriyeti'ni yıkmak amacıyla tam tekmil bir kent gerilla savaşı başlatmıştı. Mücahitlerin artık yasal çerçevesi içinde hareket etmenin olanaksız hale geldiği tespitinden hareketle rejimi devirmek yönünde eyleme geçmesiyle, kriz içsavaş boyutlarına taşındı. Mücahitler, bu mücadelede bütün diğer siyasal grupları şaşırtan bir örgütsel ve askerî yetenek sergilediler. Bu noktadan itibaren, o zamana dek çeşitli siyasal gruplar ya da kendiliğinden halk hareketleri aracılığıyla kendini ortaya koyan her türlü toplumsal hoşnutsuzluk belirtisi İslâm Cumhuriyeti tarafından bastırıldı.

Krizin büyüklüğü ve İslâmî şiddetin aldığı boyutlar için iyi hazırlanmamış olan Marksist örgütler iç çalkantılar, bölünmeler ve dağılmalar yaşadı. Kendi denetimleri dışındaki unsurların etkisiyle ne örgütsel ne de öğretisel bakımdan hazır oldukları şiddetli bir mücadelenin ortasına sürüklenmişlerdi. En büyük Marksist örgütlenme olan Fedailer uğradığı dörtlü bölünmeyle parçalanmış ve güçten düşmüştü.

Çoğunluğun desteği bir bütün olarak İslâm Cumhuriyetine değil, (örneğin ABD büyükelçiliğinin işgâliyle de görüldüğü gibi) güçlü ABD karşıtı eğilimleriyle ilerici, devrimci ve radikal olarak gördükleri *Mektebi* hizbine yönelikti. Bu hizip daha tutucu din adamları hizbiyle el ele verip İslâmî Liberaller ile Mücahitlerin

desteklediği Benisadr ile hesaplaşmaya girdiğinde de, Çoğunluğun onlara desteği devam etti. Bu desteğin ödülü ise, Humeyni İslâm Cumhuriyeti'ne karşı muhalefeti yasa dışı ilân ettiğinde, başlangıçta, Çoğunluk ve Tude'nin bu genel yasaktan muaf tutulması oldu. O zamana dek Çoğunluğun militan muhalefetle mücadelesi bu gruplara sol maceracılıktan ya da İslâm Cumhuriyeti karşıtı faaliyetlerden kaçınmaları için öğüt vermekle sınırlı kalmıştı, 1981 Haziran krizinden itibaren ise bu grupların ezilmesinde devletle doğrudan işbirliğine gittiler.

Burada, bu işbirliği terimine açıklık getirmek gerekecektir. Gerek 1950'lerde gerek daha sonraları rejimin eline düşen birçok Marksist, ağır fiziksel ve psikolojik baskılar altında devletle işbirliğine zorlanmıştı. Çoğunluk-Tude ittifakının şimdi İslâm Cumhuriyeti'yle girdiği işbirliği tarzı bu tür bireysel işbirlikçilik örneklerinden çok başkaydı. Bu işbirliği, her iki grubun İslâm Cumhuriyeti'nce dağıtılmasından çok önce, bizzat hareketlerin önderliklerinin bilinçli tercihi ve kararıyla, örgütsel çıkarlar gözetilerek merkezî ve örgütlü tarzda hayata geçirildi. Çoğunluk-Tude ittifakı, muhalefet hakkında bir zamanlar ortak zeminlerde yan yana mücadele etmiş olmaları sayesinde sahip oldukları bilgileri devlete sundular ve böylece bu grupların kökünün kazınmasına yardımcı oldular. Çoğunluğun örneğinde bu işbirliği, liderliğin İran İslâm Cumhuriyeti anayasasına bağlılığını bildirmesi ve muhalif hareketleri (Kürt örgütlenmeleri, Halkın Mücahitleri ve kendi dışındaki Fedai grupları) karşı devrimci ilân etmesinde somutlandı. Çoğunluk, 1981 Ağustos'unda taraftarlarına şu talimatı verecek kadar ileri gitti: "Örgüt taraftarları bu kritik durumda görevlerinin farkında olmalıdır. İş yerinde, aile ortamında ve kitlelerin bir araya geldiği her yerde karşı devrimci politikaları ortaya çıkarıp teşhir etmek en önemli görevlerinizden biridir".[46] 1981 Kasım'ında Çoğunluk üyesi Rahman Kerimi ile Tude üyesi Gani Bulurvan, Kürdistan bölgesinin ordu kumandanı Albay (daha sonra Tuğgeneral)

Ali Seyyad Şirazi'den takdirname aldılar. Albay Şirazi bu takdirnamede ikiliye Kürt hareketinin ezilmesindeki yardımlarından ötürü ordunun minnettarlığını bildiriyordu.[47*] 1981 Ocağının sonlarında İran Komünistler Birliği'nin Amul kentine saldırıp kısa süreliğine işgâl etmesi karşısında da Çoğunluk şu açıklamayı yapmıştı:

> İran Halkın Fedaileri ve İran Tude Partisi güçleri karşı devrimci işgâlcilerin saldırısı karşısında en başından beri halk, Besic ve güvenlik güçleriyle omuz omuza çarpışmalara katılıp saldırganların püskürtülmesi ve yenilgiye uğratılmasında rol oynamıştır. Yoldaşlarımızdan ve Tude üyelerinden ikisi yaralanmış ... ve şu ânda tedavi görmektedir.[48]

Ne var ki işbirliği uzun sürmeyecekti. İslâm Cumhuriyeti belli bir istikrar kazanıp muhalefeti ezmeyi becerir becermez, dikkatini Çoğunluk ve Tude üzerine çevirdi.[49] 1983 başlarında yasa dışı ilân edilen her iki grup da yeraltına çekildiler. Çoğunluk, kadro ve örgütlenmesinin ağırlığını Sovyetler Birliğine kaydırdı. Afganistan'a giden kadrolar birikim ve deneyimlerini Sovyet yanlısı hükümetin emrine verip Afgan Mücahitlerine karşı savaşın önemli bir unsuru oldu. Ülke içinde kalan ilişkiler bakımından ise Fedai Çoğunluk, Tude'nin aksine önderlik ve örgütlenmesini kurtarmakla birlikte, gözle görülür ve etkili bir varlık gösteremedi. Ve 1983'ten itibaren yurtdışında varlık gösteren bir muhalefet haline geldi.

1981 Ocak'ında Çoğunluk içinde yeni bir ayrılık baş gösterdi. Başını Nigehdar'ın eski dostu Ferhunde'nin (kod Ali Keştgar) çektiği ayrılıkçı grubun İslâm Cumhuriyeti'nin niteliği ve karşısında alınacak tutum hakkında Çoğunluğun görüşlerine itirazı yoktu. Ayrılık gerekçelerini Çoğunluğun Tude ile birleşme politikası oluşturuyordu. Bu fikre karşı olan Keştgar ve arkadaşları bu ve benzeri konuları karara bağlayacak bir kongre toplanması taleple-

* Kürt ayaklanmasını acımasızca bastırması nedeniyle "Kürdistan Kasabı" lâkabını hakeden Tuğgeneral Şirazi 10 Nisan 1999 yılında Tahran'da Halkın Mücahitleri'nin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü. *–ç.n.*

ri kabul görmeyince ayrıldılar. Keştgar fraksiyonu da başlangıçta İran Halkın Fedaileri Örgütü (Çoğunluk) adını kullandı. Böylece, bir süre için aynı adı kullanan ve merkezi yayınlarına aynı adı veren (KAR) iki ayrı örgüt yan yana var oldu. Ardından, Keştgar fraksiyonu adından 'Çoğunluk' ibaresini çıkarıp yayın organlarının adını da *Fedai* olarak değiştirdi.[50]

Fedai Azınlık, 1981 Haziran krizinin ardından İslâm Cumhuriyeti'ne şiddet yoluyla karşı koymayı seçen Marksist örgüt ve partiler arasında en iyi örgütlenmişi ve en büyüğüydü. Ne var ki, krizin hemen ardından iki önemli üyesini yitirdi: Şahlık döneminden beri tanınmış şair ve eylemci Said Sultanpur Haziran ayında idam edildi, Eylül ayında da Eşref döneminden kalma tecrübeli bir gerilla olan örgütün askerî operasyonlar sorumlusu İskender kod adlı Siyamek Esedyan iki yoldaşıyla birlikte Amul yakınlarında bir eylem sırasında öldürüldü. Esedyan'ın ölümü, Azınlığın İslâm Cumhuriyetiyle mücadele yöntemi olarak "savaş mangaları" kurma kararının hemen ardından gelmişti.[51] Silâhlı eylem çağrısının ardında grup içinde yeni yeni etkili olmaya başlayan Abbas Tevekkul kod adlı sekter ve dogmatik kuramcı Ekber Kamyabi bulunuyordu. Ne var ki, silâhlı mücadele kararı Azınlığın hazırlıksız olduğu bir anda alınmıştı, hattâ bir anlatıma göre, Esedyan, ölümüyle sonuçlanan eyleme örgüt disiplini hatırına gönülsüzce gitmişti.[52] Ne olursa olsun, Esedyan'ın öldüğü eylem, Azınlığın İran'ın Kürdistan dışında herhangi bir bölgesinde ciddî bir silâhlı mücadele için yaptığı son girişim oldu.

Bu olaylara rağmen, Azınlık diğer Marksist örgütlerin geri çekildiği ya da topyekun imha edildiği koşullarda ayakta kalmayı, devletin güvenlik şebekesinden kaçınmayı ve merkezi yayın organı Kar'ı yayımlamayı sürdürmeyi başardı. Azınlık, içsavaşın ortasında Tahran'da bütün Fedai fraksiyonlarının tarihinde bir ilke imza atarak bir kongre düzenlemeyi becerdi. Örgütün bu ilk kongresinde, liderlik tutarlı politika geliştirmekteki yetersizliğinden ve

yeni durum (Haziran krizi) karşısında pasif kalmasından dolayı kendini eleştirdi. Ne var ki, örgüt içerisinde birliği sağlamak ve yeni politikalar belirlemek için toplanan kongre saflar arasında derin bir ayrılığın geliştiğini ortaya koydu.

Kongre daha gündem maddelerini ele almaya bile başlamadan önce, Çoğunluğa karşı mücadelenin baş kuramcısı Haydar'ın başını çektiği 6 önemli ve deneyimli üye ayrıldı. Haydar, Azınlık-Çoğunluk ayrışmasından önce KAR'ın yazı kurulundaydı ve merkez komitedeki Azınlık yanlısı iki üyeden biriydi. Ayrılıktan beri de merkez komite üyesi ve önde gelen kuramcılarından biri olarak Azınlığın önemli üyeleri arasındaydı. Ancak, kongreye gelene dek örgütün geri kalanıyla ciddî görüş ayrılıklarına düşmüştü. Kongrede 'Çekimserler Grubu' adı takılan Haydar ve çevresi, mevcut durumun değerlendirilmesi, maceracılık olarak gördükleri başarısız silâhlı mücadele girişimleri ve uluslararası komünist hareketin sorunları konularında farklı düşünüyordu. Görüş ayrılıkları o kadar derindi ki, bu grup kongredeki tartışmalara bile katılmadı. Bir süre sonra ülke dışına çıkan bu grup *Emeğin Özgürlüğü Örgütü -Fedai* [Sazıman-i Azadi-yi Kar-Fedai] adını aldı ve 1985 yılında yine KAR adıyla kendi yayın organını çıkarmaya başladı.[53]

Gündeme geçilir geçilmez başka görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Örgüt içinde üç farklı düşünce çizgisinin ve biri çoğunluk diğeri azınlıkta iki fraksiyonun şekillendiği görüldü. Düşünce ayrılıkları rejimle nasıl mücadele edileceği, işçi sınıfının nasıl örgütleneceği, kimlerle birlik olunacağı ve uluslararası komünist hareket üzerineydi. En genel terimlerle, Mehdi Sami ve Muhsin Modirşinaçi gibi simaların savunduğu birinci çizgi, o zamana dek ana muhalefet gücü haline gelmiş bulunan Halkın Mücahitleriyle birleşmek gerektiği görüşündeydi. Sekter kuramcı Kamyabi'nin önderliğindeki ikinci çizgi, böyle bir birlik olacaksa bunun ancak Mücahitlerin Azınlığın eylem programını ve önderliğini kabul etmesi şartıyla mümkün olabileceğinde ısrarlıydı. Abbas Haşimi, Muham-

med Rıza Bekiş ve Ali Rıza Mahfuzi adında genç bir teorisyenin birbirleriyle pek de uyumlu olmaksızın baş çektiği üçüncü çizgi ise genel bir yön değişikliğinin gerekli olduğunu, bunun için işçi konseyleri örgütlemek ve belli bir güç ve itibar kazanılana dek bağımsız kalmak gerektiğini düşünüyordu. İlk iki çizgi üçüncü çizgi karşısında birlik oluşturdu, üçüncü çizgi ise örgüt içinde zoraki kalan bir azınlık oluşturdu. Kongre, uzun vadeli sorunlara kısa vadeli çözümler getirdi ve yeni bölünmelerden kaçınma kararı alarak, görüş farklılıklarını ileride tartışmak üzere geçici kararlara bağladı. Farklı görüşler, bu arada çıkarılacak özel ideolojik bültenlerle açıkça tartışılacaktı.[54]

Çoğunluktan ayrılan Sol Çoğunluk Azınlığa katılmaya davet edilmişti. Kongreden sonra, Mustafa Medeni önderliğinde sayıları bilinmeyen bir grup öyle yaptı. Sol Çoğunluğun Azınlığa katılmayı kabul etmeyenleri ise ülke dışına çıkarak, bir süre sonra dağılmadan önce, *Agazi-Nov* adında bir yayın çıkarmaya başladı.

Kongre iki fraksiyonun da – azınlıktan iki üye, çoğunluktan dört üye şeklinde – oransal olarak temsil edildiği bir merkez komite seçerek krizi kontrol altına almaya çalıştı.[55] Bu önlem kongreye iç ayrışmalar ve genel toplumsal krizle başa çıkmayı amaçlayan bir dizi karar alabilme olanağı sağladı. Kongre ile Azınlık İslâm Cumhuriyeti'yle mücadelesini nasıl sürdüreceğine ilişkin bir eylem programı belirledi.[56] Ne var ki kongrenin hemen ardından durum şiddetli bir değişiklik gösterecek ve Azınlığın yeni koşulların üstesinden gelemeyeceği görülecekti. İlk önce kongre başkanı ve merkez komite üyesi Modirşinaçi 1981 Aralığının son günlerinde polisle girdiği çatışmada öldürüldü. Ardından, 1982 Mart'ında hükümet güçleri Azınlığın gizli yayın ve dağıtım merkezlerine karşı saldırıya geçti. Bu süreçte bir çok militanın yanı sıra iki merkez komite üyesi daha öldürüldü. Bunlar, (küçük fraksiyondan) Muhammed Rıza Bekiş ile (büyük gruptan) Ahmed Gulamyan-Lengerudi idi. Azınlığın ardından asla kendini toparlaya-

madığı bu saldırının ikili bir etkisi oldu. Birincisi, örgütsel yapı ve ilişkiler ağı ağır bir tahribata uğramış, ikincisi, geride sadece üç merkez komite üyesi kalmıştı ve bunlar, durumu kurtarmaya yeterli değildiler. Bu andan itibaren Halkın Fedaileri (Azınlık) etkili bir muhalefet gücü olmaktan çıktı. Planlanan tartışma süreci yerine, merkez komitesinin iki çoğunluk üyesi kongrede sağlanan işbirliği ruhunu tahrip etmek pahasına azınlık kanadını örgütten ihraç ettiler. Küçük fraksiyon, Haziran 1982'de yayımladığı, tasfiyeyi kendi tarafından anlattığı bir bildiriyle İHFGÖ (Devrimci Sosyalizm Eğilimi-*gerayiş-i sosyalism-i ingilabi*) adını a dığını açıkladı.

Üyelerini büyük fraksiyona duydukları ortak karşıtlık dışında bir arada tutan pek bir şey olmadığından, Devrimci Sosyalizm fraksiyonu baştan yitirilmiş bir davaydı. Yayın ve dağıtım merkezlerine yapılan baskınlarda öldürülen militanların çoğu da bu kanattandı. Devrimci Sosyalizm sempatizanlarından bazıları, küçük bir Troçkist örgüt olan *Sosyalist İşçi Partisi* [hizbi kargeran-i sosyalist] ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve daha tasfiyeden önce bir ideolojik yeniden değerlendirme çalışmasına girmişlerdi. Grup, İran içinde *Nazm-i Karger* adlı bir dergiyi birkaç sayı çıkarmayı başardıktan sonra yurt dışına çıktı ve görüş ayrılıklarının iyice derinleşmesiyle 1983 yılı sonrasında ortadan kalktı.[57]

Büyük fraksiyonun geride kalan iki merkez komite üyesi küçük grubu tasfiye ettikten sonra Azınlığı yeniden örgütleme işine koyuldular. KAR'ı yeniden yayımlamayı ve sınırlı sayıda dağıtmayı başardılar. Mesture Ahmedzade-hirevi (kod Azem) ve Hüseyin Zohari (kod Behram) adında iki militanı daha merkez komiteye aldılar ve 1982 Haziranında bir plenum düzenlediler. Örgüt Kürdistan'dan yayın yapan bir radyo istasyonu kurmayı bile becerdi. Ne var ki, bir yandan dış saldırılar, bir yandan iç bölünmelerle güçten düştü. 1982 ve 1983 yılları boyunca Mart 1982 saldırısından kurtarmayı başardığı mevzileri (mahalle komiteleri ve yeraltı çalışan-

ları) yitirdi. Belli bir askerî varlık gösterdiği Kürdistan'da da bölgeyi yeniden zapteden İİC güçleri karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. İç ilişkilerde de Devrimci Sosyalizm grubunu tasfiye eden iki merkez komite üyesinin kendi aralarında da anlaşmazlık vardı. Sami, kongrede de savunduğu gibi, Halkın Mücahitleri'nin önderliğini kabul ederek bu grupla birleşmek yanlısıydı. Sekter bir kişilik olan Kamyabi ise örgütsel zayıflığına bakmaksızın böyle bir birleşmenin ancak Fedailerin (Azınlık) önderliğinde olması koşuluyla kabul edilebilir olduğunda diretiyordu. Bu yüzden, Sami Mücahitlerle yakın ilişkiler ararken Kamyabi gerginlik yaratmaya çalışıyordu. İç mücadelenin bu evresinde Sami, küçük fraksiyonu tasfiye etmekte kullandığı aynı yöntemin kendisine karşı kullanılarak tasfiye edildiğini gördü. Merkez komitenin iki geçici üyesini yanına çeken Kamyabi, 1983 Haziranında Sami'yi ve merkez komitesinin danışmanlarından olan karısını taraftarlarıyla birlikte örgütten attı. Bu tarihten bir yıl sonra, İHFGÖ (Kimlik Programı Arayışı) (*piyruy-i bername-yi hoviyet*) adlı yeni bir grup varlığını açıkladı.

Sami ile beraber tasfiye edilenlerin sayısı muhtemelen fazla değildi ve çok muhtemeldir ki sadece kendisi ve karısından ibaretti. Bu zamana dek Halkın Fedaileri eski gücünden ve itibarından çok şey yitirmiş olduğundan artık Sami'nin Mücahitlere verdiği desteğin pratik bir anlam ve değeri kalmamıştı. Görüşleri Haziran 1981 krizinin ilk aşamalarında Azınlık üye ve taraftarları arasında belli bir destek bulmuş olabilirdi. Ne olursa olsun, o ve başını çektiği fraksiyon kısa zaman sonra Mücahitlerin denetimindeki Ulusal Direniş Konseyine katıldı ve *Neberd-i Halk* adlı bir yayın çıkarmaya başladı. Söz konusu fraksiyonun Mücahitlere bağımlılığını göz önünde tutarsak, ancak sembolik anlamda bağımsız bir siyasal kimlik oluşturduğunu söyleyebiliriz.[58] Öte yanda, Azınlığın geri kalanı düşüşe devam etti ve 1986'da son kalan üyeler arasında patlak veren silâhlı çatışmanın ardından kesin olarak dağıldı.

Halkın Fedaileri kökenli bütün gruplarda yaşanan bölünmelerden İHFG (Eşref Dehgani) grubu da payını aldı. 1981 Ağustos'unda kesinleşen bölünmenin ayrıntıları bilinmemektedir. Bütün bilinen, Dehgani'nin öncülüğündeki bir fraksiyonun örgütün kimliğini ayırt eden orijinal Ahmedzade tezlerini bir revizyona tâbi tuttuğu, buna karşılık Muhammed Hurmetipur ile Abdürrahim Sabburi'nin başını çektiği kadroların Ahmedzade'nin görüşlerine daha Ortodoks bir sadâkat gösterdiğidir. Dehgani kanadı İHFG adını korurken, ortodoks kanat *İran Halklarının Kurtuluş Ordusu* [erteş-i reha-yi bahş-i halkha-yi İran] adını aldı. Kurtuluş Ordusu, 24 Ağustos 1981 tarihinde kuzeydoğudaki Gilân ve Mazenderan ormanlarında yedi ay sürecek bir gerilla savaşı başlattı. Ancak, Sabburi'nin 4 Mart, Hurmetipur'un da 24 Mart 1982'de gelen ölümlerinin ardından, üzerine sürülen muazzam büyüklükteki askerî güçle baş edemeyen gerilla yenildi.[59] Bu gruptan hayatta kalan gerillalardan bir kısmının 1983'te yeni kurulan İran Komünist Partisi'ne katılmasıyla Kurtuluş Ordusu iyice zayıfladı.[60] Dehgani grubu ise, İslâm Cumhuriyeti güçlerince özellikle güçlü olduğu Bender Abbas ve güney vilayetlerinden sökülüp atıldıktan sonra bütün güçlerini Kürdistan'a çekti. Her iki grup da 1983'ten itibaren etkili bir silâhlı güç olmaktan çıktı.

DEVRİM KARŞISINDA PEYKAR

Marksist Mücahitler, devrim eski rejimi yıktığı sırada gerçekten garip bir durumdaydılar. Örgüt, 1975 yılında İslâmdan Marksizme geçmiş, Müslüman üyelerini şiddet yoluyla tasfiye etmiş, tasfiyenin ardından polisten aldığı darbeler sonucunda da 1976 yılında en önemli üyelerinden bazılarını yitirmişti. Bununla da kalmayıp, devrime bir yıl kala, ideolojik kamp değiştirmenin ardındaki beyin olan Taki Şehram'ı ihraç etmiş, silâhlı mücadeleyi reddetmiş ve dikkatini emekçi kitleler arasında ajitasyona yöneltmişti. Bu yüzden, devrimin Şahlığın temellerini sarstığı sırada hem kuramsal

hem de örgütsel bakımdan zayıf durumdaydı. Şimdiyse güçlü bir kitle tabanına dayanan İslâmcı hareketin yanı sıra, tasfiyeden sonra toparlanıp güç kazanan İslâmcı Mücahitler ve en güçlü temsilcileriyle kavgalı olduğu bir Marksist hareketle karşı karşıyaydı. Marksist-Leninist Mücahitler, 1979 Şubatında Halkın Mücahitleri adını bırakıp *İşçi Sınıfının Özgürlüğü Yolunda Peykar* (Kavga) [sazman-i peyker der rah azadi-yi tebaga-yi kargeran-i İran] *Örgütü* adını aldı. Peykar, devrim sırasında görece küçük, hazırlıksız bir örgüt durumundaydı ve Şah rejiminin son günlerindeki eylemliliği bir takım siyasal ajitasyon etkinlikleriyle sınırlı kaldı. Bununla birlikte devrimden sonra yeniden örgütlenmeye girişti.

Peykar'ın fiilî üye sayısı küçüktü, yeni üye edinmeye de çalışmadı. Örgütün, çoğunluğu hapishanede ya da dışarıda Marksizme dönmüş eski Halkın Mücahidi üyelerinden oluşan binlerce taraftarı bulunmakla beraber, politika belirlemekte rol oynayan üyelerinin sayısı, muhtemelen 30 ile 50 kişi arasındaydı. Peykar'ın Hüseyin Ruhani ile Ali Rıza Sipasi-aştiyani'nin önderliğinde 5 kişilik bir merkez komitesi bulunuyordu. Merkez komitenin diğer 3 üyesinin kimliklerinin hiçbir zaman kamuoyuna açıklanmamış olmasına rağmen, diğer tanınmış üyeleri Turab Hakşinas, Puran Bazregan, Muhsin Fazıl, Kasım Abidini, İbrahim Nazari, Murteza Aladpuş ve Efhem Ahmedi'den oluşuyordu.

Peykar, 1979'dan 1982 başlarında dağılmasına dek, Maoizmin ve Stalinizmin İran'daki bayraktarı oldu. Çin'de Mao sonrası reformlara karşı çıktığından Sovyetler ve Çin'e eşit bir düşmanlık besliyordu. İran devriminin baş düşmanının ABD emperyalizmi olduğu tespitini yapmakla birlikte; Sovyetler Birliğini sosyal emperyalist, Tude'yi de onun ülkedeki beşinci kolu olarak niteliyor ve Sovyetleri İran için yakın bir tehdit olarak görüyordu.[61] Hem Sovyet hem Çin modellerini reddeden Peykar, ideolojik esin kaynağı ve rol modeli olarak Arnavutluğu seçti. Aslında, Sovyetler Birliği hakkındaki sosyal emperyalizm tespiti, bir düşünsel yeter-

sizliğin işareti olarak, tamamıyla ve yalnızca Arnavut kaynaklarının çevirisine dayanıyordu.[62]

Peykar devrimin ilk günlerinde Liberal İslâmcılara belli bir sempatiyle yaklaştıysa da kısa zamanda İslâm devletine bir bütün olarak karşı çıkmaya yöneldi.[63] İslâm Cumhuriyeti'ni yasallaştıran referandumu boykot etti. Ama, İslâmî Anayasayı hazırlayacak Uzmanlar Meclisi'nin üyelerini seçmek için düzenlenen seçimlere iştirak etti. Peykar ile İslâmcı rejim arasında devrimin ilk iki yılı içinde meydana gelen en önemli çatışmalardan biri, Taki Şehram'ın 1979 Temmuz'unda tutuklanıp 1980 Temmuzunda idam edilmesiyle ilgiliydi. Peykar, kendisini devrimden bir yıl önce örgütten atmış olsa da, Şehram'ın Şerif-vagefi cinayeti nedeniyle tutuklanıp yargılanması yüzünden zor durumda kaldı. Peykar, dava karşısında diğer Marksist gruplardan farklı davranıp, Şehram'ın kendi eski yoldaşlarının oluşturacağı bir mahkemede yargılanmasını istedi. Dönemin atmosferi bağlamında değerlendirilmesi gereken bu talep, İslâm Cumhuriyeti'nin yargı yetkisini Marksist örgütlere devretmesini istemek anlamına geliyordu. İslâmcılar ise doğal olarak davayı Peykar'ı ve genel olarak Marksizmi yargılama fırsatı olarak değerlendirdi. Sonunda, Peykar ve diğer sol grupların muhalefeti idâmı engelleyemedi.[64]

Peykar, Maoculuğun İran'daki bayraktarı olarak, diğer Maocu örgüt ve gruplarla 1979 Mayıs'ında Tahran'da bir birleşme konferansı düzenledi. Konferansın amacı, Maocu grupları İslâm Cumhuriyeti ve diğer Marksist gruplar karşısında bir birleşik cephe altında bir araya getirmekti. Katılımcılar arasında Kürt örgütlerinden Komala ile taraftarlarının çoğu yurtdışında bulunan, yeniden örgütlenme çabasındaki Komünistler Birliği de vardı. Peykar, komünist hareketin zayıf olduğu ve işçi sınıfı arasında sağlam bir temelinin bulunmadığı tespitinden hareketle böyle bir birliğin gereğine inanmıştı. Aynı zamanda, Maocu grupların birliğinin kendi önderliğinde gerçekleşmesi gerektiğinde de ısrarlıydı.[65] Bu ısrar

yüzünden birlik gerçekleşemedi. Yine de, Peykar konferans sayesinde iki küçük Maocu grubu tam üyelik statüsü tanımadan kendi bünyesine katmayı becerdi.[66]

Peykar'ın Maocu olmayan gruplarla ilişkileri ise çoğunlukla gergindi. Grup, Kürdistan'da bölgede Maoculuğun temsilciliğini yapan ve KDP'nin ardından en büyük isyancı örgüt olan Komala ile taktik bir ittifak kurdu. Kendi ideolojik zayıflığına rağmen 1981 yılına dek Komala'ya ideolojik akıl hocalığı yaptı. Savaşın şiddetlenmesiyle, İslâm Cumhuriyeti'ne muhalif bütün diğer İran Marksistleri gibi Peykar da Kürtlere doğrudan destek verdi. Ne var ki, Kürt hareketi, ikisi de İslâm Cumhuriyeti'ne karşı savaşmakla birlikte, birbirine zaman zaman silâhlı çatışmaya girecek kadar düşmanlık besleyen iki rakip grup arasında bölünmüştü. Bunun sonucu olarak Peykar, İslâm Cumhuriyeti'nin silâhlı kuvvetleriyle çarpışırken aynı zamanda KDP ile de çatıştı. Komala gibi Peykar da KDP'yi bir burjuva partisi sayıyor ve Kürt halkının haklarını savunmaktan çok, merkezi hükümetle uzlaşmaya çalışmakla suçluyordu.[67]

Peykar'ın Fedailerle ilişkisi de değişkendi ve iki grup arasında devrimden önceki görüşmelerden pek bir sonuç çıkmamıştı. Devrimden sonra ise Peykar, ciddî ve devrimci bir kitle temeline sahip olduğu gerçeğini teslim ettiği Fedailerin İran'daki en büyük Marksist grup olduğunu kabul ederken, bu kitlenin proleter olmaktan çok küçük burjuva olduğu tespitini yaptı.[68] Peykar, daha bu tespiti yapmadan önce Halkın Fedaileri içindeki hizipleşmeyi fark etmiş ve Azınlığı destekleme yönünde tavır almıştı.[69] Hizipleşme bölünme şeklinde kesinleşince de Çoğunluğa Tude'ye beslediği aynı düşmanlıkla yaklaştı. Azınlığa eylem birliği önerisi yaptıysa da, geçmişten gelen gergin ilişkiler gerçek bir ittifakı imkânsız kılıyordu.

Peykar, 1981 Haziran krizi yaklaşırken daha da radikal sloganlar belirledi. Bir yandan bir bütün olarak komünist hareketin kitle

desteğinden yoksun olduğu tespiti yaptığı halde, İslâm Cumhuriyeti'nin yıkılıp yerine bir halk demokrasisi kurulması çağrısı yaptı. Rejimin girişteği saldırıyı göğüslemeye ise tümüyle hazırlıksızdı. Liberal İslâmcılar iktidardan uzaklaştırılır uzaklaştırılmaz, Ruhani-Sipasi ikilisi merkez komitenin geri kalanının onayı olmaksızın, hattâ muhalefetine rağmen, örgütü bir politika değişikliğine yöneltti. Yeni politika İslâm Cumhuriyeti'ne bir bütün olarak muhalefeti bırakıp Liberal İslâmcıları desteklemek yönündeydi.[70] Ülkedeki siyasal gelişmelerin iktidar dengelerini hızla değiştirdiği bir konakta gelen bu politika değişikliği iç bölünmelere neden oldu. Örgüt içinde üç fraksiyon ortaya çıktı. Bunlardan biri politika değişikliğini onaylarken, merkez komitede temsil edilmeyen ve kendini 'Devrimci Çizgi' diye adlandıran bir başka fraksiyon, merkez komiteyi sağ sapma ile suçlayıp liderliği ele geçirmek için mücadeleye girişti.[71] geçmiş politikaların doğru olduğunu kabul eden ve merkez komitede bir üyeyle temsil edilen üçüncü bir fraksiyon ise örgütün mevcut önderliğini ihraç edip yeniden örgütlenmeyi sağlamaktan sorumlu bir komite oluşturulması talebiyle harekete geçti.

Ne var ki, olayların hızı yeniden örgütlenmeye izin vermedi. 1981 Haziran'ında Peykar'ın askerî işlerde deneyimli üyelerinden Muhsin Fazıl idam edildi. Örgüt, 1981 Ağustosu ile 1982 Şubatı arasında siyasî polisten ağır darbeler aldı ve iç anlaşmazlıklar da buna eklenince Peykar'ın sonu geldi. En ağır darbe 1982 Şubat'ında Ruhani ile Sipasi'nin Tahran'da yakalanması ile geldi. Sipasi sorgu sırasında ölürken, Ruhani İslâm Cumhuriyeti ile işbirliğini seçti ve 1980'lerin ortasında idâm edilene dek Peykar'ın kökünün kazınması için polise yardımcı oldu.[72] Politika değişikliğini savunan fraksiyondan arta kalanlar sonunda 1983 yılında yeni kurulan İran Komünist Partisi'ne katıldılar. Diğer iki grup ise birçok üyelerini daha polise kaptırdıktan sonra ülke dışına çıktı ve 1980'lerin ortalarına doğru yavaş yavaş dağıldı.

DEVRİM KARŞISINDA TUDE

1979 Şubat Devrimi diğer Marksist gruplar gibi Tude'ye de yaradı. Tude, Şahlık rejimi ve Batılı destekçilerince İran'daki komünizm tehlikesinin somut simgesi olarak görülmeye devam etse de 1950'lerden sonra fiilen ezilmiş ve etkisiz kılınmıştı. Kendi kendine İran'ın tek işçi sınıfı partisi olma iddiasını hiç bırakmamış olmasına rağmen, 1953 Darbesinin tahribatından asla kurtulamamış ve 1978 ile 1979'un devrimci olaylarında son derece sınırlı ve marjinal bir rol oynamıştı. Devrim, partiye 1953 yılından beri ilk kez açıkça örgütlenme ve halkın günlük yaşamında yer alma şansı verdi.

Partinin açık örgütlenmeye başladığı 1979 Şubat'ına gelinceye dek radikal kanat örgüt yönetiminde hâkimiyetini kesinleştirmişti. Bu devrimci değişim ve yeniden canlanma döneminde partinin stratejisini belirleyen kişi, Nureddin Kiyanuri (1915-1999) idi. Kiyanuri, İran içinde kitle tabanı olmayan, devrim üzerinde (o da olduysa) çok küçük bir etkisi olmuş ve Sovyetlerin İran politikasının âleti olarak görüldüğünden, genel olarak halkın, özel olarak da devrimci entelijensiyanın gözünde olumsuz imaja sahip bir partinin liderliğini devralmıştı. Partinin yeni radikal önderliği bir dizi reforma girişti. Partinin, önderliğin yurtdışındaki son toplantısı olan 18. plenumu devrimin zaferinin hemen ardından 1979 Şubatında yapıldı ve radikal kanadın yeni stratejisini uygulamaya koymasına olanak verecek kesin üstünlüğüyle sonuçlandı. Plenum belgelerine göre, parti İran'da Humeyni'nin önderliğini destekliyor, Tude ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişkiyi onaylıyor, Afganistan'da komünistleri iktidara getiren darbeyi desteklediğini ilân ediyor ve devrime yönelik emperyalist tehdide karşı bir demokratik halk cephesi öneriyordu.[73]

Tude, önderliğini ve örgütlenmesini İran içine taşıdı. İcra komitesinin yerine, politbüro gibi hareket eden bir siyasal komite oluşturuldu. Kadın-erkek 18 kişiden oluşan bu politbüro üç kişi-

lik bir sekretarya tarafından yönetiliyordu. Tüm hiyerarşinin başında da Birinci Sekreter olarak Kiyanuri bulunuyordu. Yeni yapılanmada ılımlı kanadı destekleyen üyelere de yer verilmişse de, bunlar azınlıktaydılar ve aralarında en tanınmışları olan İskenderi ile Radmaneş, yetki ve sorumlulukları azaltılarak merkez komite üyesi yapılmıştı.[74] Aynı şekilde, Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP) fraksiyonu da etkisizleştirildi; bu fraksiyonun lideri Danişyan göstermelik bir makama atanırken, yerine daha genç bir üye olan Emir Ali Lahrudi getirildi.[75] Ülkeye dönüşten sonra, liderliği yurtdışında kalan ADP marjinalleşti ve İran Azerbaycan'ındaki Tude şubeleri yeni bir yapılanmaya kavuşturuldu. Örgütsel olarak, Tude örgütlenmesini biri yasal ve açık, öbürü yasadışı ve yeraltında faaliyet gösteren iki bölüme ayırdı. Kiyanuri'nin anılarına göre, parti İran'daki etkinliklerini, parti merkezleri açıp, eski üyelerini etkin bir tarzda partiye yeniden katılmaya davet etmek şeklinde yeniden başlattı. Buna karşılık, Hatifi ile Pertovi'nin önderliğindeki Nevid yapılanması yeraltında kalmaya devam etti. Parti cephaneliğinin büyük bölümünü elinde bulunduran Nevid, bir illegal basın yayın ağı da kurdu.[76] Tude, aynı zamanda silâhlı kuvvetler içinden üye ve taraftar toplamaya da girişti, ancak, ayrı bir askerî örgütlenme oluşturmaya gitmeyip, bunun yerine örgütlenen askerî personeli bu işle görevlendirilmiş parti üyelerinin sorumluluğuna vermeyi tercih etti.

Belki de partinin karşısındaki en büyük güçlük, halk nezdindeki olumsuz imajı ve bir kitle tabanından yoksun oluşuydu. Tude buna karşı iki uçlu bir strateji izledi. Öncelikle parti tarihi hakkında sistemli bir çarpıtma girişimi başlattı. Partinin 1953 Darbesindeki tutumu, Şahlık rejimi karşısındaki edilgenliği ve Sovyetler Birliği'yle bağımlılık ilişkisi gibi tarihsel olaylardaki sabıkasını unutturup örtbas etmeye yönelik kitaplar ve makaleler yayımlandı. Bu çabalar, Tude'nin İslâmcı ya da Marksist muarızlarından başka türlü şeyler duyan genç kuşağı hedef alıyordu. Tude, kitle tabanından yoksunluğunu telâfi etmek içinse, iç anlaşmazlıklar ve

ayrılıklar yaratmak ya da var olan anlaşmazlıkları sömürmek taktiğiyle diğer örgütlerden adam devşirmeye çalıştı. Tude, 1979-1981 arasında, mesela Fedailer gibi, kitlesel gösteriler düzenleyerek arkalarındaki halk desteğini gösteren diğer Marksist grupların aksine, garip biçimde sessiz kaldı. Kitle tabanına sahip olan örgütler yetenekli kuramcılarını Şahlığa karşı verdikleri mücadele sırasında yitirmişlerdi. Bu durum, görünürde sahip oldukları yaygın desteğe rağmen, ideolojik bakımdan hazırlıksız oldukları anlamına geliyordu. Bu hususta ise bu yeni etkinlik döneminde hem kuramcı hem de örgütçü olarak deneyimli kadroları olan Tude açık avantajlara sahipti. Tude, İran toplumu hakkındaki görüşlerini ve tahlillerini Marksist gruplara benimsetebilmek için hem Marksist metinlerden hem de Sovyet desteğinden yararlanabiliyordu ve bu konuda kısmen başarılı da oldu. Fedailer arasındaki bölünmeyi şiddetlendirmek için gerek açıkça, gerek Çoğunluk önderliği içindeki ilişkileri aracılığıyla etkin çaba gösterdi.[77] Fedailerin 1980 yılında bölünmesi, Çoğunluk ile bağlantıları sayesinde, partiye, çok ihtiyaç duyduğu desteği sağladığı gibi, kitle desteği eksikliğini de bir ölçüde telafi etti. Ne var ki, partinin Fedai Çoğunluğu ile birleşip onu kendi içinde eritme yönündeki çabaları başarılı olamadığı gibi, Çoğunluk saflarında biri 1981 başlarında diğeri aynı yılın sonunda olmak üzere iki bölünmeye daha neden oldu. Tude, KDP karşısında da aynı stratejiyi denediyse de daha az başarılı olarak, bu partiden sadece 7 üye koparabildi.[78] 1981 Haziran krizinden sonra başka örgütlerden Tude'ye geçen birkaç kişi oldu, ama bunların sayısı da önemsizdi.

Tude'nin devrim sonrasındaki etkinliği bir yandan İslâm Cumhuriyetiyle Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine aracılık ederken bir yandan da İslâmi rejimin "sadık muhalefeti" olmak stratejisine dayanıyordu. Parti, 1979-81 arasında genellikle Liberal İslâmcılara karşı *Mektebilerin* yanında yer aldı ve devrimi savunması için Devrim Muhafızları'nın daha ağır silâhlarla dona-

tılmasını istediğinde olduğu gibi, bu hizbin denetimindeki kurumların güçlendirilmesini talep etti.[79] Ordu içindeki üyeleri sayesinde Şahçı subayların 1980 Haziranında yeltendiği Nuje Darbesi olarak bilinen darbe girişimini bastırmakta İslâm Cumhuriyeti'ne yardım etti.[80] Bununla da kalmayıp, Iraklı işgâlcilere karşı İslâmî rejimin seferberlik ilânına destek verirken, içteki etnik çatışmalarda da uzlaşma adına arabuluculuğa soyundu. Aynı dönem boyunca Maocu gruplara karşı açık ve saldırgan bir ideolojik savaş yürütüp, bu grupları emperyalizmin uşaklığı ve CIA ajanlığı ile suçlayarak halktan tecrit etmeye çalıştı.[81] Tude, 1981 Haziran'ından sonraysa, zaten akıl hocalığını ve ideolojik kılavuzluğunu yaptığı Fedai Çoğunluğunkine benzer bir tutum alarak İslâm-Cumhuriyeti ile muhalifleri arasındaki kapışmada rejimin yanında yer aldı. Parti, muhalefetten "birleşik karşı devrim cephesi" diye söz etmeye başladı ve benzeri görülmemiş bir şekilde, muhalefetin bastırılmasında devletle etkin işbirliğine gitti. Tude ve Fedai Çoğunluğun İslâmî rejimle işbirliğinin vardığı boyutlar iyi bilinmektedir ve KGB'nin Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği kanalıyla geçtiği İran ile ilgili raporlarına bile yansımıştır.[82] Marksist bir grubun diğer Marksist grupları ezmek için devletle böylesine yakın işbirliği yapması komünizmin İran'daki tarihinde görülmemiş bir şeydi. Böylesi bir işbirlikçilik örneğine dünyanın başka yerlerinde de pek nâdir tanık olunmuştur.

Tude'nin işbirlikçilik noktasına gelene dek *Mektebilerin* yanında yer alması, teorik dayanağını Sovyetler Birliği'nin ve daha da yakın ilişkide olduğu SBKP'nin tezlerinden alıyordu. Parti içindeki radikal ve ılımlı kanatlar Sovyetlerle ilişkilerde bazı noktalarda farklılaşıyorlarsa da genel stratejide birleşiyorlardı ve radikal kanadın üstünlüğü almasıyla Tude üzerindeki Sovyet nüfuzu daha da artmıştı. Tude'nin stratejisinin temel taşı "kapitalist olmayan yol" teorisiydi. Bu kuramı köklerinin Lenin'in düşüncelerine dayandığı iddiasıyla SBKP kuramcıları yaratmıştı. Kuram, geri

kalmış ülkelerin komünist olmayan (ancak Sovyetlerle yakın işbirliği içindeki) unsurların devrimci önderliği altında, kapitalizm aşamasını atlayarak ya da çok sıkı sınırlamalar altında yaşayarak tedricî bir şekilde sosyalizme geçebileceğini öngörüyordu.[83] Şahrıuh Ahavi'ye göre, siyasal İslâm söz konusu olduğunda, Sovyet kuramcılar hareket içinde "ilerici" ve "gerici" eğilimler arasında ayrım gözetiyor ve "din adamları zümresinin komprador burjuvaziye ve büyük burjuvaziye karşı oldukları ölçüde nesnel olarak yararlı bir rol oynayabilecekleri" önermesinde bulunuyordu.[84] Ahavi'nin Sovyetlerin İran Devrimini algılama biçimi üzerine incelemesi, bu algılamanın kapalı devre bir yaklaşıma dayandığına ve bu yaklaşım gereği İslâm Cumhuriyeti'nin Tude'ye karşı saldırıya geçmesinin rejimin devrimci ideallerini terk ettiği şeklinde görüldüğüne işaret eder.

Kiyanuri, tutuklanmasından birkaç ay önce, Fedai Çoğunluğa kapitalist olmayan yol kuramını aşırı basitleştirerek anlatmaya çalışmıştı: "Hiçbir şekilde kapitalist olmayan her türlü yol, kapitalist olmayan yol anlamına gelir. Kapitalist olmayan yolun kendisini normal kapitalist gelişim çizgisinden ayıran tek bir karakteristiği vardır. Ve bu karakteristiğiyle kapitalizmin denetimsiz gelişmesine izin vermeyen farklı bir yol izler".[85] Kiyanuri, daha önceki açıklamalarında da sosyalist kampla yakın ilişkiler kurmaksızın hiçbir devrimci hareketin başarılı olamayacağına inandığını söylemişti.[86]

Sovyetler Birliği kapitalist olmayan yol kuramını etkin bir biçimde destekliyordu ve Tude daha devrimden önce bu kuramı sıkıca benimsemişti. Devrimden sonra ise parti, kuramı İran örneğinde pratiğe koyma şansı buldu. Bu dönemde Tude'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerine SBKP bünyesinde özel bir birim olan Uluslararası Bölüm nezaret ediyordu. Bu bölümün şeflerinden biri olan Rostislav Ulyanovski, İran ile özel olarak ilgileniyor ve Tude'nin akıl hocalığını yapıyordu. Ulyanovski'nin İran ile ilgili

yazılarının çoğunu Farsçaya çevirtip yayımlatan Tude, politika belirlemekte büyük ölçüde bu yazılarda savunulan düşüncelere dayanıyordu. Batıya sığınan bir KGB ajanının anlatımına göre, Kiyanuri düzenli bir biçimde Uluslararası Bölüme haber ve analizler gönderiyor, bunlara gelen cevapların altında da Ulyanovski'nin imzası bulunuyordu.[87] Tude'nin İslâm Cumhuriyeti'nin saldırısına maruz kalmasından önce, Ulyanovski şöyle yazmıştı:

> Din adamları zümresinin bir kesimi, ABD'nin başını çektiği uluslararası emperyalizmin birleşik cephesine karşı kararlı bir mücadele sürdürmenin ve emekçi halkın yararına kapsamlı toplumsal ve ekonomik reformlar yapmanın gerekli olduğunu bilmektedir... İran devriminin bundan sonra izleyeceği gelişme çizgisi, esas olarak, ilerici güçlerin, en önce ve en başta da sol güçlerin, devrimin kazanımlarını korumak için sağlam bir antiemperyalist çizgiye ve radikal toplumsal ekonomik değişikliklere dayanan bir birleşik halk cephesi kurup kuramayacaklarına bağlı olacaktır.[88]

Burada, Ulyanovski Tude ve Çoğunluğa İran İslâm Cumhuriyeti'nin radikal kanadıyla bir koalisyon oluşturmalarını ve Sovyet yardımıyla devrimi kapitalist olmayan bir yolda ilerletmelerini öğütlemektedir. Bu akıllar, 1982'de diğer Marksist örgütlerin İslâm Cumhuriyeti'ne karşı ölüm kalım savaşı verdikleri bir anda ve rejimin bizzat Tude'yi hedef almasından sadece birkaç ay önce verilmekteydi. Tude, tâ başından beri İslâm Cumhuriyeti'nin radikal kanadıyla bir ittifak kurmak için boşu boşuna çabalamıştı. İslâm Cumhuriyeti'nin Tude'ye saldırmasından birkaç yıl sonra ise Ulyanovski, durumu anlamaktaki yeteneksizliğinden ötürü partiyi suçlayan başka bir makale yazdı:

> Tude partisi ve Fedailerin ona yakın olan büyük kesimi... egemen din adamlarına karşı "sadık muhalefet" politikasını sürdürdüler. Bu unsurlar, rejimi destekleyerek er ya da geç Şah ve emperyalizm karşıtı devrimin kazanımlarının garantiye alınacağı koşulların oluşacağını umuyorlardı. Öte yandan, Mücahitlerin ve Fedai 'Azınlık'ın izlediği politik çizgiler de birbirine yaklaştı. Bu gruplar, din adamlarının ilerici niteliğini yitirdiği, hattâ karşı devrimci bir güç haline geldiği sonucunu çıkardılar... Zaman her iki politikanın da yanlışlığını gösterdi... yeni durumda, rejimi desteklemek sadece devrimci kitleleri

uzaklaştırmakla kalmayıp, bu grupların devletin baskıcı önlemleri karşısında kendi konumlarını savunamaz duruma düşmelerine yol açabilirdi.[89]

Görüldüğü gibi, Sovyet kuramcı 1982 yılında radikal din adamlarıyla daha yakın ilişkiler kurulmasını teşvik ederken, 1985 yılında kendisi hiçbir sorumluluk üstlenmeden, tam da bunu yaptığı için Tude'yi suçlamaktadır.

Tude'nin Sovyetlerle ilişkisinin son evresi partinin ortadan kalkmasıyla yakından bağlantılıdır. Tarafların ilişkisi SBKP'den Tude'ye teori akışıyla sınırlı değildi. Kuziçkin'e göre, Kiyanuri SBKP'ye Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği aracılığı ile ülkenin durumu ve siyasal gelişmelerle ilgili düzenli raporlar gönderiyordu. Aynı kaynağa göre, Kiyanuri raporlarında çoğu kez partinin rolünü abartıyor ve Tude yönetimi Sovyetlerden düzenli olarak para yardımı alıyordu.[90] 1982 başlarında Batı istihbaratına sığınan Kuziçkin, Tude liderliğinin ülkeden kaçışını ayarlamaktan da (hem Sovyetler hem de parti önderliği tehlikeyi hissetmişlerdi) kendisinin sorumlu olduğunu söylemişti. Kuziçkin'in ihanetinin üzerinden bir yıl geçmeden Tude kadrolarının kitlesel tutuklanması başladı ve parti yasaklandı.

İslâm Cumhuriyeti'nin Tude'ye karşı 1983 Şubat'ında başlayan saldırısı kimseyi şaşırtmadı. Fedai Azınlık daha 1981 Mayıs'ında İslâm Cumhuriyeti'nin muhalefeti sırayla hesabı görülecek 3 kategoriye ayırdığını gösteren gizli bir belgeyi ele geçirerek yayımlamıştı.[91] Buna göre, Tude ile Fedai Çoğunluk defteri en son dürülecek son kategoriye alınmıştı. Bununla birlikte, saldırının zamanlaması Tude liderlerini ülke dışına kaçırılmasından sorumlu KGB yetkilisi Kuziçkin'in Batıya geçmesine denk getirildi. Kuziçkin, kendisinin Batılı istihbarat örgütlerine verdiği bilgilerin İslâm Cumhuriyeti istihbaratına iletilmesinin Tude'nin belinin kırılmasında doğrudan rol oynadığına ilişkin olarak Batı basınında çıkan iddiaları inkâr etmemekle birlikte "...ama şundan tamamiyle eminim ki ben orada olsam da olmasam da partinin kaderi değiş-

meyecekti" demişti.[92] Bu iddia belki de doğrudur, ama İslâm Cumhuriyeti'nin Tude'ye karşı tam da önderliğin ülkeyi terk etmek üzere olduğu sırada hızla harekete geçip, neredeyse tüm önder kadrolarını ele geçirerek gerek yasal, gerek yeraltı örgütlenmesini aynı ânda dağıtacak şekilde etkili bir darbe indirdiği gerçeğini değiştirmez. Görünen o ki, İslâm Cumhuriyeti Tude'ye karşı harekete geçmeye zaten hazırlanıyordu, ancak darbenin bu kadar hızlı ve etkili olması doğrudan doğruya Kuziçkin'in saf değiştirmesinin sonucuydu. Dediğimiz gibi, Batı basınında Batılı istihbarat örgütlerinin Kuziçkin'in verdiği bilgileri İslâm Cumhuriyetine aktardıklarına ilişkin haberler yer almıştı.[93] Tutuklamalar, Tude'nin bir kez daha silâhlı kuvvetler içinde taraftar kazanmayı başarmış olduğunu ortaya koydu ve bunun sonucunda, en yüksek rütbelisi Donanma Komutanı Yüzbaşı Behram Efzali olmak üzere çok sayıda subay da tutuklandı.

İlişki ağları fiilen dağıtıldıktan sonra, Tude baskı altında faaliyet göstermeye hazırlıklı olmadığını bir kez daha ortaya koydu. Dahası, parti önderliği 1953 darbesinin sonrasında verdiği sınavdan bile kötü bir tavır sergiledi. 1983 yılı boyunca Tude liderleri birer birer televizyona çıkıp, Sovyetler Birliği adına casusluktan İslâm Cumhuriyeti'ni yıkmak için komplo kurmaya kadar pek çok suçu üstlendiler. Bazı davalarda liderler savcılık makamının baş tanığı olarak mahkemeye çıkıp kendilerine isnat edilen suçlamaları reddeden taraftarları iddianamede söylenenleri kabul etmeye teşvik etti.[94] Bunun en çarpıcı örneği, Yüzbaşı Efzali kendisine yöneltilen bazı suçlamaları reddetmeye çalıştığında, partideki sorumlusu ve Tude'nin yeraltı örgütünün şefi Mehdi Pertovi'nin iddia makamı adına araya girerek kendisini itiraf a zorlamasıydı. Tude'nin devletin elinde böylesine çabucak darmadağın olması, partinin geride kalan taraftarları ve genel olarak muhalefet arasında merak uyandırdı. Tude önderliğinin tutumu için ideolojik teslimiyetten Stalinist yargılama ve sorgulama yöntemlerinin kullanılma-

sına kadar pek çok açıklama getirildi. İran dışındaki parti örgütlenmesi, CIA ve MI-6 tarafından geliştirilen özel ilaçların kullanıldığını öne sürecek kadar ileri gitti.[95] En basit açıklama ise İran hapishanelerini ziyaret eden Birleşmiş Milletler temsilcisinden geldi. Kiyanuri'nin temsilciye itirafların işkence altında alındığını söylediği bildirildi.[96] İslâm Cumhuriyeti tarafından propaganda amacıyla sonuna dek kullanıldıktan sonra, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, hâlâ devlet gözetiminde tutulan bazı eski Tude yöneticileri oldukça şaşırtıcı beyanlarda bulunmaya başladı. Örneğin, 1983 yılına dek partinin baş ideoloğu olan İhsanullah Taberi, görüldüğü kadarıyla sofu bir Müslüman hâline geldi ve İslâmın Marksizme üstünlüğüne dair kitaplar yazıp yayımlattı.[97] Aynı dönemde, Kiyanuri ise gerek yazdığı anılarında gerek kendisiyle yapılan mülakatlarda eski görüşlerine sadık kaldı. Gorbaçov reformlarını kınayan eski Tude başkanı, eski Sovyet politikalarını genel olarak savundu.[98] Kiyanuri, en az bir vesileyle Tude'nin Sovyetler Birliği'ne bazı askerî bilgiler vermiş olduğunu da kabul etti.[99]

Tude, 1983'ten sonra İran içinde etkili bir siyasal varlık olmaktan çıktı. Liderlerinin çoğu hapisteyken, Sovyetlerde ve Doğu Almanya'da bulunan az sayıdaki önemli üye partiyi yeniden canlandırmaya çalıştı. Ancak, bu çabalar bölünme ve rakip hiziplerin oluşmasından başka sonuç vermedi. Doğu Blokunun ve ardından Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Tude'den geriye ne kalmışsa, sadece ideolojik esin kaynağını değil, malî ve lojistik desteklerini de yitirmiş oldu.

DEVRİM KARŞISINDA KÜRT GRUPLARI

İran Devrimi, yukarıda incelenen büyük Marksist gruplardan başka, daha küçük ya da bölgesel nitelikteki çok sayıda grup ve örgütlenmenin siyaset sahnesine çıkmasına neden oldu ki, bunlardan başlıcalarına değinilmezse bu çalışma eksik kalır.

İran Kürdistanı, kitle destekleri hiçbir zaman Kürt bölgelerinin dışına taşmasa da, İran'da devrim sonrasındaki en büyük siyasî örgütlerden ikisine ev sahipliği yaptı. Bu iki örgütten daha büyüğü olan *İran Kürdistan Demokratik Partisi*nin [hizb-i demokrat-ı Kürdistan-ı İran] önder kadroları, 1940'ların ortalarında ADP'nin Azerbaycan'daki girişimi ile aynı sırada Mehabad Cumhuriyeti'ni kurmuş olan hareketin üyeleriydi.[100] Başını Abdurrahman Gasımlo ile Gani Buluryan'ın çektiği bu kadrolar daha sonra Tude'ye katılmış, 1953'te partinin uğradığı yenilginin ardından da kendilerini hapiste ya da sürgünde bulmuşlardı. KDP 1950'lerden 1979'a kadar gerçeklikten çok kâğıt üzerinde varlık göstermişti. Lideri Gasımlo, Çekoslavya'da eğitim görmüş ve Sovyetler Birliği ve Tude ile samimi ilişkilerini korumakla birlikte, Aleksander Dubçek'in reform hareketinden etkilenmiş bir iktisatçıydı.[101] Asla Marksist-Leninist bir parti olma iddiasında bulunmayan KDP, II. Enternasyonal üyesiydi ve devrimin ardından güçlü milliyetçi eğilimlere sahip bir sosyal demokrat parti olarak ortaya çıktı. Kentli seçkinlerden gelen bir önderliği olsa da, parti kısa zamanda halk desteği kazandı ve bölgede İslâm Cumhuriyeti'ne karşı silâhlı mücadelenin öncüsü oldu. Devrimden sonra *Kürdistan* adıyla resmî yayın organını çıkarmaya başladı.

KDP'nin İslâm Cumhuriyeti ile ilişkileri ta başından gergin oldu: KDP'nin temel talebi İran için demokrasi Kürdistan için özerklikken, İslâm Cumhuriyeti merkezî otoriteyi pekiştirmeyi arzuluyordu ve bu iki öncelik birbirini dışlıyordu. Parti, 1980 yılında küçük bir bölünme yaşadı; Buluryan'ın baş çektiği 7 üye KDP'den ayrılıp İslâm Cumhuriyeti ile uzlaşmayı savunan Tude'ye katıldı.

İran Kürdistanında silâhlı mücadele yürüten ikinci grup, *İran Kürdistan Devrimci Emekçiler Örgütü* [sazıman-i ingılabi-yi zahmetkeşan-i Kürdistan-i İran] idi. Halk arasında daha çok Komala diye bilinen bu örgüt, kökenini 1969'daki Kürt ayaklanmasına da-

yandırıyor ve buna dair hiçbir kanıt olmasa da 1969 ile 1979 arasında örgütlülüğünü ve eylemliliğini koruduğunu iddia ediyordu.[102] Komala, 1979 Şubat'ında faaliyete geçti, Şahlık rejimini yıkan gelişmelerde rol oynadığını gösteren bir kanıt da yoktur. O da, devrimden sonra Pişrov adıyla kendi yayın organını çıkarmaya başladı ve İslâm Cumhuriyeti'ne karşı silâhlı mücadeleye girişti. Komala, tâ başından beri ideolojik zayıflığından ötürü Peykar gibi Kürt olmayan grupların ideolojik kılavuzluğuna ihtiyaç duyan Maocu bir örgüttü. Kürdistan'ın kırsal bir köylü bölgesi olmasına rağmen kendisini Kürt proletaryasının öncüsü olarak niteliyor ve burjuvazinin temsilcisi olarak tanımladığı KDP'ye muhalefet ediyordu. Komala, 1982'de *İran Komünist Partisi*'ni [hizb-i komonist-i İran] kurmak üzere Kürt olmayan çok sayıda küçük İranlı grup ve örgüte katıldı. *Komonist* adlı bir merkezî yayın organı çıkaran yeni partiyi oluşturan grupların en önemlisi Komala'nın ideolojik kılavuzu olarak Peykar'ın yerini alan Komünist Mücadele Birliği (*ittihad-i muberazan-i komonist*) idi. İKP'nin kuruluşu ile sonuçlanan anlaşma 1950'lerde ADP ile Tudeh arasındaki anlaşmaya benziyordu. Yeni partinin kitle tabanını ve örgütsel gücünü Komala sağlarken, İranlı öbür gruplar da kuramsal çerçevesini çizip, ulusal bir parti olarak ideolojik meşruiyet kazandırıyordu. Komala, Kürdistan dışında henüz çok sınırlı bir varlık gösteren İran Komünist Partisi'nin Kürdistan örgütü adını aldı.[103] Parti tüzüğüne göre, Komala kendi liderliğini ve örgütsel hiyerarşisini koruyor ve İKP liderliğinden bağımsız karar alma hakkına sahip bulunuyordu.

İslâm Cumhuriyeti'yle *peşmerge* denen Kürt gerillalar arasındaki çarpışmalar ara sıra kısa süreliğine kesilse de 1979-81 yılları boyunca devam etti. 1981'den sonra ise Kürdistan yeraltına inmeye zorlanan siyasî grupların sığınağı oldu. Ne var ki, 1982'den itibaren İslâm Cumhuriyeti Kürdistan'da üstünlüğü ele geçirdi ve yitirdiği toprakları geri aldı. Kürt gruplar bu tarihten sonra devlet

desteğinden yararlandıkları Irak topraklarına çekilip, ara sıra İran Kürdistan'ına akınlar düzenlemekle yetinmek zorunda kaldı. Komala ile KDP arasındaki ilişkiler 1980'ler boyunca daha da kötüleşti. İran Kürt hareketinin hâkimiyeti için yarışan iki grup arasında sayısız çatışma yaşandı.

DEVRİM KARŞISINDA MARJİNAL MARKSİSTLER

Devrim yukarıda sayılan Kürt gruplar dışında çok sayıda Marksist örgütün doğmasına da yol açtı. Bu grupların önemi örgütsel güçlerinden ya da sahip oldukları kitle desteğinden kaynaklanmamaktadır. Bunlar, toplumsal sorunlara getirdikleri yorumlarla büyük Marksist grupları zorlayarak teorik politik tartışmalara getirdikleri canlılık bakımından önem taşımaktadır.

Küçük gruplar arasında en önemlisi, çoğunlukla hapislik yıllarında silâhlı mücadele hakkındaki görüşlerini değiştirmiş ve Maoculuğa karşı tavır geliştirmiş bulunan eski Fedai ve Marksist Mücahit kadrolarından oluşan *İşçi Yolu Örgütü* [sazıman-ı rah-i karger] idi.[104] Bu unsurlar devrimin ardından bir araya gelerek Rah-ı Karger adıyla çıkardıkları gazete aracılığıyla görüşlerini yaymaya başladı. Grup, İslâm Cumhuriyeti'ni din adamlarının önderliğinde geleneksel küçük burjuvaziye, Bazar (geleneksel ticaret) burjuvazisine ve yarı-proleter unsurlara dayanan bir dinsel-Bonapartist rejim olarak tanımlıyordu.[105] İşçi Yolu sürgüne gitmeden önce 1979-81 arasında hem *Mektebilere* hem Liberal İslâmcılara muhalefet eden küçük bir grup olarak siyaset yaptı. Bu sırada yaşadığı bölünmede bazı üyeler ayrılarak Tude'ye katıldı. Grup, 1980'lerin ortalarında, bazı daha küçük örgütlerle birleşip tutarlı bir program ve buna uygun politikalar üreterek, (Fedai Azınlık gibi) bazı örgütlenmelerin dağılmasından doğan boşluğu doldurmaya çalıştıysa da, İran Marksist hareketinin genel bir çöküş noktasına gelmiş olması bu tür çabaları sonuçsuz bırakacaktı.[106]

Komünist Birlik, ülke içindeki faaliyetlerine adını *Komünist Birlik Örgütü* [sazıman-i vahdet-i komonisti] olarak değiştirmekle başladı. Esas faaliyeti yayın yoluyla diğer gruplara karşı çıkıp eleştirmekten ibaret küçük bir aydınlar çevresi olarak rolünü sürdürdü. 1979-81 arasında kitle hareketlerinden uzak durarak *Reha'i* dergisini çıkarmakla yetinen grup, 1981 sonrasında da önemsiz yayın faaliyetlerine devam etti.

Devrimden önce yurt dışında kurulan Devrimci Komünistler Örgütü de ülkeye dönüşünde adını *İran Komünistler Birliği*'ne [ittihadi-yi komonistha-yi İran] çevirerek faaliyete geçti. Maocu kimliğini korurken, İran devrimine yönelik en âcil tehdidin ABD'den geldiği tespitinden hareketle, Liberal İslâmcılara karşı *Mektebileri* destekledi. *Hakikat* adında bir gazete çıkaran grubun Peykar ile birleşme girişimi sonuç vermedi. Siyamek Zaim önderliğindeki Komünistler Birliği 1981 Haziran'ındaki olayları bir hükümet darbesi olarak değerlendirip rejimin tüm ilerici niteliklerini yitirdiği sonucunu çıkardı.[107] Bu noktadan itibaren silâhlı mücadeleye hazırlanan örgütün en önemli eylemi 1982 Ocağında kuzeydeki Amul kasabasına yönelik askerî saldırı oldu. Bu kötü hazırlanmış eylemin amacı ülke çapında kitlesel ayaklanmaları tetiklemekti, ancak sonuç felaket oldu.[108] Kendilerine *Serbedaran* (kelime anlamıyla, asılmaya hazır olanlar) adını veren militanlar, eylemi, örgüt içinde dönemin koşullarının ricatı gerektirdiğini savunanlar ile İslâm Cumhuriyeti'ne karşı topyekun bir saldırıdan yana olanlar arasında, doğru taktik üzerindeki görüş ayrılıklarının ayyuka çıktığı bir anda gerçekleştirdi. Amul operasyonu saldırı yanlılarının üstün geldiğini gösteriyordu. Ama sonuçtaki fiyasko her iki kanadın da sonu oldu. Amul'u sadece 48 saat elde tutabilen isyancılar, üzerlerine yığılan askerî güç karşısında yakındaki ormanlara çekilmek zorunda kaldı ve 1982 yazına dek dayanabildi. Birkaç aylık askerî çarpışmalardan sonra, 250'den fazla eylemci ele geçirilip idam edildi.[109] İdam edilenler arasında Siyamek Zaim,

Abdurrahman Azmayeş, harekâtın düzenleyicisi Hüseyin Riyahi ile Ferid ve Vahid Seri'ülgalem kardeşler gibi Şahlığa karşı yurtdışında yürütülen muhalefetten tanınan adları vardı.[110] 1982'den sonra faaliyetlerini ülke dışına taşıyan Komünistler Birliği'nden geriye kalanlar, Aydınlık Yol (Peru) ve Devrimci Komünist Parti (ABD) gibi örgütlerin oluşturduğu Maoist Enternasyonale katıldı.[111]

Devrimden olumsuz etkilenen sol grupların başında ise Tude'den 1960'larda kopan İTPDÖ ile Tufan geliyordu. Bu iki grup, devrimle birlikte, Tude'ye muhalefet sayesinde yurt dışındaki İranlılar arasında kazandıkları sınırlı destek ve sempatiyi yitirdiklerine tanık oldular. İTPDÖ adını *İran Rençberler Partisi* [hizb-i rençberan-i İran] olarak değiştirdi. Devrimin ilk yıllarında Liberal İslâmcıları şiddetle destekleyen Çin yanlısı küçük bir parti olarak varlığını koruduysa da 1980'lerin ortalarından itibaren dağıldı. İran Emek Partisi adını alarak bir süre faaliyet gösteren Tufan da hemen hemen aynı tarihlerde ortadan kalktı.

İranlı Troçkistler ise *Sosyalist İşçi Partisi* [hizb-i kargeran-i sosyalist] adıyla devrimden sonra ilk kez ülke içinde varlık gösterdi. Ne var ki ABD ve İngiltere'deki ki ayrı İranlı Troçkist grubun birleşmesinden oluşan hareket, bu kez İslâm Cumhuriyeti'ni destekleyenler ve karşı çıkanlar arasında ikiye bölündü. İslâm Cumhuriyeti'ne muhalefet eden fraksiyon, 1981-82 arasında Fedai Azınlık içinde ortaya çıkan Sosyalist Devrim grubuyla yakın ilişkiler geliştirdi. Ancak Azınlığın rejimden aldığı ağır darbeler yüzünden iki grup arasındaki birleşme girişimleri sonuçsuz kaldı. Sosyalist İşçi Partisi'nin iki kanadı da 1983'ten sonra ortadan kalktı.

İran İslâm Cumhuriyeti, 1983 yılında Tude ile Fedai Çoğunluğu da yasadışı ilân etti. Böylece, Marksist örgütlenmelerin İran'daki son yasal etkinlikleri de sona ermiş oldu. Pek çok Marksist örgüt ve grup 1980'li yıllar boyunca yeraltı faaliyetlerini sür-

dürebildi, ama iç parçalanmaların ve kitle desteğinden yoksunluğun doğrudan sonucu olarak, 1990'lara doğru bu faaliyetler de yavaş yavaş son buldu. Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov reformlarının başlaması ve bunun sonucunda Doğu Avrupa'da sosyalizmin çöküşü, İran'daki örgütlü Marksizme öldürücü son darbeyi vurdu. Ancak reel sosyalizmin çöküşü İran Marksistlerinin yenilgisinin başlıca sebebi değildi, çünkü İran solunun dağılma süreci *perestroyka* ve *glastnost* kelimelerinin gündelik dile girmesinden çok önce başlamıştı.

3. Bölüm Notları

1. Marvin Zonis, *Majestic Failure: The Fall of the Shah* (Chicago ve Londra: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1991), s. 209.
2. Mehdi Bazergan, *İngılab-i İran der du hareket*, (Tahran: yayıncısız, 1984), s. 26.
3. Jimmy Carter, *Keeping Faith: Memoirs of a President* (Toronto, New York, Londra, Sydney: Bantam Books, 1982), s. 433-58.
4. Gary Sick, *All Fall Down; America's Tragic Encounter with Iran* (Londra: Penguin Books, 1986), s. 50-1.
5. William H. Sullivan, *Mission to Iran* (Londra, New York: W. W. Norton ad Company, 1981), s. 167.
6. Pek çok eğitimli İranlının bu teoriye inanmasıyla ilgili ilginç bir inceleme için bkz. Ervand Abrahamian, 'Paranoid Style in Iran Politics', *Khomeinism* içinde, (Berkeley, Los Angeles: California Üniversitesi Yayınları, s. 111-32. Abrahamian, bu çalışmasında, İran'ın hiçbir zaman Avrupalı güçlerin doğrudan sömürgesi durumuna düşmemesi nedeniyle, dış güçlerin ülke politikasını bariz olmakla birlikte dolaylı yollarla etkilediğini öne sürer. Ona göre, İranlıların komplo teorilerine bunca meraklı olmasında bu olgunun hatırı sayılır payı vardır.
7. Sick, s. 102-3.
8. Muhammed Reza Pehlevi, *Answer to History* (New York: Stein and Day Publishers, 1980), s. 145-75.
9. Zbigniew Brzezinski, *Power and Priciple* (New York: Straus, Giroux, 1983), s. 358.
10. Sick, s. 104-6.
11. *A.g.e.*, s. 354-5.
12. *A.g.e.*, s. 379.
13. Örneğin Henry Kissinger'ın söylediklerine bakınız. Çok yanlış biçimde, 1978 güzünde ülke ekonomisini felç eden ülke çapındaki iyi örgütlenmiş grevlerin Sovyetler Birliği ile bağlantılı komünistlerce kotarıldığını düşünmüştü: *Time*, 15 Ocak 1979).
14. Muriel Atkin, 'Soviet Attitudes Toward Shi'ism and Social Protest', *Shi'ism and Social Protest* içinde, der. Nikki Kedie ve Juan R. I. Cole (New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1986), s. 275-301.
15. *A.g.e.*, s. 379.
16. Vladimir Kuzichkin, *Inside the KGB: My Life in the Soviet Espionage*, çev. Thomas B. Beattie (New York: Pantheon Books, 1990), s. 148-9.
17. *Current Digest of Soviet Press (CDSP)*, no. 36, 14 Ekim 1978. O sırada 19 yaşında olan bu kitabın yazarı hayatında ilk kez bir kitle gösterisine katılma fırsatı

bulmuştu. O zamanlar Pehlevi Caddesi denen (şimdiki Veli-i Asr) bulvarda Tahran'ın (zengin) kuzeyinden ve (yoksul) güneyinden gelen insan yığınlarının Humeyni'nin dönüşü ve bir İslâm cumhuriyetinin kurulması lehinde sloganlar attığına tanık olmuştu. Sovyet basınının bu olayı nasıl olup da 1906 Anayasasına dönme talebiyle yapılan bir gösteri olarak yansıttığı gerçekten anlaşılmazdır.

18. *CDSP*, no. 46, 13 Aralık 1978.
19. *CDSP*, no. 1, 31 Ocak 1979.
20. *CDSP*, no. 3, 14 Şubat 1979.
21. *CDSP*, no. 6, 14 Mart 1979.
22. İİC yönetimi içindeki hizip çekişmeleri için bkz. Maziar Behrooz, 'Factionalism in Iran Under Khomeini', *Middle East Studies*, c. 27, no. 4, Ekim 1991, s. 597-614.
23. İİC'in 1980'lerdeki dış politikası ve bunun rejim içindeki hizip kavgalarından nasıl etkilendiği hakkında bkz. Maziar Behrooz, 'Trends in the Foreign Policy of the İslâmic Republic Iran, 1979-1988', *Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union and theUnited States* içinde, der. Nikki Kedie v. Mark J. Gasiorowski (New Haven ve Londra: Yale Üniversitesi Yayınları, 1990), s. 13-36.
24. *KAR*, İHFGÖ (Yüksek Konsey) yayını, no. 203, Eylül 1986.
25. *KAR*, İHFGÖ yayını, no. 4, 29 Mart 1979.
26. Mustafa Medeni ile görüşme, Irvin, Calfornia, 2 Ocak 1992. Medeni o sırada hapisteki Fedai üyeleri arasındaydı.
27. Aynı görüşme.
28. Bilindiği kadarıyla devrimin hemen öncesinde Halkın Fedailerinin 5 kişilik önderliği şu kişilerden oluşuyordu: Ahmed Gulamyan-Lengerudi (kod Hadi), Gurbanali Rahimpur (kod Mecid), Gasem Siyadati, Ferruh Nigehdar, Rıza Cebrai (kod Mansur). Devrimden sonra, Siyadeti'nin devrim sırasında ölmesinden ve Lengerudi'nin yönetimden çıkarılmasından sonra, artık merkez komite adı verilen önderliğin üye sayısı 10'a çıkarıldı. Merkez komite şu kişilerden oluşuyordu: Nigehdar, Rahimpur (Mecid), Cebrai (Mansur), Mehdi Fettapur, Mustafa Medeni, Kazım Mubini, Asgar Sultanabadi (kod Kiyamerz) ve her ikisi de halen sadece kod adlarıyla bilinen Haydar ve Ekber. Bunlardan Haydar, merkez komite toplantılarına hiç katılmadı.
29. Farah Azari, "The Post Revolutionary Women's Movement in İran", editörlüğünü kendisinin yaptığı *Women of Iran: The Conflict with Fundamentalism* içinde (Londra: İthaca Press, 1983), s. 195-6.
30. *KAR*, İHFGÖ yayın organı, no 4, 29 Mart 1979.
31. Fedailerin kadın sorunu karşısındaki tavrıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Eliz Sanasarian, 'An Analysis of Fida'i and Mojahedin Positions on Women's Rights', *Women and Revolution in Iran* içinde, ed. Guity Nashat (Boulder, Colorado: Westview Press, 1983), s. 97-108.
32. Sorayya Afshar, 'the Attitude of the Iranian Left to Women's Question, önceki

notta belirtilen kitap içinde, s. 157-69.

33. Türkmen Konseylerinin tarihi ve faaliyetleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Zindegani ve mubarezat-i halk-i Türkmen* (yyy: Türkmen Sahra Konseyleri Merkez Bürosu, 1980).
34. *KAR*, İHFGÖ yayın organı, no. 5, 5 Nisan 1979; *Sosyalizm ve İngılap* no. 4, Eylül 1983, s. 29-9.
35. Grubun başlangıçtaki görüşleri için bkz. *Musahabe be refik Eşref Dehgani* (yyy: yayıncısız, 1979).
36. *KAR*, İHFGÖ yayın organı, no. 2, Mart 1979.
37. Devrim sonrasının bu ilk plenumu hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Pasuh-i egaliyyet be name-yi 'merkeziyyet'* (yyy: İHFGÖ Yayınları, 1980).
38. Öldürülen 4 Türkmen önderi: Şir Muhammed Dirahşande-Tumac, Abdul Kerim Mehdum, Tovvik Muhammed Vahidi ve Hüseyin Curcani, bkz. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayın organı, no. 92. 7 Ocak 1981. .
39. Bu sırada her iki kanat da Cezeni'nin görüşlerini savunduklarını iddia ediyordu. Bununla birlikte, Azınlık, Çoğunluğu aslında Cezeni'nin görüşlerine inanmayıp, gerek geçmişin değerlendirmesi, gerekse de İslâm Cumhuriyetinin niteliği hakkında Tude'nin tahlillerini kabu etmiş olmakla suçluyordu. Azınlığın yakınmaları, Dehgani'nin tespit ve suçlamalarının pek çoğunun haklı olduğunu göstermektedir. Bkz. *Diktatori ve tebliğ-i muselahane (gahr)* (yyy. İHGFÖ Yayınları, 1983).
40. Her iki kanadın ayrılıktan hemen sonraki görüşleri hakkında daha fazlası için her iki fraksiyonun da aynı adla ayrı ayrı yayınını sürdürdüğü KAR gazetelerinin 61, 62 ve 63 sayılarına bakınız.
41. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk), no. 62, Haziran 1980.
42. İki kanattan, sosyalist olmayan her türlü diktaya karşı mücadele anlayışı, kavradığı şekliyle halkın çıkarlarını savunması ve toplumsal sorunlar karşısında militan bir tavır sergileyişi ile Halkın Fedailerinin geleneğine sadık kalan Azınlık olmuştur. Bkz. *Neberd-i Halk*, İHFGÖ (Azınlık) teorik yayını, no. 1, Haziran 1980; no. 2, Aralık 1980.
43. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayın organı, no. 90, 23 Aralık 1980.
44. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk), no. 73, 27 Ağustos 1980.
45. İHFGÖ (Sol Kanat Çoğunluk) da Çoğunluğu bürokratizm ve muhaliflerine karşı demokratik olmayan yötemler kullanmakla suçlamıştır. Bkz. *Nokat-i piramun-i mesele-yi enternasyonalizm-i proleteri* (Tahran: İHFGÖ (Sol Kanat Çoğunluk), 1981); *Negdi ber biniş-i hakim ber cenah-i rast-i ekseriyet* (Tahran: İHFGÖ (Sol Kanat Çoğunluk), 1981); *Bahs-i piramun-i buhran der sazman-i ma* (Tahran: Sol Kanat Çoğunluk, 1981).
46. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayın organı, no. 120, Ağustos 1987.
47. İlk olarak İran Kürdistan Demokrat Partisi tarafından yayımlanan bu belge, Halkın Mücahitlerince yeniden basıldı. Bkz. *Mucahid*, Halkın Mücahitlerinin yayın

organı, no. 257, 1 Ağustos 1985.

48. *KAR*, İHFÖ (çoğunluk), no. 122, Şubat 1982.
49. Çoğunluk ve Tude'ye karşı planlanan saldırıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. *KAR*, İHFGÖ (Azınlık), no. 112, Mayıs 1981.
50. Keştgar hizbinin daha sonraki serüveni için, grubun 6. ve 7. plenumlarının, grubun yayın organı *Fedai* dergisinin 1985 yılında yayımlanan 11. sayısında yayımlanan kararlarına bakılabilir. Nigehdar hizbinin daha sonraki macerası için de bkz. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayın organı, no. 29, 1986.
51. *KAR*, İHFGÖ yayın organı, no 122, 12 Ağustos 1981.
52. *Sosyalizm ve İngılab*, no. 3, Ocak 19983. Azınlığın askerî yapılanması ve Esedyan'ın ölümüyle bu yapılanmanın belkemiğinin nasıl kırıldığıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. *Zaman-i Nov*, no. 1 Ekim 1983, s. 28-30.
53. Bu fraksiyonun sonraki evrimi için bkz. *KAR*, no. 1-2, 1983; no. 3, 1984.
54. Kongre hakkında daha fazlası için bkz. *KAR*, İHFGÖ yayın organı, no. 140-141, Aralık 1981; *Sosyalizm ve İngılab*, no. 3, Ocak 1983; no 4, Eylül 1983.
55. Yeni merkez komitede azınlık üyeleri Muhammed Rıza Bekiş (Kazım kod) ile Abbas Haşimi (Haşim kod), çoğunluk üyeleri Muhsin Mudir-Şenaçi, Ekber Kamyabi, Ahmed Gulamyan-Lengerudi ile Mehdi Sami idi.
56. *Bername-yi amel* (İHFGÖ (Azınlık)).
57. Sosyalist Devrimci fraksiyonuyla ilgili daha fazlası için bkz. 5 sayısı İran'da yeraltında basılan *Nazm-i Karger*; sadece ilk üç sayısı Sosyalist Devrimci fraksiyonunun katılımıyla yayımlanan *Sosyalizm ve İngılab*; *Netaic ve çeşm-endaz* (yyy: İHFGÖ (Azılık), 1982).
58. Sami'nin görüşeriyle ilgili olarak bkz. Kendi grubunun yayını *Neberd-i Halk* ve Halkın Mücahitlerinin yayın organı *Mucahid*, no 160-1, Ağustos 1983; no. 165, Eylül 1983; no. 185 Kasım 1983; no. 221, Eylül 1984. Mehdi Hanbaba-tehrani, Sami'nin (Halkın Mücahitlerinin kontrolündeki) Ulusal Direniş Konseyine ilk başta bir birey olarak kabul edilmişken, 7 ay sonra birdenbire bir örgütün temsilcisi olma iddiasıyla çıktığını belirtir. Bkz. Mehdi Hanbaba-tehrani, *Nigah-i ez derun-i cunbiş-i çep-i İran*, ed. Hamid Şokat, c. 2 (Saarbrucken, Almanya: Beztab Yayınları, 1989), s. 527.
59. Hurmetipur ile Sabburi'nin hayatları ve grubun bu dönemdeki faaliyetleriyle ilgili ayrıntı için bkz. Muhtar Niknejad, *Hatırat-i cengel* (yyy. İHFGÖ, Yayınları, tarihsiz); *Beyaniyeha-yi ameliyat-i Cengel* (İsveç; İHFGÖ (Kurtuluş Ordusu)Yayınları, tarihsiz); *Be Yad-i A. R. Sabburi* (Avrupa: İHFGÖ (Kurtuluş Ordusu), tarihsiz).
60. *Pasuh be inhilal taleban* (yyy: İHFGÖ (Kurtuluş Ordusu), tarihsiz).
61. *Peykar*, no. 15, Ağustos 1979.
62. Örneğin, *İktisad-i şurevi kamilen ve gat'en sermayedari* (Berkeley, CA: Peykar Örgütü, tarihsiz).
63. *Peykar*, no. 93, 9 Şubat 1981.

64. Şehram'ın tutuklanması, yargılanması ve idamı karşısında Peykar'ın tavrı için bkz. *Peykar*, no. 62, 7 Temmuz 1980; no 65, 28 Temmuz 1980.
65. *Peykar*, no. 11, 9 Temmuz 1979.
66. *Peykar*, no. 22, 13 Ağustos 1979.
67. Örneğin bkz. *Peykar*, no 13, 23 Temmuz 1979; no. 26, 17 Eylül 1979.
68. *Cunbiş-i novin-i komonisti ve sazman-i çerikha-i halk* (yyy: Peykar Örgütü, 1980).
69. *Peykar*, no. 35, 24 Aralık 1979; no. 57, 2 Haziran 1980.
70. *Peykar*, no. 110, 15 Haziran 1981.
71. Bu fraksiyonun görüşlerinin daha fazlası için bkz. *Neberd-i Marksizm be opurtunizm* (yayın yeri, yayıncı ve tarih yok).
72. Ruhani ve yaptıklarının canlı bir anlatımı için bkz. *Bazende* (Minneapolis: Peykar Hücresi. 1984). Bu kitapçık, esas olarak, Ruhani tarafından ele verilen Peykar üyesi Gasem Abidini'nin tutuklanması ve idamının hikâyesidir.
73. Plenum belgeleri için bkz. *Esnad ve didgahha*, (Tahran: Tude Yayınları, tarihsiz), s. 940-77.
74. Tude önderliğinin listesi için bkz. Nureddin Kiyanuri, *Hatırat-i Nureddin Kiyanuri* (Tahran: Didgah Kurumu, 1992), s. 518-21.
75. *A.g.e.*, s. 499.
76. *A.g.e.*, s. 540-1.
77. Örneğin bkz. *Name-yi Merdom*, Tude yayın organı, no. 94, 17 Kasım 1979; no. 95, 18 Kasım 1979. Her iki sayıdaki makaleler, Fedailerin ABD Büyükelçiliğinin işgâlini gereğince desteklememekle devrimi de yeterince desteklemiyor olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Partinin Halkın Fedailerinin bölünmesinin hemen ardından Çoğunluk kanadını desteklemesi hakkında bkz. *Name-yi Merdum* no. 253, 8 Haziran 1980. Yeni ortaya çıkan bir belgeye göre, Tude, bölünmeleri kışkırtmak ve istihbarat toplamak amacıyla öbür gruplara sızma yönünde bilinçli bir politika izliyordu. Muhalif gruplar hakkında toplanan istihbarat rejimin gözüne girmek hesabıyla İİC makamlarına iletiliyordu. Söz konusu belge, esrarengiz bir havayla Tahran'da yayımlanmıştır. Belgenin, partinin işleyişini iyi bilen eski Tude üyelerince kaleme alınmış olduğu açıkça belli olmakla birlikte, İran İslâm Cumhuriyeti istihbaratının bunda dahli olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Her ne olursa olsun, söz konusu belgenin içerdiği bilgiler, Tude'nin devrim sonrası faaliyetleriyle ilgili eldeki bilgileri teyit etmektedir. Bkz. *Kitabçe-yi hegigat* (Tahran: yayıncısız, 1998).
78. *Name-yi Merdom*, no. 273, 26 Haziran 1980; no. 298, 3 Temmuz 1980.
79. *Name-yi Merdom*, no. 243, 25 Mayıs 1980.
80. *Kudeta-yi noje* (Tahran: Siyasal İnceleme ve Araştırmalar Kurumu, 1986), s. 185-6. Darbe girişimi adını, Noje hava üssünden almıştır. Plana göre, darbe, İran'ın en büyük savaş uçağı filosunu bulunduran Hemedan kentindeki bu üsten başlatılacaktı.

81. Örneğin, bkz. *Name-yi Merdom*, no. 241, 22 Mayıs 1980; no. 250, 3 Haziran 1980; *Çehre-yi giriftak-i zidd-i inqılabi-yi Kumole*, (yyy: Tude yayınları, tarihsiz).
82. Kuzichkin, s. 291. Ayrıca bkz. *Kitabçe-yi hegigat*, s. 5-13.
83. Örneğin, bkz. Solodovnikov ve V. Bogoslovky, *Non-Capitalist Development: An Historical Outline* (Moskova: Progress Publishers, 1975).
84. Shahrough Akhavi, 'Soviet Perceptions on the Iranian Revolution' *Iranian Studies* içinde, C. XIX, no. 1, Kış 1986, s. 4.
85. Nureddin Kiyanuri, *Hukmi tarih be piş mireved* (Tahran: İHFÖ (Çoğunluk) Yayınları, 1982), s. 22.
86. Nureddin Kiyanuri. *Purse ve Pasuh*, no. 2-3 (Tahran: Tude Yayınları, 1980). s. 30-4.
87. Kuzichkin, s. 288.
88. Rotislav Ulyanovsky, 'The Iranian Revolution and its Peculiar Features' *Socialism Theory and Practice* içinde, no. 2, Şubat 1983. Bu makale, ilk olarak Tude önderliğinin tutuklanmasından birkaç ay önce, *Komunist* dergisinin 1982 yılı, 10. sayısında yayımlandı.
89. Rotislav Ulyanovski, *Serneveşt-i inqılabi İran*, Çev. Tude Partisi (yyy: Tude yayınları, 1985), s. 11. Makalenin orijinali *Komunist*, no. 8, 1985.
90. Kuzichkin, s. 290-3. Tude'nin Birinci Sekreteri ise Kuziçkin'in hakkındaki iddialarının çoğunu inkâr etmektedir. Bkz. Kiyanuri, s. 552-3.
91. *KAR*, İHFGÖ yayını, no. 112, Mayıs 1981.
92. Kuzichkin, s. 358.
93. *New York Times*, 20 Kasım 1986.
94. Tude liderlerinin itiraflarının özeti için bkz. *Confessions of the Central Cadres of the Tudeh Party* (Tahran: İslâmî İrşad Örgütü, 1983).
95. Rejimin Tude ve Çoğunluğa yönelmesinden önce, öbür grupların üye ve önderleri televizyonda hatalarını itiraf ederken, Tude ile Çoğunluk bu itirafların söz konusu grupların ideolojik iflâsının ve suçluluğunun kanıtı olduğu propogandası yapıyordu. Ama sıra Tude ve Çoğunluk liderlerine geldiğinde, Tude'nin yurtdışındaki kalıntıları İslâmî rejimin insanlara istenen şeyleri söyleten özel ilâçlar elde ettiğini ve tutuklular üzerinde kullandığı iddiasıyla savunmaya geçti. Elbette, – eğer Batılı güçler tarafından gerçekten bu tür ilâçlar geliştirildi ve İran rejimine verildiyse bile – bunların niçin öbür grupların militanları üzerinde değil de özellikle Tude üyeleri üzerinde etkili olduğunun bir açıklaması yapılmamıştır.
96. Rinaldo Galindo, *Report on the Human Rights in the İslâmic Republic of Iran* (New York: BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 1990), s. 33-42.
97. İhsanullah Taheri, *Şinaht ve senciş-i Marksizm* (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1989); *Bezgeşt ez Marksizm* (Roma: Avrupa İslâmî Kültür Merkezi, 1984).
98. Kiyanuri'nin Gorbaçev reformları hakkındaki görüşleri için bkz. *Keyhan Hevai*, no 953 ve 954, 23 ve 30 Ekim 19901.

99. Kiyanuri, s. 544-5. Ayrıca bkz. *Kitabçe-yi hegigat*, s. 5-8.
100. Mehabad Cumhuriyeti için bkz. Gerard Chaliand (ed.), *People Without a Country* (Londra: Zed Press, 1980), s. 118-22.
101. KDP'nin devrimden önceki tarihi için bkz. Mehrdad R. Izady, *Kurds a Concise Handbook* (Washington-Londra: Taylor & Francis, 1992), s. 209-11.
102. Peyam, İran Devriminin Sesi yayını, no. 38, Şubat 1989.
103. Bu düzenleme hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Komünist Partisinin Programı* (yyy: Kumale Yayınları, 1982).
104. Bu grupla ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Organizasyon of Revolutionary Workers of Iran: A Short Introduction* (Cedex, Fransa: İran Devrimci İşçiler Örgütü Yayınları, tarihsiz).
105. *A.g.e.*, s. 7-8.
106. Bu örgütün siyaseti ve programları için bkz. *Merje-yi hoviyet-i ma* (Berlin: İran Devrimci İşçiler Örgütü, 1984); *Tarh-i bername* (yyy: İran Devrimci İşçiler Örgütü, 1987).
107. Remin Safizade, yazarla Berkeley'de yaptığı 5 Ocak 1998 tarihli mülakat.
108. Harekâtla ilgili ayrıntılar için Birliğin o dönemdeki bildirilerinden başka bkz. *Beyaniye-yi giyam-i pencom-i Behmen*.
109. Bkz. Ocak 1983 tarihli örgüt bildirisi.
110. Örgüt liderlerinin yargılanmaları ve ifadeleri için bkz. *İttilaat* 29 Aralık 1983.
111. *Declaration of Revolutionary Internationalist Movement*, Mart 1984.

4

Neden Yenildi?

Ancak duru bir ayna gibi yansıtabilirsen, o büyülü ruh olursun.

Mevlana Celaleddin Rumî

İranlı Marksistler, 1953 darbesinin küllerinden yeniden doğup 30 yıl boyunca verdikleri sert mücadele ve katlandıkları fedakârlıkların ardından, 1980'lerin ortasında ağır bir yenigiye daha uğradılar. Batının ve Şahlık rejiminin o kadar korktuğu komünist tehdit tam anlamıyla asla gerçekleşmedi. İranlı Marksistler İslâmî rejime gerçek ve kalıcı bir tehdit oluşturacaklarına 1980'lerin güçlüklerine dayanamayacak kadar zayıf olduklarını gösterdiler. 1953'ün aksine, 1980'lerin yenilgisi inatçı ve sert bir direnişin ardından geldiyse de, sonuç yine dağılma ve bütün bir kuşağın hayallerinin yıkılması oldu. Bu sonuç, 1953 sonrası İran Marksist hareketinin tahlillerinin önemli bir unsurunu da geçersiz kıldı. 1960'ların sonuyla 1970'lerde ortaya çıkan genç Marksistler kuşağı, hareketin geçmiş yenilgisinin nedeni olarak Tude'nin 1953 darbesine şiddetle karşı koymayı başaramamasını ve önderliğinin yurtdışına kaçışını göstermişti. Bu kuşak, kendi mücadelelerine başlarken, zafer garanti olmasa bile, savaşarak yenilmenin savaşmadan yenilmekten evla olduğunu, bu uğurdaki fedakârlıkların gelecek kuşakların muhalefeti için temel oluşturacağını savunmuştu. 1980'lerde Marksist örgütlerin karşı koymasına ve bu uğurda pekçok şehit

vermesine rağmen, hareket yine fiilen ve kesin bir biçimde yenildi. Üstelik, Marksizmin İran'daki yenilgisi, Gorbaçov döneminden ve bunun ardından Sovyet komünizminin nihaî çöküşünden önce geldi. Bunu akılda tutmak önemlidir, çünkü bu, İran'da Marksizmin, ideolojik esin kaynağının yıkılması yüzünden yenilmediğini gösterir. Yenilginin nedenleri İranlı Marksistlerin İran toplumunun iç dinamiklerini anlamak ve kendilerini bu dinamiklere uyarlamak yeteneğini gösterememesinde aranmalıdır.

Komünizmin İran'da 1980'lerin ortasında dağılması, cevap gerektiren birçok soru doğurmuştur. Böyle kapsamlı bir yenilginin nedenleri neydi? Komünist hareket, 1979 devrimi öncesinde ya da devrim sırasında siyasal iktidarı niçin ele geçirememiştir? Daha da önemlisi 1981 Haziran krizinden sonra ayakta kalamayışının nedeni nedir? Yenilgi ne ölçüde hareketin iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır, ne ölçüde hasımlarının (Şahlık rejiminin ve İslâm Cumhuriyeti'nin) gücünün ve uyguladığı şiddetin sonucudur?

Bu soruları yanıtlarken, çok sayıda etmen üç kategoriye ayrılarak incelenmelidir. Birinci kategori, İran'daki bütün Marksist grupları etkileyen genel etmenleri kapsar. Bunların başlıcaları İran'ın sosyo-ekonomik özellikleri, sınıfsal yapısı ve jeopolitik konumudur. İkinci kategoriye, belli başlı Marksist gruplarla ilgili özel etmenler girer. Bu gruplar, komünist hareket üzerinde belirleyici rol oynayabilecekken, bu, özel etmenlerce engellenmiştir. Üçüncü ve belki en önemli kategoriye ise, eğitim ve bu grupların örgütsel yapıları gibi yapısal ve ideolojik etmenler girer.

KOMÜNİSTLER ve YENİLGİNİN GENEL ETMENLERİ

Genel etmenler arasında, Marksistlerin tekrar tekrar yenilgiye uğramasında etkili olan en önemlisi, amansız ve kesintisiz devlet şiddetidir. Marksizmin İran'daki tarihi, 1953-79 döneminde devlet şiddetiyle siyasal güçsüzlük arasında doğrudan bir ilişki bulun-

duğunu gösterir. Devlet baskısının farklı nedenlerle hafiflediği 1941-53 arasında Tude'nin, 1979-81 arasında da farklı örgütlerin önderliğinde hareket, sayısal ve yapısal olarak hızla büyümüş, ancak, baskının tekrar başlamasıyla kontrol altına alınmıştır. Kendine yönelik en büyük tehdit olarak Marksizmi gören Şahlık, 1953-79 dönemi boyunca baskı aygıtlarının esas ağırlığını komünistlere yöneltmiştir. Buna karşılık, hiçbir bağımsız siyasal etkinliğe izin verilmeyen bu yıllar boyunca rejim İslâmî merkezlere sistematik bir baskı uygulamamıştı (aslında birçok nedenlerden dolayı istense de uygulanamazdı). Said Emir Ercumend'e göre, 1960'ların sonları ve 1970'lerde dinsel gazete ve dergilerin tirajları artmış, dinsel kitaplar popülerlik kazanmış ve laik çevrelerde dinî dernek ve topluluklar mantar gibi çoğalmıştı.[1] Yine aynı dönemde, camiler ve medreseler gibi, kurumsal dinin bütün ilişki ağlarının faaliyetine de izin verilmişti. Siyasete karışan dinî liderler rejime aktif olarak meydan okuduklarında hapse atılmış, ancak, dinî faaliyetlere hiçbir sınırlama getirilmemişti. Yani, rejim bazı İslâmcılara kişisel olarak yönelse de, İslâmcıların kurumsal mevzilerini hedef almamıştı. Bunun sonucunda, bir meşruiyet krizi ortaya çıktığında, – Pehlevi hanedanı bütün çabasına rağmen hiçbir zaman halkın gözünde tam bir meşruiyet kazanamamıştı – Marksistlerin halka hitap etmesi ve kendi toplumsal tabanına ulaşması fiilen engellenmiş durumdayken, radikal İslâmcıların elinde hazır bir ilişkiler ağı ve kurumsal yapı vardı. Şahlığın İslâmcı hareketin potansiyeli karşısındaki körlüğü, harekete 1977 ve 1978 yılları arasında gelişen devrimin önderliğini ele geçirme fırsatı sundu. Devrim bir kez harekete geçince, bu hazır iletişim kanalları, topluma mesajlarını iletmek ve rejime karşı direnişi örgütlemek için İslâmcılar tarafından etkili bir şekilde kullanıldı. Öte yandan, Marksistler, bazı istisnalar dışında seslerini duyurmak ve bir kitle hareketi örgütlemek imkânından başarılı biçimde yoksun bırakılmıştı.

Marksistlerle devrimin İslâmcı önderliği arasındaki boy ölçüş-

mede, Marksistler en iddialı oldukları iki konuda, radikallik ve anti-emperyalistlikte İslâmcılar tarafından beklemedikleri biçimde yaya bırakıldılar. Bu böyle oldu, çünkü bütün Marksist gruplar, siyaset, ideoloji ve dış politika gibi konularda yeni İslâmî devletin doğası konusunda gerçekçi bir anlayışa ulaşmakta başarısız kalmıştı. Bu başarısızlığın kökeninde, bazı bilginlerin "anti-emperyalist paradigma" ya da "bağımlılık sorunsalı" adını verdikleri düşünce alışkanlıklarında yatmaktaydı.[2] Anti-emperyalist paradigma yüzünden, İran Marksistleri son tahlilde, İslâm Cumhuriyeti'nin yabancı büyük güçlerin karşısında gösterdiği siyasal bağımsızlık ile İslâmcıların bir teokrasi kurma niyetlerini birbirinden ayırt etmeyi bilemediler. İran'daki Marksist grupların çoğunluğu Şahlığın Batıya siyasal bağımlılığının İran kapitalist sisteminin karakteristiği olduğuna inanıyordu. Bu denklem, aynı ekonomik sistemin doğrudan yabancı etkisi altında olmayan bir devlette işleyebileceği bir durumun tahayyül edilmesine yer bırakmıyordu. Devrim başarılı olunca Marksitlerin ezberi bozuldu. Tude ile Fedai Çoğunluk gibi bazı gruplar, İslâm Cumhuriyeti'nin siyasal olarak bağımsız ve (özellikle din adamları kanadı olmak üzere) çoğunlukla Batılı ülkelere, siyasal sistemler ve kültürel değerlere düşman olmasının, yeni devletin anti-emperyalist olduğu ve kendisini zamanla Sovyet kampına götürecek bir çizgi izleyebileceği anlamına geldiğine hükmettiler. Tude ile Çoğunluk, İslâm Cumhuriyeti'ni bu çizgiyi izlemeye teşvik etmek için, teokrasinin demokratik özgürlüklere tahammülsüzlük gibi diğer kaçınılmaz yönlerini görmezden gelmeye teşneydiler. Fedai Azınlık ile Peykar gibi başka bazı gruplar, İran'ın kapitalist sisteminde özünde hiçbir önemli değişiklik olmadığına göre, olaylar aksini gösterse bile, İslâm Cumhuriyeti'nin dış güçlere bağımlı olduğunu savunuyordu. Birinci grupla aralarındaki farklar ne olursa olsun, anti-emperyalist paradigmayı paylaştığından, bu yaklaşım da, demokratik özgürlükleri kararlı bir şekilde savunulmasını öncelikli görmüyordu. Marksist-

lerin demokratik özgürlükleri savunmaktaki yetersizliğinin doğurduğu başka sonuçlar daha sonra ele alınacaktır; burada, önemli olan, İslâmcıların Batılı güçlere ve özellikle ABD'ye karşı farklı nedenlerle beslediği düşmanlığın, devrimin başlarında Marksistleri şaşırttığını ve boşa düşürdüğünü hatırlatmak önemlidir. Tahran'daki ABD büyükelçiliğinin 1979'da işgâl edilmesi, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı konulması gibi olayların ve anti-emperyalist hissiyatın sayısız başka örnekleri, İslâm Cumhuriyeti'nin, kendi özel tarzında, eğer daha bile fazla değilse en az Marksistler kadar, anti-emperyalist olacağını gösterdi.

Sovyetler Birliği yanlısı Marksistlerin anti-emperyalist paradigmaya bağımlılığı (kısmen Sovyetler Birliği'nin çıkarları bağlamıyla açıklanabilir. Ne var ki, diğer Marksistlerin de kendilerini bu paradigmadan kurtaramayışlarının arkasındaki nedenleri anlayabilmek için, Üçüncü Dünyacılık, İran milliyetçiliği ve komplo teorilerine yatkınlık geleneği hep birlikte hesaba katılmalıdır. Üçüncü Dünyacılığın Marksistlerin anti-emperyalist paradigmayı benimsemesinde etkili olduğu ileri sürülmüştür. Meşayihi'ye göre, bu "üçüncü dünyacılık" denen sınırları iyi belirlenmemiş tavrın hedefi, "hem Batı kapitalizminden hem Doğu sosyalizminden farklı bir 'üçüncü yol' izlenerek" ulaşılacak "ulusal bağımsızlık" idi. Yine Meşayihi'ye göre, bu genel fikrin bir çeşidi de "başlıca ayırt edici niteliği devrimci sosyalist bir önderlikçe yürütülmek olan, çevre (periferi) ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin benimsediği" Üçüncü Dünya Marksizmi idi.[3] Bu Üçüncü Dünya Marksizmi, emperyalizmin güdümündeki mevcut devletin şiddet kullanarak tasfiye edilip yerine kültürel olarak bağımsız sosyalist bir devletin kurulmasını öngörüyordu. Bu anlayış, (Küba, Vietnam ve Çin gibi) başarılı olduğu örneklerde güçlü bir ulusalcılık unsuru da içeriyordu. İran'da, Sovyet yanlılarının ve Maocu grupların bazılarının istisnasıyla, Marksist grupların bakışındaki İran milliyetçiliği ve hareketin bağımsızlığını koruma ısrarı aşikârdır. Ceze-

ni'nin Şahlığa karşı mücadelenin uluslararası komünist kamplardan bağımsız bir şekilde yürütülmesi yönündeki çağrısı bu bağlamda anlaşılmalıdır. Bunun arkasındaki düşünce, ulusal kurtuluş hareketinin emperyalizme bağımlı devletle hesaplaşacağı ve bağımsız bir sosyalist ulus devlet kurarak durumu değiştireceğiydi.

İran zihniyetinde köklü bir yeri olan ve tipik özellikler kazanmış bulunan komplo teoriciliği de Marksistlerin entelektüel şekillenişinde önemli bir unsurdur. Komplo teorilerine merakın İranlıların zihniyetindeki yeri, önemi yeterince teslim edilmemiş bir konudur. Hangi bağlamda olursa olsun, komplo teorileri pekçok İranlı için karmaşık ulusal ve uluslararası sorunları açıklamanın en tercih edilen yoludur. Abrahamian'a göre, komplo teorilerinin taraftarları, İran'ın evvelden beri görünürdeki aktörlerin hemen hemen bütünüyle yabancı güçler tarafından kontrol edildiği büyük bir oyun alanı olduğu inancını paylaşırlar. Bu teoriye göre, söz konusu yabancı güçler İran'daki gelişmeler üzerinde sınırsız bir güç ve etkin bir kontrol sahibidir.[4] Komplo teorisi yanlıları, İran'ın uğradığı tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak yabancı unsurları suçlar ve kendi liderlerini bu unsurlara karşı gelemeyecek ya da başa çıkamayacak kadar güçsüz görürler. Kuşkusuz, İranlı Marksistler kendilerini yabancı etkilere karşı çıkamayacak kadar güçsüz görmüyorlardı. Ama onlar da, yabancı güçleri her politik denklemin başat unsuru olarak ele alıyordu. Komplo teorisinin klasik yabancı unsurunu emperyalizm olarak yeniden adlandıran Marksistler, bu etmene İran'ın iç dinamiklerinden bağımsız bir güç ve önem atfettiler. Devrimden önce yazan Ahmedzade gibi teorisyenlerin olduğu kadar devrim sonrasının Marksist gruplarının teorisyenlerinin söylediklerine şöyle bir bakmak, komplo teorisinin İran ruhunda devam eden gücünü görmeye yeter. Böylece Üçüncü Dünyacılığın, İran milliyetçiliğinin ve komplo teoriciliğinin birleşimi, İranlı Marksistlerin İslâm Cumhuriyeti'nin siyasal bağımsızlığını tam olarak kavrayamamasında önemli rol oynadı.

Bu kavrayış eksikliği de Marksistleri Mollalar karşısında silâhsız bırakı

Marksistlerin aleyhine işleyen bir başka etmen, İran'ın sınıfsal yapısıydı. Diktatörlüklerin şiddete başvurulmaksızın politik değişime açık kapı bırakmadığı birçok Üçüncü Dünya ülkesinde, sınıf mücadelesi kırlarda, kentlerdeki mücadeleyi destekleyen uzun süreli bir silâhlı mücadelenin gerekli koşullarını sağlıyordu. Birçok muzaffer kurtuluş mücadelesi, (örneğin Çin, Vietnam ve Küba'da) kentli ya da yarı kentli hareketler, uzun bir dönem boyunca kendilerine destek sağlamaya istekli ve yetenekli olan devrimci köylülüğün yardımından yararlanmıştı. Bu hareketler, genellikle nüfusun çoğunluğunun kırda yaşadığı ve daha önemlisi, (özellikle kırsal bölgelerde) siyasal ve devrimci ajitasyona çok duyarlı olduğu ülkelerde gelişmişti. Yirminci yüzyıl İran toplumu ise iki genel eğilim göstermişti. Birincisi, ister şiddete dayalı, ister başka türlü olsun her büyük siyasal değişimde daima kentler belirleyici olmuştur.[5] İkincisi, İran köylüsü hatırı sayılır bir devrimci potansiyelden yoksundur ve çoğunlukla siyasal bakımdan pasif kalmıştır. Nikki Kedie'ye göre, bu eylemsizliğin ana nedeni, toprak sahiplerinin katı kontrolüne boyun eğen yoksul ve dağınık bir köylü nüfusu yaratan ülkenin kurak iklimidir. Bu duruma orta köylülüğün çok zayıf olması da eklenmelidir.[6] Bu iki etmen doğal olarak İran Marksistlerini mücadelelerini devletin siyasal kontrolünün daha güçlü olduğu kentlerde yoğunlaştırmaya zorlamıştır.

Daha önce söz edildiği gibi, 1960'lar ve 1970'lerde Marksistlerin kırsal nüfusu örgütleme çabaları büyük ölçüde başarısız olmuştu: İTPDÖ'nin köylülüğü Maocu modele göre örgütleme çabaları da, Fedailerin kentte olduğu kadar kırda da örgütlenme girişimleri de açık şekilde başarısızlığa uğradı. Üstelik, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinin aksine, İran'ın bağımsız sendikacılık konusunda da pek az deneyimi vardı. 1960'ların sonuna gelindiğinde Şahlık bütün sendikaların fiilî denetimini ele geçirmeyi başarmış,

böylece bu kurumları politikaya kapatmıştı. Siyasal hoşnutsuzluğu ifade etmenin bütün yollarının böylece kapatılmasının, işçi sınıfını ya da bir bütün olarak halkı örgütlemek için hiçbir aracın bulunmayışıyla da birleşmesi, genç kuşakları Marksistleri şiddete yönelmeye ve silâhlı mücadele teorileri üzerine yoğunlaşmaya ikna etti. Ne var ki, kentlerde gerilla savaşı başlatma kararına varmakla, gerçekte ne teorik, ne de pratik olarak iyi tanımlanmamış bir görevi üstlenmiş oluyorlardı. Örneğin, Fedailerin tek güvenilir deneyim kaynakları, belirleyici bir etmen olarak devrimci bir köylülüğün bulunduğu ve daha da önemlisi, silâhlı mücadelenin kentli siyasal etkinliklerle güç kazandığı toplumlarda gelişen devrimci hareketlerle ilgili incelemelerdi. Küba, Çin ve Vietnam deneyimlerinin tümü, Marksist gerillaların kentlerdeki yarı legal eylemcilerin kısıtlı da olsa desteğine güvenebileceğini ve böyle bir kentsel dayanağın varlığında kırlara çekilerek kendilerine sempati duyan bir köylülüğün arasında sığınak bulabileceklerini öngörüyordu. İran'da durum böyle değildi. Fedailerin kurucularının tümüyle kentlerde yürütülecek bir gerilla savaşı hakkında bilgi sahibi olduğu yegâne kaynak, *Gerillanın Elkitabı* adlı ünlü çalışması Farsçaya da çevrilmiş olan Carlos Marighuella gibi birkaç başarılı olamam ş Latin Amerikalı gerillanın deneyimiydi.[7] Bu yüzden, İranlı gerillalar, ne devrimci bir köylülüğün, ne de yarı legal sendikalar ya da siyasal partilerin bulunduğu bir ülkede güçlü bir devlet aygıtının nasıl yıkılacağını gösteren bir kılavuzdan yoksundular. Cezeni, kentlerde silâhlı bir devrimci hareketin nasıl örgütleneceğine dair bazı düşünceler ileri süren belki tek İranlı Marksist teorisyendi. Hareketin hem kentlerde hem kırlarda örgütlenmesinin mümkün olduğuna inanıyor, silâhlı eylemi öncü örgütün kurulmasının ve yerleşmesinin ilk adımı olarak görüyor ve gerilla grubundan bağımsız olarak siyasal faaliyetler örgütlemenin zorunluluğunu vurguluyordu. Bu ikinci yönü, yani siyasal örgütlenmeyi hareketin ikinci bacağı olarak adlandırıyor ve bu koordineli mü-

cadelenin rejimi devirecek halk ordusunun kurulmasına götüreceğini öngörüyordu. Ne var ki, daha önce de belirtildiği gibi, örgütün hatırı sayılır ölçüde zayıflamasından önce Cezeni'nin görüşleri Fedailer arasında fazla yankı bulamamıştı.

Şubat 1979 Devrimi ve İran işçi sınıfının Şahlık rejimini felce uğratmakta oynadığı belirleyici rol, çoğu Marksistin kafasındaki devrim modelini değiştirdi. O zamana dek, İranlı Marksistler özellikle de gerillalar arasında hâkim devrim modeli uzun süreli halk savaşı stratejisiydi. Devrimden sonra ise bu stratejiye karşı genel grevlere ve kentlerde âni ayaklanmaya dayanan Bolşevik modeli ağırlık kazandı. İran ile 1917 Rusyası arasındaki benzerlik, kent merkezlerinin belirleyici olduğunun kanıtlandığı bir toplumda Rus işçilerinin oynadığı devrimci rol ve Bolşevik Partisi'nin devlet iktidarını örgütlemek ve elinde tutmakta göstermiş olduğu yetenek, birçok İranlı Marksistin fikir değiştirip Bolşevik modelini benimsemesinde etkili oldu. Bolşevik modelinin uygulanışı ve bunun sonuçları daha sonra ele alınacaktır. Bununla birlikte, Bolşeviklerin işçi sınıfı ile iletişim kurmasını ve onu örgütlemesini sağlayan Rus toplumu ve proletaryanın ruh hâli üzerindeki sağlam konumunun İranlı Marksistlerin hiçbir zaman ulaşamadıkları şey olduğunu vurgulamak önemlidir.

Dil engeli İranlı Marksistlerin aleyhine işleyen bir başka genel etmendi. Gerçi, bu İran toplumundaki bütün eğitimli tabakaların paylaştığı ortak bir sorundur. Ama, İran'ın bütün eğitimli kesimiyle halk arasında var olduğu gözlenen dil engelinden en şiddetli etkilenenler Marksistler olmuştur. Çünkü, her şeyden önce, Marksistlerin düşman bir siyasal ortamda hayatta kalabilmesi büyük ölçüde mesajlarını genel olarak halka, özel olarak da işçi sınıfına iletebilme yeteneklerine bağlıydı. Bu çabada Marksistler başarısız oldular ve hiçbir zaman kitlelerle ilişki kurmanın bir yöntemini geliştiremediler. Bundaki başarısızlıkları, İranlı Marksistleri liderlerin halkın dilinden anlamayı öğrendiği diğer başarılı komünist

hareketlerle keskin bir karşıtlık içine koyar. Birçok İranlı Marksist, Marx'ınkilerle kıyaslandığında Mao'nun yazılarındaki dilin basitliğiyle alay etmiştir. Mao'nun karmaşık felsefî ve siyasal konuları basitleştirmesi ve anlatımında sık sık Çin atasözlerine ve kıssalarına atıfta bulunması, özellikle Çin devriminin çekiciliğini yitirmesinden sonra, Maocular dışındaki birçok İranlı Marksist tarafından hor görülmüştür. Birçok İranlı Marksist, Mao'nun eserlerini, Çin Devriminin gelişmemişliğinin bir işareti olarak gördükleri köylüce bir edâ taşıdığı gerekçesiyle, yavan bulmuştur. Söylemeye gerek yok ki, bu arada, bu basitliğin yararları ve köylülüğü Çin Komünist Partisi saflarına çekmekteki etkisi dikkatlerden kaçmıştır. Marksistlerin bu tavırlarıyla bu alanda İslâmcılarla aşık atabilme şansları yoktu. İslâmcı hareketin başındaki *ulema*, dinsel konuları basitleştirerek genel kitle için anlaşılır ve kabul edilir kılmakta yüzlerce yıllık bir pratiğe ve deneyime dayanıyordu. Devrimci hareketin kitlelere politik mesajlar iletmesi gereği ortaya çıkınca bu hazır gelenek bu yeni göreve uyarlandı. Buna karşılık, İranlı Marksistler gazetelerinde ve konuşmalarında toplumsal tabanlarına ya da hedef kitlelerine, 'proletarya' ve 'hegemonya' gibi yabancı kelimeler ve siyasal jargonla dolu kendilerine özgü dilleriyle hitap ettiler. Okur-yazarlık oranının düşük olduğu bir toplumda bu yaklaşım ölümcül bir hata oldu. Bu dönemin Marksist yazınından rastgele seçilecek bir örneğe bakmak, anlatılan ve savunulan düşünceleri takip etmenin eğitimli bir okur için bile ne kadar zor olduğunu gösterir.

Son derece kapsayıcı ve neredeyse bütün siyasal örgütlenmeler ve toplumsal sınıflar için geçerli bir başka genel etmen, İran'ın siyasal kültüründeki hoşgörü ve tahammül eksikliğidir. Bu bakımdan, ulusalcılar, liberaller, farklı siyasal eğilimlerden İslâmcılar ve Stalinist ya da anti-Stalinist olsun, Marksistler arasında benzer davranışlar görülür. Bu davranışın kökenleri belki İran toplumunda ortaçağdan beri var olan uzun ve inatçı despotizm geleneğine

dayandırılabilir. İran kültüründe hoşgörüsüzlük aileden başlayıp bütün topluma yayılan bir görüngü gibi gözükmektedir. Göreceğimiz gibi, böyle bir bağlam içinde, zaten despotik özellikler taşıyan bir ulusal kültür üzerine bir devrimci diktatörlüğün binmesiyle İranlı Marksistlerin sorunları katmerlenmiştir.

İran Marksistlerinin yenilgisinde rol oynayan son genel etmen olarak, kişisel geçimsizlikler ve rekabetler sayılabilir. Bu şimdiye dek çok az dikkat gösterilmiş ve belgelemesi güç bir etmendir, yine de, İran siyasetinde rol oynamıştır ve Marksistler de bu etmenden bağışık kalamamıştır. Politika belirleme süreçleri ve Marksist eylemcilerin anıları incelendiğinde bireyler arasındaki kişisel geçimsizlik ve husumetlerin, hareketin hedeflerini olumsuz etkileyecek ölçüde etkili olduğu aşikâr olarak görülebilir. Bununla birlikte, kişisel geçimsizliklerin 1960 ve 70'lerinde etkin olan genç kuşak arasındaki olumsuz etkilerinin bir önceki kuşağa göre daha az olduğu da belirtilmelidir.

Belgelerin ve Tude liderlerinin anılarının incelenmesinden çıkan sonuç, parti içindeki hizip çekişmelerine liderler arasındaki kişisel geçimsizlik ve rekâbetin de eşlik ettiğidir. 1953 darbesi sırasında partiyi yöneten beş kişilik yürütme komitesi içindeki kişisel sürtüşmeler buna bir örnektir. Yürütme komitesince dışarıdaki parti liderliğine gönderilen mektuplar komitenin diğer dört üyesi ile Kiyanuri arasında şiddetli bir geçimsizlik bulunduğunu göstermektedir. Hepsi dört tane olan bu mektuplar 1953 ile 1954 (darbeden sonra) arasında partinin iç durumunu ve yürütme komitesi üyeleri arasındaki ilişkileri betimlemekte ve yurtdışındaki liderliğin arabuluculuğunu istemektedir. Mektuplar, partideki hizip çekişmesinin boyutunu ve partinin uğradığı felç durumunu ortaya koymaktadır.[8] Behrami, Yezdi ve Covdet'in imzalarını taşıyan ilk mektupta, başarısızlıktan dolayı Kiyanuri ve başını çektiği fraksiyon sorumlu tutulmaktadır. Kiyanuri ile Gasemi, partiyi kendi *tuyul*larına (Orta Çağda şahısların kullanımına tahsis edilen araziler

için kullanılan Türkçe terim, aynı anlamda Arapça 'ikta' terimi de kullanılır) çevirmek istemekle suçlanmaktadır. Topyekûn kontrolün ortaçağ kavramlarına dayandığını göstermesi bakımından bu terimin kullanılması çok ilginçtir. Mektupta, Kiyanuri'nin sekter, bürokratik ve oportünist tavırlarından da şikayetle ülke çapındaki parti örgütünün perişan durumda olduğu öne sürülür. Ardından, liderlik içindeki kişisel ilişkilerin durumundan söz edilir. Yürütme komitesinin, partinin önde gelen üyelerinden Meryem Firuz, Kureyşi ve Lenkarani'nin ahlâksızca davranışlarını gözlemlediğini, durumun yazılı kanıtlarla Kiyanuri'ye iletildiği hâlde, bu kişilere bir yaptırım uygulanmadığı anlatılır. Buradaki 'ahlâksızlık' suçlaması güçlü cinsel çağrışımlar taşımakta ve Firuz ile Kiyanuri'nin iki yardımcısı arasında gayri meşru gönül ilişkileri bulunduğunu ima etmektedir. İran siyasal kültürü cinsellik ve evlilikle ilgili konuların kolay kolay dile getirilmesine izin vermediğinden, bu konunun bir komünist partinin illegal yazışmasına konu edilebilmesi, parti içindeki ilişkilerin ne derece laçkalaştığının işaretidir. Mektup, Kiyanuri'nin davranışları yüzünden yürütme komitesi toplantılarının katlanılmaz bir havada geçtiğinden söz ederek sürmektedir. Kiyanuri'nin yoldaşlarına alenen "emperyalizmin casusu şerefsiz hırsız" (*duzd-i bişeref-i casus-i emperyalizm*) gibi küfürler ettiği, Yezdi'ye "eğer sen değilsen o zaman kardeşin casus", Covdet'e "senin karın casus", Şermini'ye "senin anan casus" dediği anlatılmaktadır. Partinin 4. plenumunda bu davranışlar yürütme komitesi üyeleri arasındaki "devrimci karakter" eksikliğinin işareti olarak eleştirilmiştir.[9] Bu geçimsizliğin darbe karşısında partinin felce uğramasında önemli rol oynadığı açıktır.

Bu geçimsizliklerin bir başka örneği, Radmaneş'in 1970'te Tude birinci sekreterliğinden alınmasında yaşanmıştır. Mümini'nin anılarına göre, Kiyanuri Demoktatik Almanya makamlarına başvurarak, Radmeneş'in artık Tude'nin birinci sekreteri olmadığına göre, oturduğu lojmandan çıkarılmasını istemiştir.[10] Alman

makamları bu isteği geri çevirmiştir, ama olay, Tude liderlerinin rakiplerini yenilgiye uğrattıktan sonra bile aşağılamaya ne derece istekli olduğunu göstermesi bakımından düşündürücüdür.

Kişisel geçimsizlik ve husumetlerin politik bir etmen olarak sürekliliği, daha hafiflemiş bir şekilde de olsa bir sonraki kuşakta da izlenebilir. Daha önce anlatıldığı gibi, 1960'ların ortalarında Maocu görüşleri yüzünden Tude'den ihraç edilen Gasemi, Forutan ve Segai Batıya geçerek İTPDÖ'ye katılmış, ancak, bir süre sonra bu örgütün daha genç üyeleriyle görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Tehrani, anılarında üçlüyle bir İTPDÖ üyesi olan Rizvani arasında geçen trajik ama aynı zamanda komik bir sahneyi anlatır: Rizvani, (örgütün tahsis etmiş olduğu) kira parasını bu üç yaşlı komünisti aşağılamak ve onları kendi isteğini onaylamaya zorlamak için kullanmıştır.[11] Sonradan Tufan adıyla ayrı bir örgütlenmeye gidecek olan bu üç liderle İTPDÖ arasında birçok ortak nokta bulunduğundan, kişilik çatışmaları araya girmese birliğin sağlanmış olacağını düşünmek için geçerli neden vardır. Fedailer içinde, teorisyen Şuayan ile eylem adamı Eşref arasındaki geçimsizlik de bir başka örnektir. Şuayan, Fedailere ideolojik görüş ayrılıklarının örgüt içinde tartışılacağı güvencesiyle katılmıştı. Bu hiç gerçekleşmedi ve Şuayan'ın bu döneme ilişkin anlattıklarındaki kırgın ve acı ifade açıkça görülmektedir. Şuayan, Eşref'i açık bir tartışma için verdiği sözü tutmamakla hattâ kararlaştırılmış gizli randevularına zamanında gelmeyerek hayatını tehlikeye atmakla suçlamıştır.[12] Şuayan'ın ideolojik ayrılıklarıyla Fedailerin arasında uzun süre kalabileceğine inanmak güçse de, Eşref ile aralarında öyle şiddetli bir kişisel gerginlik olmasaydı ayrılışının daha sorunsuz olacağı ve devrimci hareketten dışlanmış olarak gelen erken ölümünün önlenebileceği düşünülebilir.

KOMÜNİSTLER ve YENİLGİNİN ÖZEL ETMENLERİ

Marksizmin yenilgisinde etkili olan özel etmenler arasında, Tude'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri benzersiz bir yer tutar. Bu ilişki Tude'nin en çok zarar gördüğü zayıf noktasıdır. Parti, 1941-1953 yılları arasında az çok serbest bir siyasal ortamda çalıştı. Bu dönemde Sovyet çıkarlarına bağlılığı daha sonraki yıllardaki kadar açık görünmüyordu. Ne var ki, ülke içindeki toplumsal tabanını yitirdikçe Sovyet korumasına ve desteğine olan bağımlılığı arttı ve bu ilişki partinin aleyhine işleyen en önemli etmen oldu. Yabancı korkusu ve düşmanlığının karmaşık ulusal ve uluslararası sorunları açıklamak için basit komplo teorilerinin ortaya atıldığı bir toplumda, Tude'nin Sovyetler Birliği'ne gösterdiği bu itaat kesinlikle kabul görmeyecek bir tutumdu. Bu yüzden, Tude can düşmanlarınca olduğu kadar, öbür Marksist gruplarca da, Sovyetler Bitliği'nin kuklası ve âleti olarak görüldü. Belirtildiği gibi, Tude içindeki tüm fraksiyonlar, değişen derecelerde de olsa, Sovyet hâkimiyetini kabullenmişti. Bu tutumun arkasında üç etmen vardı. Birincisi, Tude liderlerinin çoğu, Moskova'ya uluslararası komünizmin Kâbe'si olarak bakıyor ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin dünya ve İran'dak durumla ilgili her sözünü, âdeta dinsel bir huşu içinde mutlak doğru sayıyordu. İkincisi, parti içindeki tüm fraksiyonlar, Sovyetler Birliği'nin destek ve korumasından yararlanmayan her devrimci hareketin önünde sonunda başarısız olacağı inancında birleşiyordu. Üçüncüsü, Tude liderleri ve üyelerinin bazıları gerçek anlamda Russeverlerdi (Rusofil), bunların Rusya ve Rus kültürüne duydukları aşk, bilinen diğer ulusal komünist partilerdeki Rusya sempatisinin çok ötesine geçiyordu. Bunun bir örneği olarak, İskenderi 1950'lerin sonunda Bakü'de geçen şaşırtıcı bir olayı anlatır. Azerbaycan Komünist Partisi tarafından Tude ve ADP liderleri onuruna verilen bir yemekte bir Tudeli eylemci, hazır bulunan herkesi Kafkasya'nın önemli bölümlerini Rusya'ya bırakan 1828 Türkmençay Anlaşması'nın onuruna

1. Bijen Cezeni (1937-75): Marksist teorisyen ve Fedailer'in kurucusu; cezaevinde öldürüldü.

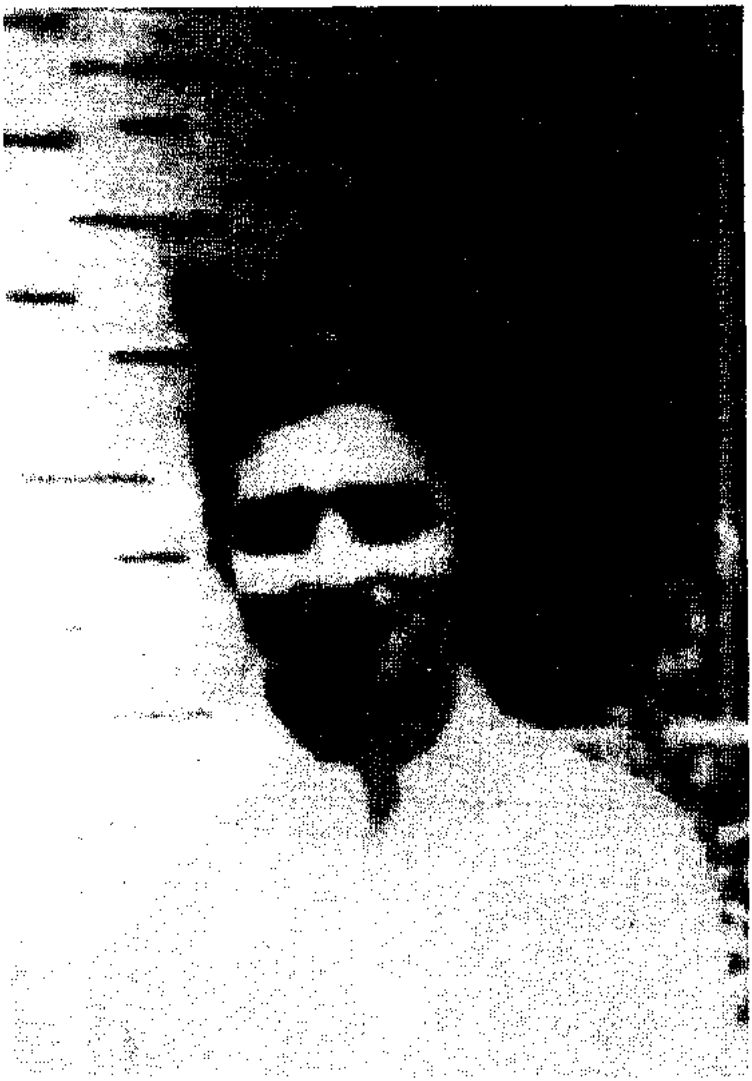

2. Hamid Eşref (1946-76): Fedailer'in kurucusu ve 1970'lerdeki gerilla hareketinin asıl düzenleyicilerinden; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.

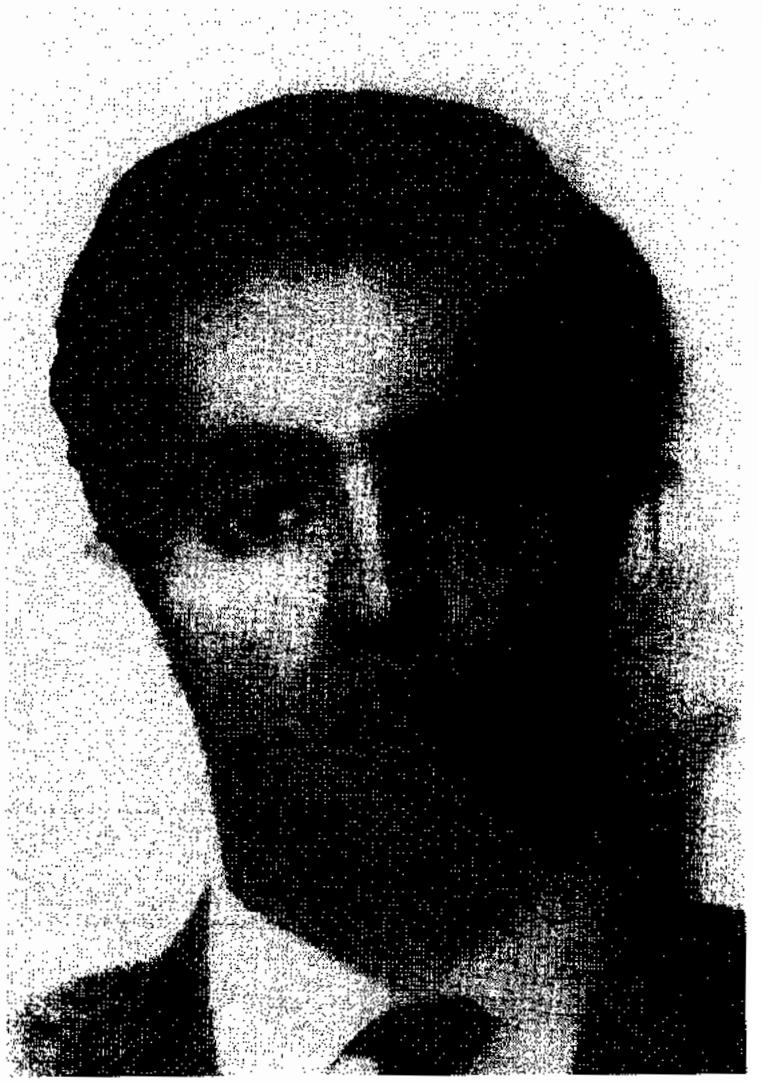

3. Mesud Ahmedzade-Heravi (1947-72): Fedailer'in kurucusu ve teorisyeni; idam edildi.

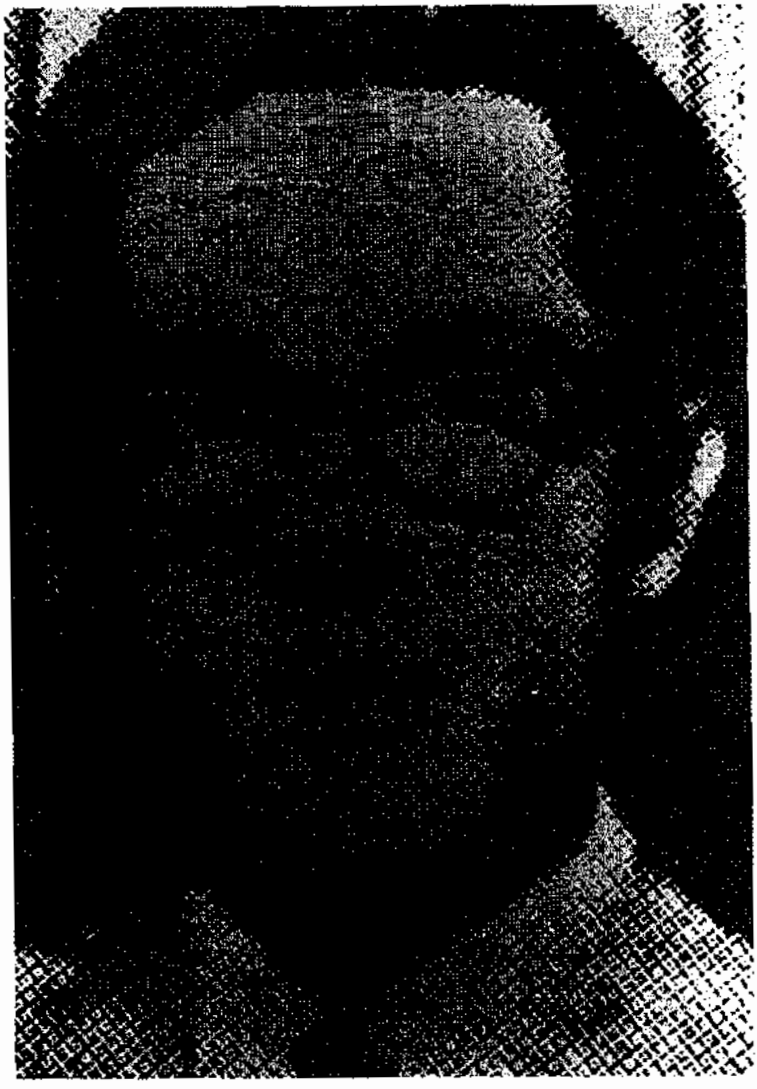

4. Emir Perviz Puyan (1947-71): Fedailer'in kurucusu ve teorisyeni; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.

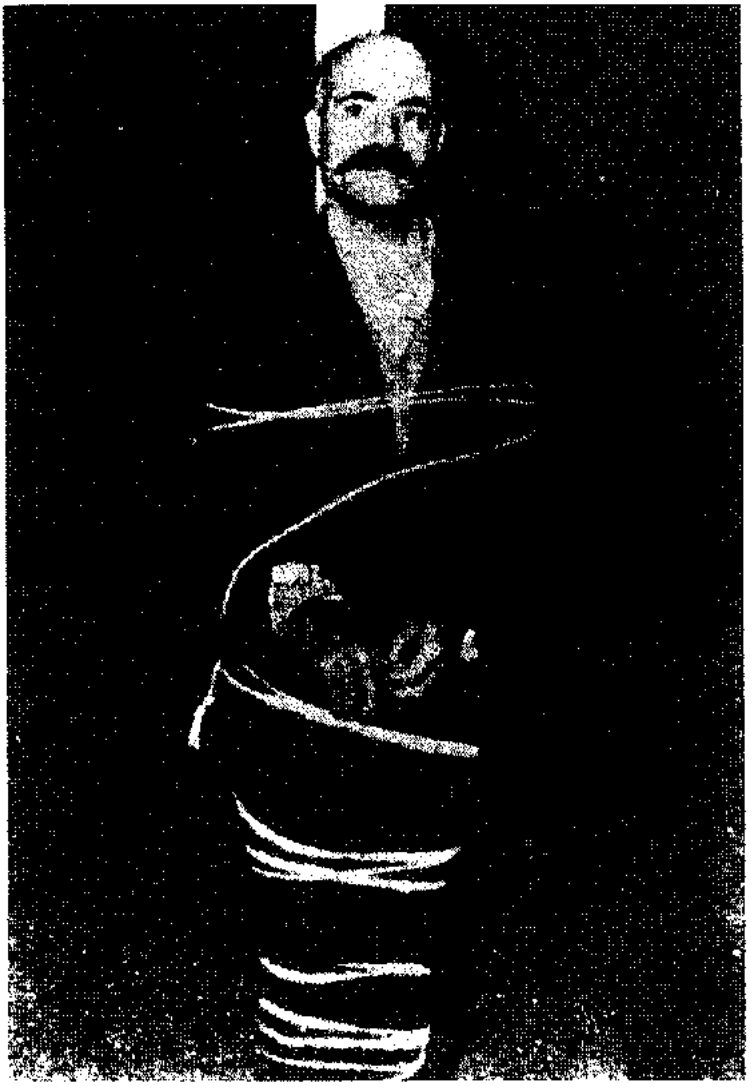

5. Hosrov Ruzbe (1915-58): Tude Partisi'nin Askerî İstihbarat Örgütü'nün önde gelen üyelerinden; idam edildi.

6. Mustafa Şuaya (1936-75): Bağımsız Marksist teorisyen ve gerilla; polisle girdiği silâhlı çatışmada öldürüldü.

7. Nurettin Kiyanuri (d.1915): Tude Partisi'nin genel sekreteri (1979-83).

8. Bijen Cezeni, 'Siyahkel' resmini cezaevindeyken yapmıştır. Resmin anlatımındaki çoşku, sanatsal eksikliğini telâfi ediyor.

kadeh kaldırmaya davet eder. Söz konusu anlaşma pekçok İranlı için modern İran tarihinin en acı ve küçük düşürücü olaylarından biridir, dolayısıyla bunun hatırasını kutlamak hayal dahi edilemeyecek bir ayıptır. Sovyetler Birliği'ne olan bütün saygısına rağmen İskenderi bile bu teklife karşı çıkmış ve itirazını ev sahiplerine bildirmiştir.[13] Tude-Sovyet ilişkileri, 1970'lerin gerilla mücadelesini başlatan daha genç kuşaktan Marksistlerin geçmişten çıkardıkları derslerin başında geliyordu. Bu kuşak, ülkenin kurtuluşu için Marksistlerce yürütülen mücadelede Sovyetlerin rolünü tümüyle olumsuz görüyordu. Söz konusu gruplar, Sovyet müdahalesine çare olarak, ya Maoculuğu benimseyip Sovyetlere açık düşmanlık göstermeyi, ya da Sovyetlerden yardım istemeyi reddederek bağımsızlıklarını korumayı seçtiler. Eski bir gerilla ve Siyahkel ekibinin hayatta kalan tek üyesi olan İrec Neyyiri, Irak'taki Baas rejiminin İranlı muhalif gruplara silâh ve para desteği vermeye son derece gönüllü olduğu bir dönemde, Fedailerin kurucularının bu önerileri geri çevirerek, edinebildikleri sınırlı sayıda silâh ve mühimmatı, ellerindeki kıt malî kaynaklarla fahiş fiyatlar ödemek pahasına karaborsadan satın almayı tercih ettiklerini anlatmıştır.[14] En küçük bir Sovyet yardımının bile muazzam fark yaratacağı ve Tude'nin bu cömert yardımdan bol bol yararlandığı bir dönemde, gerillalar bağımsızlıkları için gerçekten ağır bedel ödemiştir.

Tude'nin Sovyetlere olan bağımlılığı devrimden sonra da devam etti ve onun çekim alanına giren genç kuşaktan komünistler de, 1970'lerin zor kazanılmış bağımsızlığını bir yana bırakıp, Sovyetler Birliği ile benzer ilişkiler geliştirdiler. Fedai Çoğunluğun bir üyesinin anlattıkları, bu genç eylemcilerin Sovyetler Birliği'ndeki hayatın gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kaldıklarında yaşadıkları hayal kırıklığının boyutlarını gösterir. Perviz Mansur adındaki bu militan, 1984 başlarında Fedai Çoğunluğun bir merkez komitesi üyesiyle sınırı aşıp Sovyet Azerbaycan'ına geçmiştir.[15] Sınırı geçmekle sosyalist anavatana, ilk proletarya devletinin yurduna ulaştığını düşünen Mansur'u ağır bir hayal kırıklığı bekle-

mektedir. Göründüğü kadarıyla, hareketlerine ve davranışlarına ağır kısıtlamalar getirilerek hapishaneye benzeyen bir kampa yerleştirilirler. Mansur'un hikâyesinin en komik, ama aynı zamanda en hayal kırıcı noktası yerel hastane çalışanlarından kötü muamele gördüğünde, kendisinin İranlı bir komünist olduğunu bildirmesiyle karşılaştığı tavırdır: "En ilginç durum kendilerine komünist diyenlerin gördüğü kötü muameleydi. Bunlar hiçbir tedavi ve bakım alamama tehlikesiyle karşılaştılar. En sonunda ilgi ve bakım görmek için komünistlik ve devrimciliğe güvenmektense rüşvet vermenin gerektiğini anladılar".[16]

Tude ve daha sonra Fedai çoğunluk için geçerli olan bir diğer özel etmen, devrim sonrasındaki tutumlarıydı. Belirtildiği gibi, Tude'nin devrim karşısındaki genel stratejisi, İslâm Cumhuriyeti içinde devrimci, anti-emperyalist ve Sovyetlerin yardımıyla sosyalizme yönelme potansiyelinde gördüğü kanadı kollayıp güçlendirmekti. Tude bu amaçla, Liberal İslâmcılara karşı *Mektebi*leri savundu, İslâm Cumhuriyerti'nin muhalifleri arasına nifak sokarak, yeni rejimden hoşnutsuz olanları yatıştırmak için var gücünü harcayarak, bu fraksiyona yaranıp, rejimin sadık muhalefeti olarak tanınmayı umdu, bu dönemdeki hareketleri bu uğurda her bedeli ödemeye hazır olduğunu gösteriyordu. Örneğin, parti, devrimden sonra en büyük Marksist örgüt olan Fedailerin dağılmasını hızlandırmak için elinden geleni yaptı, KDP ve diğer birçok örgütte ayrılıklara neden oldu. Haziran 1981 hesaplaşmasından sonra, Tude ve Fedai Çoğunluk, İslâm Cumhuriyetine karşı koyanların ezilmesine yardım ettiler. Bu strateji kuşkusuz, başta Marksizmin halk arasında güçlükle ve büyük fedakârlıklarla kazanılmış imajının ve itibarının yerle bir edilmesi olmak üzere, büyük zararlara yol açtı.

Yenilgide, baş a Fedailer olmak üzere gerilla hareketiyle ilgili bir özel etmen, hareketin içine düştüğü teorik gerileme ve yetenekli bir önderlikten yoksunluktur. Kurucular işe sıfırdan başlamış ve deneyim kazandıkça zenginleşecek sınırlı bir teorik çerçeveyle, eylem içinde büyüyüp gelişecek bir hareket yaratmıştı. Ku-

rucu Fedailerin teorik ürünleri, bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen, orijinal, yeni ve yaratıcıydı. Örneğin, örgüt, 1960'ların toprak reformunun sosyo-politik etkilerini anlayabilmek için İran'ın kırsal kesimlerinde araştırmalar yapmıştı. Ancak, İran'ın şiddet dolu siyasal ikliminde kurucuların çoğunun erken ölümüyle hareketin teorik düzeyi geriledi. Eşref'in liderliğindeki 1970'lerin ilk yarısı boyunca Fedailer, teoriye çok sınırlı bir dikkat harcayıp, önceliği silâhlı mücadele için adam kazanmaya vermişlerdi. Bir Fedai gerillasının anlattığına göre, Eşref döneminde harekete katılanlar, gereken politik teorik eğitim verilmeden hemen silâhlandırılıp eylemlere gönderiliyordu.[17] Örgütün, kurucu önderlerini yitirdikten sonra diğer grupların eleştirilerine cevap verebilecek ve Fedaileri yeni sosyo-politik duruma uyarlayabilecek yetenekli teorisyenler çıkaramayışının nedeni buydu. Fedailerin içinde bulundukları bu durum, 1953 ile 1979 arasında insan unsurunun sürekliliğini korumuş olan Tude'nin durumuyla keskin bir karşıtlık oluşturuyordu. Aslında, Tude'nin devrim sonrası liderlerinin çoğunluğu, 1953 darbesi sırasındaki liderliğin üyeleriydi. Tude, özellikle Fedailerle ilişkisinde bu açık üstünlüğünden yararlanmayı bildi. Sovyetlerin engin ideolojik ve yazınsal desteğinden yararlanan deneyimli Tude teorisyenleri, pekçok Fedai liderini ideolojik ve politik tartışmalarda mat ediyordu. Fedailerin teorik ürünlerinin kalitesindeki düşüş, devrim sonrasındaki yazı ve bildirilerinde açıkça görülür. Cezeni'nin yaratıcı düşünme biçiminin yerini, İran'daki durumla pek az ilgisi olan klasik Marksist metinlerin tekrarlanması almıştı.

KOMÜNİSTLER ve YENİLGİNİN YAPISAL NEDENLERİ

Yapısal etmenler arasında üç tanesi çok önemlidir. Birincisi hareketin temel toplumsal tabanı olan işçi sınıfı ile ilişkisinin niteliğidir. Marksistlerin yenilgisinde belki de en büyük rolü oynayan yapısal etmen, hareketlerin komünistlerin amaçları için hayatî önem-

de gördükleri işçi sınıfı arasında sağlam bir taban oluşturamayışlarıdır. Bütün komünist örgütler ve partiler, toplumsal devrimin başlıca taşıyıcısı olarak tanımladıkları işçi sınıfına yönelmişti. Bu yüzden, Marksistlerin yenilgisini anlayabilmek için komünist hareketle işçi sınıfı arasında ne tür bir teorik ve politik ilişkinin bulunduğu sorusu hayatî önemdedir. İkinci etmen, İranlı Marksistlerin almış olduğu politik ve teorik eğitimdi. Bu eğitimde, sosyopolitik sorunlara Stalinist yaklaşımın etkisi çok büyüktü. İkinciyle yakından ilintili üçüncü etmen ise felsefî yoksulluktu. Bu alanda, felsefî ve politik sorunların aşırı basitleştirilmesi İranlı Marksistlerin temel karakteristiğiydi.

Şubat 1979 devrimi 25 yıllık amansız bir diktatörlüğe son verip, farklı siyasal grup ve partilerin örgütlenmesine imkân sağlamıştı. Bu durum İranlı Marksistlere doğrudan müttefik saydıkları işçi sınıfına doğrudan hitap etme şansı tanıyordu. Burada, üç büyük Marksist örgütün işçi sınıfına teorik yaklaşımları ve dayandıkları toplumsal temel incelenecektir. Sonuçta her üçü de işçi sınıfı arasında güçlü bir destek sağlamakta başarısız olmuşsa da, bu konuyu incelemek için bu üç örgütün seçilmelerinin nedeni, hatırı sayılır bir toplumsal etkiye sahip olmalarından ve her birinin Marksizm içindeki farklı bir eğilimi temsil etmesindendir. Yeni kazanılmış örgütlenme özgürlüğüyle, Marksist örgütler taraftarlarını örgütlemenin yeni teorik ve pratik yollarını aradılar. Doğal olarak bu yönde esas hedef ve vurgu işçi sınıfını örgütlemekti. Her biri işçi sınıfının meşru öncüsünün, ya da en azından bunun tek adayının kendisi olduğunu iddia eden bu üç örgüt işçi sınıfının tevecc ühünü ve zamanla önderliğini kazanmak için (kimi zaman uzlaşmaz yollarla) birbirleriyle ve İslâmî rejimle yarış hâlindeydi.

Burada ele alınan bu üç örgüt (Tude, Fedailer ve Peykar) ya devrim öncesinde çok etkindi ya da uzun bir faaliyet geçmişine sahipti. Yani, kitle desteği kazanmak için ya gereken popülariteye, ya da gereken deneyime sahiptiler. Üç örgüt arasındaki farklı-

lıklar, yalnızca farklı geçmişlerden gelmelerinden kaynaklanmıyordu. Ve aralarındaki bu farklılık ve ayrılıklar işçi sınıfına yaklaşım ve onu örgütleme anlayışlarına da yansıyordu. Üçü de, Marksizmi Sovyet propogandasından yansıtıldığı şekliyle tanıdıkları Rus Devrimi deneyimi aracılığıyla öğrenmişti. Ama bu konuda bile farklılaşıyorlardı. Tude, Stalin sonrası Sovyet politikasını kabul ederken, diğer ikisi hâlâ uluslararası proletaryanın çelik iradesi Stalin imajına sarılıyordu.

Tude'nin Sovyet yanlısı rolü kendisini fiilen Sovyetler Birliği'nin İslâm devletindeki âleti durumuna düşürmüştü. Bu, partinin özellikle İslâm devletinin anti-Amerikancı duruşunu desteklediği anlamına gelse de, aynı zamanda politik özgürlükleri yavaş yavaş ortadan kaldırmakta olan bir rejimi desteklemesi anlamına da geliyordu. Rejimin muhalefetle kaçınılmaz hesaplaşması gelip çatınca, İslâmî rejime verdiği destek, Tude'yi muhalefetin geri kalanıyla çatışmaya sürükledi. Uluslararası sosyalist hareket içindeki bölünme ve düşmanlıklarda bağımsız ve tarafsız kalmayı seçen Fedailer, Şahlığa karşı mücadelelerinde öz kaynaklarına dayanmış, buna karşılık Maocu Peykar, Sovyetler Birliği'ni saldırgan, yayılmacı ve gerici bir sosyal-emperyalist güç olarak tanımlamıştı. Sovyetlerin İran tarihinde oynadığı rol ve Şahlıkla kurduğu uyumlu ilişkiler Peykar'ın nefretini iyice körüklemişti. Gözünü Çin'e çeviren Peykar, Çin'in de Şah rejimiyle dostane ilişkiler kurmasıyla, rol modeli olarak Arnavutluk'a dönmüştü. Peykar ile Tude'nin birbirlerinin can düşmanı kesilmesinde uluslararası bağlanımları belirleyici rol oynuyordu.

Şah iktidarı sırasında işçi sınıfı çarpıcı bir büyüme göstermişti. Asef Bayat'ın İran işçi sınıfının devrim öncesinde ve sonrasındaki durumuyla ilgili çalışmasında, işçilerin "ekonomik bakımdan aktif nüfusun rahatlıkla yüzde 50'den fazlasını" oluşturduğu ileri sürülür.[18] Sanayi işçileri devrim mücadelesine en son katılan gruplar arasındaydı (1978 yılının ikinci yarısı) ama bir kez katılınca, ül-

ke çapında grevlerle İran ekonomisini felç etmişlerdi.[19] Yani, mücadeleye geç katılsalar da, biraz tartışmalı şekilde, katkılarının rejime ölümcül darbeyi vurduğu söylenebilir. Mücadeleye geç girmelerinin temel nedeni de, Marksistlerin ajitasyonuna kapılmalarından korkan Şahlığın sanayi işçilerine özel özen göstermiş ve ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik vermiş olması olabilir.

1953 darbesinden sonra bağımsız sendikaların ortadan kaldırılmasıyla sanayi işçileri esas örgütlenme biçimi olarak *şuralarda* (konseyler) toplanmışlardı.[20] Bayat'a göre, "...şuralar, toplumsal yapıyı sınaî etkinlikler yoluyla değiştirmeyi hedefleyen bir politik mücadele yürüten sendikalizmden de farklıydı. Şuralar açık bir siyasal hedeften yoksundu... İşlevlerini sanayi alanında işçilerin denetimini ve iktidar ilişkilerinin dönüşümünü talep etmekle sınırlamışlardı".[21] Bayat, şuraların kendiliğinden oluşumlar olduğunu ve liderlerinin ilk grevler sırasında işçi sınıfının içinden çıktığını öne sürer. Ancak, 1978'in ikinci yarısı gibi geç bir tarihte, dışarıda örgütlü siyasal gruplar bu şuralarda hatırı sayılır ölçüde temsil edilmeye başlamıştır.[22] Bayat'ın incelemesi, işçi (işyeri) şuralarında Şahlık rejiminin çöküşünün hemen öncesine dek, Marksist öncülüğün bulunmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

İşçi sınıfının 1979 devrimindeki rolü Marksistlerin dikkatini çekmekte gecikmemiş ve ikinci bir devrim için bu gücü harekete geçirmenin önemini anlamışlardı. Bununla birlikte, işçi sınıfının durumunu – güçlü ve zayıf noktalarının değerlendirilmesiyle birlikte – ele alan hiçbir ciddî bir tahlil yapmadılar. Ele aldığımız üç grup da işçi sınıfının eski rejimi devirmekte oynadığı belirleyici rolü takdir etmekle birlikte, işçi sınıfını diğer sınıflarla ilişkisi ve dolayısıyla siyasal mücadelede oynayacağı rol hakkında ayrılıyorlardı. Bu konudaki görüş ayrılıkları, İran'ın önündeki devrimci aşamanın niteliği hakkındaki farklı tahlillerden kaynaklanıyordu.

Üç grubun en eskisi ve 1941-53 yılları arasında özellikle işçi sınıfında yaygın bir örgütsel ağa ve geniş bir kitle desteğine sahip

olmuş olan Tude, kendisini İran'ın tek işçi sınıfı partisi olarak görüyordu. Laciverdi, 1945'te Tude'nin önderliğindeki işçi sendikalarının üye sayısının 100.000 ile 150.000 arasında olduğunu tahmin etmektedir.[23] Hiç kuşku yok ki, sanayi öncesi bir ekonomiye dayanan bir ülkede, bu sayı, işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturmaktaydı.

1953 darbesi, fiilen kökünü kazıdığı Tude'yi Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin yardımıyla yaşayan bir yurtdışı muhalefeti durumuna düşürmüştü. Bu nedenle, yurtdışındaki propaganda mekanizmasıyla destek vermek ve ülke içindeki sınırlı bir ajitasyon faaliyeti yürütmek dışında, parti, Şahlığın devrilmesinde rol oynamadı. Ancak, devrimden sonra, İran'a dönerek sahip olduğu deneyimli üyeleri ve uluslarası destekle yeniden örgütlenmeye başladı.

Tude, 1975 yılından itibaren İran'ın içinde bulunduğu aşamayı 'ulusal demokratik devrim' aşaması olarak görüyordu.[24] Bunun anlamı, işçi sınıfının ve diğer demokratik sınıfların (küçük burjuvazi, ilerici aydınlar ve orta burjuvazi) rejime karşı birleşmesi gerektiğiydi. Tude'ye göre, sayıca ve bilinççe zayıflığından ötürü proletarya bu birliğin önderliğini hemen üstlenemezdi, ama yine de, söz konusu sınıflar koalisyonu sosyalizme yönelecekti. Bu nasıl olabilecekti? İttifak, işçi sınıfının önderliği olmaksızın nasıl sosyalist bir yön alacaktı? Tude, bu aşikâr boşluğu, Sovyetlerce geliştirilen kapitalist olmayan gelişme yolu teorisiyle dolduruyordu. Tude'yi ilgilendirdiği kadarıyla, ulusal demokratik aşamadan sosyalist aşamaya geçişte Sovyetler Birliği'ne yakınlık kilit önemdeydi.

Devrimin ardından Tude bu teorisini uygulamaya koydu. Kendisini *İşçi Sınıfının Yeni Partisi* [hizb-i tarz-i novin-i tebage-yi karger] şeklinde niteleyerek, Tude, öngördüğü sınıflar koalisyonunun gerçekleşeceği umuduyla yeni İslâmcı önderliğe destek verdi. İslâmcı önderlik kendi içinde kutuplaşmaya başladığı ve Liberal İslâmcı fraksiyonun İslâm Cumhuriyeti Partisi'nin başını çek-

tiği daha katı İslâmcılarla çatışmaya girdiği ândan itibaren de, Tude daha Amerikan karşıtı ve daha radikal görüşleri yüzünden ikinci grubun yanında yer aldı.

İşçi sınıfının partisi olma iddiasına rağmen, Tude'nin 1979 ile 1981 yılları arasındaki politikası rejimle işçi sınıfı arasında bir yatıştırıcılık ve arabuluculuk rolüydü.[25] Ama parti, işçi sınıfı adına hareket ettiğini düşünüyordu. Tude, 1981 Martında İran Devrim Baş Savcısının ülkede faaliyet gösteren siyasal partilerin uyması gereken kuralları belirleyen ve grev kışkırtıcılığı yapan partilerin yasaklanacağını bildiren genelgesini destekledi. Parti, bu tavrını grevlerin ve benzeri rejim karşıtı faaliyetlerin karşı devrimci olduğu ve sadece İran'daki ABD çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesiyle savundu.[26] Açıktır ki bu politika Tude'yi diğer Marksist gruplarla karşı karşıya getirmekle kalmayıp, sınıfın rejimle çatıştığı bir sırada tüm gayretlerini devleti yatıştırmaya yönelttiğinden, işçi sınıfı içinde örgütlenme çabalarına da sekte vurdu. Aslında, Tude'nin işçi sınıfı arasında yokluğu 1983 yılında rejimin partiye yönelttiği operasyonlarda açıkça görüldü. çökertilen hücrelerin ve ele geçirilen kadroların büyük çoğunluğu ordu içinde ve devlet dairelerinde örgütlüydü. Tude'nin işçi sınıfı içindeki rolü hakkındaki kendi değerlendirmesi de bu konuda uzun lafa hacet bırakmaz. Kırkıncı yıldönümü vesilesiyle hazırlanan bir raporun partinin işçi sınıfı içindeki rolüyle ilgili bölümde, bu alanda devrim sonrasında kayda değer bir varlık gösterilmediği itiraf edilir.[27]

Tude'nin İslâm Cumhuriyeti karşısında izlediği politika ezilmesini geciktirdi ama önlemedi. Muhalefetin geri kalanı 1981 yılında yasadışı ilan edilirken, Tude ile Fedai Çoğunluğa 1983 yılına dek müsamaha gösterildi. Bu tarihten sonra bu iki grup, yurtdışında kendileriyle, devrimle ve işçi sınıfının rolüyle ilgili yeni analizler geliştirmeye çalıştılar. Tude, 1986'da Sovyetler Birliğinde düzenlediği ulusal kongresinde, devrim aşaması hakkındaki görüşünü revizyona tabi tuttu. Ulusal demokratik devrim formülünü ko-

rumakla birlikte, bunu yapacak sınıflar ittifakından artık ilerici bir yönünü görmediği orta burjuvaziyi çıkarırken, küçük burjuvazinin de önderliğe kalkışmamak kaydıyla yer alabileceği hükmüne vardı.[28]

Fedailer, devrimden sonra İran'ın en büyük Marksist grubu olarak ortaya çıkmıştı. Ama, devrim sonrasındaki bu kitlesel yöneliş örgüte, Fedailerin devrim öncesi örgüt yapısıyla taşıyamayacağı bir ağırlık yüklemişti. Fedailerin kazandığı prestij ve popülarite, devrimin hemen sonrasının göreli özgürlük ortamında örgüte kitle tabanını ve desteğini genişletmek için essiz bir fırsat sağlamıştı. Gerçekten 1979 ile 1980 yıllarındaki her toplumsal çatışmada, her halk hareketinde Fedailer etkili bir şekilde yer aldılar. Türkmen olayı, partinin kır emekçileri arasında sağlam bir taban bulma potansiyelinin belki de en iyi örneğidir. Türkmen küçük köylülerinin ve tarım emekçilerinin büyük arazi sahiplerinin topraklarını işgâl etmesinin ardından, kısa sürede bölgedeki yeni sosyo-ekonomik düzenin yönetimini üstlenen köylü konseyleri kurulmuştu. Kısa ömürleri boyunca bu konseylerin esas örgütleyicileri Fedailer olmuş, aynı şekilde İslâm Cumhuriyeti ile girdikleri çatışmada zayıf düşmelerinde de Fedailer arasındaki – daha sonra bölünmelerine ve dağılmalarına neden olacak – iç anlaşmazlıklar etkili olmuştu.

1980 Haziran'ında, toplumsal gerginliğin dorukta ve örgütsel birliğin korunmasının her zamankinden daha da zorunlu olduğu bir ânda, Fedailer parçalanmaya başladı ve bu parçalanma işçi sınıfının örgüte olan desteğinin de bölünmesine yol açtı. Fedai Çoğunluk, bu tarihten başlayarak, işçi sınıfının örgütlenmesi de dâhil, her toplumsal konuda Tude'ninkine yakın bir çizgi izlemeye koyuldu. Gene de, grup, 1980 Haziran'ından 1981 başlarına dek, ülkenin durumu ve dolayısıyla işçi sınıfına nasıl yaklaşmak gerektiği konusunda Tude'den bağımsız bir anlayışa sahip olmuş gibidir. Bunun bir göstergesi olarak Fedai Çoğunluk, başlangıçta, işçi sı-

nıfının şuralara bağlılığının güçlü olduğu bir zamanda, sendikaların kurulmasını savunan bir çizgi izledi.[29] Bu çizgiyi savunduğu süre boyunca, Çoğunluk, Liberal İslâmcılara sendikaların yaygınlaşmasını sınırlamaya çalıştıkları gerekçesiyle, *Mektebilere* de kendilerini ve diğer sol grupları bertaraf etmek amacıyla şuralarla sendikaları birbirine karıştırmaya çalıştıkları gerekçesiyle karşı çıkarak İslâmî rejimin iki kanadına birden muhalefet etti.[30]

Fedai Çoğunluğun sendikalar üzerindeki ısrarı, tedricen Tude'nin görüşlerine yaklaşmasıyla ilgiliydi. Çoğunluğun düşüncesine göre, *Mektebiler* gerçekten devrimciyse, işçi sınıfı sistem içinde çalışmasına uygun kurumlara ihtiyaç duyacaktı ve şuralar devrimci bir değişime uygun araçlar değildi. Çoğunluk, 1981 Haziran krizinden sonra yaklaşımında iki temel değişiklik yaptı. İlk olarak, sendikalar konusundaki ısrarından vazgeçip, fiilî bir gerçek olarak şuraların varlığını kabul etti. Ancak, şuralar içinde serbestçe çalışma hakkı talep etti.[31] İkinci olarak, Tude'nin siyasal tahlilini tümüyle kabul edip, stratejisini Tude ile uyumlu kılmaya yöneldi. Bu ândan başlayarak 1983'te yasaklanmasına dek, Fedai Çoğunluğun işçi sınıfına yönelik politikası, bu sınıfla devleti uzlaştırmaktı. O zamana dek işçi sınıfının en büyük zaafının ulusal ölçekte örgütlenmeden yoksunluğu olduğunu söyleyen Çoğunluk, bu politika değişikliğinden sonra işçi sınıfının zayıflığından pek bahsetmez oldu.

Fedai Azınlığın Çoğunluk fraksiyonundan kopması esas olarak İslâm Cumhuriyetine yaklaşımlarının farklılığından kaynaklanmıştı. İşçi sınıfı konusunda, Azınlık, bir komünist partinin yokluğunda işçilerin İslâm Cumhuriyeti ile çatışmalarına merkezî bir komutadan yoksun olarak devam edeceğini savunuyordu. Azınlık, içinde bulunulan devrimci durumu, proletaryanın öncülüğünün zorunlu olduğu 'demokratik halk devrimi' aşaması olarak görüyordu.[32] Buradaki asıl mesele, temel sorunun bir komünist partinin olmayışı olduğu bir durumda proletaryanın bu önderliği nasıl üstleneceği idi. Kendi kendine işçi sınıfının öncü örgütü ünvanını lâyık

gören örgütün bile sınıf içindeki tabanının zayıf olduğunu itiraf ettiği bir durumda, bu iş nasıl başarılacaktı? Azınlık, 1979 Şubat'ından 1981 Mayıs'ına olan sürede işçi sınıfının mücadelesi hakkında hazırladığı bir raporla mücadelenin aldığı yönü göstermeye çalışmıştı.[33] Söz konusu rapor, işçilerin mücadelesinin kendiliğinden doğasını ve öncü örgütlerin bu mücadelede çok küçük bir rol oynadığını açıkça göstermekteydi. Gerçekten, Azınlık yeraltı örgütlenmesinin art arda alınan darbelerin sonucunda büyük ölçüde dağıldığı 1982 kışına dek, işçi sınıfının eylemliliği hakkında pekçok rapor hazırlayabildi, ancak bu raporlarda örgütün sınıfa öncülük ettiğini gösteren hiçbir şey yoktu.

Azınlığın, Çoğunluktan kopuşunu yaptığı 1979-81 arasındaki devrimin ilk döneminde izlediği politika, bir yandan ayrılığın yol açtığı teorik ve örgütsel sorunların üstesinden gelmeye uğraşırken, aynı ânda Marksist gruplar arasında bir ittifak oluşturmaya ve gündelik olaylarda fiilen yer almaya çalışmaktı. Bu politikasının sonucunda 1981 yılına gelindiğinde rejime muhalefet eden en büyük Marksist örgüt olmayı başarmışsa da, işçi sınıfı içinde sağlam bir temelden yoksundu. Devrim yıllarının 1981-83 arasındaki ikinci dönemindeyse dağılmaya başladı. İslâm Cumhuriyeti'nin kolluk güçlerinin saldırılarının sonucunda Azınlığın yeraltı örgütlenmesi ağır hasar görürken, merkez komite üyelerinin çoğunluğu da ortadan kaldırıldı. Bu darbelerin etkisi, örgütün yayın organı KAR'da işçi sınıfıyla ilgili haberlerin kesilmesinden de anlaşılmaktadır. Ne var ki, işin ironik yanı, Fedai Azınlığın örgütsel gücü azaldıkça, kendi politik önemi hakkındaki kendi algılamasının gerçeklikten kopuk biçimde büyümesiydi. Diğer Marksist grupların ortalıktan çekildiğini de görünce, kendini en büyük ve en popüler Marksist grup olarak görmeye-göstermeye başlayan Fedai Azınlık diğer devrimci gruplardan önderliğini kabul etmelerini istedi.[34]

Peykar da diğer Marksist örgütler gibi işçi sınıfının en büyük zayıflığını devrimci ve popüler bir komünist partinin olmayışı ola-

rak görüyordu ve Marksist örgütlenmelerin işçi sınıfı arasında hatırı sayılır bir tabanı olmadığını kabul ediyordu.[35] Peykar, aynı zamanda devrimci durumun işçi sınıfının önderliğinin zorunlu olduğu 'demokratik halk devrimi' aşamasına geldiğini savunuyordu. Bu arada belirtilmesi gereken bir husus, öbür iki Marksist örgütle karşılaştırıldığında, Peykar'ın iddialarında ve analizlerinde sağlam bir teorik temele dayanmadığıdır. Bunun bir örneği olarak, örgütün 1980 Ağustos'unda topladığı ikinci kongresinde genel toplumsal koşullar hakkında yaptığı açıklamaların en küçük bir maddî dayanaktan yoksun olmasıdır.[36] İran İslâm Cumhuriyeti'ne karşı her ikisinin de muhalif olmasına rağmen Peykar ile Fedai Azınlık arasında anlamlı bir ittifakı engelleyen sorunlardan biri, işçi sınıfına fabrika düzeyinde yaklaşımlarındaki farklılıklardı. Azınlık Peykar'ı anarşizmle suçluyor ve bu tutumları yüzünden birçok örnekte taraftarlarının işçiler tarafından fabrikalardan kovulduğunu öne sürüyordu.[37] Peykar'ın uğradığı örgütsel çözülme işçi sınıfı arasında örgütlenme çabalarına da son verdi.

Marksist örgütlenmeler ve işçi sınıfı hakkındaki bütün bildiklerimiz, görece uzun geçmişlerine ve eski rejimin çökmesinden sonra yaşanan göreli siyasal özgürlükle yakaladıkları benzersiz fırsata rağmen, İranlı Marksistler işçi sınıfından yeterli destek sağlamayı başaramamıştır. Bu başarısızlıkta pekçok etmenin rolü vardır. Siyasal baskının önemli bir etmen olduğu doğrudur, ama başarısızlıkta Marksistlerin kendilerinden kaynaklanan etmenler de etkili olmuştur. Marksist grupların hiçbiri Tude'nin etkin bir çalışma yürüttüğü 1940'lardan beri köklü bir değişime uğramış olan işçi sınıfının güncel durumu hakkında ciddî ve kapsamlı bir araştırma yapmamıştı. İran işçi sınıfı devrim sırasında sayıca çok artmıştı ama hâlâ köylü geçmişinin önemli etkisi altındaydı. Köylü geçmişinin işçinin bilincini nasıl etkilediği ve işçi sınıfının devrime niçin diğer toplumsal gruplara kıyasla geç katıldığı gibi can alıcı sorulara Marksistler cevap bulamamıştı. Şah'ın reformlarının ve

işçi sınıfının evcilleştirilmiş-uysallaştırılmış olmasının bu duruma etkisi olmuş muydu, olmuşsa ne ölçüde olmuştu?

Yenilginin bazı yönleri her üç grup için de ortakken, her grubun kendisine özgü yenilgi nedenleri de vardı. İşçi sınıfı içinde çalışmakta ve örgütlenmekte en deneyimli olan Tude idi. Ancak, parti devrimden sonra yeniden örgütlenirken farklı bir gündem benimsemişti. Artık Tude'nin stratejisi siyasal iktidarı aşağıdan yukarıya doğru ele geçirmek amacıyla işçi sınıfını örgütlemek değildi. Parti, işçileri en fazla, yukarıdan aşağıya doğru değişimi başarmak umuduyla devletle girıştiği oyunda bir pazarlık kozu olarak hesaba katıyordu. Tude, İran İslâm Cumhuriyeti'nin idarî mekanizmasına ve orduya sızmayı becermişti, ama işçi sınıfı arasında çok küçük bir desteğe sahipti. Fedailerin bölünmesi ve Çoğunluğun Tude'nin stratejisini benimsemesi, zaten sınırlı olan işçi sınıfı desteğinin bölünmesine neden olarak, Marksistlerin sınıf tabanını daha da zayıflatmaktan başka sonuç vermedi. Kaldı ki, Tude'nin bu dönemde kendi kendine bahşettiği "İşçi Sınıfının Yeni Partisi", "İşçi Sınıfının Yeni Örgütü" gibi iddialı sıfatlar da partinin kendisi hakkında çarpıtılmış ve abartılmış bir imaj edinmesine yol açtı.

Kendi durumunu gerçekçi bir gözle görmekteki yeteneksizlik, Fedai Azınlık ve Peykar için de geçerliydi. Azınlık, yeraltı ilişkilerinin çoğunun ve üyelerinin önemli bir bölümünün bertaraf edildiği bir anda kendisini işçi sınıfının biricik öncüsü olarak görüyordu. Peykar'a gelince, bu örgüte 1979 yazında katılan "Militan İşçiler" grubunun örneği aydınlatıcıdır. Militan İşçiler, Peykar'a katılma gerekçeleri ve grubun tarihi hakkındaki yazılı açıklamalarında, adlarının çağrıştırdığının aksine, 1970'li yılların ortalarında üniversite öğrencileri arasında kurulmuş olduğunu bildiriyordu.[38] Yani, grubun geçmişinde "Militan İşçiler" adını almayı haklı gösterecek hiçbir şey yoktu.

Son olarak, Marksist grupların işçi sınıfının daha çok kendi iktisadî çıkarlarını artırmak için mücadele ettiğini kabul ederken, bir

işyerinde rakip Marksist grupların varlığı işleri iyice karıştırıyordu. Şöyle bir durumu düşünün ki, işçilerin greve hazırlandığı bir fabrikada bir grup Marksist bundan vazgeçilmesi için dil döküyor, bir başka grup, nesnel durumla ilgisiz uçuk önerileri yüzünden toplantıdan atılıyor, üçüncü bir grupsa grev hazırlıklarıyla ilgilenmekten çok grevden vaz geçilmesini isteyen birinci grubu teşhir ve tecrit etmeye çalışmakla uğraşıyor ve de bütün bunlar patronlara sadık işçilerin ve idarî personelin grevi kırmak için var gücüyle uğraştığı bir sırada oluyor. Devrimden sonraki ilk yıllarda böyle manzaralar az görülmüyordu.

İran'daki Marksist grup ve örgütlerle ilgili her çalışma, kuramsal bakımdan, bu grup ve örgütlerden hiçbirinin işçi sınıfına gerçekçi bir tarzda yaklaşmadığı sonucuna varacaktır. İslâm Cumhuriyeti'ni destekleyen grupların toplumsal değişim ya da rejimle mücadele için işçi sınıfını harekete geçirmek gibi bir niyetleri yoktu ve işçi sınıfı arasında etkili oldukları ölçüde sınıfın gücünü bölme ve dağıtma yönünde hareket ettiler. İslâm Cumhuriyeti'ne karşı çıkan Marksistler de, teorik ve örgütsel parçalanmışlıklarından ötürü işçilerin taleplerine cevap verme yeteneğinde olmadıklarından rejime karşı savaşlarında işçi sınıfını harekete geçirmekte başarılı olamadılar.

Peki, İran Marksistleri sağlam bir işçi sınıfı tabanından yoksun idiyseler, hangi toplumsal tabana dayanıyorlardı? Marksist militanların toplumsal kökenlerine ilişkin Asef Bayat'ın yapmış olduğu gibi incelemeler bu konuya biraz ışık tutabilir. Devrimden önce yapılmış kısıtlı bir araştırmadan ve İslâm Cumhuriyeti'ne karşı mücadele eden çeşitli grupların üyeleriyle ilgili bir listeden, bazı grupların toplumsal arka planı ile ilgili belli bir izlenim edinmek mümkündür. Marksist örgütler hakkında devrimden önce yapılan araştırma, örgüt üyelerinin çoğunluğunun işçi sınıfından gelmediğine işaret etmektedir. Abrahamian'ın 1953 darbesi öncesindeki Tude ile ilgili incelemesi, 2419 parti üyesine ilişkin kısmî bilgile-

re göre, üyelerden 1276'sının yeni orta sınıftan, 169'unun geleneksel orta sınıftan, 860'ının kentli işçi sınıfından ve 69'unun köylülükten geldiğini gösterir. Yazar bu verilerden şu sonucu çıkarır:

> Böylece, ülkenin işgücünün yüzde 8'inden azını oluşturan aydınlar parti örgütünün yüzde 53'ünü oluşturuyordu; hep birlikte işgücünün ancak yüzde 15'ine ulaşan kentli ücretliler ile seyyar satıcılar, parti üyelerinin yüzde 36'sına ulaşıyordu. Buna karşılık, ülke işgücünün yüzde 54'ünü oluşturan kırsal yığınların parti örgütü içindeki payı sadece yüzde 3 idi.[39]

Abrahamian'ın incelemesi, açık faaliyet gösterme olanağına sahip olduğu 1953 darbesi öncesi dönemde Tude'nin orta sınıfa çekici geldiğini ve işçi sınıfı içinde bir taban oluşturmayı başardığını göstermektedir. Azade Kian'ın aynı dönemle ilgili çalışması da bu gözlemi doğrulamaktadır.[40] Abrahamian'ın 1970'lerin gerilla grupları ile ilgili incelemesi Şahlığa karşı mücadele sırasında öldürülen Halkın Fedaileri'nden 172 (*Tablo 1*), Marksist Mücahitlerden de 30 (*Tablo 2*) militanla ilgili edinilebilen bilgilere dayanmaktadır.[41] 172 Halkın Fedaileri militanından 73'ü (yüzde 42,5) üniversite öğrencisiyken sadece 12'si (yüzde 8) işçiydi. 30 Marksist Mücahitler militanından ise 15'i (yüzde 50) üniversite öğrencisiyken sadece 1 kişi (yüzde 3,5) işçiydi. Abrahamian'ın incelemesi ne kadar kısıtlı olursa olsun, gerilla hareketinin toplumun daha eğitimli kesimlerine hitap ettiğinde kuşku bırakmamaktadır.

Eldeki bilgiler, bundan önce bazı örgütlenmelerin sınıf içinde ciddî sempati ve destek bulmuş olmasına rağmen, 1953 darbesinden itibaren Marksist grupların kitle desteğinin işçi sınıfından git gide uzaklaştığını göstermektedir. 30 Tude üyesi ile ilgili bilgilere göre (*Tablo 3*), 6 üye (yüzde 20) işçiyken, 19 üye (yüzde 66) üniversite, 4 üye de (yüzde 13) lise öğrencisiydi.[42] Devrim sonrası Halkın Fedaileri hakkındaki bilgiler (Çoğunluk kanadı ve ondan türeyenler hariç) farklı fraksiyonlardan 160 militana aittir.[43] Bunlardan 38'i (yüzde 23,7) üniversite, 57'si (yüzde 35,6) lise öğrencisiyken, 21'i (yüzde 13,1) işçiydi. *Tablo 5* ise 60 Peykar üyesin-

den 12'sinin (yüzde 20) işçi, 15'inin (yüzde 25) lise öğrencisi olduğunu göstermektedir.

Üç Marksist gruptan elde edilebilen bilgilere dayanan karşılaştırmadan şu sonuçlar çıkmaktadır: Tude ile ilgili veriler, bu grupların daha az baskıcı bir politik ortamda örgütlenebilme şansı bulabildiklerinde çok daha başarılı oldukları görüşünü desteklemektedir. İşçi sınıfı içinde bir taban oluşturup genişletmekte en başarılı olanın 1953 darbesi öncesindeki Tude olduğu görülmektedir. Eldeki veriler, İran Marksistlerinin 1953 darbesinden sonra işçi sınıfı arasında sağlam bir taban oluşturmayı asla başaramadıklarını, hele köylülük arasında hiç destek bulamadıklarını göstermektedir. Marksizmin çekiciliği özellikle öğrenciler olmak üzere daha eğitimli yeni orta sınıfla sınırlı kalmışa benzemektedir. Eğer bu doğruysa, İranlı Marksistler ideolojilerini anlamak ve arzuladıkları toplumsal değişimi gerçekleştirmek yeteneğine sahip temel sınıfla bağ kurmayı başaramamış demektir.

Tablo 1

Devrim öncesi Halkın Fedaileri'nden bilgi edinilebilen 172 militanın cinsiyet ve mesleğe göre dağılımı

	%
22 kadın	12,8
12 işçi	8
5 ordu mensubu	3
4 aydın	2,3
7 memur	4
3 doktor	1,7
19 mühendis	11
17 öğretmen	9,9
1 liseli	0,1
73 üniversite öğrencisi	42,5

Tablo 2

Devrim öncesi Marksist Mücahitler'den (Peykar) bilgi edinilebilen 30 militanın cinsiyet ve meslek dağılımı

	%
8 kadın	26
1 işçi	3,5
2 mühendis	6,6
3 öğretmen	10
15 üniversite öğrencisi	50

Tablo 3

Devrimden sonra bilgi edinilebilen 30 (hepsi erkek) Tudc üyesinin Meslek dağılımı

	%
6 işçi	20
8 ordu mensubu	26
2 memur	6,6
1 mühendis	3,3
4 öğretmen	13
4 lise öğrencisi	13
19 üniversiteli	66

Tablo 4

Devrimden sonra edinilebilen bilgilere göre çoğunluk fraksiyonu dışındaki farklı Halkın Fedaileri fraksiyonlarından çatışmalarda ya da cezaevlerinde öldürüymüş 433 militanın cinsiyet, 160 militanın meslek dağılımı

	%
39 kadın	9
21 işçi	13,1
6 ordu mensubu	3,7
2 aydın	1,2
3 doktor	1,8
7 memur	4,3
9 mühendis	5,6
21 öğretmen	13,6
57 lise öğrencisi	35,6

38 üniversite öğrencisi	23,7
2 üniversite hocası	1,2
6 avukat	3,7
9 diğer	5,6

Tablo 5

Devrim sonrasında edinilebilen bilgilere göre Peykar üyesi 231 militanın cinsiyet, 60 militanın meslek dağılımı

	%
36 kadın	18,7
12 işçi	20
1 doktor	1,6
2 memur	3,3
11 mühendis	18,3
10 öğretmen	16,6
15 lise öğrencisi	25
4 diğer	4,8

1979 devrimi sırasında kent yoksullarının durumu hakkında Asef Bayat tarafından yakınlarda yapılan bir inceleme, İran toplumunun önemli bir kesimini oluşturan bu unsur içinde de Marksistlerin varlık göstermediğine işaret etmektedir.[44] Yazar, kent yoksulları terimiyle 1960 ve 70'li yıllar boyunca kitleler halinde İran'ın büyük şehirlerinin kıyılarına yerleşen kırsal kesimden gelen göçmenleri kasdetmektedir. Şahın modernleşme programının kurbanı olan bu unsurlar varoşları ve gecekondu semtlerini doldurmuştu. Marksistler bu unsuru kent yoksulları ya da 'lümpen proletarya' diye adlandırdı. Bayat'ın incelemesi, kent yoksullarının, yaygın inanışın aksine, mutlaka İslâmcılara yönelik bir kitle desteğini temsil etmediğini ve zaman geçtikçe yeni rejimle doğrudan bir çatışma içine girdiğine işaret etmektedir.[45] Çatışmanın temelinde, kent yoksullarının devrim sırasında elkoydukları (arsa, ev vb.) mülkleri elde tutmaya, İslâm Cumhuriyeti'nin ise bunları geri al-

maya çalışması yatıyordu. Bu durum, kent yoksullarının Marksist ajitasyona duyarlı kılabilirdi ve aslında dönemin komünist yayınlarında bu kesimin eylemliliğine ilişkin pek çok haber yer alıyordu. Bununla birlikte, Bayat'ın incelemesi kent yoksulları arasında Marksistlerin ciddî ve etkili hiçbir varlığının olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, Bayat, Müslüman Mücahitler'in bu tabaka içinde belli bir faaliyeti olduğunu belgelemiştir.[46]

İran Marksistlerinin yenilgisinin ardındaki önemli bir etken, Leon Troçki'nin Stalin'in Çarpıtma Okulu dediği ortamda eğitim görmüş olmalarıdır. Kuşkusuz, İran Marksizmi Stalinizmden fazlaca etkilenmiş tek komünist hareket değildi. Özellikle Üçüncü Dünya'da olmak üzere, Stalinist normlara bağlı olduğu halde devlet iktidarını ele geçirmeyi ya da uzun soluklu bir siyasal güç olarak ayakta kalmayı başaran başka Marksist hareketler vardır. Vietnam ve Çin komünistleri bunun en iyi örnekleridir. Stalinizm, İran Marksistlerinin yenilgisinde rol oynayan tek, hattâ başlıca etmen değildi, ama yine de bir etmendi.

Genel olarak, bütün İranlı Marksist gruplar Rusya'daki Ekim Devrimi'nin ve ondan çıkarılan derslerin geçerliliğine inanıyordu. İranlı Marksist grupların ezici çoğunluğu Stalinizmi kabul etmişti ve Stalin'den "yüce proleter öğretmen" ve "dünya proletaryasının çelikten iradesi" gibi kutsayıcı ifadelerle söz ediyordu. Geri kalanlar ise sosyalist olsa da Marksist-Leninist ya da devrimci-Marksist sayılmayan az sayıda aydından ibaretti.

Rus Devrimi modelini kabul etmeleri, İranlı Marksist örgütlerin hiçbirinin, Marksist yazında çoğu kez burjuva demokrasisi denen, hiçbir türden siyasal demokrasiye inanmadığı anlamına geliyordu. Bu örgütlere göre, işçi sınıfını örgütleyen öncü parti kapitalist aşamayı kestirme bir şekilde kat ederek ya da atlayarak sosyalizmin inşasına geçebilirdi. Daha önce belirtildiği gibi, bu tavrın tek istisnası, sosyalizme Sovyetler Birliği'yle yakın işbirliği içinde proleter olmayan bir gücün önderliğinde geçmenin de mümkün

olduğunu savunan Tude ve sonraları Fedai Çoğunluktu. 1979 Devriminden sonra, pekçok Marksist grubun İran'ın sosyo-ekonomik durumunun 1917'deki Rusya'nın durumuna benzediği sonucuna varması ve işçi sınıfını birleştirip siyasal iktidarı ele geçirecek bir öncü partinin gerekliliğine vurgu yapmasıyla Rus devrim modeli daha da benimsendi.

İranlı Marksist grup ve örgütlerin çoğunun Stalinizmi benimsemesinin, başta demokrasi olmak üzere toplumsal konulara yaklaşımlarında olumsuz etkisi olmuştur. Sadece İran Trotskistleri ve Komünist Birlik gibi marjinal gruplar Stalinist değildi ve onlar da Stalin öncesi Bolşevik parti geleneklerine bağlıydılar. Stephen Cohen Stalinizmi "önceden tanındığı şekilleriyle sadece milliyetçilik, bürokratik rasyonalleştirme, demokrasi yokluğu ve benzer uygulamalar değildir... Bundan ziyade, Stalinizm bunların her birinin fazlası, olağanüstü aşırılığa götürülmesi idi" şeklinde tanımlamıştı.[47] Bu tanıma bağlı kalırsak, İranlı Marksistler Stalinist değildi. İranlı Marksistler, bir teorinin nihaî sınanması demek olan siyasal iktidarı hiçbir zaman alamadılar, bu yüzden, ellerine fırsat geçse ve buna teşne olsalar bile, hiçbir zaman aşırılığa sapacak konumda olmadılar. Cohen'in tanımladığı Stalinizm belki sadece 1930'lar ve 1950'lerin başında Sovyetlerde yaşanan benzersiz bir görüngüdür. Ama Stalinizm-aşırılık unsurunu bir yana bırakarak yukarıda sayılanların her birinden biraz anlamına geliyorsa, İranlı Marksistler hakikaten Stalinist idi ya da güçlü Stalinist özellikler taşıyordu.

Stalinizmin en aşikâr biçimde ortaya çıktığı yer demokrasiyle ilişkilidir. Stalinist normlar sadece geniş anlamda toplum içinde serbest siyasal etkinliği engellemekle kalmayıp, partinin kendi içinde de ideolojik ve politik tek tiplik ister. Stalin'in SBKP içindeki Bolşevik sol muhalefet ile 1927'deki 15. parti kogresinde giriştiği nihaî hesaplaşma buna iyi bir örnektir. Tartışmalar sırasında Stalinci hizip, sol muhalefetten parti çoğunluğuna ters düşen

görüşlerinden vaz geçmesini istemişti. Muhalefetin liderlerinden Lev Kamenev'in bu talebi geri çevirmesi üzerine Stalin şunlar söylemişti: "Kamenev, Partimizin geleneklerinde, Bolşevizmin geleneklerinde bir Parti üyesinin Partimizin ideolojisiyle, Programımızla uyuşmayan belirli görüşlerinden vaz geçmesin gerektiren bir şey bulunmadığını iddia ediyor. Bu doğru mudur? Elbette ki değil. Doğru olmamakla kalmayıp, bu düpedüz bir yalandır, yoldaşlar!"[48] Kuşkusuz, SBKP'nin iç işleyişinde, Stalin'in bu talebi, Bolşevik geleneğinden açık bir kopuş anlamına geliyor ve Stalinci kanadın hâkimiyetinin ve 1930'ların kanlı tasfiyelerinin yolunu açıyordu. Aslında, bu noktada Bolşevikler karakter değiştirmeye başlamış ve Stalin'in emri altındaki terörden yılmış kısır bir partiye dönüşme sürecine girmişti. Burada asıl önemli olan husus, bu tavrın uluslararası komünist harekette parti içi ilişkiler için bir norm hâline gelmiş olmasıdır.

İranlı eylemciler, 1941'den itibaren Marksizmin sadece Stalinist biçimini tanıdılar ve bu yüzden onu genel kural olarak gördüler. İran Marksistleri üç kuşak boyunca Rus deneyimini Stalin'in Çarpıtma Okulunun yansıttığı biçimde öğrendiler. Örneğin incelediğimiz dönem boyunca Rus devrim tarihi hakkındaki temel başvuru kaynağı 1930'larda yazılmış olan *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi* (*Bolşevik*)'in Farsça çevirisiydi.[49] Lenin ile Stalin önderliğindeki Bolşevikleri yüceltip muhaliflerini yerin dibine batıran bu metin, İranlı Marksistlerin Rusya tarihinin hayli çarpıtılmış bir versiyonunu öğrenmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nde Stalin sonrası reformları onaylayan Tude bile başvuru kaynağı olarak Brejnev döneminde yazılmış ve bu metne göre sadece birazcık daha nesnel olduğu söylenebilecek başka bir resmî tarihin çevirisini kullanıyordu. Stalinizm hakkında daha objektif incelemeler Farsçaya çevrildiğinde İranlı Marksistler bunları dikkate almayı reddetti. Stalinizm konusunda 1970'lerin ortasında Komünist Birlik ile Fedailer arasında İran solunda nadir görülen

canlılıkta bir tartışma cereyan etti. Tartışmanın bir ânında Komünist Birlik Fedailerin teorisyeni Hamid Mumini'nin bir iddiasını çürütmek için İsaac Deutscher'in Stalin biyografisine başvurduğunda, Mümini, Deutscher'ı burjuva propagandacısı olarak niteleyerek tanıklığına itibar edilemeyeceğini söylemişti.[50] Politikalarını Sovyetler Birliği'ndeki iktidar değişikliklerine göre ayarlayan Tude dışındaki Marksist grupların çoğu, revizyonist olarak gördükleri Stalin sonrası reformlarını reddediyordu. Tude tarihi, parti içindeki ciddî görüş ayrılıklarının SBKP'de kullanılan yöntemlere benzer tarzda, ideolojik muhaliflerin susturulması ya da tasfiyesi yoluyla çözümlendiğini gösterir. Diğer Marksist grupların eğer daha kötü değilse bile, benzer sabıkaları vardı. Fedailer, ideolojik muhaliflerini ya ayrılmaya mecbur ederek (Şuayan örneğindeki gibi) ya da fiziksel olarak ortadan kaldırarak tasfiye yolunu seçtiler. İran solunun tarihinde en olumsuz etkiyi bırakan olayda ise Marksist Mücahit liderleri, ikna çabaları sonuç vermeyince İslâmcı muhaliflerini kanlı bir tasfiyeye uğratmıştı.

Trajik bir biçimde, bu demokrasi dışı pratikler, demokratik haklara saygının her zamankinden fazla bir toplumsal sorun niteliği kazandığı 1979 devrimi sonrasında da varlığını korudu. Marksistlerin bu konuda kendilerini kanıtlayamayışları kitle desteği kazanmaktaki başarısızlıklarında önemli bir rol oynadı. Belirtildiği gibi, Marksistlerin ana gövdesi devrimden kısa süre sonra kendilerini İslâm Cumhuriyeti karşısında halkın demokratik haklarının savunucusu konumunda bulmuştu. Ancak, kendileri demokratik olmayan yapılar tutarlı ve kalıcı bir tarzda böyle bir savunuculuğu nasıl yapabilecekti? Demokratik haklar için verilen mücadelenin tam ortasında Tude ve Fedai Çoğunluğun İslâm Cumhuriyeti'nin savunuculuğuna soyunmaları ve diğer Maksist örgütlerin kararsız salınımlar göstermesinin kökeninde, kısmen de olsa, kendilerinin demokratik haklara saygı göstermeyişleri yatıyordu. Kaldı ki, olaylar farklı gelişseydi de Marksistler iktidar olmuş olsaydı, İs-

lâmcılara onların kendilerine davrandıklarından farklı mı davranacaklardı?

İranlı Marksistlerin Stalinist terbiyeleri ile İran toplumunun despotik doğası çok etkili bir bileşim oluşturdu. Uzun süre çeşitli tipte diktatörlüklerle yönetilen toplumlarda despotik ya da baskıcı bir kültür kök salar. Bu baskıcı ya da despotik kültür, bütün toplumsal sınıf ve gruplar, hattâ demokrasiyi ve herkes için özgürlüğü vaaz eden aydınlar arasında bile etkisini gösterdiği gibi, her türlü örgütün iç işleyişinde yeniden üretilir. Bu yüzden, İranlı Marksistler örneği için konuşursak, dünya ya da İran Marksizminin tarihinden bir sonuç çıkarılacak olursa, başarılı olsaydılar demokratik haklara genel bir saygı göstermeyecekleri söylenebilir.

İranlı Marksistlerin Stalin'in Çarpıtma Okulundaki eğitimleri Rusya tarihi ya da demokrasi konularıyla sınırlı kalmayıp, Stalin dönemine özgü olan felsefî ve politik meselelerin aşırı basitleştirilmesi gibi konuları da içeriyordu. Bu aşırı basitleştirme İranlı Marksistler arasında felsefî yoksulluğa yol açtı. Çoğunun Marksizm hakkındaki bilgisi Lenin'in ve özellikle de Stalin'in bazı yazılarıyla sınırlıydı. Marx'ın orijinal yazılarından çok azına ulaşılabiliyorlardı ve çok azını inceleyebilmişlerdi. Marksistlerin dünya ve çağdaş İran tarihi ve toplumsal yapısı ile ilgili bilgileri daha bile kısıtlıydı. Tude ideoloğu İhsanullah Taberi ile Fedailerin kurucularından Bijen Cezeni dışında, İran tarihi hakkında ciddî bir çalışma ortaya koyan Marksist düşünür yoktur. Taberi, İran tarihi hakkında birçok broşür yazmışsa da, solcuların çoğunun Tude'ye duyduğu antipati yüzünden bunlar büyük ölçüde görmezden gelinmiştir. Bundan başka, yazdıkları çoğu kez genel Sovyet tarih ve felsefe anlayışına uyma kaygısıyla şekillenmiştir. Cezeni'nin çalışmalarının çoğu da yazarın hapishanede olduğu yıllarda yazılmıştır ve bunun getirdiği kısıtları taşımaktadır. Tude, İskenderi'nin KGB ajanı olduğu gerekçesiyle güvenilirliğini sorgulamasına rağmen, Sovyet tarihçi İvanov'un çalışmalarını Farsçaya çevirtip yaymıştır.

Ancak, Kiyanuri bile İvanov'un Sovyet çıkarlarına uyacak şekilde İran tarihini çarpıttığını teslim etmek zorunda kalmıştır.[51]

Hareketin yaratıcı düşünceye ve siyasal İslâmın analizine şiddetle ihtiyaç duyduğu devrim sonrası dönemde Marksistlerin felsefî yoksulluğunun felâketli sonuçları olmuştur. Bütün Marksist örgütler yeni durumu kavramakta apaçık bir yeteneksizlik gösterdiler. Fedailerin kurucularının yaratıcı düşünüşlerinin yerini klasik Marksist metinler, ya da Tude'nin durumunda, Sovyetlerde üretilmiş literatürü kopya etmek almıştı. Her örgüt, İran'ın o ânki durumuna en çok benzediğini düşündüğü devrim deneyimine ait literatürden yaptığı alıntılarla idare ediyordu. Böylece, çeşitli Marksist örgütlerin devrim sonrasında birbirleriyle polemikleri, büyük ölçüde 1848 Avrupa ya da 1905 ve 1917 devrimleri arasındaki karşılaştırmaların tekrarlanmasından ibaret olmuştu. Klasik Marksist metinlere bu ölçüde bağımlılık, hareketin önemli toplumsal sorunlara çözüm getirmekteki âcizliğinin işaretiydi. Başta işçi sınıfıyla nasıl bağ kurulacağı ve bu sınıfa nasıl hitap edileceği olmak üzere, bu toplumsal sorunlara hiçbir zaman cevap verilemedi.

Marksistlerin felsefece zayıflıklarının başka bir belirtisi, dogmatizm ve biz bilirizcilik şeklinde tezahür etti. Yaratıcı düşünme eksikliği birçok Marksistin dogmacılığa düşmesine yol açtı, bu dogmacılık da Marksistlerin büyük tehlikeler karşısında bile kendi aralarında ittifaka gitme yeteneği gösterememesine neden oldu. Kuzey İran ormanlarındaki silâhlı çarpışmalar bunun en iyi örneğidir. Bu ormanlarda 1981 yazı ile 1982 baharı arasında farklı Marksist örgütlerle Müslüman Mücahidlere bağlı en az dört gerilla grubu etkindi. Toplam savaşçı sayısı 300'ü bulan bu gruplar, ortak düşmana karşı aralarında en basit bir eşgüdüm kurmadan teker teker ortadan kaldırıldılar.

Demokratik haklara ilgisizlik ve felsefî yoksulluk, kadın haklarının İslâm Cumhuriyetindeki laik ve solcu partiler arasında bir çekişme konusu olduğunda etkisini gösterdi. Belirtildiği gibi,

Marksist örgütlerin çoğu kadın sorunlarını sınıf tahlili içerisinde ele alıyordu. Bu tahlile göre, kadınların ezilmesi sınıf sisteminin ortadan kaldırılmasıyla ortadan kalkacaktı,[52] sıcak mücadelenin gerektirdiği yaratıcı düşüncenin yerini tutamayan bir Marksist genelleme. Marksistlerin demokratik haklara yeterince saygı göstermeyişinin yan etkisi örgütlerin, tabandan gelen popüler demokratik örgütlenmeler için sağlam bir destek bulamayışlarında görüldü. Bir gözlemciye kulak verirsek: "Solun kadınların mücadelesine ve taleplerine yanlış yaklaşması sadece kadın sorununu doğru anlamamaktan kaynaklanmıyordu. Demokratik mücadelenin taleplerine özen göstermemek, genel bir zaaf ve çoğu solcu ve ilerici örgütün ortak karakteristiğiydi."[53] Bu zaafın sonucu olarak, Marksist gruplar tabandan gelen kitle örgütleriyle ilişkilerinde, bu örgütleri kendi gündemlerini kabule zorladılar.[54] Bu tutum, toplumsal huzursuzluğu genelleştirip toplumsal değişimin önünü açmak için kitle örgütlerinin komünist partilerce desteklenip güçlendirilmiş olduğu başarılı devrimlerin deneyimleriyle çelişki (karşıtlık) oluşturuyordu.

Stalinist semptomlar sadece İran Marksistlerine özgü değildi. Başta Çin ve Vietnam'dakiler olmak üzere, Stalinizmi benimsemiş, gene de başarılı olmuş başka kurtuluş hareketleri vardır. Bu durum, Çinli ve Vietnamlı komünistlerin kendi toplumlarının gerçeklerini anlama ve buna uygun davranma yeteneğini gösterebilmeleri sayesinde mümkün olmuştu. İranlı Marksistler, bu yönde ciddî gayretler göstermiş olsalar da bunu asla başaramadılar.

Marksizmin İran'daki ölümü, 1981 krizinden sonra çeşitli grup ve örgütlerin dağılmasının ardından geldi. İranlı Marksistler, 1953 darbesinden sonra bir kez daha, kendi seçmedikleri bir anda savaşmak zorunda kaldıkları kendilerinden çok daha güçlü bir düşman tarafından ezildi. Son 40 yılın tarihi İranlı Marksistlerin (1953 darbesinin tertipçileri bundan korkmuş olsalar bile) hiçbir zaman gerçekten iktidarı almaya kalkışmadığına işaret etmektedir.

Tude hiçbir zaman iktidarı almak için ciddî bir plan yapmamıştı. Gerçekte, bir incelemeye göre Tude 1941-1953 yılları arasında yasal muhalefet olmakla yetinmişti.[55] Gerilla hareketi ise kendisini devrimci liderlik için ciddî bir aday olarak görmekle birlikte, amaçladığı silâhlı kitlesel devrim aşamasına hiç gelememişti. Ne var ki, İranlı Marksistler 1981 yılında istemedikleri ancak engel de olamadıkları bir savaşa sürüklendiler.

Haziran 1981 krizi, özünde, bir yanda Müslüman Mücahitler ile Liberal İslâmcılar, öte yandan Humeyni'nin desteklediği Mektebiler, İslâm Cumhuriyeti Partisi ile devlet aygıtının yer aldığı, Marksist olmayan unsurların yol açtığı bir krizdi. Tude gibi *Mektebileri* destekleyen Marksistler bu savaşa bilinçli olarak katıldı. *Mektebilere* mulalif olan Marksist gruplar – ki çoğunluğu aynı zamanda Liberal İslâmcılara da karşıydı – ise savaşa hazırlıksız sürüklendi. Devrimden beri geçen iki buçuk yılda sol gruplar aralarında asgarî bir birlik bile oluşturamamıştı. Bu yüzden her biri devlet terörüne kendi başına karşı koymak zorundaydı.

1980'li yıllarının ortalarına gelindiğinde, pek çok Marksist grubun örgütlü faaliyeti Kürt bölgeleriyle sınırlı kalmıştı. 1980'lerin sonunda İran-Irak Savaşının sona ermesiyle bu bölgeler de ordunun denetimine girdi. Ne var ki, bu kez, 1970'li yılların aksine İranlı Marksistler ne ülke içinde ne ülke dışında rejim karşıtı faaliyetleri yeniden canlandırmayı başaramadı. Bunun iki temel nedeni vardı. Birincisi, yenilginin boyutları o kadar büyüktü ki, hayatta kalan eylemcilerin çoğu aktif politikayı bırakmış, geriye kalanlar da pekçok taraftarını yitirmiş olarak sürgündeki küçük gruplara dönüşmüştü. İkincisi, Gorbaçov reformlarının ardından Sovyetler Birliği'nin çökmesi İran Marksizminin kuramsal temeli olan Ekim Devrimi modelinin inandırıcılığını sarsmıştı.

Sovyet sonrası günümüzde ise uzun zaman devrimci Marksizm ile özdeşleşmiş olan solcu politik etkinlik anlayışı bir dönüşüme uğramaktadır. Doğu Blokunun sosyalist modelinin çökmesi

pek çok eski komünist partininin ve kurtuluş hareketinin öğretilerini revizyona tâbi tutmasını gerektirmiştir. Bu sürecin yeni bir yüzyılda ne gibi sonuçlar getireceği henüz açık değildir. Açık olan bir şey varsa, eski radikal solun büyük bölümünün artık o kadar uzun zaman uluslararası işçi sınıfına ihanet etmekle suçladıkları sosyal demokrasinin çağa uygun değişiklikler yapılmış bir versiyonuna razı olacaklarıdır. Rahname'nin sürgündeki önde gelen Marksist eylemci ve düşünürlerle yaptığı mülakatlar koleksiyonu süregiden tartışmalara bir pencere açmaktadır. Görüşülen bütün kişilşer geçmişe değişen derecelerde eleştirel bakarken, üç genel kategori ayırt edilebilmektedir. Birini kategoride Marksizmin İran'daki uygulamalarına eleştirel bakmakla birlikte, dünyaya hâlâ Sovyet modeli yani Marksizm-Leninizm çerçevesinden ba anlar vardır. Bunlar, Sovyet modelinde bazı değişiklikler isteyebilir ancak bu modelin sınırlarından dışarı çıkılmamasında ısrarlıdır.[56] İkinci kategoride, geçmişe eleştirel bakmakla birlikte daha çok gelecekle ve sosyal demokrasi kavramıyla ilgilenenler bulunmaktadır. Bu grup için sosyal demokrasi bir tabudur, burjuva düzenine boyun eğmek ve devrimci değerlerin yitirilmesi anlamına gelir.[57] Üçüncü kategoride ise geçmişle bağlarını koparmış, ancak doğal olarak, haritası çizilmemiş bir gelecek hakkında kararsız olanlar yer almaktadır.[58] Bu gruba göre geçmişin zaafları ve uluslararası gerçeklikler üstesinden gelinemez niteliktedir ve görünüşe göre İran Marksizmi içinde giderek başat nitelik kazanmakta olan eğilim budur. Bazı uzlaşmaz eylemcilerin uluslararası ve İran'daki durumun gerçeklerini kabul etmeyi reddetmekte direnmesine rağmen, pek çok eski ve yeni eylemci şimdiden bir dönüşüm süreci başlatmıştır. 1979 Devrimi kuşağının İran'ın gelecekteki gelişiminde belirleyici bir rol oynayacağı kuşkulu ise de, bu kuşağın kendi deneyimlerini yeni kuşaklara aktarmakta ve yeni yüzyılın bazı meselelerini tanımlamakta bir rolünün olacağına şüphe yoktur.

4. Bölüm Notları

1. Said Amir-Arjomand, *The Turban for Crown: Islamic Revolution in Iran* (New York-Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1988), s. 91-3.
2. Mashayekhi, 'The Politics of Nationalism and Political Culture' ed. Samih K. Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi, *Iran: Political Culture in Islamic Republic* (Londra ve New York: Routledge, 1992) içinde, s. 82-115; Ali Mirsepassi-Ashtiani ve Valentine M. Moghadam, 'The Left and Islam in Iran: A Retrospective and Prospects', *Radical History Review*, no. 51 içinde, 1991, s. 27-62.
3. Mashayekhi, s. 87.
4. Ervand Abrahamian, *Khomeinism* (Berkeley, Los Angeles: California Üniversitesi Yayınları, 1993), s. 111-32.
5. İran'daki son ayaklanmaların kent tabanlı karakterinin tartışıldığı ve tahlil edildiği bir çalışma için bkz. Nikki R. Keddie, *Iran and the Muslim World* (New York: New York Üniversitesi Yayınları, 1995), s. 60-95.
6. Nikki Kedie, 'Stratification, Social Control, and Capitalism in Iranian Villages', ed. Richard Antoun ve Iliya Harik, *Rural Politics and Social Change in the Middle East* (Bloomington: Indiana University Press, 1972) içinde, s. 365-72.
7. Carlos Marighuella, *Cozve-yi rahname-yi ceng-i çeriki* (yyy: Bahtar-i Emruz Yayınları, 1970).
8. İlk olarak Avrupa'da yayımlanan söz konusu mektuplara Kiyanuri'nin anılarında da yer verilmiştir, bkz. Kiyanuri, s. 307-35; *Rah-i Azadi*, no. 22 ve 23, Haziran, Ağustos 1992.
9. Mektupların içeriği hakkında bkz. Nureddin Kiyanuri, *Hatırat-i Nureddin Kiyanuri* (Tahran: Didgah Kurumu, 1992), s. 309-34. 4. plenum hakkında bkz. Hosrow Şakiri (ed.), *Esnad-i Tarihi* (Floransa: Mazdek Yayınları, 1974).
10. Bagir Mumini, *Merd-i tenha Elifba*, no. 5, Kış 1983.
11. Mehdi Hanbaba-tehrani, *Nigah-i ez derun be cunbiş-i çep-i İran*, ed. Hamid Şokat, C. I (Saarbrucken, Almanya: Beztab Yayınları, 1989), s. 142-3.
12. Mustafa Şuayan, *Penc name-yi ser-guşade be sazman-i çerikha-i Fedai-ye halk* (yyy: Mazdek Yayınları, 1979).
13. Irec İskenderi, *Hatırat-i siyasi*, Babek Emir-husrevi ve Feridun Azenur (ed.), C. III, (Saint Cloud, Fransa: İran Demokratik Halk Partisi, 1985), s. 121-2.
14. İrec Neyyiri ile mülakat, Said Rahname (ed.), *Tecdid-i hayat-i sosyal demokrasi der İran?* (Spanga, İsveç: Baran Yayınları, 1996) içinde, s. 126.
15. *A.g.e.*, s. 375.
16. *A.g.e.*, s. 377.
17. Ali Rıza Mahfuzi, *Oral History of Iran*, Harvard Üniversitesi.
18. Asef Bayat, *Workers and Revolution in Iran* (Londra ve New Jersey: Zed Books,

1987), s. 25.

19. *A.g.e.*, s. 77.
20. Habib Ladjevardi, *Labour Unions and Autocracy in Iran* (Syracuse: Syracuse Üniversitesi Yayınları, 1985).
21. Bayat, s. 100.
22. *A.g.e.*, s. 92.
23. Ladjevardi, s. 48-9.
24. Partinin 1975'teki 15. plenumunun ardından benşmsediği konuma bkz. *Esnad ve didgahha* (Tahran: Tude Yayınları, 1979), s. 667-98; *Name-i merdom*, no. 107 ve 109, Mayıs ve Haziran 1986.
25. Pekçok olayda Tude işçilerin grev yapmasına kaşı çıktu ve fabrikalarda işçi haklarını savunacak özel organların kurulmasını önerirken karşı devrimcilerin, yani İslâm Cumhuriyetinin muhaliflerinin işyerlerine alınmamasını savundu. Bkz. *İttihad-i Merdom*, 2 Aralık 1981.
26. *Name-yi merdom*, Mart 1981.
27. *Çehel sal der senger-i mubareze* (yyy: Tuda Yayınları, 1981).
28. *Name-yi merdom*, no. 109, Haziran 1986.
29. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayınları, no. 64, Temmuz 1980.
30. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayınları, no. 101 ve 102, Mart ve Nisan 1981.
31. *KAR*, İHFÖ (Çoğunluk) yayınları, no. 121, Temmuz, 1981.
32. Örgütün bu konudaki görüşleri için, ilk kongresinin sonuçlarına, özellikle devrimin hangi aşamasında bulunulduğuna ilşkin tespitine bakınız, *KAR*, İHFGÖ yayını, no. 142, Ocak 1982.
33. *KAR*, (Bir Mayıs Uluslararası İşçi Bayramı Özel Sayısı), Mayıs 1981.
34. Örneğin, o dönemde örgütün baş ideologu olan Ekber Kamyabi tarafından yazıldığı bilinen 'Du rah bişter vucud nedared' makalesine bakınız, *KAR*, İHFGÖ yayını, no. 166, Nisan 1983.
35. *Peykar*, no. 3, Mayıs 1980.
36. *Peykar*, no. 71, Ağustos 1980.
37. *KAR*, İHFGÖ yayını, no. 99, Mart 1980.
38. *Peykar*, no. 16, Ağustos 1979.
39. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton, New Jersey: Priceton Üniversitesi Yayınları, 1982), s. 328.
40. Azadeh Kian-Thie'baut, *Secularization of Iran: A Doomed Failure?* (Paris: Peetersand Institute d'etudes iraniennes, 1998), s. 108-12.
41. *A.g.e.*, s. 481.
42. Tude hakkındaki bilgiler Mirsepassi'den alınmıştır, s. 45.
43. Devrim sonrasındaki Halkın Fedaileri ve Peykar savaşçılarıyla ilgili bilgiler, İslâm Cumhuriyetine karşı mücadele sırasında öldürülen farklı grup ve örgütlerden tam 12. 028 muhalifin adlarını ve kimliklerini içeren. *Şuheda-yi Cavidan-i azadi, perçemdaran inqilab-i novin-i halk-i gehraman-i İran* (Ölümsüz Özgürlük Şehit-

leri, Kahraman İran Halkının Yeni Devriminin Bayraktarları) başlıklı Halkın Mücahitleri yayınından alınmıştır. Artık halk ve devrim saflarında görülmediklerinden Fedai Çoğunluğun rejim tarafından öldürülen üyeleri bu şehitler listesine alınmamıştır. (yyy: Mücahidain Yayınları, 1984).

44. Asef Bayat. *Street Politics: The Poor People's Movement in Iran* (New York: Columbia Üniversitesi Yayınları, 1997).
45. *A.g.e.*, s. 133-53.
46. *A.g.e.*, s. 92-5.
47. Stephen F. Cohen, *Rethinking the Soviet Experience: Politics and History Since 1917* (New York, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1985), s. 48.
48. J. V. Stalin, *Works*, c. 10, (Moskova: Yabancı Diller Yayınevi, 1954), s. 368-9.
49. *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)* (San Fransisco: Proletarian Publishers, 1976).
50. *Estalinizm* (yyy: Komünist Birlik Grubu, 1977), s. 113.
51. Kiyanuri, s. 409-10.
52. Moghissi'ye göre bu yaklaşım sadece İranlı Marksistlere ait olmayıp, kısmen, Marksizm içinde uluslararası boyutta kökleşmiştir. Bkz. Haideh Moghissi, *Populism and Feminism in Iran* (New York: St Martin Press, 1994), s. 88-97.
53. Sazmandehi-yi mubarezat-i zenan *Cehan-i No* no. 2-3 içinde, Şubat 1987, s. 30.
54. Moghissi, s. 139-59.
55. Azadeh Kian, 'The Tudeh Party of Iran: Political Violence or Political Legalism? (1941-1953)', *Jusur*, c. 8, 1992, s. 69-90.
56. Bkz. Hemad Şeybani ile görüşme, *Rahname*, s. 172-82.
57. Bkz. Baba Ali ile görüşme, *A.g.e.*, s. 203-16.
58. Bkz. Nadir Pakdamen ile görüşme, A.g.e., s.

KRONOLOJİ

Aşağıdaki kronoloji, bu çalışmada incelenen 1941-1983 yılları arasını kapsamaktadır. 1941 İran Tude Partisi'nin kurulduğu yıl, 1983 de, son komünist örgütlenmelerin de kökünün kazındığı ya da yeraltına çekilmek zorunda kaldığı yıl olmaları bakımından önemlidir. Kronoloji yazarın kendi araştırmalarıyla birlikte şu çalışmalara dayanarak hazırlanmıştır: Bagir Ageli, *Ruzşomar-ı tarih-ı İran: ez meşrute ta ingilabi İslami* 2 Cilt, (Tahran: Gufter Yayınları, 1993); Gulam Rıza Necati, *Tarih-i bist o penc sale-ye İran* C. 2, (Tahran: Rasa Kültür Kurumu, 1992) s. 497-560; Nicholas M. Nikazmerad, "A Chronogical Suvey of the Iranian Revolution", *Iranian Studies*, C. XIII no. II, s. 327-368.

1941

26 Ağustos: İran müttefiklerce işgâl edildi.

3 Ekim: İran Tude Partisi kuruldu.

1942

Tude'nin denetimindeki İşçi Konseyleri Merkezî Birliği kuruldu.

1943

Başbakan Said'in liderliğindeki İran hükümeti yeni tavizler konusunda İngiliz ve ABD petrol şirketleriyle müzakerelere başladı. Stalin, Churchill ve Rooswelt, savaş sonrası dünya düzenini belirlemek üzere Tahran'da biraraya geldi (Tahran Konferansı). Müttefikler savaş bitiminde İran'dan çekilmeye söz verdi.

1944

Tude Askerî Örgütü (ordu içindeki örgütlenme) kuruldu.

Mart: 14. Meclis seçimlerinde Tude adayları da parlamentoya girdi.

Ağustos: Tude'nin ilk kongresi toplandı. Rıza Şah sürgünde öldü.

Eylül: Kavtaradze başkanlığındaki Sovyet heyeti Kuzey petrol yataklarında ayrıcalıklar koparmak amacıyla Tahran'a geldi.

1945

Ağustos: Horasan tümeninde Tudeli subayların ayaklanması.

Eylül: Cafer Pişevari ve yoldaşlarınca Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulması. Tude'nin Azerbaycan örgütlenmesinin Sovyetlerin onayıyla ancak parti yönetiminin bilgisi dışında kendisini feshedip ADP'ye katılması.

Aralık: ADP Azerbaycan bölgesinde Pişevari başkanlığında bir özerk yönetim kurulduğunu ilân etti.

1946

Nevvab Safevi gelecek yıllarda birçok siyasî suikast düzenleyecek olan İslâm Fedaileri örgütünü kurdu.

Mayıs: Tude liderleri İskenderi, Yezdi ve Keşaverz, Başbakan Ahmed Gavam'ın kurduğu hükümette bakan olarak yer aldı.

Haziran: Sovyet ordusu İran topraklarından ayrıldı.

12 Temmuz: Petrol işçileri Tude'nin çağrısıyla greve gitti.

Aralık: Azerbaycan'daki ADP hükümeti yenildi, Şahlık ordusu Tebriz'i işgâl etti.

1947

Şubat: *Merd-i emruz* gazetesinin yayımcısı, halk tarafından sevilen Şah karşıtı gazeteci Muhammed Mesud öldürüldü.

Temmuz: ADP'nin kurucusu Pişevari Bakü'de esrarengiz şekilde öldü.

Aralık: Gavam kabinesi istifa etti.

1948

Ocak: Tude'de ilk büyük çaplı bölünme. Halil Maliki, Enver Hamei, Celal Al-i Ahmed, Nadir Nadirpur ve İbrahim Gulistan gibi tanınmış adlar partiden ayrıldı.

25 Nisan: Tude Partisi'nin 2. kongresi toplandı.

1949

Şubat: Şah'a suikast girişimi. Tude'nin yasaklanışı.

Ocak: Muhammed Musaddık ile arkadaşları Ulusal Cephe'yi kurdu.

1950

Mayıs: Tude karşıtı milletvekili ve gazeteci Ahmed Dehkan öldürüldü.

Haziran: Hacı Ali Razmara başbakanlığa getirildi.

15 Aralık: Aralarında Nureddin Kiyanuri ile Hosrou Ruzbe'nin de bulunduğu 10 üst düzey Tude yöneticisi hapisten kaçtı.

1951

7 Mart: Başbakan Razmara İslâm Fedaileri'nin düzenlediği suikastte öldü.

30 Nisan: Muhammed Musaddık başbakanlığa getirildi.

1 Mayıs: Musaddık Petrol Yasası'nı yürürlüğe soktu

Mayıs: İran Halkının Emekçiler Partisi kuruldu.

14 Temmuz: İngiltere ile İran arasındaki petrol anlaşmazlığında arabuluculuk yapmak için ABD Başkanı Truman'ın özel temsilcisi Avarell Harriman Tahran'a geldi. Geliş, başkentte Tude'nin öncülüğünde polisle çatışmalara varan protesto gösterilerine denk düştü. Bu noktadan itibaren Tude, Harriman'ın teklifini reddetmesine rağmen, ABD ile petrol konusunda gizli bir anlaşma yapmakla suçladığı Musaddık'a karşı muhalefetini sertleştirdi.

Ekim: Musaddık'ın ABD ziyareti.

1952

16 Temmuz: Şah ile anlaşmazlığa düşen Musaddık istifa etti.

21 Temmuz: Musaddık lehine meydana gelen kanlı ayaklanma. Şah, Musaddık'ı tekrar göreve çağırdı. Strateji değiştiren Tude, Musaddık'ı desteklemeye başladı.

Ağustos: Maliki ile arkadaşları "Üçüncü Kuvvet"i kurmak üzere Emekçiler Partisi'nden ayrıldı.

Ekim: Musaddık, İngiltere ile diplomatik ilişkileri kesti.

1953

Mart: Stalin öldü.

Nisan: Polis kuvvetinin Musaddık yanlısı şefi General Afşar-tus öldürüldü.

16 Ağustos: Musaddık, 17. Meclisi dağıttı. Hükümete karşı ilk darbe girişimi açığa çıkartılarak engellendi. Musaddık, İran'ın geleceğini belirlemek için referandum çağrısı yaptı.

19 Ağustos: CIA, MI6 ve Şah'ın sarayının desteğindeki ikinci darbe girişimi başarılı oldu, Musaddık hükümeti devrildi.

12 Kasım: Darbe sonrasındaki ilk kitlesel protesto gösterisi. Ulusalcıların düzenlediği gösteriye Tude de katıldı.

7 Aralık: ABD Başkanı Nixon'ın İran ziyaretine karşı üniversite öğrencilerince düzenlenen gösteride 3 öğrenci polis kurşunuyla öldürüldü. 7 Aralık,o zamandan başlayarak Şah karşıtlarınca "Üniversite Öğrencileri Günü" olarak kutlandı.

1954

İki Tude militanı Vartan Salahanyan ve Mahmud Kuçek-şuşteri'nin parti sırlarını ele vermeyerek işkencede ölümü.

Ağustos-Eylül: Tude'nin ordudaki örgütlenmesinin ortaya çıkarılması.

Ağustos: İran, uluslararası petrol konsorsiyumuyla anlaşarak petrol anlaşmazlığına son verdi.

26 Eylül: Tude'nin illegal yayınlarını bastığı gizli matbaası bulundu.
Ekim: Tutuklu bulunan ordu mensubu Tude üyelerinden ilk grup idam edildi.

1955

Tude'nin birinci sekreteri Muhammed Behrami ile merkez komite üyeleri Ali Olovi ve Emanullah Kureyşi yakalandı. Hosrou Ruzbe'nin sorumluluğundaki Askerî Örgütün geri kalanları da ortaya çıkarılıp tutuklanırken Ruzbe kaçmayı başardı.
Ağustos: Tude üyesi subaylardan ölüme mahkûm edilen son grup idam edildi. Şah Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti.
Kasım: İran Bağdat Paktı'na katıldı.

1956

Şubat: Radmaneş başkanlığındaki bir Tude heyeti SBKP'nin ünlü 20. Kongresine katıldı. SBKP, Kruşçev'in başlattığı Stalin karşıtı kampanyayı onayladı.

1957

CIA ve MOSSAD'ın yardımlarıyla dünyanın en kötü ünlü gizli polis teşkilâtlarından SAVAK kuruldu.
Temmuz: Darbeden beri kaçak olarak siyasal faaliyete devam eden Hosrou Ruzbe, polisle girdiği silâhlı çatışmanın ardından tutuklandı. Tude merkez komitesinin yurtdışında yapılan 4. plenumu sınırlı bir özeleştiri ve iki rakip fraksiyonun kerhen uzlaşmasıyla sonuçlandı. İran'da tutuklu bulunan Ruzbe merkez komite üyeliğine getirildi.
Kasım: Tude'nin Doğu Almanya'dan (daha sonra Bulgaristan'dan) yayın yapan gizli radyosu *Peyk-i İran* faaliyete geçti.

1958

27 Şubat: Şah'a karşı bir darbe girişimi boşa çıkarıldı, General Veliyullah Garani ve diğer tertipçiler tutuklandı.
Mayıs: Hosrou Ruzbe'nin idamı ve Tude'nin İran içinde örgütlü faaliyetlerinin sona erişi.

1959

5 Mart: ABD-İran ikili savunma anlaşması imzalandı. ABD bu anlaşmayla bir saldırıya karşı İran'ı savunma taahhüdü veriyordu.
Mayıs: Tude yürütme komite üyesi Ali Olovi'nin idamı.

1960

Ocak: Not sistemini protesto için toplanan bin kadar liselinin eylemi Şah karşıtı sloganların atıldığı bir siyasal gösteriye dönüştü.

Haziran: Şah, 1963 yılına dek sürecek bir siyasal yumuşama dönemi başlattı. ADP ile birleşme kararı alan Tude, parti ideolojisi olarak Marksizm-Leninizmi resmen kabul etti.

Temmuz: Musaddık'ın bazı dostlarınca İkinci Ulusal Cephe kuruldu.

Ağustos: Tude ile ADP arasında Birleşme Konferansı toplandı.

1961

Ocak: ABD'de Kennedy'nin başkanlık dönemi başladı.

Mart: Şiilerin hayattaki en önemli dinsel otoritesi (Merce-i Taklid) Büyük Ayetullah Muhammed Hüseyin Burucerdi, Kum kentinde öldü.

2 Mayıs: Maaş artışı talebiyle başlayan öğretmenler grevi siyasal nitelik kazandı.

6 Mayıs: Ali Emini başbakanlığa getirildi.

9 Mayıs: 20. Meclisi dağıtan Şah, seçim yasasının değiştirilmesini ve yeni seçimler yapılmasını emretti.

11 Mayıs: Mehdi Bazergan ve Ayetullah Mahmud Telagani öncülüğünde İran Özgürlük Hareketi kuruldu.

1962

Ocak: Emini hükümeti toprak reformu yasa tasarısını kabul etti.

27 Ocak: Şah, bir dizi reform programından oluşan "Ak Devrim"i ilân etti.

10-18 Nisan: Şah'ın Washintong ziyareti ve Kennedy ile görüşmesi.

19 Temmuz: İstifa eden Emini'nin yerine Emir Esedullah Alem Başbakan oldu.

1963

5 Haziran. Humeyni'yi destekleyen ve reform programına karşı yapılan kitlesel ayaklanma güvenlik güçlerince şiddetle bastırıldı.

1964

Behmen Kaşkai, merkezi İran'da gelecek yıla dek sürecek bir silâhlı isyan başlattı.

Şubat: Tude'nin genç üyeleri partiden ayrılarak İran Tude Partisi Devrimci Örgütünü (İTPDÖ) kurdular.

Mart: Hasan Ali Mansur başbakanlığa atandı.

Ekim: Meclis, ABD'ye İran'da yeni ayrıcalıklar tanıyan Kapitülasyonlar

Anlaşması'nı onayladı.

Kasım: Kapitülasyonlara şiddetle karşı çıkan Humeyni, Irak'a geçmeden önce bir yıl kalacağı Türkiye'ye sürgüne gönderildi.

1965

Ocak: Uluslararası komünist harekette Sovyet-Çin ayrılığının şiddetlendiği bir ortamda Tude'nin 11. plenumu toplandı. Çin yanlısı görüşleri yüzünden bir grup lider ve üye partiden atıldı. Atılanlar Marksist Leninist Tufan Örgütünü kurdu.

Ocak: Başbakan Mansur suikast sonucu öldü. Yerine 13 yıl boyunca görevde kalacak olan Amir Abbas Huveyde getirildi.

Nisan: Şaha yönelik bir suikast girişimi engellendi. Suikastçilerden birinin İTPDÖ ile ilişkili olması örgütün faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden oldu.

Eylül: İran Halkın Mücahitleri Örgütü kuruldu.

1966

Ocak: İlişkilerin gelişmesine paralel olarak Sovyetler Birliği, İran'a doğalgaz karşılığında askerî donanım ve sanayi projeleri sağlamayı kabul etti

1967

İran Kürdistan'ında 1969 yılına dek sürecek silahlı ayaklanma başladı.

Mart: İran ile Sovyetler Birliği arasında 5 yıllık ticaret anlaşması imzalandı.

5 Mart: Ülke içinde sürgünde bulunan Musaddık öldü.

Temmuz: Örgütlenme çalışmaları için İran'a gizlice dönen ancak Savak sızması yüzünden yakalanan Tude üyeleri Havari ile Hikmetcu yargılanıp mahkûm edildi.

26: Muhammed Rıza Şah, törenle taç giydi.

Aralık: Halk tarafından sevilen ve Şahlık karşıtı görüşleriyle bilinen dünya güreş şampiyonu Gulam Rıza Tahti şüpheli bir şekilde Tahran'da öldü. Ölümünün ardından Marksist üniversite öğrencilerince düzenlene kitlesel gösteriler rejim karşıtı protestolara dönüştü.

1968

Şubat: Halkın Fedaileri'nin temelini oluşturan başlıca iki gruptan biri olan Cezeni-Zarifi grubu SAVAK tarafından ortaya çıkarıldı, liderleri tutuklandı.

Eylül: Samed Behrengi öldü.

1969

Aralık: Tude'nin 13. plenumunda Birinci Sekreter Radmaneş partiye yönelik SAVAK sızmasındaki hatalarından dolayı ağır saldırılara uğradı.

1970

Nixon Doktrini uyarınca Şah yoğun bir silahlanma programı başlattı.

Aralık: Tude'nin 14. plenumunda, Radmaneş'ten boşalan birinci sekreterliğe İskenderi getirildi.

1971

Muhalif gruplarla Şahlık rejimi arasında 1976 yılına dek sürecek yoğun silahlı mücadelenin başlaması.

8 Şubat: (Henüz Halkın Fedaileri adını almamış olan) Cengel Grubu Siyahkel köyündeki jandarma karakoluna saldırarak Hazar Denizi kıyısındaki ormanlık bölgede gerilla savaşını başlattı.

Nisan: İran Halkının Fedai Gerillaları Örgütü kuruluşunu resmen açıkladı. Askerî Başsavcı General Zeynelabidin Farsiu Fedailer tarafından öldürüldü.

Mayıs: Fedailerin kurucularından Emir Perviz Puyan bir yoldaşıyla birlikte polisle girdiği çatışmada öldü.

17 Ağustos: İran Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı.

Eylül: Halkın Mücahitleri'nin aralarında 11 üst düzey liderin de bulunduğu 69 üyesi tutuklandı.

Ekim: Şah, İran [Pers] imparatorluğunun 2,500. kuruluş yıldönümünü tantanayla kutladı.

Kasım: İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki askerî varlığını çekmesinin ardından İran, mülkiyeti Birleşik Arap Emirlikleri ile tartışmalı olan Ebu Musa, Büyük Tumb ve Küçük Tumb adalarını işgâl etti. Bu olay Şahlık rejiminin gücünün doruk noktasına işaret ediyordu.

1972

Mart: Aralarında kurucu önderlerden Mesud Ahmedzade ve Abbas Miftahi ile Tebriz komitesi üyesi Ali Rıza Nabdil'in (Oktay) de bulunduğu 10 Halkın Fedaileri militanı Tahran'da idam edildi.

Mayıs: Tahran'ı ziyaret eden ABD Başkanı Nikson ile Dışişleri Bakanı Kissinger, Şah'a ABD olarak kendisine istediği her türlü konvansiyonel silahı sağlama sözü verdi. Müslüman Mücahitlerin (Halkın Mücahitleri) ABD'li bir generale düzenlediği suikast başarısız oldu.

1973

Mart: İran, petrol sanayinin tam kontrolünü ele geçirdi.

Temmuz: Halkın Mücahitleri, Tahran'da ABD'li Albay Louis Hawkins'i öldürdü.

1974

Şubat: Fedailer Jandarma genel karargâhını bombaladı.

Ağustos: Fedailer grevci işçileri polise ezdiren sanayici Muhammed Sadık Fetih-yezdi'yi öldürdü.

Aralık: Fedailer SAVAK'ın en tanınmış işkencecilerinden Binbaşı Alinaki Nikteb'i itlaf etti.

1975

Şubat: Fedailer Siyahkel eylemini anma kampanyası çerçevesinde, Tahran, Meşhed, Babül ve Lahican kentlerinde jandarma ve polis merkezlerini bombaladı.

Mart: Şahın fermanıyla Rastakhiz Partisi İran'ın tek yasal siyasal partisi kılındı.

3 Mart: Fedailer, öğrencilere baskı yapan üniversite güvenlik biriminin şefi Yüzbaşı Yadullah Noruzi'yi öldürdü, Tahran'da bir polis karakolunu bombaladı. Şah ile Saddam Hüseyin, İran ile Irak arasındaki düşmanlıklara son veren Cezayir barış anlaşmasını imzaladı.

5 Mart: Fedailer, ünlü provakatör ajan Abbas Şehriyari'yi itlaf etti.

20 Mart: Artık Marksist fraksiyonun denetimine girmiş olan Halkın Mücahitleri SAVAK-polis ortak komitesinin şefi General Rıza Zendipur'u itlaf etti.

18 Nisan: SAVAK, gerilla eylemlerine misilleme olarak Bijen Cezeni ile diğer 6 Fedai ve 2 Mücahit liderini cezaevlerinde katletti. Fedailerin Eşref'ten sonraki ikinci komutanı Ali Ekber Caferi bir kazada öldü.

Mayıs-Eylül: Mücahitler içinde yaşanan kanlı iç tasfiyenin ardından gruplardan biri İran Halkın Mücahitleri Örgütü (Marksist-Leninist) adıyla ayrı bir örgütlenme olarak ortaya çıktı.

16 Mayıs: Mücahitlerin Müslüman kanadının lideri Mecid Şerif-vagefi Marksist kanat tarafından öldürüldü.

21 Mayıs: Marksist Mücahitler Tahran'da iki Amerikan askerî danışmanını öldürdü.

Haziran: Tude'nin 15. plenumu. Partinin yeni programı onaylandı ve genç kuşak parti yönetimine girdi. Marksist Mücahitlerin Tahran'da bir ABD'li diplomata yaptıkları suikast başarıya ulaşmadı.

1976

Pehlevi hanedanının 50. yılı resmî törenlerle kutlanmaya başlandı. Şah, takvim değişikliğine gidilerek takvim başlangıcı olarak Pers imparatorluğunun kuruluşunun alınması talimatı verdi.

Ocak: Tude'nin devrim öncesinde İran içinde tek aktif örgütlenmesi olan Nevid kuruldu.

Şubat: Fedailerden ayrılmaya zorlandıktan sonra yeni bir devrimci örgüt kurmaya çalışan Mustafa Şuayan, Meşhed'de polisle girdiği çatışmada öldürüldü. Fedailer SAVAK işkencecisi Hüseyin Nahidi'yi itlaf etti.

Haziran: Hamid Eşref ve diğer 9 üst düzey Fedai kadrosu Tahran'da polisle gün boyu süren çatışmanın ardından öldürüldü.

Ekim: Marksist Mücahitlerin liderlerinden Behram Aram iki yoldaşıyla birlikte polis baskınında öldürüldü. Fedailerden ayrılan Kopuş Grubu Tude'ye katıldı.

1977

Ocak: ABD'de Başkan Jimmy Carter göreve başladı.

Mayıs: İslâmcı düşünür Ali Şeriati öldü.

Ağustos: Şah, Emir Abbas Huveyde'yi başbakanlıktan alarak yerine Cemşid Amuzegar'ı getirdi.

Eylül: Uluslararası Af Örgütü Şahlık rejimini insan hakları ihlali ile suçladı.

Ekim: Önde gelen İranlı aydınlar Şah'a yazdıkları açık mektupla Anayasanın yürürlüğe konmasını, siyasal tutukluların salıverilmesini, siyasal özgürlüklere ve insan haklarına saygı gösterilmesini istedi.

Kasım: ABD'yi ziyaret eden Şah ve Şahbanu İranlı öğrencilerin şiddetli protesto gösterileriyle karşılandı. Humeyni, ulemaya yazdığı mektupta din adamlarının laik aydınların örneğini izleyip açık mektuplar yazarak hükümetten değişim talep etmelerini öğütledi.

Aralık: Fedailer, Zencan ve Tahran yakınlarındaki Şehri Rey kasabası belediye binalarını bombaladı.

1978

Ocak: Eşiyle birlikte yılbaşını Tahran'da kutlayan ABD Başkanı Carter, Şah yönetimindeki İran'ı bir istikrar adası olarak niteledi. Fedailer, Carter'ı protesto için İran Amerikan Kültür Merkezi'ni bombaladı.

7 Ocak: Bir Tahran gazetesinde Humeyni'ye hakaret eden bir makale yayımlandı. Makale, Şahlığın yıkılmasıyla sonuçlanan devrimci gösterileri tetikledi.

9 Ocak: Humeyni'ye hakaret eden makaleyi protesto için Kum Medresesi'nde yapılan gösteriye kolluk kuvvetlerinin müdahalesinde ölen ve yaralananlar oldu.

9 Şubat: Fedailer, Kum'da bir polis karakolunu ve Rastakhiz partisinin il merkezini bombaladı.

18 Şubat: Kum Medresesi'ndeki olayda ölenlerin 40. günü anmalarında Tebriz, Şiraz, Meşhed, Kerman ve İsfahan'da güvenlik güçleriyle çatışmalar çıktı. Tebriz'deki olaylarda ölen ve yaralananlar oldu.

17 Mart: Fedailer, Tebriz'in Şems-i Tebrizi caddesindeki polis merkezini bombaladı.

30 Mart: Tebriz'deki ölümlü gösterilerin 40. günü anmalarında Kum, Cahrom, Yezd, Kerman, Şiraz, İsfahan, Tahran, Meşhed ve Ahvaz'da Şahlık karşıtı gösteriler yapıldı.

31 Mart: İktidar partisi Rastakhiz, kızıl komünistlerle kara mürteciler arasındaki "uğursuz ittifaka" çattı. Fedailer Meşhed'de bir polis devriyesine bombalı saldırı düzenledi

6 Nisan: Hükümet bir Sovyet casusluk şebekesinin çökertildiğini ve son aylardaki muhalif gösterilerin Sovyet ajanlarınca kışkırtıldığını iddia etti.

9 Nisan: Kızıl Kale hapishanesindeki siyasal tutuklu ve mahkûmlar açlık grevine başladı.

11 Nisan: Tahran'da çeşitli üniversitelerdeki gösterilerde çok sayıda kişi yaralandı.

9 Mayıs: İran genelinde 34 kentte Şahlık karşıtı gösteriler.

11 Mayıs: Başkent Tahran'da rejimin devrilmesi sloganıyla yürüyüşe geçen büyük kalabalıklar polisle çatıştı.

5 Haziran: 1963 Haziran ayaklanmasının yıldönümü Kum, Tahran ve diğer kentlerdeki gösterilerle anıldı. Şah, SAVAK'ın nefret edilen şefi General Nasıri'yi görevden alıp yerine General Nasır Mugaddem'i getirdi.

5 Ağustos: İran Yazarlar Birliği siyasal tutukluların serbest bırakılmasını istedi. Şah, gelecek seçimlerin tümüyle serbest ve özgür olacağına söz verdi.

6 Ağustos: Ramazan ayının başlaması vesilesiyle Humeyni yanlısı gösteriler hız kazandı.

11 Ağustos: İsfahan'daki kitlesel protestolarda çok sayıda ölü ve yaralı. İsfahan eyaleti genelinde kent merkezlerinde sıkıyönetim ilân edildi.

20 Ağustos: Abadan kentinde Reks sinemasında çıkan yangında 327 kişi öldü.

23 Ağustos: Tahran'daki gösterilerde bankalar, sinemalar ve gazinolar saldırıya uğradı.
26 Ağustos: Başbakanlıktan istifa eden Amuzegar'ın yerine Cafer Şerif-imami atandı.
28 Ağustos: İran Özgürlük Hareketi Şahı tacı-tahtı terk etmeye çağırdı.
29 Ağustos: Kerim Sencabi liderliğindeki Ulusal Cephe, SAVAK'ın dağıtılmasını, ifade özgürlüğünün tanınmasını ve siyasal cinayet ve infazlardan sorumlu devlet görevlilerinin cezalandırılmasını istedi.
4 Eylül: Ramazan Bayramı vesilesiyle Tahran'da barışçıl bir protesto gösterisi yapıldı.
5 Eylül: Fedailer, Tahran'daki bir polis karargâhına bombalı ve silahlı saldırı düzenledi.
8 Eylül: Kara Cuma: Şahlık Tahran ve başka 11 kentte sıkıyönetim ilân etti. Tahran'daki gösterilere kolluk güçlerinin müdahalesinde çok sayıda kişi öldü.
17 Eylül: Petrol işçilerinin devrimci durumun olgunlaşmasından sonra yaptığı ilk büyük grevde ücret artışının yanında siyasal talepler de yer aldı.
23 Eylül: Okulların açılmasıyla lise öğrencileri de rejim karşıtı eylemlerde yer almaya başladı.
27 Eylül: Su, petrol ve demiryolu işçileri greve gitti.
5 Ekim: Humeyni, sürgünde bulunduğu Irak'ın Necef kentinden ayrılıp Paris'e gitti. 686 siyasal tutsak salıverildi.
7 Ekim: Üniversitelerin açılmasıyla öğrenci eylemleri başladı. Tahran, Burucerd, Sari, Dezful, Reşt, Arak, Kerman, Meşhed ve Zencan'da gösteriler.
11 Ekim: Gazetelerin yayım boykotu. Tahran Üniversitesi'nde 3 ölü, 8 ABD'linin bombalı saldırıda yaralanması.
12 Ekim: Gazetelerin taleplerinin kabulüyle sansürün kaldırılması.
15 Ekim: Başlıca sanayi kollarında ülke ölçeğinde grevler, Tebriz hapishanesindeki siyasal tutsakların açlık grevi.
17 Ekim: Humeyni'nin çağrısıyla Kara Cuma'da katledilenlerin 40. gününde bir günlük genel grev.
20 Ekim: Aralarında Tude Askerî Örgütünün 30 yıldır hapis tutulan bazı üyelerinin de bulunduğu çok sayıda siyasal tutsağın özgürlüğe kavuşması.
31 Ekim: 37 bin işçinin ücret artışı isteği ve bazı siyasal taleplerle greve gitmesiyle petrol sanayiinin fiilen durması. Grevciler, sıkıyönetimin kaldırılmasını, bütün siyasal tutsakların salıverilmesini ve eski SAVAK

şefi General Nasıri'nin yargılanmasını istedi.

1 Kasım: İran Havayolları çalışanları politik taleplerle greve gitti. Ayetullah Talegani'nin serbest bırakılması için Tahran'da çok kalabalık bir gösteri yapıldı. Kolluk güçleri Senendec ve Zerşehr'deki gösterilerde 23 kişiyi katletti.

3 Kasım: Paris'te görüşen Ulusal Cephe lideri Sencabi ile Humeyni güç birliğine gittiklerini açıkladı.

5 Kasım: Tahran'daki ayaklanmalarda İngiltere Büyükelçiliği saldırıya uğradı. Şerif-imami başbakanlığındaki sivil hükümetin yerini Genelkurmay Başkanı General Gulam Ali Ezheri başkanlığında bir askerî hükümet aldı.

6 Kasım: Şah, halka hitaben yaptığı televizyon konuştu ve geçmişte bazı yanlışların yapıldığını kabul ederek halka isteklerinin dikkate alınacağı sözü verdi.

19 Kasım: 210 siyasal tutsak daha serbest bırakıldı. Şah, sıkıyönetimin kaldırılacağı ve serbest seçimlere gidileceği sözünü yineledi.

21 Kasım: Sovyetler, İran'ın içişlerine karışmaması için ABD'yi uyardı.

2 Aralık: Başkent Tahran ve diğer kentlerde sıkıyönetime meydan okuyan binlerce kişi sokaklara döküldü. Farklı kaynaklara göre, gösterilerde 12 ile 70 arasında ölü verildi.

3 Aralık: Humeyni, askerleri birliklerini terk etmeye, petrol işçilerini de yeniden greve çıkmaya çağırdı.

4 Aralık: Fedailer Tahran'da bir polis merkezine saldırdı.

10 Aralık: Tahran'da ve diğer kentlerde milyonlarca kişinin katıldığı gösteriler olaysız geçti.

11 Aralık: Tahran'daki rejim karşıtı gösteriye 2 milyon kişi katıldı. Diğer kentlerdeki gösterilerde olaylar çıktı. Şahlık Muhafızlarının ana karargâhı Lavizan kışlasında iki asker çok sayıda subayı öldürdü.

12 Aralık: Humeyni'nin çağrısına uyan işçilerin dinsi tatil sonrası işbaşı yapmayı reddetmesiyle İran'ın günlük petrol üretimi 1,2 milyon varile düştü.

18 Aralık: Petrol işçilerinin baş çektiği sanayi işçileri Humeyni ve Ulusal Cephe'nin çağrısına uyup genel greve gitti.

30 Aralık: Şapur Bahtiyar, Şah tarafından başbakanlığa atandı.

1979

6 Ocak: Bahtiyar, kabinesini Şah'ın onayına sundu.

8 Ocak: Tebriz'deki gösteriler şiddet olaylarına dönüştü. ABD Dışişleri, General Robert E. Huyser'ın Tahran'da bulunduğunu açıkladı.

13 Ocak: Şahın ayrılışına hazırlık olarak 9 kişilik bir Niyabet Konseyi oluşturuldu.
14 Ocak: İrec İskenderi Tude'nin birinci sekreterliğinden alındı.
15 Ocak: Fedailer Tebriz polis şefi Binbaşı Mecid Mecidi'yi makam şoförü ile birlikte öldürdü. Bahtiyar kabinesi Meclisten onay aldı.
16 Ocak: İran'ın son Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Şahbanu Farah Diba ile birlikte İran'ı apar topar terk etti.
17 Ocak: ABD Başkanı Carter bir basın toplantısı düzenleyerek İran'da Bahtiyar hükümetini desteklediklerini bildirdi.
21 Ocak: Aralarında Müslüman Mücahitlerin liderleri Musa Hiyabani ile Mesud Recevi'nin de bulunduğu 162 siyasal tutsak serbest bırakıldı.
1 Şubat: İran'a dönen Humeyni, kendisini 3 milyon kişinin karşıladığı Tahran'da Bahtiyar hükümetini istifaya davet edip kısa sürede kendisinin yeni bir hükümet atayacağını bildirdi.
5 Şubat: Humeyni, Mehdi Bazergan'dan yeni hükümeti kurmasını istedi.
9 Şubat: Fedailer, örgüt saflarına binlerce kişi katılırken Siyahkel eyleminin yıl dönümünü ilk kez açık, kitlesel bir gösteriyle andılar. Gösteri, Şahlık Muhafızlarıyla silâhlı çatışmaların başlamasına denk geldi.
10 Şubat: Bahtiyar hükümetine karşı ayaklanan Tahran Hava Kuvvetleri üssü Şahlık Muhafızlarınca kuşatıldı. Tahran Üniversitesinde üslenen Halkın Fedaileri halkla birlikte havacıların yardımına koştu.
11 Şubat: Halkla askerler arasında çatışmalar sürerken ordu başkomutanlığı askerlere kışlalarına dönme emri verip, Humeyni'nin görevlendirdiği Bazergan'ın kuracağı hükümeti tanımaya hazır olduğunu açıkladı. Ordunun desteğini yitiren Bahtiyar hükümeti çöktü. Fedailerin Tahran radyo binasını ele geçirme girişiminde merkez komite üyesi Gasem Siyadeti öldü.
13 Şubat: Şimdi Kiyanuri'nin önderliği altında bulunan Tude, 16. plenumunun ardından Humeyni'ye desteğini açıkladı.
14 Şubat: Fedailer, Geçici Hükümete, kadınlara eşit haklar tanınması, bütün sanayi kollarının kamulaştırılması, bütün yabancı askerî danışmanların ülkeden çıkarılması gibi istekler içeren geniş bir talepler listesi sundu. Fedailer Tahran'daki ABD büyükelçiliğini bastı. Büyükelçi William H. Sullivan, Geçici Hükümet'in müdahalesiyle kurtarılana dek iki saat Fedailerin elinde rehin kaldı.
15 Şubat: Kürdistan Devrimci Emekçiler Örgütü (Komala) kuruldu.
16 Şubat: Eski SAVAK Başkanı General Nasıri ile Tahran ve İsfahan askerî valilerinden başlayarak eski rejimin asker, sivil sorumlularının idamı başladı.

18 Şubat: İslâm Cumhuriyeti Partisi kuruldu.
23 Şubat: Fedailerin sol grupların hükümette temsil edilmesi talebiyle Tahran'da düzenlediği mitinge 70 binden fazla kişi katıldı.
25 Şubat: Tebriz merkezli Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi kuruldu.
5 Mart: Humeyni Devrim Muhafızları'nın kurulması talimatını verdi. Ulusal Demokratik Parti kuruldu.
18 Mart: Başkent Tahran ve diğer kentlerde tesettür zorlamaları ve hükümetin kadın haklarına karşı uygulamalarına karşı binlerce kadın yürüdü. Göstericiler Hizbullahın saldırısına uğradı.
18-21 Mart: Senendec'de özerklik isteyen Kürtlerle hükümet birlikleri arasında şiddetli çarpışmalar.
26-29 Mart: Gonbed-i Kavus'ta Halkın Fedaileri yanlısı Türkmenlerle hükümet kuvvetleri arasında çarpışmalar.
31 Mart: Yapılan halk oylamasında İslâm Cumhuriyeti ezici çoğunlukla onaylandı.
2 Nisan: Gonbed-i Kavus'ta ateşkes ilan edildi.
21-22 Nisan: Nagade'de Azerilerle Kürtler arasında çatışma çıktı. Durum ordunun müdahalesiyle denetim altına alındı.
Mayıs: Eşref Dehgani grubu Fedailerden ayrıldı.
1 Mayıs: Ayetullah Murteza Muteherri, Tahran'da hakkında pek az şey bilinen bir İslâmcı grup olan Furkan tarafından öldürüldü. 1 Mayıs İşçi Bayramı ülke genelinde ilk kez özgürce kutlandı.
6 Mayıs: İslâm Devrimi Muhafızları Kuvvetleri resmen kuruldu.
12 Mayıs: Bağımsız *Ayendegan* gazetesi, kendisini "ahlâksız" olarak niteleyen Humeyni'nin yaptıklarını sorguladığı için kapatıldı.
17 Mayıs: ABD Senatosu İran'daki yargısız infazları kınayan karar tasarısını kabul etti.
19 Mayıs: Tahran'da *Ayendegan* gazetesinin kapatılmasını protesto için Ulusal Demokratik Cephe'nin düzenlediği mitinge 100 binden fazla kişi katıldı. Hizbullah katılanlara saldırdı.
26 Mayıs: Yeni İslâmcı rejimin yükselen simalarından Hüccetülislâm Ali Ekber Haşimi Rafsancani suikast sonucu yaralandı. Suikasti Furkan üstlendi.
29 Mayıs: Huzistan eyaletinin liman kentlerinden Hurremşehr'de yerel Arap partilerine bağlı silâhlı gruplarla kolluk kuvvetleri arasında kanlı çatışmalar oldu.
2 Haziran: Ulusal Demokratik Cephe, Humeyni'yi din adamlarının gündelik hükümet işlerine karışmayacağına dair vermiş olduğu sözü tut-

mamakla suçladı.

5 Haziran: Humeyni, avukatları, yazarları, Batı eğitimli aydınları, laiklik yanlılarını "efendi olun yoksa Şahı ezen yumruk sizi de ezer" diye uyardı.

6 Haziran: Huzistan'da asayiş yeniden sağlandı.

7 Haziran: Aralarında yabancı sermayeye açılmış 14 kurumun da bulunduğu bütün özel bankalar millileştirildi.

11 Haziran: Humeyni, Sovyetler Birliği'ni İran ve Afganistan'ın iç işlerine karışmakla suçladı.

14 Haziran: Halkın Fedaileri üyesi Hemad Şeybani kaçak silah temin etmeye çalışırken yakalandı. Halkın (Müslüman) Mücahitleri liderlerinden Muhammed Rıza Saadeti Sovyetler Birliği için casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklandı.

22 Haziran: Hizbullah, Tahran Üniversitesi öğrencilerinin anayasa taslağını hazırlayacak komisyonun halk tarafından seçilmesi talebiyle düzenlediği mitingi basıp dağıttı.

25 Haziran: Bütün sigorta şirketleri millileştirildi.

2 Temmuz: Marksist Mücahitlerin eski liderlerinden Muhammed Taki Şehram tutuklandı.

5 Temmuz: Fiilen, İran'daki bütün büyük sanayi kuruluşları millileştirildi.

22 Temmuz: Fedailer, Anayasa taslağını hazırlayacak Uzmanlar Meclisi üyeliği için Mustafa Medeni ile Rukiye Danişgari'yi aday gösterdi.

26 Temmuz: Merivan'da Kürt savaşçılarla kolluk kuvvetleri savaşmaya başladı.

3 Ağustos: Anayasa taslağını hazırlayacak 73 üyeli Uzmanlar Meclisi için seçimler yapıldı.

7 Ağustos: Devrim Muhafızları bir süre önce yeniden açılmış olan *Ayendegan* gezetesinin merkezini basarak işgâl etti.

12 Ağustos: Ulusal Demokratik Cephe'nin *Ayendegan*'ın kapatılmasını ve yeni basın yasasını protesto için Tahran'da yaptığı mitingi basan Hizbullah yüzlerce kişiyi yaraladı.

17 Ağustos: Pave kentinin denetimi için Kürt savaşçılarıyla ordu ve Devrim Muhafızları arasında şiddetli çarpışmalar.

18 Ağustos: İsyanı bastırmak için hükümet kuvvetlerinin Pave'ye saldırısında tam 400 kişi öldü.

19 Ağustos: Humeyni Kürt isyanının bastırılması için genel seferberlik emri verdi. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) yasa dışı ilan edildi. KDP Senendec kentini ele geçirdi.

20 Ağustos: Humeyni, aralarında Ulusal Demokratik Cephe, Tude, Peykar ve Fedailerin yayın organlarının da bulunduğu 22 gazetenin kapatılmasını emretti. Muhalif parti merkezleri Hizbullah tarafından işgâl edildi.

21 Ağustos: Hükümet kuvvetleri Pave'de çok sayıda tutsağı idam etti. İdam edilenlerin arasında Kürt örgütlerine bağlı savaşçıların yanı sıra, Doktor Ebul Kasım Reşvend-serdari gibi Halkın Fedaileri yandaşları da vardı.

23 Ağustos: Kürtlerle hükümet birlikleri Sakız kenti yakınlarında vuruştu. Sakız Devrim Muhafızları'nın eline düşerken, Kürt savaşçılar Serdeşt'teki Jandarma komutanlığını ele geçirdi.

27 Ağustos. İsyancı Kürtlerle bölgedeki hükümet güçleri arasında gayri resmî bir ateşkese gidildi.

28 Ağustos: Ateşkesi reddeden Humeyni birliklere isyanı bastırma emri verdi.

4 Eylül: Kürt isyanının merkezi Mehabad hükümet birliklerinin eline geçti.

6 Eylül: Kürtlerin elinde kalan son kent merkezi olan Serdeşt düştü.

10 Eylül: İslâmcılığın solcu yorumuna ve Halkın Mücahitleri'ne yakın duran militan din adamı Ayetullah Mahmud Telegani öldü.

Ekim: Fedailer ayrılığa giden iç anlaşmazlıkların şiddetlendiği bir ortamda devrim sonrasındaki ilk plenumlarını topladı.

7 Ekim: Kürt savaşçılar Serdeşt yakınlarında 72 kişilik bir ordu konvoyunu son adamına dek imha etti.

20 Ekim: Kürt silâhlı güçleri Mehabad'ı geri aldı.

30 Ekim: Kadınların eşitlik talebiyle yaptığı miting Hizbullahın saldırısıyla sabote edildi.

1 Kasım: Başbakan Bazergan ile yardımcıları Cezayir'de Brezinski ile İran-ABD ilişkileri hakkında görüştü.

4 Kasım: Bazergan, ABD'lilerle görüştüğü için ağır eleştirilere uğradı. Kendilerine İmamın Yolundaki Öğrenciler adını veren bir grup ABD büyükelçiliğini işgâl ederek çalışanları rehin aldı.

5 Kasım: İngiltere Büyükelçiliği saldırıya uğradı.

6 Kasım: Bazergan hükümeti çöktü, hükümet görevlerini Devrim Konseyi üstlendi.

7 Kasım: İran Yazarlar Birliği'nin hepsi de Tude üyesi olan 5 ünlü mensubu ABD Büyükelçiliği personelinin rehin alınmasını haklı bulan bir bildiri yayımladı.

20 Kasım: KDP Kürdistan'da tek yanlı ateşkes ilân etti.

26 Kasım: Ordu ve Devrim Muhafızları ortak komutası Kürdistan'daki ateşkesi doğruladı.

2-3 Aralık: İslâmî anayasa ülke çapında yapılan halk oylamasıyla onaylandı. Ancak referandum Azerbaycan, Kürdistan ve Belücistan'da boykot edildi.

5 Aralık: Devrim Muhafızları yeni anayasayı beğenmeyen Büyük Ayetullah Kazım Şeriatmedari'nin Kum'daki evini bastı.

6 Aralık: Ayetullah Şeriatmedari'ye yapılan saygısızlığı protesto eden Türkler Tebriz'de sokaklara döküldü.

9 Aralık: Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi saflarında örgütlenen Şeriatmedari yanlıları radyo televizyon binasını ele geçirmek için Tebriz'de kolluk güçleriyle çarpıştı.

13 Aralık: Tebriz'de Ayetullah Şeriatmedari'yi destekleyen 700 bin kişi, yeni Anayasayı protesto edip Azeri siyasal tutukluların salıverilmesi ve Doğu Azerbaycan'daki Azeri olmayan milislerin geri çekilmesi talepleriyle yürüdü.

18 Aralık: Furkan tetikçileri Tahran İlahiyat Okulu Dekanı, etkili din adamı Muhammed Mufetteh'i öldürdü.

28 Aralık: İran, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgâlini kınadı.

1980

4-9 Ocak: Tebriz'de rejim karşıtlarıyla kolluk güçleri arasında çatışmalar.

10 Ocak: Şeriatmedari'nin halkı sükûnete davet etmesiyle Tebriz'deki çatışmalar durdu. Bölgede sıkıyönetim ilan edildi. Furkan örgütünün lideri ve 15 üyesi yakalandı.

25 Ocak: Yapılan genel seçimlerle Ebul Hasan Benisadr cumhurbaşkanlığına seçildi.

10 Şubat: Halkın Fedaileri taraftarı 4 Türkmen konsey lideri öldürüldü.

20 Mart: Kürtlerle İİC güçleri arasında çarpışmalar yeniden başladı.

25 Nisan: ABD ordusunun Tahran'da rehin tutulan büyükelçilik personeli için düzenlediği kurtarma operasyonu başarısızlığa uğradı.

27 Nisan: Afganistan darbesinin yıldönümünde Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği saldırıya uğradı.

Mayıs: Devrim sonrasının ilk milletvekili seçimi yapıldı.

Haziran: Halkın Fedaileri İİC'yi destekleyenlerle (Çoğunluk), karşı çıkanlar (Azınlık) arasında bölündü. Kürdistan Demokratik Partisi'nden kopan küçük bir grup Tude'ye katıldı. İİC'ye karşı bir darbe girişimi açığa çıkarılarak tertipçileri tutuklandı.

29 Temmuz: Şah Muhammed Rıza Pehlevi sürgünde öldü.
Ağustos: Muhammed Ali Recai Başbakanlığa atandı. Muhammed Taki Şehram idam edildi.
18 Eylül: Saddam Hüseyin, 1975 İran-Irak anlaşmasını tek yanlı olarak bozdu.
22 Eylül: Irak ordusunun İran topraklarına girmesiyle 8 yıl sürecek İran-Irak savaşı başladı.

1981

20 Ocak: ABD'de Ronald Reagan başkanlık koltuğuna otururken Tahran Büyükelçiliği'ndeki ABD'li rehineler serbest bırakıldı.
Mart: Fedai Çoğunluğun 2., Tude'nin 17. plenumlarında iki örgüt arasında birleşme kararı alındı. Fedai Çoğunluktan Sol Kanat Çoğunluk ayrıldı. Benisadr ve Halkın Mücahitleri yandaşlarının mitingi Hizbullah ile açık çatışmaya dönüştü.
20 Haziran: Halkın Mücahitleriyle İİC kolluk güçleri arasında şiddetli çatışmalarla rejimle muhalefet arasında açık savaş başladı. Rejim, muhalefete gözdağı vermek için tutuklulara yargısız infaza girişti. Aralarında Fedai Azınlığın liderlerinden Said Sultanpur ile Peykar liderlerinden Muhsin Fazıl'ın da bulunduğu pek çok tutsak öldürüldü. Benisadr Cumhurbaşkanlığından azledildi.
28 Haziran: İslâm Cumhuriyeti Partisi genel merkezindeki patlamada 70'in üzerinde üstdüzey yönetici ve milletvekilleri öldü.
Ağustos: Başbakanlık binasındaki patlamada Başbakan Bahonar ile Cumhurbaşkanı Recai öldü. Halkın Fedaileri (Dehgani) grubu bölündü.
24 Ağustos: Fedailer (Kurtuluş Ordusu) kuzey ormanlarında gerilla savaşı başlattı.
5 Ekim: Fedai Azınlığın askerî eylemler sorumlusu Siyamek Esedyan öldü.
Aralık: Fedai Azınlık Tahran'da kongre topladı. Örgütün merkez komite üyesi Muhsin Şenaçi polisle girdiği çatışmada öldürüldü.
7 Aralık: Fedai Çoğunlukta yeni bir bölünme.

1982

26 Ocak: Komünistler Birliği kuzeydeki Amul kentini ele geçirdi.
10 Şubat: Peykar merkez komite üyeleri Ali Rıza Sipasi-aştiyani ile Hüseyin Ruhani tutuklandı.
11 Şubat: Peykar liderlerinden Musa Hiyebani çok sayıda örgüt üyesi ile birlikte öldürüldü.

4 Mart: Fedailer (Kurtuluş Ordusu) merkez komite üyesi Abdül Kerim Sabburi öldürüldü.

12 Mart: Fedai Azınlığın çok sayıda lider ve taraftarı öldürüldü, örgütün yayın ve dağıtım merkezleri açığa çıkarıldı.

24 Mart: Fedailer (Kurtuluş Ordusu) merkez komite üyesi Muhammed Rıza Hurmetipur öldürüldü, grubun kuzey ormanlarındaki gerilla faaliyetinin sonu geldi.

Nisan: Tahran'daki Sovyet elçiliğinde görevli KGB şefi Vladimir Kuziçkin Batıya sığındı.

24 Mayıs: İran ordu ve devrim muhafızları Irak'ın işgâl ettiği tek büyük kent olan Hürremşehir'i kurtardı.

Haziran: Fedai Azınlıktan Sosyalist Devrim grubu ayrıldı.

1983

1 Şubat: Tude ve Fedai Çoğunluğa karşı kitlesel tutuklamalar başladı.

30 Nisan: Tude'ye karşı ikinci operasyonda başkent Tahran ve diğer kentlerde pek çok partili tutuklandı.

1 Mayıs: Aralarında Kiyanuri ve Muhammed İtimatzade'nin de bulunduğu Tude liderlerinin itirafları televizyonda yayımlandı. Çeşitli kentlerde Tude üyeleri tutuklandı.

3 Mayıs: Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rızai, Humeyni'ye Tude operasyonu ile ayrıntılı bir rapor sundu. 5 Tude lideri daha televizyonda Sovyetler Birliği için casusluk yaptıklarını itiraf etti.

5 Mayıs: 18 Sovyet diplomatı İran'ın iç işlerine karıştıkları gerekçesiyle ülkeden çıkarıldı. Humeyni, Tude operasyonu için kolluk güçlerini kutladı. Tude yasadışı ilân edildi

Haziran: Fedai Azınlık, kıdemli üyelerden Mehdi Sami ve arkadaşlarını ihraç etti.

10 Ekim: İİC, Sovyet dinleyiciler için Tebriz'den Azerice radyo yayınına başladı.

7 Aralık: Eski Donanma Komutanı ve Tude üyesi Behram Efzali'nin yargılanması başladı. Efzali, Tude'ye askerî sırlar verdiğini ancak partinin Sovyetler Birliği için casusluk yaptığını bilmediğini söyledi. Davada Kiyanuri ile Pertovi savcılık adına tanıklık yaptı. Komünistler Birliği liderleri idam edildi.

KAYNAKÇA

FARSÇA

Abbasi, Ruhullah, *Hatırat-e yek efser-i Tudeî 1330-1335* (Montreal, Kanada: Farhang Publications, 1989)

Ahmedi, Hamid, *Tarihçe-yi firge-yi cumhuri-yi ingılabi İran ve guruh-i Arani* (Berlin: İran Toplumsal Araştırmalar Derneği, 1992).

Ahmedi-Uskui , Merziye, (Anısına) *Hatırat-e ez yek refik* (yyy: İHFGÖ, tarihsiz).

Ahmedzade, Mesud, *Mubareze-yi musellahane hem strateji hem taktik* (yyy: İHFGÖ, 1970).

Alamuti, Ziyaeddin, *Fusul-i ez tarih-i muberazet-i siyasi ve içtimai-yi İran* (Tahran: Çepbahş Yayınları, 1991).

Alevi Bozorg, *Hatırat-e Bozorg Alevi*, ed. Hamid Ahmedi (Spanga, İsveç: Baran Yayınları, 1997)

Alevi, Bozorg, *Penç ve se nefer* (Tahran: Cavid Yayınları, 1978).

Alevi, Necmi, *Serguzeşt-i Murteza Alevi* (yyy: Merd-i Emroz Yayınları, 1991)

Al-i Ahmed, Celal, *Der hidmet ve hiyanet-i ruşenfikran* 2 cilt (Tahran: Harezmi Yayınları, 1978)

Avenesyan, Erdeşir (Erdeşis), *Hatırat 1320-1326* (Köln: Demokratik Halk Partisi Yayınları, 1990).

Bahs-i piramun-i buhran der sazıman-e ma (Tahran: İHFGÖ [Sol Çoğunluk], 1981).

Bayat, Kave ve Tefrişi, Mecid (ed.), *Hatırat-ı dovran-ı seperi şode* (Tahran: Ferdovs Yayınları, (1991).

Bazende (Minneapolis: Peykar Hücresi, 1984).

Bazergan, Mehdi, *İngılab-ı İran der do hareket* (Tahran: yayımcı adı yok, 1984).

Beh-azin, A.M. (İtimatzade, Mahmud), *Zendegi-yi siyasi-içtimai* c. 2 (Tahran: Cami Yayınları, 1993).

Berresi-yi saht-i iktisadi-yi rustaha-yi Fars, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 3 (yyy: İHFGÖ, 1973).

Berresi-yi saht-i iktisadi-yi Kirman, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 4 (yyy: İHFGÖ, 1978).

Berresi-yi şirketha-yi sehami-yi zirai, Kırsal Araştırmalar Dizisi, no. 2 (yyy: İHFGÖ, 1978).

Be yad-i A.R. Sabburi (Avrupa: İHFGÖ [Kurtuluş Ordusu], tarihsiz).

Beyaniye-i ilam-i mevazi-yi ideolojik-i sazıman-e Mucahidin-i Halk-e İran,

c. I (yyy: Halkın Mücahitleri, 1976).
Beyaniyeha-yı ameliyat-i Cengel (İsveç: İHFGÖ [Kurtuluş Ordusu], tarihsiz).
Cevan, F.M., *Çerikha-yi halk çe miguyend* (Stassfurt: Tude Yayın Merkezi, 1972).
Cevanşir, F.M. (Mizani, Ferecullah), *Tecrübe-yi 28 Mordad* (Tahran, Tude Partisi Yayınları, 1980).
Cezeni, Bijen, *Çegune mubareze-yi musellahane tudei mişeved* (yyy: İHFGÖ, 1978).
Çe kesani be Marksizm-leninizm hiyanet mikonend (yyy: 19. Behmen Yayınları, tarihsiz).
Cem bendi-yi mubarezat-i se sali-yi ahir der İran, 2 cilt (yyy: 19. Behmen Yayınları, tarihsiz).
Marksizm-i İslami ya İslam-i marksisti (yyy: Pişro, tarihsiz).
Muhr-i ber sefhe-yi şetrenc (yayın yeri ve yayımcı adı yok, 1978).
Neberd be diktatori-yi şah (yyy: İHFGÖ, 1978).
Tarih-i cameeşinasi ve mebani-yi strateji-yi cunbiş-i ingılabi-yi halk-i İran (Tahran: Mizan Yayınları, 1979).
Cunbiş-i novin-i komonisti ve sazıman-e çerikha-yi fedai-yi halk (yyy: Peykar Örgütü, 1980).
Çe nebayed kerd (yyy: Komünist Birlik Grubu, 1978).
Çehel sal der senger-i mubareze (yyy: Tude Yayınları, tarihsiz).
Çehre-yi guruhak-i zidd-i ingılabi-yi Kumela (yyy: Tude Yayınları, 1981).
Çerik (yyy: İHFGÖ, 1978).
Defaiyet-i Hosrow Ruzbe gehraman-i milli (Washington DC: Asia Books and Periodicals, 1978).
Dehgani, Eşref, *Hamase-yi mugavemet* (Orta Doğu: Ulusal Cephe Yayınları, 1974).
Diktatori ve tebliği musellahane (gahr) (yyy: İHFGÖ, 1983).
Emui, Muhammed Ali, *Durd-i zamane* (Tahran: Enzan Yayınları, 1998).
Endişe-yi Mao Tse-dun ve siyaset-i harici-yi Çin (yyy: Komünist Birlik, 1977).
Esnad-i cunbiş-i Terotekisti-yi İran (New York Berrasi-i Sosyalisti, tarihsiz).
Esnad ve Didgahha (Tahran: Tude Yayınları, 1979)
Esnad ve ilamihayeha-yi hizb-i Tude-yi İran (Tahran: Tude Yayınları, 1980).
Esrar-i faaliyetha-yi zidd-i İrani der haric ez keşver (Yayın yeri ve yayımcı adı yok, 1976).
Estalinizm (yyy: Komünist Birlik, 1978)
Eşref, Hamid, *Cem bendi-yi se sali* (Tahran: İHFGÖ, 1979).
Tahlil-i ez yek sal ceng-i çeriki der şehr ve kuh (yayın yeri, yayımcı adı ve tarih yok)
Ferzane, Hüseyin, *Pervende-yi pencah ve se nefer* (Tahran: Agah Yayınları, 1993).

Firuz, Meryem, *Hatırat-i Meryem Firuz (Ferman Fermaniyan)* (Tahran: Didgah, 1994).
Gahreman-i milli, cehan pehlivan Takti (Sacremento, California: İran Öğrenci Derneği, 1970).
Guruh-i Ahmedzade-Puyan (yyy: 19 Behmen Yayınları, 1976).
Guruh-i Cezeni-Zarifi (19 Behmen Yayınları, 1979).
Gozeşte çerağ rah-i ayende (yyy: Cami, tarihsiz).
Halatbari, Feride, *Kiyanuri ve iddihayeş* (Tahran: Şebaviz, 1994).
Hamei, Enver, *Ez inşiab ta kunun* (Saarbrucken: Nevid Yayınları, tarihsiz).
Fursat-i buzurg-i ez reft dest (Saarbrucken, Nevid Yayınları, tarihsiz).
Pencah nefer ve se nefer (Saarbrucken, Nevid Yayınları, tarihsiz).
Hanbaba-tehrani, Mehdi, *Nigah-i ez derun be cunbiş-i çep-i İran* (Saarbrucken, Beztab Yayınları, 1989).
Haydari-bigvend, Turac *Teori-yi tebliğ-i musellahane inhiraf ez Marksizm-Leninizm* (yyy: İHFGÖ Kopuş Grubu, 1978).
İdam-i ingılabiye-yi Abbas Şehriyari (yyy: İHFGÖ, 1975).
İlamiye-yi tozihi (yyy: İHFGÖ, tarihsiz).
İktisat be zeban-i sade (yyy: Mücahidin Yayınları, 1972).
İktisad-i şurevi kamilen ve gat'en sermayedari (Berkeley, California: Peykar Örgütü, tarihsiz).
İngılab-i sosyalisti ya demokratik (yyy: Komünist Birlik, tarihsiz).
İskenderi, İrec, *Hatırat-i siyasi*, ed. Babek Emir-husrevi ve Feridun Azernur, 3 cilt (Saint Cloud, Fransa: İran Demokratik Halk Partisi Yayınları, tarihsiz).
Yadnameha ve yaddeştha-yi perakende (yyy: Merd-i emruz yayınları, 1986).
İslahat-i arzi ve ve netayic-i mustagim-i an, Kırsal Araştırmalar Serisi no. 1 (yyy: Tundar Yayınları, 1978).
İttelaiye-yi mehr 57 (yyy: Marksist Mücahitler, 1978).
İttilaiye-yi tozihi-yi zemestan-i 57 (Marksist Mücahitler, 1979).
İtirafat-i seran-i hizb-i Tude (Tahran: Nigare Yayınları, 1996).
İvanov, M.S., *Tarih-i novin-i İran*, çev. H. Tisabi ve H. Gaimpenah (Stockholm: Tude Yayın Merkezi, 1977).
Kambahş, Abdul Samed, *Nazuri be cunbiş-i kargeri der İran* (yyy: Gulberg Yayınları, tarihsiz)
Karname-yi hizb-i kargeran-i sosyalist (yayımlanmamış el yazması).
Keyhan, Mehdi, *Deh sal komek-i iktisadi ve fenni-yi ittihad-i şurevi be İran 1344-1354* (Stockholm: Tude Yayın Merkezi, 1976).
Key-meram, Manuçehr, *Rufeka-yi bala* (Tahran: Sebaviz, 1995).
Keşaverz, Feridun, *Men muttehem mikonem* (Tahran: Revak Yayınları, tarihsiz).
Kitabçe-yi hegigat (Tahran: yayımcı adı yok, 1998).
Kitab-i siyah (Tahran: Matbuat Yayınları, 1955).

Kiyanuri, Nureddin, *Goft-e gu be Tarih* (Tahran: Nigare Yayımcılık ve Kültür Kurumu, 1997).

Hokm-i tarih be piş mireved (Tahran: İHFÖ [Çoğunluk] Yayınları, 1982).

Hatırat-ı Nureddin Kiyanuri (Tahran: Didgah Kurumu, 1992).

Maliki, Halil, *Hatırat-ı siyasi* (yyy: Cephe, 1982).

Marighuella, Carlos, *Cozve-yi rahname-yi ceng-i çeriki* (yyy: Bahter-i Emruz Yayınları, 1972).

Merje-yi luviyet-i ma (Berlin: İran Devrimci İşçiler Örgütü, 1984).

Mesail-i hadd-i cünbüş-ü ma (yyy: Mücahidin Yayınları, 1976).

Mihriban, Resul, *Guşehayi ez tarih muasır-i İran* (yyy: Atarud Yayınları, 1982).

Misah, Celal, *Hosrow Ruzbe ra beşinasid* (Tahran: Çemen Yayınları, tarihsiz).

Misl-i berf ab halim şud: muzekerat-i şura-yi fermandehan-i erteş (Tahran: Ney Yayınları, 1987).

Mubassir, Muhsin, *Pejuheş* (Londra: yayımcı adı yok, 1996).

Mumini, Hamid, *Der bare-yi mubarezat-i Kürdistan* (Tahran: Şebaheng Yayınları, tarihsiz).

Musaddık ve nehzet-i milli-yi İran (Solon, Ohio: Amerika ve Kanada İslamî Öğrenci Derneği, 1978).

Musahebe be refik Eşref Dehgani (yayın yeri ve yayımcı adı yok, 1979).

Müşkilat-i ve mesail-i cunbüş-ü ma (yyy: Komünist Birlik, tarihsiz).

Nabdil Ali Rıza, *Azerbaycan ve mesele-yi milli* (yyy: İHFGÖ, 1977).

Negd-i ber biniş-i hakem ber cenah-i rast-i ekseriyyet (Tahran: İHFGÖ [Sol Çoğunluk], 1981).

Necati, Gulam Rıza, *Tarih-i bist ve penç sali-yi İran*, 2 Cilt (Tahran: Rasa Kültür Kurumu, 1992).

Neberd-i Marksizm be oportunizm (yayın yeri, yayımcı adı ve tarih yok).

Neşriye-yi vije-yi bahs-i derun-i du sazıman-ı no. 1 (yyy: İHFGÖ, 1976).

Niknejad, Muhtar, *Hatırat-i Cengel* (yyy: İHFÖ Yayınları, tarihsiz).

Nokati piramun-u mesele-yi enternasyonalizm-i proletari (Tahran: İHFGÖ [Sol Çoğunluk], 1981).

Pasoh be inhilali taleban (yyy: İHFGÖ [Kurtuluş Ordusu], tarihsiz).

Pasoh-e egaliyyet be name-yi 'Merkeziyyet' (yyy: İHFGÖ, 1980).

Pesiyan, Necefali, *Vag'e-yi idam-i Cehansuz* (Tahran: Mudebbir Yayınları, 1991).

Piramun-i tagyir-i mevaze-yi ideolojik-i Mücahidin-i halk-i İran (yyy: Yurtdışındaki İran Ulusal Cephesi Yayınları 1976).

Puyan, Emir Perviz, *Zaruret-i mubareze-yi musellahane ve redd-i teori-yi bega* (yyy: İHFGÖ, 1970).

Rahname, Said. *Tecdid-i hayat-i sosyal demokrasi der İran?* (Spanga, İsveç: Baran Yayınları, 1996).

Regabi, Haydar, *Şair-i şehr-i ma* (Berkeley, California: yayımcı adı yok, 1969).

Rızazade-melik, Rahim, *Haydar Han Emuogli* (Tahran: Dunya Yayınları, 1973).

Ruzbe, Hosrow, *İtaat-e korkorane* (Arlington: Asia Books, 1978).

Sazmandehi ve taktikha (yyy: Mücahidin Yayınları, 1974).

Se beyaniye ez sazıman-e Mücahidin-i halk (yyy: Mücahidin Yayınları, 1975).

Sefai-farahani, Ali Ekber, *Ançe yek ingılabi bayed bedaned* (yyy: Aheng Yayınları, 1979).

Seyr-i komonizm der İran (Tahran: Keyhan Yayınları, 1957).

Şakiri, Hosrow, (ed.), *Esnad-i tarihi-yi cünbiş-e kargeri, sosyal demokrasi ve komonisti-yi İran* (Floransa: Mazdek Yayınları, 1974).

Şamlu, Ahmed, *Kaşifan-i forutan-i şokeran* (Tahran: İbtikar Yayınları, tarihsiz).

Şefai, Ahmed, *Giyam-i efseran-i Horasan ve si ve heft sal zendegi der şurevi* (Tahran: Kitab Sara, 1986).

Şerh-i tesis ve tarihçe-yi vegayi-i sazıman-e Mucahidin-i halk-i İran ez sal-i 1344 ta sal-i 1350 (Tahran: Mucahidin Yayınları, 1979).

Şokat, Hamid, *Tarih-i bist sali-yi konfederasyon-i cehani-yi muhasilin ve danişcuyan-i İran (ittihadiye-yi milli)* (Saarbrucken: Beztab Yayınları, 1993).

Şuayan, Mustafa, *Çend Neveşte* (Floransa: Mazdek Yayınları, 1976).

Penc name-yi ser-goşude be sazıman-e çerikha-yi Fedai-yi halk (yyy: Mazdek Yayınları, 1979).

Pasokha-yi nasencide be 'gademha-yi sencide' (Floransa: Mazdek Yayınları, 1976).

Şişomin name-yi ser-goşude be sazıman-e çerikha-yi Fedai-yi halk (Floransa: Mazdek Yayınları, 1976).

Şuheda-yi Cavidan-i azadi, perçemderan-i ingılab-i novin-i halk-e gahreman-i İran (yyy: Halkın Mücahitleri, 1984).

Siyaset ve sazıman-e hizb-i Tude ez agaz ta furupaşi, c. I (Tahran: Politik Araştırma ve İncelemel Kurumu, 1901).

Taberi, İhsanullah, *Bezgeşt ez Marksizm* (Roma: Avrupa İslâmî Kültür Merkezi, 1984).

Kej rahi, hatırati ez hizb-i Tude (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1987).

Şenahı ve senciş-i Marksizm (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1989).

Tefrişyan, Ebul Hasan: *Giyam-i efseran-i Horasan* (Tahran: Atlas Yayınları, 1988).

Tegyir ve tehavvulat-i derun-i sazıman-e Mucahidin-i halk-i İran (yyy: Peykar Örgütü, 1979).

Tarih-i hizb-i komonist-i şurevi, çev. Tude Partisi (yyy: Tude Partisi Yayınları, 1979).

Tarih-i ceryan-i kudeta ve nazarat-i der bare-yi hatt-ı meşi-yi kununi-yi sazıman-e Mucahidin-i halk-i İran (Tahran: Ebuzer Yayınları, 1979).
Tez-i guruh-i Cezeni-Zarifi (yyy: 19 Behmen Yayınları, 1975).
Yezdi, İbrahim, *Aherin telaşha der aherin ruzha* (Tahran: Galem Yayınları, 1984).
Zibai Ali, *Komonizm der İran* (yayın yeri ve yayımcı adı yok, 1964).
Zinde bad hizb-i Tude-yi İran (yyy: İHFGÖ Kopuş Grubu, 1978).
Zeindegani ve mubarezet-i halk-i Turkmen (Türkmen Sahra Konseyleri Merkez Ofisi, 1980).
Ziya-zarifi, Hasan, *Hizb-i Tude ve kudeta-yi 28 mordad 32* (yyy: İHFGÖ, tarihsiz).

Makaleler

Abrahamian, Ervand, 'Fikr-i tute'e çini 'der ferheng-i İraniyan', *Kenkeş*, no. 7, Kış, 1991, s. 95-107.
Felahati, İrec, 'Gisse-yi raz-i kuşende-yi Aras', *Adine*, no.67, Ocak 1997, s. 11-12.
Hosrow-penahi, Muhammed Hüseyin, 'Beznigari yi yek vagee: Gıyam-i Efseren-i Horasan', *Nigah-i Nov*, no. 32, Bahar 1997.
Tarihçe-yi zuhur ve sukut-i sazıman-e efseran-i hizb-i Tude-yi İran', *Nigah-i Nov*, no. 33, Yaz 1997.
İskenderi, İrec, 'Daru-yi İtiraf', *Fasl-i Der Gol-i Sorh*, no. 1, Yaz 1985, s. 30-44.
Hizb-i Tude ve şurevi', *Fasl-i Der Gol-i Sorh*, no 3, Güz 1986, s. 11-33.
Kiyanuri, Nureddin, 'Ez hatıratem defa mikonem', *Adine*, no. 23, Eylül 1993, s. 12-17.
Mesali, Hasan, 'Tesir-i biniş ve maniş der mubareze-yi içtimai', İran Sol Hareketinin Krizi Konulu Wiesbaden Konferansının Sonuç Belgeleri içinde, Frankfurt: yayımcı adı yok, 1985), s. 40-84.
Muhacir, Nasir, 'Gozareş-i yek cinayet', *Nogte*, no. 1, Bahar 1995.
Mumini, Bagir M., 'Anbin-i merd-i cihandide', *Rah-i Azadi*, no. 27, Mart, 1993, s. 31-2.
'Merd-i tenha', *Elifba*, no. 5, Kış 1983, s. 164-175.
Tarh-i ez yek tasvir', *Seda-yi Muasır*, no. 13, Haziran 1979.
Peyman, Murteza, 'Be munasebet-i bist ve pencomin salgerd-i merg-i cehan pehlivan Tahti', *Areş*, no. 12, Ocak 1992, s. 38-9.
Sazmandehi-yi mubarezat-i zenan' *Cehan-i Nov*, no. 2-3, Şubat 1987, s. 29-34.
Tohidi, Neyire, 'Mesele-yi zen ve ruşenfikran tei-yi tehavvulat-i dehha-yi ahir', *Nime-yi Diger*, no. 10, Kış 1990, s. 50-95.
Ulyanovski, Rotislav, 'Serneveşt-i ingılab-i İran', çev. Tude Partisi, (yyy: Tude Yayınları, 1985).

Gazete ve Dergiler

Cehan-i Nov, no. 2-3, Şubat 1987.
Dünya, İran Tude Partisi Merkez Komitesi Yayın Organı, C. III, no. 6, Ağustos 1975; no 7, Eylül 1975; no. 8, Ekim 1975; no 11, Şubat 1976; no. 12, Şubat 1976.
İttihad-ı Kar, Fedaiyan Birlik Örgütünün merkezî yayın organı, no. 52, Ağustos 1998.
İttihad-ı Merdom (2 Aralık 1981).
İttilaat, 18 Haziran 1973; 25 Ocak 1976; 19 Mayıs 1976; 5 Mayıs 1979; 26 Haziran 1980; 11 Aralık 1982; 29 Aralık 1983.
Fedai, İHFÖ yayını, no 11, 1985.
Iran Times, 9 Temmuz 1979.
KAR, İHFÖ (Çoğunluk) yayın organı, no. 62, Haziran 1980; no. 64, Temmuz 1980; no.73, 27 Ağustos 1980; no. 90, 23 mAralık 1980; no. 92, 7 Ocak 1981; no. 101, Mart 1081; no. 102, Nisan 1981; no. 120, Ağustos 1981; no. 121; no. 127 Şubat 1982.
KAR, İran Halkın Fedai Gerillaları Örgütü yayın organı, no. 4, 29 Mart 1979; no 5, 5 Nisan 1979; no. 99 Mart 1980; no. 112, Mayıs 1981; no. 122 12 Ağustos 1981; no. 140 Aralık 1981; no. 141, Aralık 1981; no. 142, Ocak 1982; no. 166, Nisan 1983.
KAR, İHFGÖ (Yüksek Konsey) yayın organı, no. 203, Eylül 1986.
KAR, Teorik ve Politik Dergi, no 1, 1983; no 2, 1983; no. 3, 1984.
Keyhan Hevai, 31 Ocak 1990; 23 Ekim 1991; 30 Ekim 1991.
Keyhan, 30 Aralık 1972; 11 Ağustos 1975.
Merdum-i Mahane, İran Tude Partisi yayını, c. VI, no. 17 (Temmuz 1966).
Mücahid, İran Halkın Mücahitleri Örgütü yayın organı, no. 257, Ağustos 1985; no. 160, Ağustos 1983; no. 161, Ağustos 1983, no. 165, Eylül 1983; no. 185, Kasım 1983; no. 221, Eylül 1984.
Neberd-i Halk, İHFGÖ yayın organı, no 3, Mart 1974; no. 5, Kasım 1974; no. 7, Mayıs 1976.
Neberd-i Halk, İHFGÖ (Azınlık) teorik dergisi, no 1, Haziran 1980; no. 2, Aralık 1980.
Name-yi Merdum, İran Tude Partisi yayını, 4 Nisan 1979; no. 94, 17 Kasım 1979; no 95, 18 Kasım 1979; no. 243, 25 Mayıs 1980; no. 241, 22 Mayıs 1980; no. 250, 3 Haziran 1980; no. 253, 6 Haziran 1980; no. 273, 26 Haziran 1980; no. 298, 10 Temmuz 1980; Mart 1981.
Nogte (Paris), no. 1, Bahar 1995; no. 7, Bahar 1997.
Peykar, Peykar Örgütü yayını, no. 3, Mayıs 1979; no. 11, 9 Temmuz 1979; no. 13, 23 Temmuz 1979; no. 15, 6 Ağustos 1979; no. 26, 17 Eylül 1979; no. 35, 24 Aralık 1979; no. 57, 2 Haziran 1980; no. 62, 7 Temmuz 1980; no. 65, 28 Temmuz 1980; no. 67-9, 11-25 Ağustos 1980; no. 70-84, 1 Eylülden 23 Kasım 1980'e dek çıkan sayılar; no. 93, 9

Şubat 1981; no. 110, 15 Haziran 1981.
Rah-i Azadi, no. 24, Eylül-Ekim 1992; no. 26, Şubat 1993.
Ruzigar-e nov (Paris), c. VI, no 138, Temmuz-Ağustos 1993; no 139, Ağustos Eylül 1993.
Setare-yi Sorh, İran Tude Partisi Devrimci Örgütünün politik-teorik yayını, no. 1 Şubat 1979.
Setare-yi Sorh, İran Tude Partisi Devrimci Örgütü yayını (devrimden önce yurtdışında yayımlananı), no. 7, Ekim 1970; no. 18, Şubat 1971; no. 33, Ocak 1974; no. 40, Ekim-Kasım 1974.
Sosyalizm ve İnqılab, no. 3, Ocak 1983; no. 4, Eylül 1983.
Tude, İran Tude Partisi Devrimci Örgütü yayını, no. 10, Eylül 1968; no. 12, Mart 1969; no. 17 Ocak 1970; no. 20 Ağustos 1970;
no. 21 Ekim 1970; no. 22.
Tufan, Marksist-Leninist Tufan Örgütü yayını, no. 21, Temmuz 1971; no. 27, Temmuz 1972; no. 44, Temmuz 1975.
Zaman-e nov, no. 1, Ekim 1983; no. 6, Ekim 1984.

İNGİLİZCE

Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Press, 1988).
Idem, Khomeinism (Berkeley, London: University of California Press, 1993).
Idem, Radical Islam: Iranian Mojahedin (London: I.B. Tauris, 1989).
Afshar, Haleh (ed.), *Iran a Revolution in Turmoil* (New York: State University of New York Press).
Alam, Amir Asadollah, *The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court*, ed. Alinaqi Alikhani (New York: St Martin's Press, 1992).
Akhavi, Shahrough, *Religion and Politics in Contemporary Iran* (Albany: State University of New York Press, 1980).
Altstadt, Audrey L., *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule* (Stanford, California: Hoover Institution Press, 1992).
Amir Arjomand, Said, *The Turban for the Crown* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1988).
Antoun, Richard and Iliya Harik (eds), *Rural Politics and Social Change in the Middle East* (Bloomington: Indiana University Press, 1972).
Atabaki, Touraj, *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in the Twentieth-Century Iran* (London: I.B. Tauris, 1993).
Atkin, Muriel, *Russia and Iran 1780-1828* (Minneapolis: University of

Minnesota Press, 1980).
Azari, Farah (ed.), *Women of Iran: The Conflict With Fundamentalist Islam* (London: Ithaca Press, 1983).
Azimi, Fakhreddin, *Iran the Crisis of Democracy* (New York: St Martin's Press, 1989).
Bakhash, Shaul, *The Reign of the Ayatollahs* (New York: Basic Books, 1984). Bayat, Assef, *Street Politics: Poor People's Movement in Iran* (New York: Columbia University Press, 1997).
Idem, Workers and Revolution in Iran (London: Zed Books Ltd., 1987).
Bill, James A., *The Eagle and the Lion* (London, New Haven: Yale University Press, 1988).
Brzezinski, Zbigniew, *Power and Principle* (New York: Strauss Giroux, 1983). Carter, Jimmy, *Keeping Faith: Memoirs of a President* (Toronto, New York Bantam Books, 1982).
Chaliand, Gerard (ed.), *People Without a Country* (London: Zed Press 1978). Chaqueri, Cosroe, *Avetis Sultanzade: the Forgotten Revolutionary Theoretician* (Tehran: Padzahr, 1985).
Idem, The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921: Birth of a Trauma (Pirtsburgh and London: University of Pittsburgh Press, 1995).
Chehabi, Hushang H., *Iranian Politics and Religion Modernism: the Liberation Movement Under the Shah and Khomeini* (Ithaca: Comell University Press, 1990).
Claudin, Femando, *The Communist Movement: From Comintern to Cominfarm*, vol. II (London, New York: Monthly Review Press, 1975).
Cohen Stephen F., *Rethinking the Soviet Experience, Politics and History Since 1917* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1985).
Confessions of the Central Cadres of the Tudeh Party (Tehran: Islamic Propaganda Organisation, 1983).
Dabashi, Hamid, *Theology of Discontent: The Ideological Foundation of the Islamic Revolution in Iran* (New York, London: New York University Press, 1993).
Farsoun, Samith K. and Mehrdad Mashayekhi (eds). *Iran: Political Culture in the Islamic Republic* (New York: Routledge, 1992).
Galdino, Rinaldo, *Report on the Human Rights in the Islamic Republic of Iran* (New York: UN Economic and Social Council, 1990).
Gasiorowski, Mark J., *US Policy and the Shah: Building A Client State in Iran* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991).
Hooglund, Eric, *Land and Revolution in Iran* (Austin, Texas: University of Texas Press, 1982).
History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) (San Francisco: Proletarian Publishers, 1976).
Izady, Mehrdad R., *The Kurds: A Concise Handbook* (Washington, London: Taylor & Francis, 1992).

Jazani, Bizhan, *Capitalism and Revolution in Iran* (London, Zed Press, 1976). Jordan, Hamilton, Crisis: *The Last Year of Carter Presidency* (New York: Putam, 1982).

Katouzian, Homa, *Musaddia and the Struggle For Power in Iran* (London, New York: I.B. Tauris, 1990).

Keddie, Nikki R., *Iran and the Muslim World* (New York: New York University Press, 1995).

Keddie, Nikki R. and Eric Hoogland (eds), *The Iranian Revolution and the Islamic Republic* (Syracuse: Syracuse University Press, 1986).

Keddie, Nikki R. (ed.), *Religion and Rebellion in Iran* (New Haven: Yale University Press, 1983).

Keddie, Nikki R., *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran* (London, New Haven: Yale University Press, 1981).

Keddie, Nikki R. and Mark J. Gasiorowski (eds), *Neither East Nor West: Iran, The Soviet Union, And The United States* (New Haven, London: Yale University Press, 1990).

Keddie, Nikki R. and Juan R.I. Cole (eds), *Shi'ism and Social Protest* (New Haven: Yale University Press, 1986).

Kian-Thiebaut, Azadeh, *Secularisation of Iran: a Doomed Failure?* (Paris: Peeters and Institute d'etudes iraniennes, 1998).

Kuzichkin, Vladimir, *inside the KGB: My Life in Soviet Espionage*, trans. Thomas B. Beattie (New York: Pantheon Books, 1990).

Ladjevardi, Habib, *Labor Unions and Autocracy in Iran* (Syracuse: Syracuse University Press, 1985).

Idem, Reference Guide to the Iranian Oral History Collection (Harvard University, 1987).

Matin-asgari, Afshin, The Iranian Student Movement Abroad: The Confederation of Iranian Students, National Union 1960-1978', PhD dissertation, University of California at Los Angeles, 1993.

McDowall, David, *A Modern History of the Kurds* (London, New York: I.B. Tauris, 1997).

Milani, Mohsen M., *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic* (London, Boulder: Westview Press, 1988).

Moghissi, Haideh, *Populism and Feminism in Iran* (London: St Martin's Press, 1994).

Najmabadi, Afsaneh, *Land and Social Change in Iran* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1987).

Nashat, Guity (ed.), *Women and Revolution in Iran* (Boulder CO: Westview Press, 1983).

Nissman, David B., *The Soviet Union and Iranian Azerbaijan: The Use of Nationalism for Political Penetration* (London: Westview Press, 1980). *Organisation of Revolutionary Workers of Iran: A Short Introduction* (France: Organisation of Revolutionary Workers of Iran Pub-

lication, nd).
Pahlavi, Mohammad Reza, *Answer to History* (New York: Stein and Day Publishers, 1980).
Parsons, Anthony, *The Pride and the Fall: Iran 1974-1979* (London: Jonathan Cape, 1984).
Sanasarian, Eliz, *The Women's Rights Movement in Iran: Mutiny, Appeasement and Repression from 1900 to Khomeini* (New York: Praeger Publishers, 1982).
Shawcross, William, *The Shah'e Last Ride: The Fate of an Ally* (New York: Simon and Schuster, 1988).
Sick, Gary, *All Fall Down: America's Tragic Encounter With Iran* (London: Penguin Books, 1986).
Sicker, Martin, *The Bear and the Lion: Soviet Imperialism and Iran* (New York: Praeger, 1988).
Sullivan, VVilliam H., *Mission to Iran* (London, New York: W.W. Norton, 1981).
Solodovnikov, V. and V. Bogoslovsky, *Non-Capitalist Development: A Historical Outline* (Moscow: Progress Publishers, 1975).
Stalin, J.V., *Works,* vol. X (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1954).
Tabari, Azar (Najmabadi, Afsaneh) and Nahid Yeganeh (eds), *in the Shadozu of Islam: The Women's Movement in Iran* (London: Zed Press, 1982).
Tulsiram, *The History of Communist Movement in Iran* (Bopal, India: Grafix, 1981).
Yodfat, Aryah Y., *The Soviet Union and Revolutionary Iran* (London, Canberra: Croom Helm, 1984).
Zabih, Sepehr, *Ci* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1966).
Idem, The Left in Contemporary Iran (Stanford, California: Hoover Institution Press, 1986).
Zonis, Marvin, *Majestic Failure: The Fall of the Shah* (Chicago and London:
The University of Chicago Press, 1991).

Makaleler

Abrahamian, Ervand, 'Communism and Communalism in Iran: The Tudeh Party and the Firqah-i Dimukraf, *International Journal of Middle East Studies,* no. 1,1970, 291-316.
Abrahamian, Ervand and Farhad Kazemi, 'The Nonrevolutionary Peasantry of Modem Iran', *Iranian Studies,* vol. XI, 1978, 259-303.
Akhavi, Shahrough, 'Soviet Perceptions of Iranian Revolution', *Iranian*

Studies, vol. XIX, no. 1, Winter 1986, 3-29.
Alaolmolki, Nozar, 'The New Iranian Left, *Middle East Journal,* vol. 41, no. 2, Spring 1987, 218-33.
Bakhash, Shaul. 'Iran', *American Historical Review,* vol. 96, no. 5, December 1991,1479-96.
Behrooz, Maziar, 'Factionalism in Iran Under Khomeini', *Middle East Studies,* vol. 27, no. 4, October 1991, 597-614.
Idem, 'Iran's Fadayan 1971-1988: A Case Study in Iranian Marxism', *Jusur,* vol. 6,1990,1-39.
Chaqueri, Cosroe, 'Iradj Eskandary and the Tudeh Party of Iran', *Central Asian Survey,* vol. 7, no. 4,1988,101-33.
Chehabi, Houchang, 'Sport and Politics in Iran: The Legend of Gholamreza Takhti', *International Journal of the History of Sport,* December 1995, 48-60.
Dailami, Pezhman, 'The Bolshevik Revolution and the Genesis of Communism in Iran, 1917-1920', *Central Asian Survey,* vol. 11, no. 3,1992,51-82. Gasiorowski, Mark J., 'The 1953 Coup d'etat in Iran', *International Journal of Middle East Studies,* vol. 19, no. 3, August 1987.
Idem, "The Qarani Affair and Iranian Politics', *International Journal of Middle East Studies,* vol. 25, no. 4, November 1993, 625-44.
Hottinger, Arnold, 'The Shah and Iran's Constitution', *Swiss Review of World Affairs,* no. 28, July 1978.
Kian, Azadeh, 'The Tudeh Party of Iran: Political Violence or Political Legalism', *Jusur,* vol. 8,1992, 69-89.
Milani, Mohsen, 'Harvest of Shame: Tudeh and the Bazargan Government, *Middle Eastern Studies,* vol. 29, no. 2, April 1993, 305-20.
Mirsepassi-Ashtiani, Ali and M. Moghadam, Valentine, 'The Left and Political Islam in Iran: A Retrospect and Prospects', *Radical History Review,* no. 51,1991, 27-62
Nikazmerad, Nicholas M., 'A Chronological Survey of the Iranian Revolution', *Iranian Studies,* vol. XIH. no. 1-4,1980, 327-68.
Ulyanovsky, Rostislav, "The Iranian Revolution and its Peculiar Features', *Socialism Theory and Practice,* no. 2, February 1983, 97-104.

Gazete ve Dergiler

Current Digest of Soviet Press, no. 36, 14 October 1978; no. 46,13 December 1978; no. 1,31 January 1979; no. 3,14 February 1979; no. 6,14 March 1979.
New York Times, 20 November 1986.
San Francisco Chronicle, 12 April 1971.
Time, 25 May 1970.

US *News and World Report*, 27 January 1967.

Mulâkât ve Yazışmalar

Allamehzadeh, Reza, letter to author, 11 November 1997.
Amini, Mohammad, telephone conversation with author, Los Angeles, California, 19 April 1993.
Behrouz, Jahangir, interview with author, London 13 July 1991.
Khosravi-azarbaijani, Hozhabr, interview with author, London, 18 August 1990.
Madani, Mostafa, interview with author, Irvin, California, 2 January 1992.
Mahfuzi, Ali Reza, Iranian Oral History Collection, Harvard University, 1987.
Mo'meni, Mohammad Baqer, interview with author, Los Angeles, California, 10 May 1993.
Oney, Ernest R., letter to author, 2 September 1993.
Qoreishi, Amanollah, interview with author, London, 7 August 1990; 20 July 1992.
Safizadeh, Ramin, interview with author, Berkeley, 5 January, 1998.
Shakeri, Ali, telephone conversation with author, Los Angeles, California, 10 April 1993.
Shokat, Parviz, interview with author, Berkeley, 18 September 1997.

"Marksist hareketlerin, dünyanın diğer az gelişmiş bölgelerine kıyasla Müslüman ülkelerde daha az başarılı olduğu artık açıkça görülmektedir. Bunun neden böyle olduğu sorusunun yanıtı Müslüman ülkelerdeki Marksist grupların performansları hakkında yeterli veri toplanmadan verilemeyecektir. İslâmcı hareketlerin her türlü başka sosyo-politik seçeneğe karşı güçlü bir meydan okuma oluşturduğu bugünlerde bu yanıt özel bir önem kazanmaktadır. Bu bakımdan, soruna kapsamlı bir yanıt verebilmek için Müslüman toplumların daha geniş bir manzarasını görebilmemizi sağlayacak benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Türk okurların İranlı komşularının yaşadıklarından kendi işlerine yarayacak bazı dersler çıkarabileceğini umuyorum."

Maziar Behrooz

ISBN:975-6790-44-X

epos İnceleme - Araştırma